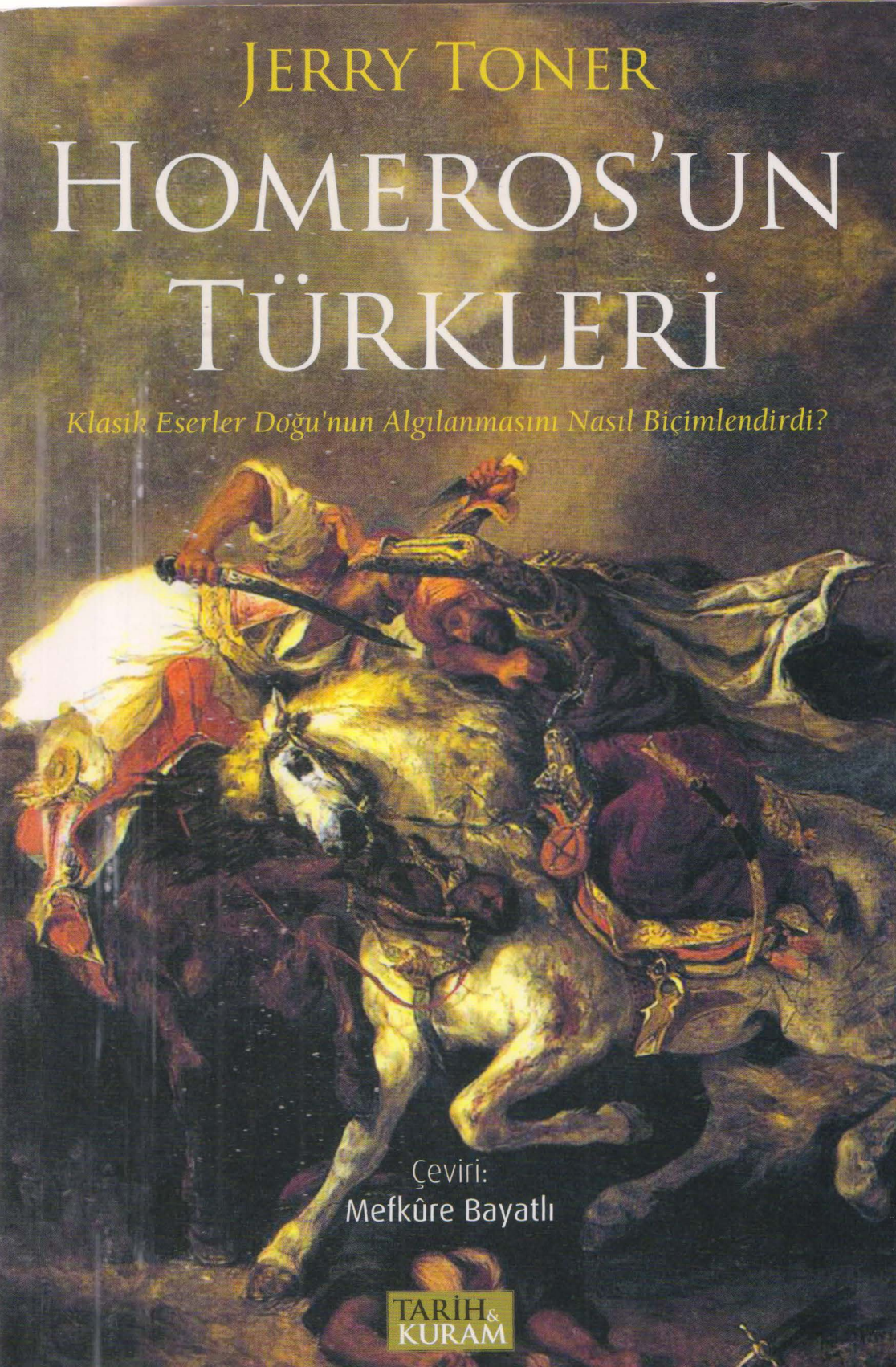
Jerry Toner

Homeros'un Türkleri

Klasik Eserler Doğu'nun Algılanmasını Nasıl Biçimlendirdi?

Çeviri:
Mefkûre Bayatlı

TARİH & KURAM

HOMEROS'UN TÜRKLERİ
Jerry Toner

Editör: Mehmet Bilgen
Çeviri: Mefkûre Bayatlı
Kapak Tasarımı: Neslihan Bilge

ISBN: 978-605-9833-12-7

T&K YAYINLARI No: 7
Birinci Basım: Kasım 2015

©2013 President and Fellows of Harvard College

İlk kez 2013'te Harvard University Press tarafından Amerika'da basılmıştır.

© 2015, T&K Yayınları
Kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları T&K Yayınları'na aittir. Yayınevinden yazılı izin almadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

T&K YAYINLARI®

İnternet: www.tarihvekuram.com ***e-posta:*** bilgi@tarihvekuram.com
Baskı ve Cilt: İstiklal Matbaası Yıldız Sanayi Sitesi Kat: 3 No: 131 Cevizlibağ/İstanbul
Tel: (0212) 481 92 57

HOMEROS'UN TÜRKLERİ

Klasik Eserler Doğu'nun Algılanmasını Nasıl Biçimlendirdi?

Jerry Toner

Çeviren:
Mefkûre Bayatlı

Anne için

İçindekiler

Önsöz 9

Kitap I
Ortam

1. Oryantalizmlerin Klasikleştirilmesi 13
   Klasiklerin Önemi 16
   Klasiklerin Algılanması 20
   Oryantalizm? 22
   Seçimler 26
   Bu Kitabın Yapısı 29
2. Klasikler Nasıl Kullanıldı? 35
   Temalar 36
   Amaçlar 41
   Klasikleştirmenin Mecazları ve Taktikleri 46
3. Klasikler ve Ortaçağda İslam Algısı 53

Kitap II
Metinler

4. Tüccarlar ve Seyyahlar 73
5. Gibbon'ın İslam Tanımı 99
6. Romalı Raca 121
7. Kadim ve Modern İmparatorluklar 145
8. Sömürge Maceraları 175

Kitap III
Son Sözler

9. Sinema Klasikleri 201
10. Amerika Yeni Roma 215

Önsöz

Bu kitap İngiliz tarihçileri ile seyyahlarının Doğu'yu çoğu zaman nasıl kadim geçmiş aracılığıyla gördükleri konusunu işliyor. İslam'ı ve Doğu'yu anlamak ve onunla ilgili algılar oluşturmak için nasıl klasik Yunan ve Roma kaynaklarına başvurduklarını araştırıyor. Aynı zamanda bu bakış açısına tarihsel, toplumsal ve politik olarak anlam kazandırarak bu koşulların "Doğulu ötekini" nasıl şekillendirdiğini ve ona karşı alınan tavırları nasıl belirlediğini açıklamaya çalışıyor. Batı kültüründe temel bir role sahip olan klasik eserler yazarların diğer kültürlere bakış açısını olağanüstü bir şekilde etkilemişlerdir. Yeni dünyalarla karşılaştıkları zaman bu yeniliği anlamalarına yardım etmesi için çoğunlukla kadim dünyaya başvurmuşlardır. Bu çok geniş bir konudur. Ben klasiklerin İngilizlerin Doğu'ya bakış açısını nasıl etkilediğine odaklanmayı seçtim. Bunun ilk nedeni ticaret ve daha sonraki sömürgecilik çıkarları için İngiltere'nin Doğu'yla ilişkilerde uzun süreler ön safta yer almış olmasıdır. İkincisi ise klasik eserler ile seçkin İngiliz eğitimi öylesine kaynaşmıştır ki yazarların çabalarını haklı çıkarmak için antik çağlara yönelmesi doğal sayılmıştır. Ben yine de seçici olmak zorunda kaldım ve İngiltere'nin yükselme ve gerileme devirlerinin başlıca dönemlerinden önemli örnekler vermeye çalıştım: Erken modern, altın çağ, sömürgecilik, imparatorluğun sonu ve post-modern dönemler. Bunun yalnızca klasik eser bilginlerini ilgilendiren bir konu olmadığı açıktır. İngiliz seyyahlarının ve tarihçilerinin yapıtlarını okuyan herkes klasik eserlerin etkisini fark edecektir. Günümüzde Doğu'nun yükselen güçleri konusunda fikir sahibi olanlar ise bu görüşlerin gelişiminde klasiklerin tarihi etkisini tam olarak bilmeyebilirler. Bu nedenle, kitabı olabildiğince ulaşılabilir ve kolay okunabilir kılmaya çalışırken bir yandan da akademik yönden yararlı olması için yeterli ayrıntı ve göndermeye de yer vermeye

çalıştım. Ne kadar seçici olmak zorunda kalsam da böyle bir işi başarmak beni birçok kişiye minnettar bıraktı ve burada onlara teşekkür etme fırsatını bulduğum için mutluyum. Bunların başında Pierre Caquet, Peter Garnsey ve Justin Meggitt ve ne yazık ki geçen sene yitirdiğimiz Melanie Wright geliyor. Hughes Hall Cambridge Derneği üyelerine ve Başkanına bu çalışmayı böylesine rahat ve ufuk açan bir ortamda tamamlamamı sağlayan Araştırma Bursu için teşekkür borçluyum. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi ve Klasik Eserler Fakültesi'nin kendilerini işlerine adamış personeli olmadan bu araştırmayı gerçekleştirmem mümkün olmazdı. Sharmilla Sen ile Harvard Üniversitesi Yayınevi kitabı yayınlayarak harika bir işe imza attılar. Onların aydın okurları da önemli yorumları ve yapıcı eleştirileriyle çok yardımcı oldular. Bu kitabımı, onu yazdığım sırada ve buna rağmen benimle evlenen ve mükemmelliğinin hiçbir klasik mukayeseyi kabul etmeyeceği karım Anne'e ithaf ediyorum.

Kitap I
Ortam

1. Oryantalizmlerin Klasikleştirilmesi

Otuz iki yaşındaki George Sandys 1610'da Doğu Akdeniz'e yaptığı yolculuğa çıkarken giderek gelişen baharat ve lüks madde ticaretiyle büyük servetlerin elde edilebildiği İngiliz okurlarının bu uzak ülkeler hakkında bilgiye duyduğu hasreti gidermek amacındaydı. O da farklı kültürler hakkında yazan tarihçiler veya seyahat yazarları gibilerin karşılaştığı zorlukla karşı karşıyaydı: Bazen garip bir şekilde rahatsız edici olabilen yabancı yaşam tarzlarını memleketteki okurların anlayacağı bir şekilde nasıl aktarmalıydı? York başpiskoposunun oğlu Sandys diploma almamış olsa da Oxford'da okumuştu ve devrinin bütün eğitim görmüş erkekleri gibi, klasik eserler dediğimiz, günümüze erişmiş bulunan Yunan ve Roma edebiyatı konusunda derin bir bilgiye sahipti. Yaşamının daha sonraki döneminde Ovid'in *"Metamorfoz"*unu çevirip yayınlatmış ve Virgil'in *"Aeneid"*inin çevirisi üzerinde çalışmıştı. Böyle derin bilgiye sahip bir adamın Doğu'da yaptığı yolculukta karşılaştığı gelenek ve inançları okurlarına aktarmak için bu kadim eserlere kaynak olarak başvurması çok doğaldı. 1615'te dört cilt olarak yayınlanan *"The Relation of a Journey Begun an. Dom. 1610"* (*1610'da Başlayan bir Yolculuğun Hikayesi*) adlı yapıtı o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolünde olan Doğu Akdeniz bölgesi için bir başvuru kitabı oldu. Özenle yazılmış anlatısı klasik göndermeler, mitoloji ve tarihi örneklemelerle doludur. Sandys bu yeni dünyayı kadim dünya aracılığıyla kavrıyordu ve kadim uygarlıklar aracılığıyla toplumsal bilince aktarıyordu ve o devirde Avrupa'nın en büyük gücünü imparatorluğa gıpta eden İngiliz okurlarına yine kadim dünya aracılığıyla anlatıyordu. Bütün bunlar toplumsal hedefleri olan bir ülkeye yakışır şekilde uygar ve zarif bir tarzda yapılıyordu. Bu nedenle örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun seçkin askerleri olan bir Yeniçeri taburunun resmi geçidini tanımlarken

"sancaklarının önünde Fil resimleri, çizmeler, tahta kılıçlar taşıdıklarını, kraliyet aleminin bir sopanın ucuna bağanmış at kuyruğundan ibaret olduğunu" anlatmak yetmiyordu. Sandys okurlarına bu dehşet verici Asyalıların azametli tavrını hatta debdebesini okurlarına tam olarak aktarabilmek için klasik bir karşılaştırma yapmak zorunluluğunu hissediyordu: *"Kaba saba görünse de ve özgün hallerine benzese de belki de antik devirlere ait bir yönleri de vardı. Çünkü Homeros da kahraman Paris'i (bu kadar ateşli olmasa da) böyle anlatır."*[1] Bu nedenle, Sandys'e göre Türk'ü anlamak, gerçekten anlaşılır kılmak için onu mitolojik geçmişe kadar uzanan bir manzaraya yerleştirmek gerekliydi. Türk'ün görece olarak yeni yerleştiği bu bölgenin tüm tarihini ve geleneklerini öğrenmek ve anlamak için klasik kaynakları okumak ve bilmek gerekliydi. Türk, bu nedenle, gerçek anlamda Homeros'un yarattığı Türk'tü.

Oysa dehşet saçan Yeniçerileri züppe Paris'le kıyaslamak onların korkunçluğunu küçümsemek anlamına da geliyordu. Sandys'in kendi çevirisinde de alıntıladığı gibi Paris giyim kuşamına aşırı özen gösteren biriydi: *"Sonra incelikle işlenmiş görkemli miğferini başına geçirdi; tepesini süsleyen atkuyruğu korku saçarcasına dalgalanıyordu."* Görünüşüne bu kadar özen gösteren bir savaşçı ne kadar korkutucu olabilirdi ki? Bu nedenle, klasikler yazara, Türkleri daha incelikle ve eleştirel bir şekilde tanımlayacak sözcükleri de sağlıyordu. Üstelik Sandys'in canlandırdığı Homeros'a ait bu görünüm, Paris'in kadınsı tavırlarının kültürel kimliği konusundaki birçok soruyu da akla getiriyordu. Yunanlılar ile Truvalıların savaşı zaten Yunanlıların ne kadar Yunanlı ve Truvalıların ne kadar Doğulu oluğu ile ilgili birçok önemli konuyu gündeme taşımıştı. Bu nedenle Paris daha sonraki Türklerle nasıl böyle karşılaştırılabilirdi? Güçlü kuvvetli Türkler yenilmeden önce Yunanlılara ancak bir süre karşı koyabilen Truvalılarla nasıl karşılaştırılabilirdi? Sandys'in yazdığı devirde bu mümkün müydü? Ayrıca klasik görünümlerden yararlanmak eğer klasik geçmişe sahip çıkmaya çalışmak demek ise Sandys gibi böyle bir geleneğin mirasçısı olma iddiasında olanlara Paris'in yumuşak tavrı ne dereceye kadar kötü bir şekilde yansıyordu? Homeros'a ait bu karşılaştırmayı kullanmakla, Sandys yazısında sadece Türkleri övmek veya yermekle yetinmiyor aynı zamanda yolculuk yapan İngilizin hem Osmanlı İmparatorluğu ile hem de berabe-

1 *The Relation of a Journey Begun An. Dom. 1610. Foure Bookes: Containing a Description of the Turkish Empire, of Egypt, of the Holy Land, of The Remote Parts of Italy and Lands Adjoining. (1610'da Başlayan bir Yolculuğun Hikayesi, Dört Cilt: Türk İmparatorluğunu, Mısır'ı, Kutsal Toprakları, İtalya'nın Uzak Bölgelerini ve Çevre Ülkeleri Anlatır.)* (W. Barret için basım tarihi 1615) s. 51.

rinde taşıdığı klasik eğitimle ilişkisinin karmaşıklığını vurguluyordu.

Bu kitap yalnızca Homeros ve Türkler ile ilgili değildir. Bu kitap İngiliz tarihçilerinin ve seyyahlarının İslam'a ve Doğu'ya ait algılar oluşturmak için bir dizi klasik Yunan ve Romalı yazardan nasıl yararlandıkları ile ilgilidir. Kitap Doğu'ya ait algı ve söylem anlamında İngiliz "oryantalizminin" oluşturulmasıyla ilgili birçok klasik malzemeyi bir araya getirip onları farklı tarihsel ortamlarda incelemektedir. Klasik sanat ve edebiyat bilginleri bu malzemeyi derinlemesine incelememişlerdir ve İngiliz tarih yazımında ve seyahat yazını tarihinde algı yaratmak açısından klasiklerin oynadığı temel rol nedeniyle ben bunun önemli bir eksiklik olduğunu düşünüyorum. Çağımızda İslam-Batı ilişkilerinin önemi, Hindistan ve Çin'in süper güç düzeyine yükselişi ve Batının bununla yüzleşmesi gerektiği göz önüne alındığında bu konunun günümüzle yakından ilgili olduğu görülecektir. Doğu'nun özellikle de imparatorluk döneminde, Batı'da nasıl temsil edildiği konusunda mükemmel çalışmalar yapılmış olmasına rağmen klasik eserlerin bu oluşumda oynadığı merkezi rol yeterince ele alınmamıştır.[2] Doğu'yla teması olan İngiliz seyyahlarının ve tarihçilerinin çoğu klasik eserler konusunda bilgili olmasına rağmen, bu ihmal edilmiştir. Klasik eserler iyi bir öğrenimin doğal bir parçası olarak görülmüştür. Bu nedenle o yazarların açıklama, yetki ve esin kaynağı olarak onlara başvurması da aynı şekilde doğaldır. Klasik eserlerin incelenmesinin öğrenimli, daha çok varlıklı sınıflar için ne kadar etkili bir güç oluşturduğunu bizlerin 21. yüzyılda anlaması bazen zor olabilir. Klasik yazarlar özgün dillerinde kopya edilir, okunur ve kolaylıkla alıntılanırdı. Kadim yazarların eserlerinden yapılan alıntılar ortak değerlere itibar kazandırırdı. Klasik eserler konusunda bilgili olmak yalnızca seçkinliğin bir göstergesi de değildi. Antik çağlar çoğu kimse için uygarlığın erişebildiği doruğu temsil ederdi ve çağın büyük yazarları düşünce ve sanatın çok sevilen bazı ideallerini de sunardı. Paylaşılan bu bilgi hazinesi bazı ortak beklentiler ve etkiler yarattı ve sonuç olarak birçok yazar görüp anlatmayı seçtikleri şeyleri okurlar arasın-

2 İki klasik metin Norman Daniel'ın *Islam and the West: The Making of an Image (İslam ve Batı: Bir Algının Yardılışı)* (1960; Oxford: Oneworld, 1993); ve Richard W. Southern'ın *Western Views of Islam in the Middle Ages (Ortaçağda Batı'nın İslam'a Bakışı)* (Cambridge, MA; Harvard Üniversitesi Yayınevi, 2002) adlı yapıtların yeni basımlarıdır. Daha yeni olan ise John V. Tolan'ın orta çağın bakış açısını işleyen *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination (Orta Çağ Avrupa'sının Hayalindeki İslam)* adlı etkileyici yapıtıdır: (New York: Columbia Üniversitesi Yayınevi, 2002). Britanya sömürgecilik yapıtları için Javed Majeed'in *Ungoverned Imaginings (Hakim Olunmayan Algılar)* ve James Mill'in *The History of British India and Orientalism (İngiliz Yönetiminde Hindistan ve Oryantalizm)* adlı ilgi çekici yapıtlara bakınız. (Oxford: Clarendon Yayınevi, 1992).

da var olduğu sayılan klasik birikime göre şekillendirdi. David Holton'ın dediği gibi, *"Klasik diyarlara giden seyyahların güncel gözlemlerini aynı bölgelerde daha önce gelişmiş uygarlıklar hakkında bildikleriyle ilişkilendirmeleri kaçınılmazdı."*[3] Klasikler görüşlerin belirtilmesine yardım eder; model ve örnekler, güzel konuşma yöntemleri, görüntü, karşılaştırma, kinaye ve temsili tiplerden oluşan bir repertuvar sunardı. Klasikler yazarlara inceledikleri nesnelerin kırılmış görüntülerini sunan bir prizmaydı.

Klasiklerin Önemi

Klasikler İngiliz eğitim sisteminin merkezinde yer aldığı için böyle bir eksen görevi yapabiliyordu. Klasikler Batı düşüncesinin yaygın ve esnek bir aracı olarak İncil ile bile rekabet ettiler.[4] Tabii İngiliz eğitimi derken daha çok İngiliz seçkinlerinin eğitiminden söz ediyoruz. Klasikler varsılların eğitimi için önemliydi, gerçekten de yüzyıllar boyu *"onların toplumsal üstünlüğünün temel nedenlerinden birini oluşturdu."*[5] Klasiklerin öğrenimi her zaman bir seçkinin aidiyetini belirleyen o zümreye özgü bir alan oldu.[6] Klasikler teriminin ilk kullanılışından itibaren onun bir sınıf ayrıcalığı olduğu belliydi. İkinci yüzyıl yazarı Aulus Gellius '*classicus*' sözcüğünü ilk kez kullananın Latin yazar Fronto olduğunu bildirmişti; Fronto'nun dilin doğru kullanımı konusunda *"bilgili olan ünlü bir şair"* ile yaptığı bir tartışmada onun *"eski gruptan – birinci sınıf [classicus], üstün nitelikli ['toprak sahibi' anlamında] alt sınıflardan olmayan bir konuşmacının, şairin veya yazarın çoğul ve tekil kullanımında hata yapıp yapmadığını araştırmasını"*

3 David Wills'in *The Miror of Antiquity: 20th Century British Travellers in Greece (Antik Çağın Aynası: Yunanistan'da 20. Yüzyıl İngiliz Seyyahları)* adlı yapıtı için yazdığı önsözde (Newcastle: Cambridge Scholars, 2007), s. x.

4 Donald Malcolm Reid'in *Whose Pharaohs? Archaeology, Museums and Egyptian National Identity from Napoleon to World War I (Kimin Firavunları? Arkeoloji, Müzeler ve Napolyon'dan I. Dünya Savaşına Mısır Ulusal Kimliği)* (Berkeley: California Üniversitesi Yayınevi, 2002), s. 140. Klasiklerin İngiliz eğitimindeki önemi konusunda bkz. Christopher Stray, *Classics Transformed: Schools, Universities and Society in England 1830-1960 (Değişime uğrayan Klasikler: İngiltere'de Okullar, Üniversiteler ve Toplum 1820-1960)* (Oxford: Clarendon Yayınevi, 1998) ve M. L. Clarke'ın *Classical Education in Britain, 1500-1900 (İngiltere'de Klasik Eğitim, 1500-1900)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1959).

5 Kenneth Hayes'in, *Classics and the Uses of Reception*'ında *(Klasikler ve Algılanışının Kullanımı) "Texts, Theory and Reception"*ı *(Metinler, Kuram ve Algı)* ed. Charles Martindale ve Richard F. Thomas (Oxford: Blackwell, 2006), s. 44-54, s. 44.

6 Bkz. Edith Hall'ın, *A Companion to Classical Reception*'ında *(Klasiklerin Algılanışına Bir Rehber) "Putting the Class into Classical Reception" (Klasiklerin Algısında Sınıf Ayırımı)*, ed. Lorna Hardwick ve Christopher Stray (Oxford: Blackwell, 2008) 386-397.

istemiş.[7] Bu nedenle klasik yazın başlangıcından itibaren yüksek sosyo-ekonomik statü ve hissedilir nitelik, dilin doğru kullanımı ile ilgili olup yoksulların beceremeyeceği yüksek düzeyde olan bir yazın demekti.

1711 yılına gelindiğinde çoğul terim 'klasikler' İngilizcede Yunan ve Latin edebiyatı külliyatı için kullanılır oldu.[8] Daha öncesinde bir terimin olmayışı çoğu eğitimli kişi için edebiyatın klasik edebiyattan ibaret olduğu gerçeğini yansıtıyordu. Geç dönem Ortaçağ'da, özellikle de erken modern çağda üst sınıftan İngilizler için klasiklerin öğrenimi hümanist bilimler alanında tek yüksek eğitim dalıydı. O zaman incelenen klasik yazarlar, daha sonra erişilenlere kıyasla sayıca çok daha azdı. Bu nedenle Doğu'yu anlamanın bir yolu olarak klasik motiflerden yararlanılması aslında bir seçim değildi. Örneğin bazı erken dönem İngiliz seyyahları Türklerin Truvalılar olduğunu düşündüğü zaman, bu onlara göre Türkleri anlamak için bu yazarların yaptığı bir çaba değil, sadece tarihsel bir gerçekti. Onları bu klasik terimlerle incelemek onların sadece *"Doğulu öteki"*yi değil, tüm gerçekliği kavramak için kullandıkları üstün bir başvuru çerçevesiydi. Aldıkları klasik eğitimin sadece Doğu ile ilgili olanı değil, tüm algılarını etkilediği doğruydu. Buna rağmen her zaman bir seçim payı vardır: Klasik bir benzetmenin İncil'dekine yeğlenmesi gibi. Tarihi ve edebi karşılaştırma olanaklarının dramatik bir şekilde çoğaldığı sonraki dönemlere kıyasla, bu seçim sınırlı görünse de, klasik eserler devrin ortamında erişilebilen tüm renkleri oluşturmuyordu. Bu gerçek bir seçim şansı gibi görünmese de, çağdaş malzemenin kullanılması yazarlara kendilerini ifade etmeleri açısından çeşitli olanaklar sağlıyordu. Erken dönem İngiliz yazarlarının kullandığı görünümler, özgün benzetmeler veya karşılaştırmalar bu yazarların yaptıkları olumlu seçimleri temsil eder. Bu, söylemek istedikleri şeyleri en iyi şekilde söyleyip onu okura aktarmak için buldukları bir yöntemdi.

17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl, İngiltere'de klasisizmin en revaçta olduğu dönemdi. Ama bu aynı zamanda da klasik eserlerin önemini yitirmeye başladığı bir dönemdi. Kadim eserler hukuk, tıp, felsefe, matematik ve tarım gibi pratik alanlar için artık gerekli değildi. İngiltere bu itibarlı eserlerin birçoğunu geçersiz kılan bilimsel devrimin ön saflarında yer alıyordu ve böyle bir arka planda klasik bilgiler *"yalnızca sosyal amaçlar için artık*

7 Hardwick and Stray'in *Companion to Classical Reception*'ında *(Klasiklerin Algılanışına bir Rehber)* 75-85, 76 Aul. Gell. NA 19.8.15'ten alıntı Seth L. Schein, *"'Our Debt to Greece and Rome': Canon, Class and Ideology" (Yunanistan ve Roma'ya Borcumuz: Külliyat, Sınıf ve İdeoloji).* Metin aynı zamanda birinci sınıf okurlar tarafından okunmaya değer bir yazardan söz ediyor da olabilir.

8 Hall, *"Putting the Class" (Sınıf Ayırımı),* s. 387.

gereklilik değil sadece bir aşama" halini aldı.[9] Ama 18. yüzyıl sonunda Yunan ve Roma kültürü yeniden önem kazandı. Bunun nedeni Yunanlıların Türklere karşı ayaklanmasının yarattığı romantik heyecan, Pompey kalıntılarının bulunması, en çok da özel okulların giderek önem kazanmasıydı.[10] Suzanne Marchand'ın imparatorluk devrinde Alman oryantalizmini ele alan eserinde belirttiği gibi klasik eserlerin öğrenimine duyulan ilginin artışının bir nedeni bir önceki dönemin toprak sahibi aristokratlarına, barok kültürüne ve kilisenin katı doktrinine bir karşı çıkış ve onları aşan bir kültürel canlanmaydı.[11] Aslında Doğu dillerinin incelenmesiyle klasik antikitenin incelenmesi arasında onları şekillendiren bir ilişki vardı. Doğu edebiyatının akademik olarak incelenmesindeki gelişme dar düşünceli Hıristiyan ve klasik eserleri değersizleştirse de her iki çalışma da aynı iyi eğitim görmüş, liberal ve orta sınıftan toplumsal bir gruba dayanıyordu.[12]

Ama klasikler bu dönemde liberalizmden yararlanmış olsalar da onların 19. yüzyılda İngiliz liberal eğitiminin özünde yer alışı muhafazakar politikaların bir sonucuydu. Klasikler orta sınıfın rahatsız edici ilerleme ve liyakate dayalı yönetim arzularına karşın aristokratların değerleriyle özdeşleşir oldu. Orta sınıfın bu meydan okuyuşuna karşılık özel okullar, Oxford ve Cambridge Üniversiteleri gibi seçkin kuruluşlar ile İngiliz hükümeti hep birlikte aradaki bariyerleri yükselterek kendi üst sınıf statülerini korumak için bu akademik kurumlara girişi daha da zorlaştırdılar. Bunu da Yunanca ve Latince bilgisine daha çok önem vererek başardılar.[13] İmparatorluğun kurulmasıyla Britanya'nın özel okulları bu kadim eserlerin yönetim konusunda verdiği ve zamanın eskitemediği düşünülen önerilerine daha da çok değer verir oldular. Yunan ve Latin dillerinin sadece zihni geliştirdiği ve iyi vatandaşlar yaratmakla kalmadığı, aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun tarihinin derinlemesine incelenmesinin İngiltere'nin deniz aşırı sömürgelerinin yönetilmesi için gerekli olduğu düşünülüyordu.

Yunan ve Roma kültürlerinin irdelenmesi Britanya emperyalizmini onaylamak için kullanılıyordu. Britanya'nın Oxford ve Cambridge'den

9 Richard Jenkyn'in *A Companion to Classical Tradition*'ında *(Klasik Geleneğinde bir Rehber)* "United Kingdom"ı *(Birleşik Krallık)*, ed. Craig W. Kallendorf (Oxford: Blackwell, 2007), s. 265-278, 273.

10 Robert Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and Their Enemies (Öğrenme Şehveti için: Oryantalistler ve Düşmanları)* (Londra, Allen Lane, 2006), s. 159.

11 Suzanne L. Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race and Scholarship (İmparatorluk Çağında Alman Oryantalizmi: Din, Irk ve Bilim)* (Cambridge, Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 2009), s. 55.

12 Aynı yer, s. 53-101.

13 Reid, *Whose Pharaohs? (Kimin Firavunları?)*, s. 140.

mezun olan *"centilmen emperyalistlerin"* sayısını artırmaya çalışmasıyla Latin ve Yunan dilleri 19. yüzyılın ikinci yarısında daha da önem kazandı. 1892 ile 1914 yılları arasında Hindistan devlet görevlilerinin yüzde 49'u Oxford'dan, yüzde 30'u da Cambridge'den mezundu. Cambridge'den mezun olanların çoğunluğu matematik, Oxford'dan mezun olanların çoğunluğu ise klasik eğitimi almıştı. Devlet görevine giriş sınavları kuramsal olarak Britanya İmparatorluğu'nda herkese açık olmasına rağmen genç yaşta Latince ve Yunanca bilgisine yapılan vurgu Hintlilerin başarılı olmasını engelliyordu. 1904-1913 yılları arasında 501 Avrupalıya karşın sadece 27 Hintli bu sınavı kazandı.[14] Phiroz Vasunia'nın dediği gibi İngilizler imparatorluklarını *"ırkçı bir uygarlık kavramıyla"* yönetiyorlardı ve İngiliz devlet görevlileri Latince ve Yunanca bilen centilmenler olarak düşünülüyordu.[15] Sömürge yöneticilerinin Yunanca şiir yazını gibi herkesçe bilinmeyen bir sanat kolunda son derece başarılı olmalarının istenmesi, İngilizlerin kendilerini klasik geleneklerin hem mirasçısı hem de onları aşanlar olarak gördükleri gerçeğini yansıtıyordu.

Klasik eserler 19. yüzyılın politik yaşamına derinden nüfuz etmişti. Çiçero gibi klasik devrin konuşmacıları belagat sanatı öğreniminin bir parçasıydı ve klasik yazarlardan yapılan alıntılar Avam Kamarası'nda iyi bilinen bir stil tarzıydı. Üyeler *"bir konuşmanın bir noktadan diğerine ilerlerken Virgil veya Horace'tan beklenen bir alıntıyla sonlandırılmasını izlerlerdi."*[16] Klasik eğitim görmüş Parlamento üyeleri hangi alıntıların dile getirileceğini herhalde biliyorlardı ve bu beklentinin yarattığı sınıfsal üstünlük ve dayanışma duygusundan keyif almış olmalıydılar. Ama klasik eserler Victoria döneminde sadece seçkin politikacıların tekelinde değildi. Antik çağlar konusunda bilgi sahibi olmak, yükselmekte olan orta sınıfın da önemli bir bölümünün aidiyet oluşturmasına yardım ediyordu. Victoria dönemi İngiltere'sinde sınıfsal yapıyı genelde seçkinlerde Yunanca ve Latince bilgisi, centilmenler arasında Latince bilgisi ve halk yığınlarında da İngilizce bilgisi belirliyordu. Gözden kaçırılmaması gereken nokta ise klasiklerin hiçbir zaman tek ve belirgin bir sınıfa ait olmadığıdır. 19. yüzyılda özel okulların çoğalması orta sınıftan birçok kişinin klasik eğitimin var-

14 Phiroze Vasunia, *"Greek, Latin and the Indian Civil Service" (Yunanca Latince ve Hindistan Devlet Görevi) Cambridge Classical Journal*, sayı 51 (2005): s. 35-71.

15 Aynı yer, s. 67.

16 E. F. Kellett, *Literary Quotation and Allusion (Edebi Alıntılar ve İmalar)* (Cambridge: W. Heffer, 1933), s. 12. Ruth Finnegan'ın *Why Do We Quote? The Culture and History of Quotation*'ında *(Neden Alıntı Yaparız? Alıntı Kültürü ve Tarihi)* alıntılanmış. (Cambridge: Open Book, 2011), s. 191.

sayılan nimetlerinden yararlanmasına yol açtı.[17] W. D. Rubinstein sıradan ortaokul ve liselerin özel okulların ayırt edici özelliklerini benimsemesiyle genç İngiliz nüfusunun %25'inin seçkinler sistemine dahil edilebileceğini hesaplamıştır: Bu özellikler ise dernekler, üniformalar, oyunlar ve klasik eserlerin öğretilmesidir.[18] Bu seçkinlere katılabilecek mümkün olan en yüksek sayıydı, gerçek sayı çok daha az olsa da Britanya'nın sömürgeci seçkinlerinin sadece aristokrat sınıfından oluşmadığını göstermektedir. Klasik eserler de zaten işçi sınıfının erişemediği şeyler değildi, onlar da bu konuya ilgisiz kalmadılar ve ucuz çeviriler veya halk kütüphaneleri aracılığıyla klasikler giderek daha erişilebilir hale geldi.[19]

Klasiklerin Algılanması

İngilizlerin gereksinmeleri değiştikçe klasiklerin de buna uyarlandığı artık anlaşılmış olmalıdır. Yazarlar kendi gündemlerini yansıtmak için klasiklerden yararlandılar. Elizabeth dönemi seyyahlarının, Gibbon'ın ve Hindistan devlet görevlilerinin hepsinin klasik eğitimi görmüş olması ve klasik eserlere hayranlık duyması çarpıcıdır. Ama Doğu'ya klasiklerin gözüyle bakmak, Doğu halklarını ve kültürlerini aynı şekilde görmek anlamına gelmez. Doğu'nun algılanışında antik çağlardan modern çağa kadar uzanan bir süreklilik yoktur. İngiltere'nin Doğu ile ilişkilerinin karmaşıklığı artıkça klasikler de bu ilişkilerdeki değişikliklerin İngiliz kültürel ve entelektüel yaşamında yarattığı değişimleri yansıtacak şekilde değişmek zorunda kaldı. Bu nedenle klasikler karşılaştırmalarda kullanılabilecek sabit bir kutup oluşturmuyordu. İnsanların klasiklerden ne anladığı ve kadim dünyanın neyi temsil ettiği konusundaki düşünceleri sürekli yeniden belirleniyordu. Klasikler ile Doğu arasındaki ilişki hiçbir zaman sabit değildi. Aslında Doğu'yu ülkelerindeki okurlarına anlatmaya çalışan yazarlara klasikler tam da bu nedenle çok yararlı bir kaynak oluşturuyordu.

Ben klasik düşüncelerin İngiltere'de algılanışını irdelemeye odaklandım. Bu algılama Yunan ve Roma kültürünün ne şekilde *"aktarıldığı, çevrildiği, dışlandığı, yorumlandığı, yeniden yazıldığı, yeniden hayal edildiği ve*

17 Bernard Porter, *The Absent-Minded Imperialists: Empire, Society and Culture in Britain (Unutkan Sömürgeciler: İngiltere'de İmparatorluk, Toplum ve Kültür)* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2004), s. 62.

18 W. D. Rubinstein, *"Education and the Social Origin of British Elites, 1880-1970" (Eğitim ve İngiliz Seçkinlerinin Toplumsal Kökenleri, 1880-1970) Past & Present*, sayı 112 (1986): s. 163-207.

19 Jonathan Rose, *The Intellectual Life of the British Working Classes (İngiliz İşçi Sınıfının Entelektüel Yaşamı)* (New Haven, CT: Yale Üniversitesi Yayınevi, 2001).

yeniden temsil edildiğini" inceler.[20] Anlam okurun klasik metni yorumladığı algılama noktasında veya klasik dönem sonrası yazarın kullandığı bir klasik gönderme ile karşılaşan okurun onu yeniden yorumlandığı anda oluşur.[21] Bu nedenle algı, klasiklerin kullanıldığı tarihsel ortama yoğunlaşır ve çağdaş dünyanın kavranmasını nasıl etkilediğine odaklanır. Yorumcunun konumunun tarihsel koşullarını vurgular. Kadim yazarların ve sonraki dönemlerdeki okurların dünyaları birleşerek tümüyle değişik yorumlar oluşturan farklı kurumlar, toplumsal ilişkiler, kavramlar, inançlar ve deneyimler tarafından belirlenirler. Böyle yaklaşılan klasikler artık edilgen bir şekilde kuşaktan kuşağa geçen sabit anlamlı bir gelenek olarak görülmüyor. Onlar artık klasik geçmişin yorumlarının tarihsel derinliğini takdir etmeyi amaçlayan etkin ve iki yönlü araçlardır.[22] Algılama, göndermeler için yazarın özgün amacını canlandırmaya çalışmak yerine okura bunları kendine göre anlamlandırma ayrıcalığını tanır. Klasikler her okur ve yazar kuşağı tarafından yoğrulup şekillendirilmiştir ve süreğen gücünü geçmişle olan ilişkisinden değil, sürekliliğini sağlamaya yardım ettiği güncel toplumsal, politik ve ahlaki değerlerle olan ilişkisinden alırlar.[23] Bu yüzden klasik sonrası yazılarda klasikler ideolojik olmayan şekilde ele alınamazlar. Klasikleri kullanmak kadim geçmişin kalıcı değerleri çevresinde yeni ideolojiler yaratmanın bir yoluydu.[24] Simon Goldhill *"algılamanın"* bu işlem için çok edilgen bir terim olduğunu düşünür ve *"karşı koyuş ve mal etme, tanıma ve kendi itibarını artırmanın dinamiklerinin bu kültürel aidiyet dramını oluşturduğunu"* söyler.[25]

Bu kitap kadim insanların Doğu konusundaki düşüncelerini ele almıyor. Doğu'ya dair değişmeyen algının eski çağlardan modern dünyaya çağlar boyunca nasıl geçirildiğini de izlemiyor. Bu kitap Doğu'nun İngiltere'de

20 Hardwick ve Stray, *Companion to Classical Receptions (Klasiklerin Algılanışına Bir Rehber)*, s. 1 Klasiklerin algılanışı konusunda bkz. Martindale ve Thomas, *Classics and the Uses of Reception (Klasikler ve Algılanışının Kullanımı)*; ve Antonius Grafton, Glenn W. Most ve Salvatore Settis, The Yayınevinin Belknap Yayınevi, 2010). Algılama kuramına giriş için bkz. Robert C. Holub, *Reception Theory: A Critical Introduction (Algılama Kuramı: Eleştirel bir Giriş)* (London: Routledge, 2003)

21 Charles Martindale, *Redeeming the Text: Latin Poetry and the Hermeneutics of Reception (Metni Kurtarmak: Latin Şiiri ve Algı Tefsircileri)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1993), s. 3.

22 Bkz. Hardwick ve Stray'in *Companion to Classical Reception*'ında *(Klasiklerin Algı Rehberi)* James I. Porter, *"Reception Studies: Future Prospects," (Algı İncelemeleri: Gelecekten Beklenen).*

23 Schein, *"Borcumuz"*, *s.* 75

24 Porter, *"Algı İncelemeleri"*, *s.* 469.

25 Simon Goldhill, *Who Needs Greek? Contests in the Cultural History of Hellenism (Yunanlılara Kimin İhtiyacı var? Helenizmin Kültürel Tarihinde Karşı Çıkışlar)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 2002), s. 297.

tarihsel olarak nasıl algılandığını ve klasikler yoluyla günün politik ve toplumsal gereksinmelerine göre nasıl uyarlandığını göstermeye çalışıyor. Tarihsel olaylar İngilizlerin Doğu ve İslam algısını sürekli olarak ve tekrar tekrar değiştirmiştir ve her yeni gelişmenin açıklanması ve anlamlandırılması için kadim uygarlıklar yardıma çağrılmıştır. Ama ele alacağımız hemen hemen bütün yazarların ve okurlarının klasiklerin tam anlamıyla bir gelenek, değişmeyen ve doğru bir gelenek olduğuna inandıklarını anımsamakta yarar vardır. Anlamın algı anında okur tarafından tümüyle oluşturulduğunu düşünmek tabii ki doğrudur ama okurların kısmen de olsa tarihsel ortam tarafından yaratıldığı da bir gerçektir. Onların zaman içinde, uzun bir dizi tarih yorumcusu tarafından yansıtılırken kırılan kavrayışları üretici ile alıcı arasındaki karmaşık bir diyaloğun bir sonucunda oluşur. Bu nedenle, İngilizlerin görüşleri bir kuşaktan diğerine bir anda değişmedi. İngiliz tarihinin ilerleyişine uyumlu olarak düzenli bir şekilde gelişti. Ayrıca Marchand'ın işaret ettiği gibi oryantalist ile klasik söylemin ayrılmaz bir şekilde birleşmiş olduğunu da hatırlamakta yarar vardır. Sonuçta Donald Reid'in dediği gibi, *"Avrupalıların modern Mısır'a bakış açısını klasikler mi şekillendirip bozdu yoksa tersi mi oldu, insan bazen emin olamıyor."*[26] Ayna içinde ayna görevi yapan, içlerindeki sayısız farklı görüntüyü yansıtırken bozan metinlere bakıyoruz. Doğu'nun algılanışında klasiklerin etkisi sadece tek yönlü değildi. Doğu'ya karşı alınan tavırlardaki değişiklikler ve Doğu dillerinin ve kültürlerinin incelenmesi de klasik metinlerin ve fikirlerin ele alınış şeklindeki gelişmeleri ve antik dünyanın temsil ettiği şeyler hakkındaki düşünceleri etkiledi.

Oryantalizm?

Said bu konuda yazdığı köktenci ve önemli eserinde, Batı'nın Doğu konusundaki söyleminde bulunan kalıcı bazı özelliklerin Doğu'yu tanımlamaya çalışmaktan çok Batı'nın kendi gücü konusundaki hayal ve kuruntularından kaynaklanan önyargılarını dile getirdiğini ileri sürdü. *"Doğunun neredeyse Avrupa'nın yarattığı bir kavram"* olduğunu ve antik çağlardan itibaren Doğu'nun Batılı yazarlar için romantik aşklar, egzotik canlılar, unutulması olanaksız anılar ile manzaralar ve şaşırtıcı deneyimlerle dolu bir yer olduğunu ileri sürdü.[27] Ona göre oryantalizm yalnızca bir düşünüş şekli veya bir fikir değildi; özellikle de imparatorluk devrinde onun yapı-

26 Reid, *Whose Pharaohs? (Kimin Firavunları?)*, s. 143.
27 Edward W. Said, *Orientalism (Oryantalizm)* (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1978) s. 1.

landırılması Doğu ile Batı arasındaki güç ilişkilerindeki eşitsizlikle yakından ilgiliydi. Batılı ulusların gücünü ifade etmek, daha da güçlendirmek ve yoksul Doğuluların ezilmesini sürdürmek için kullanılan bir düşünce sistemiydi. Oryantalizm Batı'yı Doğu ile üstün bir ilişki içine yerleştirdi ve Doğu'nun zayıf ve yeteneksiz olarak tanımlanmasının sürdürülmesini sağlayarak bu ilişkiyi yönetti. Said aslında Doğu'ya boyun eğdirişini haklı çıkarmak ve kolaylaştırmak için Batı'nın Oryantalizmi keşfettiğini söyler.

Said'in örnek oluşturan yapıtı zamanın baskın politik görüşüne karşı çıkıyordu ve daha sonra birçok bilim adamının da açıkladığı gibi Batı imparatorluk döneminde bile Said'in oryantalizmde ele aldığı basmakalıp tipten çok daha geniş bir dizi incelikli algıları tarihsel olarak oluşturdu.[28] Marchand sömürge ilişkilerinin ne kadar önemli olsa da Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerin yalnızca bir şekli olduğunu belirtir. Öyle olsa bile tüm oryantalist bilginin *"imparatorlukların kurulmasına kaçınılmaz olarak katkıda"* bulunmadığını da ekler. Ayrıca Said'in bakış açısı Avrupa ile Doğu arasında bütün sınıfları, cinsleri ve toplumsal grupları içine alan basit ikili bir karşıtlık yaratır. *"Avrupalı"* ve *"oryantal"* sınıflandırmaları böylesine kapsayıcı hatta her zaman o kadar önemli değildi. En önemlisi Avrupalıların Doğu ile olan ilişkilerinin zenginliğini ve karmaşıklığını önemsemez.[29] Vasunia'nın belirttiği gibi yaygın oryantalizm düşüncesi iki grubun arasında edebiyat, malzeme ve toplumsal adetler gibi alanlarda yer alan derin kültürel etkileşimin ışığında incelenmelidir.[30] Bu nedenle Doğu ile Batı arasındaki ilişkiler çeşitli geleneklerin birbirine karıştığı her zaman karmaşık diyalektik bir olaydı ve tek bir küresel görüşe indirgenemezdi. Bu araştırmada ele alınan oryantalist metinlerde klasikleştirilen çeşitli algılamalardan da bu anlaşılmaktadır. Sandys gibi birçok erken dönem İngiliz seyyahı Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü, varsıllığı ve incelikli davranışlarından etkilenmekten kendini alamamıştı.

Kadim insanlar da gerçekte Said'in sandığından çok daha incelikli bir yaklaşıma sahiptiler. Doğu hakkında farklı ve çoğu zaman anlaşılması zor görüşlere sahiptiler. Said Eshilos'un *Persae* adlı yapıtını oryantalizm yönteminin ilk adımı olarak görür. Edith Hall'un sözleriyle *"o kesinlikle oryantalizm arşivindeki ilk dosyaydı ve bu söylem Asya halklarını Avrupalıların hayalinde o zamandan günümüze kadar yenilmiş, lükse düşkün,*

28 Çeşitli örnekler için bkz. Marchand, *German Orientalism*, (*Alman Oryantalizmi*) s. xix, dn. 5.
29 Aynı yer, s. xxii.
30 Grafton, Mostve Settis'in *The Classical Tradition*'ında *(Klasik Gelenek)* Phiroze Vasunia, *"Persia" (İran)*, s. 701-703.

duygusal, zalim ve her zaman tehlikeli olarak şekillendirdi."[31] Oysa kaba saba bir biçimde yabancı düşmanlığı yapan bu bakış açısı, tarihteki belirli bir anın ürünüydü; yani MÖ 5. yüzyıl başlarındaki Pers işgalinin. Bu, yabancıları püskürtmek için birleşik askeri bir güç oluşturan Yunanlıları barbarlardan farklı kılan özellikler hakkında yoğun düşüncelerin oluşmasına yol açtı. Ama Yunanlıların Doğu'ya tüm bakış açısı böyle basit bir ikilemden oluşmuyordu. Aslında Yunanlılar Barbarları basitçe kendi karşıtları olarak görmezlerdi ve onlarla ilgili çok farklı görüşlere sahiptiler. Örneğin Ksenofon Perslere her zaman düşmanca yaklaşmazdı, onları çoğu zaman mantıklı, ılımlı bulduğunu ve Kiros gibi örnek hükümdarları olduğunu yazdı.[32] Ksenefon *Oeconomicon* adlı yapıtında Pers kralını yönetim yetenekleri dolayısıyla över ve Perslerin ceza veren ve ödüllendiren sisteminin, Yunanlıların yalnızca cezalandıran sisteminden üstün olduğunu belirtir. Tabii bazı yazarlar barbarı köle ruhlu, korkak ve kadınsı davranışlı olarak gösteren uç tiplemeleri benimsediler. Bunlardan biri olan İsokrates Yunanlıları birleşerek Pers Barbarlarına karşı savaşmaları konusunda yüreklendirdi.[33] Ama İsokrates'in bakış açısı marjinaldi ve çağrıları tabii ki dikkate alınmadı. Ayrıca hilekarlık barbarların tekelinde de değildi: Yunanlıların da çoğu zaman güvenilmez ve hain olduğu belirtiliyordu. Büyük İskender gibi Yunan hükümdarları, uzlaşmak için politik nedenlerle de olsa, Pers kültürüne ve krallarına saygı duydular. Ve Miller'ın ileri sürdüğü gibi aslında Atinalılar Perslerden nefret etmediler ve iki kültür arasında çeşitli düzeylerde zengin ve karmaşık bir etkileşim mevcuttu.[34] Birçok Yunanlı Pers kültürünün birçok yönünü yakından biliyordu. Bu da onların bilinmeyen uzak bir ülkenin korkunç canavarları olmadığını gösteriyordu. Bu nedenle Yunan toplumunda barbarlarla ilgili aşırı hakaret içereninden iltifat edenine kadar çeşitli görüşler dile getiriliyordu.[35]

Tabii Yunanlılar ile daha sonraki Batılılar arasında bir denklik oldu-

---

31 Edith Hall, *Inventing the Barbarian: Greek Self-Definition through Tragedy (Barbarın Yaratılması: Yunan Kimliğinin Trajedi Yoluyla Belirlenişi)* (Oxford: Clarendon Yayınevi, 1989), s. 99.

32 Bkz. Steven W. Hirsch, *The Friendship of the Barbarians: Xenophon and the Persian Empire (Barbarların Dostluğu: Ksenophon ve Pers İmparatorluğu)* (Hanover, NH: New England Üniversite Yayınevi, 1985).

33 Örnek için, İsokrates, *Paneg*, s. 150-158; karşılaştırın Platon *Republic (Devlet)* 5.470 İ.Ö. Ama Platon kutuplaşmanın aşırı derecede basitleştirildiğinin farkındaydı; bkz. *Statesman (Devlet Adamı)* 262 D ve *Theaetetus s.* 174-175.

34 Margaret C. Miller, *Athens and Persia in the Fifth Century BC: A Study in Cultural Receptivity (MÖ 5. Yüzyılda Atina ve Persler: Kültürel Algılama Üstüne Bir İnceleme)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1997).

35 Bkz. Thomas Harrison, ed. *Greeks and Barbarians (Yunanlılar ve Barbarlar)* (Edinburgh, Edinburgh Üniversitesi Yayınevi, 2002).

ğu düşünülmemelidir. Strohmaier'in dediği gibi, *"Yunanlılar Avrupalı değildi."*[36] Ve Martin Bernal'in *Black Athena*'da *(Kara Atena)* ileri sürdüğü gibi Batı dünyasından geriye Yunanlılara kadar uzanan ve Doğu'nun etkisini dışlayan basit bir miras çizgisi çekmekten de kaçınmalıyız.[37] Said'in Batılıların Doğu hakkındaki görüşlerini yöneten bütüncül bir oryantalizm anlayışı olduğu iddiasının, Doğu'ya karşı Batı'da her zaman çok çeşitli tavırların oluşunu göz ardı ettiğini söyleyebiliriz. İngilizlerin tavırları İngilizlerin gereksinmelerine uyumlu olarak ve çeşitli ekonomik, politik ve kültürel güçlerle bağlantılı olarak değişti.[38] Bu nedenle, eğer oryantalizm diye bir söylem var olduysa bu tek başına gelişen bir gelenek değil *"tamamen heterojendi."*[39] Aslında herhangi bir oryantalist projeyi Doğu'nun kendi heterojenliği sürekli olarak engelledi. Çeşitli Doğulu kültürlerin Batı'da yarattığı merak ve ilgi dizinini tümüyle bir çerçeveye sığdırmak olanaksızdır. *Persae*'de görülen barbarlarla ilgili küçümseyici söylemin Hall'un ileri sürdüğü gibi *"özellikle de Asya halklarının kadınsı tavırlı, despot ve zalim oldukları iddiasının Batı'nın yabancı kültürler konusundaki görüşlerini kalıcı şekilde etkilediği"* tartışmasız doğrudur.[40] Ama bu Doğu için yaratılan algılardan sadece biriydi. Gerçekten de, İngiliz seyyahlarının Doğu'ya yaptıkları yolculuklar incelendiğinde seyyahların çoğunun Doğuluları barbar olarak görmediği anlaşılır. Çoğu zaman, geri kalmış İngilizleri küçümseyen ve onlarla alay edenler Türklerdi. Aslında 7. yüzyıl-

36 *Hellas im İslam: Interdisziplinare Studien zur Ikonographie, Wissenschaft and Religiongeschichte*'de, *(İslam'da Hellas: İkonografi, Bilim ve Din Tarihi üstüne Disiplinlerarası Bir İnceleme)* G. Strohmaier, *"Die Griechen waren Keine Europaer" (Yunanlılar Avrupalı Değildi)*, Diskurse der Arabistik 6 (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2003). Ayrıca bkz. Edith Hall, *"The Many Ages of Herodot" (Herodot'un Çağları)* Times Literary Supplement, 25 Haziran 2008.

37 Martin Bernal, *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, *(Klasik Uygarlığın Afroasya Kökenleri)* cilt I (Londra: Free Association Books, 1987)

38 Jonathan Burton, *Traffic and Turning: Islam and English Drama, 1579-1624 (Trafik ve Dönüşüm: İslam ve İngiliz Tiyatrosu 1579-1624)* (Newark: Delaware Üniversitesi Yayınevi, 2005), s. 11.

39 Lisa Lowe, *Critical Terrains: French and British Orientalisms (Tehlikeli Topraklar: Fransız ve İngiliz Oryantalizmi)* (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Yayınevi, 1991), s. ix.

40 Hall, *Inventing the Barbarian (Barbarın Yaratılması)*, s. 99, dn. 198. Hall, *"Türkler 17. yüzyıla kadar genellikle zorbalıkları ve geri kalmışlıkları vurgulanarak Avrupalıların Asyalıları algıladıkları şekilde temsil edildiler,"* Hall, Bridges ve Rhodes da, bu konuda şunları söylerler: *"Pers Savaşlarının bu kadar uzun sürmesinin önemli bir nedeni de geleneksel olarak antik Yunanlıların Akamenid Persleriyle mücadelesiyle özdeşleşen Hıristiyan Batı'nın İslam'la rekabet ilişkisinden kaynaklanmıştır:"* (Emma Bridges, Edith Hall ve P. J. Rhodes, ed. *Cultural Responses to the Persian Wars: Antiquity to the Third Millenium (Pers Savaşlarının Kültürel Düzeyde Alıglanışı: Antik Çağdan Üçüncü Milenyuma)* [Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2007], s. 13). Hall, Bridges ve Rhodes'dan bir alıntı daha: *"tüm uysal İslam alemini Aeschylus'un kadim Persler için çizdiği karikatür benzeri tiplemeyle özdeşleştirmek Batı'nın Doğulu tiran, Müslüman despot basmakalıp tiplemelerine ve hem yerel hem de küresel çapta her iki tarafta da saldırganlığa yol açan Özgürlük ve Demokrasi gibi tartışmalı terminolojilere yol açmıştır:"* (s. 13).

dan 1571'deki İnebahtı Savaşı'na kadar Hıristiyan alemine üstün olan ve onu tehdit eden İslam'dı.

Seçimler

Ben oryantalist değil bir klasistim. Bu gerçek, konuya yaklaşımımı kaçınılmaz olarak etkilemiştir. Said'i okuyarak, onun genelleme yapılarak elde edilen çoğunluğun sahip olduğu görüşlerden duyduğu endişeyi paylaşarak bu noktaya eriştim ama aynı zamanda klasiklerin Doğu hakkında algılar yaratmakta oynadığı önemli rolü de fark ettim. İki ana nedenden ötürü seyyahların ve tarihçilerin yazılarına odaklanmaya karar verdim. Birincisi bu yazarlar ülkelerindeki okurlarına Doğulu kültürleri anlatmaya ve onlar için analiz yapmaya çalıştılar. Bunu yaparken yardım için okurlarıyla paylaştıklarını bildikleri hayali kaynaklara yöneldiler. Belirli bir şekilde daha edebi olan Doğu'ya dair yapıtlardan uzak durmaya karar verdim. Byron'un *Childe Harold's Pilgrimage (Childe Harold'ın Hac Ziyareti)* ve Beckford'un *Vathek* gibi yapıtlarının klasiklerden etkilenmiş Doğu görünümlerini yaratmak ve bunları İngiliz okurlarına ulaştırmakta önemli yeri olduğunu biliyorum ama bu gibi eserlerin amacı her zaman okurları Doğu hakkında bilgilendirmek değildir, hatta belki de hiç olmamıştır. Bu şekildeki edebi klasisizm hakkında pek çok şey söylenmiştir. İkinci neden yolculuk ve tarih yazınında İngiliz yazarlarının çok başarılı oluşudur. Doğu'ya karşı duyulan ilgi deniz aşırı ülkelerde mülk edinme isteğini artırınca İngiltere'de Doğu ile ilgili kitaplar aranır oldu. Doğu ticaret veya sömürge yöneticiliği ile yükselme hırsı olan İngilizlere kişisel ilerleme için çok büyük fırsatlar sunuyordu. Robert Clive'ın Hindistan'da elde ettiği büyük servet konusunda Parlamentoda sorgulanırken dediği gibi, *"Tanrı adına . . . kendi tok gözlülüğüme şaşıyorum."* Bu nedenle, bu kitapların çoğu bize İngilizlerin dünyayı entelektüel olarak nasıl fethetmeye çıktığını anlatır. Bize elde edilecek servetler ve güç beklentisiyle İngilizlerin düş gücünün gemi azıya aldığı yerleri anlatıp analiz ederler. Bu metinlerde ülkede kurulan hayallerin Doğu'da giderek artan İngiliz etkisinin gerçekliğiyle örtüştüğü anlatılıyordu.

Odaklanmayı seçtiğim bazı metinler ile dönemlerin kişisel seçimimi yansıtmadığını söylemek yalan olur. Hakkında çok fazla kitap yazılmış olmasına rağmen Gibbon'ı göz ardı edemezdim. Bu projeye başlarken yalnızca *"büyük adamlar"* üstüne odaklanmamaya niyetliydim ama İngiliz yazarlarının Doğu'yu nasıl klasikleştirmeye çalıştığı konusunda o kadar az şey

yazıldığını görünce okurlarımın tanıdığı fakat bu açıdan bakınca pek fazla tanımadığı yazarlarla başlamaya karar verdim. Kitabın II. Bölümünde ele alınan olaylar, İngiliz gücünün yükselişinde ve düşüşündeki başlıca farklı dönemlerinden birer kesit oluşturacak şekilde özellikle planlanmıştır: Erken modern dönem, altın çağ, sömürgecilik dönemi, imparatorluğun sonu ve post-modern dönem. Dönemlerin ve yazarların seçimi geniş kapsamlı olmak iddiasında olamaz. Amaç İngiliz seyyahlarının ve tarihçilerinin yaratmaya çalıştığı Doğu'nun zihinsel haritasının bazı önemli noktalarını belirlemektir. Antik uygarlıklardan özellikle etkilenen yazarları seçerek İngilizlerin hayali Doğu seferlerinde çeşitli ve çok geniş alanlarda klasiklerden nasıl yararlanıldığını göstermeye çalıştım. Bunu yaparken İngilizlerin ilgisini çeken ve klasik göndermeler aracılığıyla dile getirilen ana temaları öne çıkarmaya çalıştım. Başka şekilde söylemek gerekirse İngiliz tarih yazımını ve yolculuk yazınını yarattıkları Doğu algısının doğasını irdelemek için kullandım ve bu arada tam tersini de yaparak yaratılan Doğu algısını İngiliz tarih yazımını ve yolculuk yazınını analiz etmek için kullandım.

Bu kitap İslam'ın veya Doğu'nun gerçekten nasıl olduğunu anlatmaya kesinlikle çalışmıyor. Kitap, İngiltere'de yaratılan Doğu algısıyla ilgilidir. Yazarların uzak diyarlara nasıl hayali tavırlar atfettiğini anlatırken; İngilizlerin yarattığı algılarla ilgili olduğu için Doğu'nun sesi pek duyulmaz. İngilizlerin sömürgeleştirdiği halkların klasikleri nasıl değerlendirdikleri konusuna pek eğilen olmamıştır.[41] Genellikle Britanya İmparatorluğu'nun ikinci sınıf vatandaşlarının klasikleri incelemekte zorlanmaları bu iletişim kanalının onlar için açık olmamasından kaynaklanmıştır. Hindistan Devlet Görevleri gibi sınırlı kurumların sunduğu sınıfsal hareketliliğe erişebilenler yazılarında klasik oyunlara katılabildiler. Bağımsızlıkla birlikte bazı Doğulu ulusların yeni özgürlüklerini onaylamak için klasiklere yöneldiği görüldü. Örneğin 1902 yılında Mısır'da Latince öğrenim veren okul yoktu ama 1925'te yeni Mısır Üniversitesi açıldığında bünyesinde Klasik Eserler Fakültesi de vardı.

İngilizlerin Doğu algısının yalnızca klasikler prizmasından geçerken kırılan görüntüyle oluştuğunu söylemek istemediğimi vurgulamakta yarar var. Belki de Hıristiyanlık ve *İncil* genelde daha etkili oldular, bu etki de

41 Seçkin olmayanların klasikleri nasıl algıladığı konusunda Martindale ve Thomas'ın *Classics and the Uses of Reception*'ındaki *(Klasikler ve Algılanışının Kullanımı)* s. 180-191 bkz. Siobhan McElduff, *"Fractured Understandings: Towards a History of Classical Reception among Non-elite Groups" (Kırılmış Anlayışlar: Seçkin Olmayan Gruplar arasında Klasiklerin Algılanışının Tarihine Doğru).*

zaten gerektiği gibi incelendi.[42] Bütün yazarlar da klasik göndermelere yer vermediler. Ama birçoğu okurlarının antik çağın yazarlarına karşı evrensel bir yakınlık duyup empati yaptığını varsaydı. Alt sınıfların metinlerinde klasik göndermelerin daha az olduğunu söylemek gerekir ama bu zaten şaşırtıcı değildir, çeviriler kolayca erişilebilir oluncaya kadar klasikleri takdir edebilmek için pahalı bir öğrenim gerekiyordu. Bunun sonucu olarak klasiklere varlıklı ve güçlülerin metinlerinde daha sık ve daha çok rastlanılır. Amaç dönemin yaygın söyleminin İslam'a ve Doğu'ya nasıl tepki verdiğini anlamak olunca bu kendi başına bir eksiklik sayılmaz. Bu belki de İngiliz seçkinlerinin Doğu'ya karşı aldığı tavrın anlaşılmasında klasik göndermelerden nasıl yararlanıldığının en iyi göstergesidir. Daha kolay erişilebilir olan *İncil* ve popüler kültür gibi alanlar tam olarak da bu erişilebilirlikleri yüzünden seçkin yazarlar tarafından ima yoluyla çoğu zaman da açıkça reddedildiler. Klasikler birçok bakımdan seçkinlerin halkın talepleri tarafından etkilenmeden birbirleriyle iletişim kurabileceği ve fikirlerini açıklayabileceği özel bir dili temsil ediyordu.

Bazı terimlerin kısaca tartışılması gerekiyor. *"Klasikler"* derken Yunan ve Roma uygarlığının aşağı yukarı MÖ 5. yüzyıldan MS 5. yüzyıla kadar süren döneminden günümüze erişen metinleri, gelenekleri ve mitolojiyi kastediyorum. Hep İngilizlerden söz etmeye çalıştım ama imparatorluk döneminde İngiltere ve Britanya'yı birbirlerinin yerini tutabilecek şekilde kullandım. 16. yüzyıldan önce İslam ve Müslüman terimlerinin genellikle kullanılmadığını belirtmekte yarar var; onun yerine daha çok Arap, Mağribi ve Türk gibi etnik terimler kullanılıyordu. 17. yüzyıla kadar İslam genelde *Orient* sayılıyordu. Ticaret yolları açılınca daha uzaktaki Doğu ülkeleri hakkındaki bilgiler de yaygınlaştı. *"Doğu"* ve artık modası geçen *Orient* bu nedenle değişken kavramlardı ve geniş anlamda Mağrip, Doğu Akdeniz, Ortadoğu, Hindistan, Çin, Japonya ve Uzakdoğu'nun diğer ülkelerini kapsıyordu. Türk, oryantal ve İslam terimlerinin yarattığı kavram kargaşası Doğu konusundaki çoğu İngiliz fikirlerinin ne kadar belirsiz ve küçümseyici olduğunu vurgulamaktadır. Bu kitap klasiklerin tam da bu karmaşaya yaptığı katkıyla ilgili olduğu için özgün metinleri düzeltmeye kalkışmadım ve Doğu ve *Orient* terimlerini birbirleriyle değiştirilebilir şekilde kullandım. Oysa İslam terimini daha kesin bir şekilde Peygamber Muhammed'e indirilen *Kuran*'daki dinsel metinlerde belirtilen dini kastetmek amacıyla kullanmaktayım. İslam dinine bağlı olanlardan Müslüman olarak söz ediyorum. Onları buradaki şekliyle yazıyorum ama ana veya yardımcı kay-

42 Bkz. özellikle Daniel, *Islam and the West* (*İslam ve Batı*).

naklardan alıntı yaparken özgün kullanıma sadık kaldım. İslam terimi zaten büyük bir genellemedir ve birkaç ana başlığı sıralamak gerekirse Arap, Osmanlı, Kuzey Afrika, İspanya, Hindistan ve Uzakdoğu'yu kapsar ama bu kitabın aslında gerçek İslam veya Doğu hakkında olmadığını yeniden vurgulamalıyım. Bu kitap bu bölgelerin ve kültürlerinin Batılılar tarafından algılanması için kadim metinlerden nasıl yararlanıldığını araştırıyor.

Bu Kitabın Yapısı

Bu araştırma üç kitaptan oluşuyor. *1. Kitap*'ta *1. Bölüm* İngilizlerin Doğu algısı oluşturmasında klasik metinlerin önemini inceleyerek ve klasik eserlerin algılanışını ve oryantalizmi tartışarak başladı. *2. Bölüm* klasik göndermelerin İngilizce metinlerde geniş kapsamlı uygulamalarını ve hangi amaçlarla kullanıldıklarını işliyor. Tarih ve yolculuk yazını alanında klasik göndermelerin bir sınıflandırmasını yapmak için bir kategori oluşturmaya çalışıyor. Ayrıca bu göndermelerin bir araç olarak taşımak için tasarlandığı anahtar temaları ve mesajları belirlemeye çalışıyor. Tabii ki, çok sayıda yazar İngilizler Doğu ile ilgilenmeye başlamadan önce de klasik kaynaklardan etkilenmişti. *3. Bölüm* Ortaçağ'ın İslam algısında klasiklerin yarattığı etkiye genel bir bakış sağlayarak özellikle İngilizlerin Doğu hakkındaki düşüncelerinin ortaya çıkışının tarihsel arka planını inceliyor. İslam'ın Roma İmparatorluğu'nun doğu bölgelerini işgal etmesi Hıristiyan uygarlığının merkezini kuzeye, Akdeniz'in uzağına itti. Tek başına bu, yeni bir Avrupa kavramının ve ideallerinin oluşmasına yol açtı. İslam bu şekilde Avrupa'da hep ötekini tanımlayan özel bir rol almıştır. Edward Said'in sözleriyle İslam *"Ortaçağdan itibaren karşısında Avrupa uygarlığının oluşturulduğu bir yabancıdır."*[43] Richard Southern'ın dediği gibi *"sınırlanmış bir alan içindekinin bilgisizliğinin"*[44] acısının çeken Avrupalı yazarlar bilgi için söylentilerden yararlandılar ve korkularını şekillendirmek için önceden düşünülmüş klasik fikirlere başvurdular. Erken dönemin yazarları çoğu zaman İslam'ı Roma İmparatorluğu'ndaki ilk Hıristiyan sapkınların geleneğine yerleştirmeye çalıştılar. Norman Daniel'ın dediği gibi, *"Batı İslam'ın sahte öğretiye dayanan, cinsel yönden sapkın bir tiranlık olduğu fikrini kendi geçmişinden miras aldı."*[45] Haçlı Seferleri İslam ve Doğu hakkında bu gibi düşmanca düşüncelerin daha da yaygınlaşmasında

43 Said, *Orientalism, (Oryantalizm)*, s. 70.

44 Southern, *Western Views of Islam (Batının İslam'a Bakışı)*, s. 14.

45 Norman Daniel, *Islam, Europe and Empire (İslam, Avrupa ve İmparatorluk)* (Edinburgh: Edinburgh Üniversitesi, Yayınevi, 1966), s. xvi.

önemli bir rol oynadı. Surlu William ve Nogentli Guibert gibi Haçlı Seferleri tarihçileri düşman İslam ve Arap hakkında düşüncelerini geliştirmek için klasik örneklerden çokça yararlandılar. Guibert Araplara karşı duyduğu düşmanlığını sarsılmaz Hıristiyan inancından ve onların tek amacının ahlaken zayıf Hıristiyanları kışkırtmak olduğu düşüncesinden alıyordu. Yakındoğu krallığında yaşayan Surlu William ise Arap düşmanı çok daha incelikle ve olumlu bir şekilde çizmek için klasik metinlerden yararlandı. Antik çağla karşılaştırıldığında hayal kırıklığı yaratan birileri varsa bunlar Hıristiyan krallardı, Araplar ise çoğu zaman cesur ve değerli rakipler olarak görülüyorlardı.

II. Kitap, İngiltere tarihinin farklı dönemlerinden alınmış bir dizi İngiliz yazarının incelenmesini içeriyor. Bu incelemeler farklı dönemlerden alınmıştır ve dönemlerini temsil eden İngiliz tarih ve yolculuk yazını örneklerini inceleyerek klasiklerin nasıl kullanıldığını ve bu kullanımın nasıl geliştiğini gösteriyorlar. Bu incelemeler tarihi sırayla düzenlendi, bu basit yöntem çeşitli fikirlerin, mecazların ve yorumların İngiltere'nin Doğu'yla ilişkisinin tarihi boyunca nasıl moda olup daha sonra gözden düştüğünü gösteriyor. *4. Bölüm* İngiliz seyyahlarının ve tüccarlarının Osmanlı İmparatorluğu'yla çok daha yakın ilişkiler kurmaya çalıştığı 17. yüzyılda İngiltere ile İslam arasındaki ilişkileri inceliyor. Bu, Hıristiyan ile İslam aleminin arasındaki ilişkileri savaş kadar ticaretin de yönlendirdiği bir dönemdi.[46] Erken modern döneme girildiğinde olumsuz Müslüman algısı iyice belirginleşmiş ve Haçlıların anlatıları ve öyküleriyle iyice yerleşip yaygınlaşmıştı. Korkunç Doğulu İslami yeni düşmanın Türk şeklinde ortaya çıkması bu düşmanca duyguları daha da şiddetlendirdi. Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun şaşırtıcı ve aleni olarak görülen askeri ve kültürel üstünlüğü karşısında imparatorlukla doğrudan ilişkisi olan erken dönem seyyahların etkilenmemesine hatta ona olumlu bakmamalarına olanak yoktu. Büyük askeri yeteneklerini açıklayabilmenin bir yolu olarak bazı yazarlar Türkleri Truvalıların ardılı olarak gördüler. George Sandys gibi diğerleri ise yolculuk yaptıkları bölgelerin üç boyutlu tarihi duygusunu yansıtabilmek için imparatorluğun klasik geçmişini ayrıntılarıyla ele aldılar. Elizabeth dönemi yazarlarının çoğu Türklerin temizliğinden ve yabancılara karşı nazik davranışlarından söz ettiler; Richard Knolles gibi yazarlar onların birlik duygusunu, dayanıklılığını ve kahramanlığını övdüler. Hepsinden önemlisi bu yazarların kendi ülkelerinin gelişen uluslararası

46 Bkz. Albert Hourani, *Islam in European Thought (Avrupa Düşüncesinde İslam)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1991).

itibarından dolayı, İngiliz okurların gücün kullanımı ve hükümdarlık konusuna giderek daha çok ilgi duydukları ortaya çıkıyor.

Karmaşık olsa da genelde olumlu bir İslam tanımını Gibbon'da da bulmak mümkündür, *5. Bölüm* bu konuyu işliyor. Gibbon'a göre Roma İmparatorluğu'nun gerilemesinin ve düşüşünün incelenmesi her şeyden önce modern Avrupa'nın kökenlerinin incelenmesi demekti. İslam'ın yükselişi ile bir zamanlar Roma İmparatorluğu'na ait olan büyük toprakları fethetmesinin incelenmesi de bu proje için birinci derecede önemliydi. Gibbon'ın anlatısının klasik karşılaştırmalar ve algılarla dolu olması şaşırtıcı değildir. Bu bir bakıma antik çağ, Bizans ve İslam'ın ahlak kavramlarını karşılaştırmak ve okurlarını İslam aleminin kendi geniş kapsamlı ahlak tarihinin neresine oturtacağını anlamasına yardımcı olmak içindi. Gibbon İslam'ın yükselişini, Roma'nın düşüşünün aynadaki bir yansıması gibi vererek imparatorlukların yükseliş ve düşüş nedenleri hakkındaki kendi görüşüne daha iyi odaklanmak için kullanmıştı. Barbarların eline düşmekten kurtulmak için, ki Gibbon'a göre bu hâlâ olasıydı, bu derslere kulak verilmeliydi.

6. Bölüm İngiltere'nin Hindistan ile giderek artan ilişkisinin İngilizler ile Doğuluların ilişkisi konusunda yeni bir yaklaşıma nasıl acilen gerek duyulmasına neden olduğunu işliyor. Hindistan ve Çin'in büyük kültürlerinin keşfi Batı'nın kendi kültürel üstünlüğü duygusunu paramparça etmiş ve barbarlara dair fikrini geçersiz kılmıştı. Örneğin Sir William Jones Sanskritçenin *"Yunancadan daha mükemmel, Latinceden daha zengin"* bir dil olduğunu kabul etti ve karşılaştırdığı kadim ve Hindu kültürlerinin neredeyse eşit düzeyde olduğunu gördü. İlk genel vali Warren Hastings Jones'un Hindistan'ı silahla olduğu kadar anlayışla yönetmek gerektiği politik görüşüne katılıyordu ama bu görüş evrensel olarak kabul görmedi. Hastings yolsuzluk suçlamasıyla yargılanırken rüşvet almakla suçlanan Romalı Vali Verres'e benzetildi ve ondan sonra Hindistan'da daha sert bir yaklaşım uygulandı. Bu belki de en güzel şekilde, klasik karşılaştırmaların yerli dünyayı ait olduğu yere yerleştirmek için geniş anlamda kullanıldığı James Mill'in *The History of British India (İngiliz Yönetimindeki Hindistan Tarihi)* adlı yapıtında ifade edilmiştir. Ama bütün Hintliler bu olumsuz değerlendirmeyi kabul etmediler hatta bazıları yerel kültür konusunda daha olumlu bir duygu yaratmak için klasiklerden bile yararlandılar.

7. Bölüm Avrupalıların Doğu'ya karşı aldıkları tavırlarda 19. yüzyılda meydana gelen dramatik değişikliği ele alıyor. Çoğu tanımlamaya hakim olan heves ve sempati sömürgeci hor görüye dönüştü. Bu gelişme Batı ile Doğu arasındaki güç ilişkilerindeki değişimi yansıtıyordu. Hem İngiliz gü-

cünün artması hem de endüstriyel gelişmenin yarattığı üstünlük duygusu Doğu'yu anlatan yazılarda düşmanca yeni bir tavrı destekledi. Doğulu çoğu zaman çocuksu, ergen ve mantıksız olarak gösterilirken İngiltere "Beyaz İnsanın Yükü" olan Doğu'yu yönetmek, ona özgürlük ve demokrasiyi öğretmek sorumluluğunu sırtlamıştı. Klasikler bu güç ve üstünlük duygusunu seslendirmekle yakından ilişkiliydi ve İngiltere'nin Mısır Başkonsolosu Lord Cromer'ın yapıtında görüldüğü gibi Batı'nın sömürge yönetiminin devamını haklı çıkarmakta önemli rol oynuyordu. Roma İmparatorluğu ile yapılan karşılaştırmalar İngilizlerin kendi sömürgecilik projelerini daha iyi anlamalarına ve karşı karşıya oldukları olası tehlikeleri fark etmelerine yol açıyordu. Klasikler süreklilik duygusu sağlıyor ve Britanya yönetiminin doğruluğunu ebedi ve ezeli gerçekliğe yükseltmeye çalışıyordu.

8. Bölüm keşfedilmemiş son bölgelerden biri olduğu düşünülen Arabistan'a 19. yüzyılda yapılan bazı büyük seferleri inceliyor. Arabistan'ın iç bölgelerinin derinliklerine kadar nüfuz etme düşüncesi bile Avrupa'nın gücünün artık dünyanın hemen hemen her köşesine eriştiğini bir dereceye kadar yansıtmaktadır. Cromer gibi yazarlar Britanya'nın sömürgeci gücünün doğruluğuna yürekten güvenirken birçok İngiliz yolculuk yazarı Araplara karşı daha olumlu bir tavır takınıyordu. Klasik yazarlar zaten kendi toplumlarında gördükleri ahlaki çöküntüye karşın özgür düşünceli, bağımsız ve en önemlisi yolsuzluğa bulaşmamış Arap tipini zaten yaratmışlardı. 19. ve 20. yüzyılda Arabistan'a giden Charles Doughty, Richard Burton ve T. E. Lawrence gibi İngiliz seyyahları bu klasik göndermeleri ve örnekleri kullanarak bölgeyi ve insanlarını, özellikle de Bedeviler gibi toplulukları, son derece sevimli ve olumlu bir şekilde tanımladılar. Bu seyyahların çoğu kendi özel durumları ve bireysel nedenleri yüzünden İngiltere'ye bir anlamda yabancılaşmışlardı ve çölde kendilerini evlerinde hissediyor ve Araplara doğal bir yakınlık duyuyorlardı.

III. Kitap Doğu'nun algılanmasında geçen yarım yüzyıl içinde klasiklerin oynadığı rolü inceleyerek son buluyor. II. Dünya Savaşı'ndan sonra klasiklerin öğreniminde görülen gerileme ile onların Doğu konusundaki algıyı şekillendirmekteki önemini yitirdiği düşünülebilir. Bu, yolculuk yazını gibi bazı alanlarda kuşkusuz doğrudur ama klasiklerin film ve politik benzeştirmelerde kullanımının devam etmesiyle kısmen giderilmiştir. Hükümranlığın Atlantik'in karşı tarafına transferini yansıtmak için hem Britanya hem de Amerika örneklerini değerlendiren *9.* ve *10. Bölüm*, Doğu algısının klasik geçmişle birleşerek modern İngiltere'nin, gücünü yitirişiyle yüzleşmesine ve Amerika'ya kendi kimliğini ve giderek önem kazanan Doğu'yla ilişkilerini gözden geçirmesine nasıl yardım ettiğini kısaca in-

celemektedir. Klasik uygarlığın metinleri ve kültürü İngiliz yazarlarının Doğu algısını oluşturmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Said'in Doğu ile Batı arasında yaptığı bütüncül ayırım şimdi bir melezlik anlayışıyla yumuşatılmıştır; Batılı yazarların hem düşmanca hem de olumlu geniş bir Doğu algısı yelpazesi ürettikleri artık genellikle kabul edilmektedir. Bu, klasiklerin yazarların böylesine çeşitlilik yaratmasına tarihsel olarak nasıl yardımcı olduğunu vurgulamaktadır. Böylesine esnek bir referans noktası olabilmesi klasiklerin en büyük avantajıdır. Örneğin Roma *"var olan düzene devrimci bir seçenek"*, kozmopolit çok kültürlülük sembolü veya yasa ve düzen koruyucusu olabiliyordu.[47] Gündemleri ne olursa olsun İngiliz yazarlar ona uygun klasik bir gönderme bulabiliyorlardı. Bu nedenle, klasik geçmişş yüzyıllardır İngilizlerin şimdiki zamanını haklı çıkarmasına, onaylamasına ve doğrulamasına yardım etmiştir. Antik çağa yapılan göndermeler İngilizlere ve İngilizce konuşan dünyaya, yaşadıkları bütün karışıklıklar süresince, Doğu algılarında o anki toplumsal ve politik gereksinmelerine uygun yeni değer yargıları ve aidiyetler bulmaları için izin vermiş ve vermektedir.

47 Catherine Edwards, ed. *Roman Presences: Reception of Rome in European Culture 1789-1945 (Romalıların Varlığı: Roma'nın Avrupa Kültüründe Algılanışı)* 1789-1945 (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1999), s. 9.

2. Klasikler Nasıl Kullanıldı?

İngiltere klasik geçmişle çok yakın bir ilişki içinde olmuştur. İlk bakışta bunun nedeni açık değildir. Ne de olsa İngiltere klasik kültürün beşiği olan Akdeniz dünyasına pek yakın değildir. Soğuk, nemli, dünyadan kopuk, Germen soylu, bira seven İngiltere; Güney Avrupa, Ortadoğu, Kuzey Afrika'nın üzüm yetiştiren ülkelerinden çok farklıdır. İklim, tarih ve kültürdeki bu karşıtlık İngilizlerde klasik dünya ile ilgili *"çoğu zaman beğeniyle karışık bir ötekileştirme"* duygusu yarattı.[1] Tabii İngiltere'nin büyük bir bölümü uzun bir süre Roma İmparatorluğu'nun bir parçasıydı ve ruhsal lideri neredeyse bin yıl boyunca Roma'ydı. Uzaklığın yararlarının takdir edilmesi çoğu zaman da taklit etme hevesiyle birleşiyordu.

İngilizler *"klasikleştirmeyi"* -içinde yaşanan zamanı yetkili bir şekilde anlamlı kılmak için antik çağdan yararlanmayı- çeşitli yollardan gerçekleştirdiler.[2] Klasik geçmiş farklı dönemlerde çeşitli toplumsal ve politik

1 *A Companion to the Classical Tradition*'da *(Klasik Gelenekte bir Rehber)* ed. Craig W. Kallendor (Oxford: Blackwell, 2007, s. 265-278 ve 266. (Richard Jenkyns, *"United Kingdom" (Birleşik Krallık).* İngiltere'de Klasik miras hk. bkz. Richard Jenkyns, ed. *The Legacy of Rome: A New Appraisal (Roma'nın Mirası: Yeni Bir Değerlendirme)* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 1992); Charles Martindale ve David Hopkins. ed. *Horace Made New: Horatian Influences on British Writing from the Renaissance to the Twentieth Century (Yenilenen Horace: Rönesanstan Yirminci Yüzyıla İngiliz Yazınında Horace'ın Etkileri)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1993); Howard Erskine-Hill, *The Augustan Idea in English Literature (İngiliz Edebiyatında Augustan Düşünce)* (Londra: Edward Arnold, 1983); Howard D. Weinbrot, *Augustus Caesar in Augustan England: The Decline of a Classical Norm ("Augustan" İngiltere'sinde Augustus Caesar: Klasik Modelin Gerilemesi)* (Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi Yayınevi, 1978); Frank M. Turner, *The Greek Heritage in Victorian Britain (Victoria Dönemi İngiltere'sinde Yunan Mirası)* (New Haven, CT: Yale Üniversitesi Yayınevi, 1981); Richard Jenkyns, *The Victorians and Ancient Greece (Victorianlar ve Kadim Yunanistan)* (Oxford: Blackwell, 1980).

2 İngiliz eğitim sisteminde klasiklerin önemi, bkz. Christopher Stray, *Classics Transformed: Schools, Universities and Society in England 1830-1960 (Dönüştürülen Klasikler: İngiltere'de Okullar,*

yararlar için kullanıldı ve İngiliz tarihinin belirli dönemlerinde bazı klasik metinler ve yazarlar daha çok tercih edildi. Klasik geçmiş ayrıca İngiliz tarih ve yolculuk yazınında çok farklı roller oynadı. Bu bölüm oryantalizmi klasikleştirme amaçlı mecaz ve taktiklerinin bir tipolojisini yapmayı deniyor olarak görülebilir oysa böyle bir tipoloji asla kapsamlı ve tam olamaz. Klasik geçmiş İngiliz yazarlar için sınırsız bir dizi amaca hizmet etmiştir ve yapılacak herhangi bir genel analiz asla tümünü kapsamaz. Onun yerine bu bize İngiliz metinlerinde kullanılan çeşitli klasik göndermeleri içinde bulabileceğimiz bir ana liste sağlayacaktır.

Temalar

İngiliz tarih ve yolculuk yazınında antik göndermelerin kullanımında üç ana tema hakim olmuştur: İmparatorluğun özelliği, uygarlık kavramı ve bilgi edinme uğraşı.

Deniz aşırı ülkelerde, ana yurdun sınırlarının uzağında, güç kullanımının ne anlama geldiğini kavramak İngiliz metinlerinde yaygın olan bir konudur. Klasikler İngiltere'nin uluslararası durumunu yansıtma yükünü taşıyacak bir aracı sürekli olarak sağlamıştır. Elizabeth dönemi seyyahlarının zamanında, imparatorluk hasreti çeken İngiliz, Osmanlı Türkleri gibi yerleşik güçlerle başa çıkmak gibi gerçeklerle karşı karşıyaydı. Daha sonra 19. yüzyılda deniz aşırı sömürgeler neredeyse hiç uğraşmadan İngilizlerin eline geçmeye başlayınca Roma İmparatorluğu ile yapılan karşılaştırmalar gücün sınırsızlığını kavramanın yolunu gösterdi. İngiliz gücü, İngilizleri dünyanın doğal hükümdarı yapan, adeta Tanrı vergisi, ırksal bir üstünlüğe dayanıyordu. Gücün ne olduğunu anladıkları için -Roma'nın düşüşünden ders aldıklarından bunu Romalılardan daha da iyi anlıyorlardı- hükümdarlıklarında doğal bir özellik vardı. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başları imparatorluk karşılaştırmaları için özellikle verimli dönemlerdi.[3] Bu, kısmen İngiliz yönetiminin ahlaki değerlerini vurgulayıp Roma yönetiminin göreceli vahşetiyle karşılaştırma şeklini alıyordu. İngilizler imparatorluklarını tarihsel anlamda ilerici göstermeye hevesliydiler. Bir zamanlar Roma'ya bağlı olan bölgelerdeki birçok doğulu hükümdarın yolsuzluklarının İngilizlerin Roma'nın iyi yönetimini zorla yeniden kurmakta

Üniversiteler ve Toplum 1830-1960), (Oxford: Clarendon Yayınevi, 1998).

3 Richard Hingley, *Roman Officers and English Gentleman: The Imperial Origins of Roman Archeology (Romalı Subaylar ve İngiliz Beyefendileri: Roma Arkeolojisinin İmparatorluk Kökenleri)* (Londra: Routledge, 2000), s. 5.

ne kadar haklı olduğunu vurguladığını düşünüyorlardı. Ama Almanya'nın Pax Britannia'ya tehdit oluşturduğu bir sırada Roma İmparatorluğu konusundaki tartışmalar aynı zamanda da Britanya İmparatorluğu'nun uzun ömürlülüğü, yakın zamanda gerilemesi veya yıkılması olasılığı endişesini de ifade etme imkanını tanıyordu. Romalıların farklı halkları nasıl bağdaştırdıkları ve kendilerinin de çok sayıda başka kültürle bağdaştığı üstünde düşünerek İngilizler sahip olduklarına inandıkları ırksal saflığın sulandırılarak yitirilmesinin imparatorluk üstündeki etkisi hakkında endişelerini dile getiriyorlardı. Bu bağlamda, Britanya İmparatorluğu'nun varsayılan değerini vurgulamaya çalışmanın bütün bu sömürgecilik projesinin değeri konusundaki kuşkuları dağıtmaya yönelik hantal bir girişim olduğu da düşünülebilir.

Nasıl ki Britanya İmparatorluğu'nun değeri, amacı ve uzun ömürlülüğü hakkında düşünmek antik dünyanın karşılaştırılmalı analizinde hazır bir ifade şekli bulduysa, antikçağ da modern sömürgecilere bu amacı nasıl gerçekleştirecekleri konusunda ilk elden pratik bilgileri sağladı. Üstelik İngilizler Romalılarla doğrudan temas kurdukları için fethetmeyi ve yönetmeyi bildiklerini düşünüyorlardı. İngilizler Romalıların kendi ülkelerinde küçük askeri kamplar kurarak nasıl yerleştiklerine bakıp bu modeli işgal edecekleri yabancı ülkelerde uygulayabilirlerdi. Roma örneği İngilizleri yabancıları yönetme konusunda günlük pratik bilgilerle eğitti: Nasıl yönetmeli, adalet dağıtmalı, düzeni korumalı ve daha ayrıntılı bir şekilde arada uygun bir mesafe bırakmalı. Roma modeli her zaman izlenecek özellikle iyi bir örnek olmasa da bu yapıldı. Çoğu zaman Roma örnekleri hiç Roma yönetimi altında kalmamış bölgelerde uygulandı, bunların içinde en önemlisi Hindistan'dı. Victoria dönemindeki hakim görüş, o bölgenin kendi tarihini ve kültürünü incelemek yerine klasik örneklerden öğrenmenin yararlarını tercih etmişti. Robert Irwin'in belirttiği gibi, Doğudaki sömürge yöneticileri "Muhammed'in değil Sezar'ın seferlerine aşinaydılar."[4]

Antik geçmiş, İngilizlere yalnızca imparatorluğun karışıklıklarını tartışma fırsatı tanımakla kalmadı; onlara aynı zamanda yerel yetkililerin organize edilmesi konusunda İngiliz tasarıları için bir deneme tahtası da yarattı. Çünkü deniz aşırı genişleme düşüncesi demokrasi ile uyuşmuyor, liberal bir imparatorluğun çelişkisini ifşa ediyordu; tıpkı Atina'nın güdümündeki Delos Birliği'nin yaptığı gibi. Gücün antik dünyadaki kullanılışına, kötü kullanılışına ve yolsuzluklara bulaşmasına bakmak, İngilizleri çeşitli dö-

4 Robert Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and Their Enemies (Öğrenme Şehveti İçin: Oryantalistler ve Düşmanları)* (Londra: Allen Lane, 2006), s. 209.

nemlerde kendi ülkelerinde nasıl bir yönetim olması gerektiğini tartışmaya yöneltti. Reformdan yana olanlar Sparta'nın katı rejimini değil de bütün kusurlarına rağmen Atina demokrasisini tercih ediyorlardı. Kısıtlanmış güce sahip bir monarşiyi yeğleyenler antikçağda sınırsız güçlerini her türlü gaddarlığı yapmak için kullanan çok sayıda despot hükümdar örneği buluyorlardı. Aynı şekilde, köleliğin doğasının tartışılması bu kurumun modern çağlarda yarattığı dehşeti görme olanağı tanıdığı gibi aynı zamanda liderlerini kontrol etmezlerse İngilizlerin içine düşebilecekleri politik esarete de bir metafor oluşturuyordu.

Son olarak, İngiltere özellikle 19. yüzyıl sonlarında Almanya'nın baskısını hissedince antik imparatorlukların gerileme ve yıkılma süreçlerinin onların böyle bir kaderi nasıl bertaraf edeceği konusunda İngilizlere değerli dersler ve öngörüler sunduğu düşünüldü. Özellikle Roma'nın yıkılışı bir zamanlar ne kadar ebedi ve ezeli görünse de imparatorluk gücünün sınırları olduğunu ve süreklilik arz etmediğini gözler önüne serdi. Bu, Roma örneğinden ders almazsa Britanya İmparatorluğu'nun başına ne gelebileceği konusunda bir uyarıydı. Bu nedenle birçok İngiliz yazarı Roma'nın gerileme sebeplerini belirleyebilmek için Roma'nın çöküşünü inceledi. Richard Hingley ülkesindeki Roma kalıntılarının, en başta Hadrian duvarının, İngilizlerin Hindistan'daki kuzeybatı hududunun fiziksel çöküşünün habercisi rolünü üstlendiğini gösterdi.[5]

İkinci tema uygarlıktır. Elizabeth döneminden itibaren İngiltere'nin uluslararası alanda genişlemesi İngiliz yazarlarının ülkelerini daha itibarlı, kökenleri eski rakiplerle karşılaştırmaya yönlendirdi, bunu sadece askeri ve ekonomik güç alanında değil, kültür ve uygarlık açısından da yaptılar. Klasik dünya küresel bir gücün amaçlarını karşılaştıracak önemli bir ölçek de sağlıyordu. Bu gibi karşılaştırmalar İngiltere'nin böyle bir güce erişmesini de haklı çıkarmaya yarıyordu. Romalıların eski İngilizleri Romalılaştırdığı söylense de bu söylem Roma uygarlığının İngilizlere geçtiğini vurgulamak anlamına geliyordu.[6] Başka türlü söylemek gerekirse, Romalı ataları İngilizlere güç sahibi olmanın yolunu öğrettiği için İngiltere güçlenmişti. Daha da önemlisi büyük bir imparatorluk kuran Romalılar ile yapılan bu gibi karşılaştırmalar sömürgeciliğin nasıl İngiliz ruhuna işlendiğini de açıklıyordu, bunu klasik ustalardan çok uzun zaman önce öğrenmişlerdi. Uygarlaştırmayı biliyorlardı. Tacitus'un *Agricola* adlı yapıtı gibi

5 Richard Hingley, *The Recovery of Roman Britain, 1586-1906: A Colony So Fertile (Roma İşgalindeki İngiltere'nin Geri Alınması: Çok Verimli bir Sömürge)* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2008)

6 Aynı yer, s. 10.

metinlerin uygarlık fikrinin sömürge kontrolü için ne kadar etkili bir araç olduğunu vurguladığı düşünülüyordu. İmparatorluk bir kez kurulduktan sonra Roma sınırları ve duvarları da uygarlığın sömürgeci sınırları için bir metafor oluşturdu.[7]

Klasik karşılaştırmalar askeri güçten kültüre tüm sömürge projesini meşrulaştırmak için kullanıldı. Aynı zamanda İngilizleri kendi uygarlık düzeyleri hakkında düşünmeye de yönlendirdi. Antik örnekler ahlaki davranışların ve erdemin ne olduğunu gösteriyor, mantıklı davranışın ve maddi ilerlemenin yararlarının fiziksel kanıtını sunuyordu. Özellikle 18. yüzyılda antikçağ İngiltere'nin ilerlemesinin hem aynası hem de ölçeğiydi. Roma'nın düşüşü ise uygarlığın karşıtı olan barbarlığın gösterilerini açıkça sergiliyordu. Antikçağın barbarları uygarlığın kırılganlığının uyarıcı sembolleri olduğu gibi aslında onun gizli gücünün ve dayanıklılığının da sembolü olabilirdi. Bu nedenle, klasikler uygarlığı temsil ediyorlardı ve onların uygarlaştırıcı güçler içerdiğine inanılıyordu. Ama antikite aynı zamanda antik uygarlıkların yenilmez olmadığını da göstermişti. Barbarlar veya Roma devletinin düşüşünde olduğu gibi iç çekişmeler yüzünden erdemli bir toplumun kolaylıkla vicdansız tiranların eline geçebildiğini antik toplumlar göstermişti. Klasikler bu şekilde İngilizlere imparatorluğun tehlikeleri konusunda örnekler de sunuyordu. İmparatorluk güç ve zenginlik sağlıyordu ama bu topluma ahlak ve erdem bakımından neye mal oluyordu? 18. yüzyıl, uygarlık kavramında doğasından gelen bir esneklik gördüyse, geç Victoria döneminde ırkçılığın etkisiyle bu katılaşmıştı. Uygarlık artık hükmeden İngiliz'in doğasında yer alıyordu ve İngiltere adalarının mükemmel ortamında evrim geçiren kuşakların sonucu neredeyse genetik bir özelliğe dönüşmüştü. Bu, İngilizlerin öyle kolay kolay veya hızla yitireceği bir özellik değildi ve sömürgecilik taraftarlarının gözünde imparatorluğun uzun ömürlü olacağı beklentisini doğruluyordu. Tabii uzaktan bakıldığında, bu ırkçı düşüncelerin, güçlerinin yavaş yavaş yitmesine karşı savaşanların umutsuz önyargılarından ibaret olduğu görülür.

Daha sonraki incelemelerde sık sık tekrarlanan üçüncü tema kimliktir. Klasikler İngilizlere Doğu ortamında kendi İngilizliklerini ve özelliklerini keşfetme araçlarını da verdi. Klasik metinler İslam ile ilk temastan itibaren Hıristiyanların Doğu'nun aldığı yeni şekli belirlemesine yardım ettiler. Müslümanları antikçağın sapkınlarının bir uzantısı olarak görmek mümkündü. Buradan hareketle İslam ile Hıristiyanlık arasındaki ilişkiyi Roma tarihindeki Hıristiyanlar ile onlara zulmeden putperestler arasındaki uzun

7 Aynı yer.

savaşın içine yerleştirmek olasıydı. Dünyaya böyle bir bakışı benimseyen Hıristiyan yazarlar klasik geçmişle aynı görüşte olduklarını iddia ederek onun sahip olduğu varsayılan akılcılığına sahip çıktılar. Müslüman'ın doğal olarak Batılı Hıristiyan'a karşıtlık oluşturan bir kimliğe sahip olduğu düşünüldüğü için, bu Hıristiyanların kimliğine de açıklık kazandırdı. Birçok İngiliz yazar bu yaklaşımlardan ve geleneklerden yararlandılar ve hayali bir Asyalıya karşı çıkarken klasik geçmişine yakınlık duyarak kendi kimliklerine netlik kazandırdılar. Bu nedenle Klasikler birçok yazarın bir yeri sonraki gelişmelerin onu ne kadar değiştirdiğine aldırmaksızın antik-çağdaki görünümüne bakıp anlamasını sağladılar. Doğu, İngiliz idealleri-nin dehşet verici bir karşıtı olarak resmedilebiliyordu. Sömürgeci Victoria döneminde bu ırkçı model daha da açıklayıcı bir güç kazandığında Doğu, İngilizler ile buyruğu altındakiler arasında kapatılamayacak farklılıklar olduğunu açık örnekleri ile gösterdi ve bir bağdaştırma deneyinin o kimliği nasıl tehlikeye atacağı konusunda uyarıda bulundu.

İngilizlerin Doğu'yu egzotik ve tehlikeli "öteki" olarak görme eğilimine eşlik eden bir diğer bakış açısı da Doğu'yu ve klasik antik uygarlıkları alternatif cinsel kimlikler olarak görmekti. Birçok yazar Doğu'yu Victoria dönemin iffet taslayan cinselliğinden çok uzak, şehvet dolu cazip yerler olarak gösterdiler ve antik dünyanın çok farklı töreleri bunu başarmakta onlara yardımcı oldu. Erken dönem İngiliz yazarları çok eşlilik, haremler ve peçe kullanımı gibi toplumsal adetleri fazla önemsemediler ama bunları ilginç bulmadıklarını söylemek de yanlış olur. Özellikle 17. yüzyıl seyyahları yazılarını daha seksi yapabilmek için Sultan'ın hareminden sık sık söz ettiler. Ama bu anlatılarda yazarların kendi cinsel kimliklerini aşmak gibi kişisel bir misyonu olduğu sezilmez. Yolculuk yazını Victoria döneminde kişisel bir kendini gerçekleştirmeyi, kendini bulmayı temsil etmeye başladığı zaman cinsel ilişkiler ön plana çıktı ve cinsiyeti belirli katı kalıplara koyma geleneğinden sıyrılmak isteyen kadın-erkek tüm İngilizlere açıktı.

Victoria dönemi yolculuk anlatıları okuru yabancı ülkelerin töreleri ve gerçekleri konusunda eğitmeye daha az odaklandılar. Daha çok kişisel kimlik gelişiminin ifade edilmesi için araçlara dönüştüler. Erkek olsun kadın olsun yazar anlatının merkezinde yer aldı ve metin de kişinin yaşam boyu giriştiği mücadelenin mecazi öyküsü oldu. Bazen karşılaştıkları tuhaf zorluklara karşı savaş veren bu seyyahlar kişisel mücadele yoluyla şahsi doyum arayan Romantiklerin örneği oldular. Çöl de bu metinlerde mecazi bir görev yüklendi. Bu boş coğrafya, bu ıssız alanlar bir kez besleyici deneyim sularından yararlandıktan sonra yepyeni biçimlerde gelişmeye hazır arınmış kişiyi temsil ediyordu. Çöl kendini bulmak için ideal yer oldu. Ve

konargöçer Arap da böyle çıplak bir arazinin yetiştireceği özgürce dolaşan, özgür düşünceli bir tip oldu. Akıllarına estiği yere giden bu kişiler Victoria dönemi İngiltere'sinin boğucu sınırlamalarının erişmediği kimselerdi. Ama tek bir şeye bağlıydılar: Gelenek. Endüstrileşme ve kentleşmeyle aşırı derecede değişim görmüş bir çağda çoğu İngiliz seyyahı için bu, garip bir şekilde rahatlatıcıydı. Arap konargöçerlerin zamana bağlı olmayan özellikleri birçok muhafazakar İngiliz seyyahı için İngiltere'nin hızla gelişirken yitirdiği erdemleri temsil ediyordu. Konargöçerin asil bir sadelik olarak gördükleri özellik, İngiltere'nin şimdi yetiştirdiği aşağılanmış, baskılanmış ve boyun eğdirilmiş bireye tam bir karşıtlık oluşturuyordu. Bu basit ve dayanıklı göçerler antikitenin en üstün kişisel erdemlerinin yeniden oluşturulmuş modern tipini temsil ediyordu.

Doğu ile ilgili İngiliz tarih ve yolculuk yazınının daha az hacimli olmasına rağmen önemsiz sayılmayacak dördüncü bir teması daha vardı: Direniş. Tarih ve yolculuk yazını türlerine direniş, klasik göndermeleri muhafazakar amaçlar için kullanma eğilimine direniş ve birçok İngiliz yazarının ürettiği kendini yücelten sömürgeci metinlere direniş. 17. yüzyıl başlarında bile bazı yazarlar erken dönem seyyahların abartılı anlatılarını gülünç buluyorlar ve iddialarını alaya alıyorlardı. Örneğin Joseph Hall hayali oburların ülkesi Pamfagonya'ya veya fiilen kadınların yönettiği Yeni Gynia adlı hayali ülkelere yaptığı yolculuklarla ilgili düzmece öyküler yazıyordu.[8] Dönemin İngiliz okurlarının her zaman okudukları her şeye inandıklarını düşünme tuzağına düşmememiz gerektiğini hatırlatıyordu. Okudukları yazardan çok daha şüpheci bir tavır benimsemek yeteneğine pekala sahiptiler. Ayrıca İngiliz sömürgeciliğinin iddialarını reddetmek için klasik göndermelerden yararlanan birkaç ender yazar örneğine de rastlarız. Hindistan'da Batı klasikleri eğitimi görmüş bazı yerli yazarlar geleneksel Hint kültürünün değerini iddia etmek için bu bilgiyi kullandılar. Bholanauth Chunder, *Travels of a Hindoo (Bir Hindu'nun Yolculukları)* adlı yapıtında bir yandan birçok İngiliz yazarın Hint kültürünü aşağılamasını reddederken bir yandan da İngiliz turistleri Hindistan'ın görülmeye değer yerlerinde dolaştırmak için çok sayıda klasik gönderme kullandı.

Amaçlar

Bazı klasik metinlerin neden farklı dönemlerde tercih edildiğini düşün-

8 *Another World Yet the Same: Bishop Joseph Hall'un Mundus Alter et Idem, (Başka Bir Dünya Ama Yine de Aynı)* çev. ve ed. John Miller (New Haven, CT: Yale Üniversitesi Yayınevi) 1981.

mekte yarar var. Çünkü İngiliz yazınında klasik örneklerin kullanımına bakıldığında belirli yazarların, formların ve edebiyatın günün ihtiyaçlarına göre moda olup daha sonra unutulduğu görülmektedir. Orta Çağın erken dönem antropolojik Latin edebiyatında, örneğin hem Avrupalıların üstünlüğünü hem de doğuluların hayvansı özelliklerini kanıtlayacak tarihi bir örnek arandığında, Pliny'nin *Natural Histories (Doğal Tarih)* adlı yapıtı işe yarıyordu. Aynı şekilde Haçlı Seferleri sırasında Kudüs Krallığı yıkılmak üzereyken Surlu William buna o günün insanlarının düşük ahlakının yol açtığını belirtmek için *Juvenal*'dan alıntı yaptı. Bir hiciv yazarı oldu ve şehrini kurtarmak için elinden bir şey gelmediği için kendi kuşağının savaşçılarının beceriksizliğini sert sözlerle eleştirerek onları Birinci Haçlı Seferi'nin kahramanlarıyla karşılaştırmakla yetindi. Metinler bir amaca hizmet etmek için kullanılıyordu.

Farklı dönemlerde klasik metinlerin hangi amaçlar için kullandığına bakarsak bunların üç geniş alana ayrıldığını görürüz. Birinci amaç muhafazakar politikaları desteklemekti. Birçok İngiliz yazar statükonun devamını arzuladı ve bu duruşu haklı çıkarmak için klasiklere başvurdu. Örneğin Sandys hem toplumsal hem de politik konularda geçmişin yol gösterdiğine inanan biriydi. Ama klasik kaynakların kullanımını sadece statükoyu destekleyici bir yetkinin kaynağı sanarak küçümseme hatasına düşmemeliyiz. Sandys klasik metinlerin toplumlar hakkında ebedi gerçeğin kaynağı olduğuna inanıyordu. Kadim geçmişte destek bulmayan herhangi bir görüş bu nedenle savunulamazdı. Çok sayıda başka muhafazakar yazar da antikitede benzer yaklaşım sergileyen yazarlara yakınlık duydular. Bu listenin başında Tacitus'un yer aldığını söylemek gerekir. Politik aklıselimin kaynağı Tacitus hem daha popülist hareketlerin zayıflıklarının hem de güçlü liderlerin otoriter eğilimlerinin önünü kesmek için kullanılabiliyordu. Aynı şekilde, Horace gibi Romalı yazarlar muhafazakar toplumsal ahlak derslerinin kaynağı olarak yorumlanabilirlerdi. Onun ılımlılık ve bilgi konusunda şiirlerini vurgulamak muhafazakar politikacılar için reformcu hatta devrimci İngilizlerin isteklerine karşı koymanın bir yoluydu.

Muhafazakarlar esin ve meşruiyet için yalnızca Latince metinlere yönelmediler. Özellikle Victoria ve Edward dönemlerinde politik reforma karşı çıkmanın önemini klasik Atinalı yazarların gösterdiği düşünülürdü. Atinalı aristokratlara dayanan Plato ve Tukididis gibi yazarlar Atina demokrasisinin gücüne karşı hep düşmanca bir tavır aldılar ve demokrasiyi yoksulların varsıllara hükmetmesi olarak gördüler. Yoksulların devleti kamu harcamaları yapmaya ve eğlenceler düzenlemeye zorlamasına demokrasi izin veriyordu. Demokrasi eğitimsizlerin bilgeleri yönetmesine izin veriyordu:

Bu yaklaşım o dönemde politik gücün orta sınıftan erkeklerin ellerine geçtiğini gören çoğu İngiliz aristokratına cazip geliyordu. Ayrıca Britanya'nın sömürgelerini faal olarak yöneten çok sayıda üst sınıf İngiliz'e de cazip geliyordu. Onlar tehlikeli yığınların klasik eğitim görmüş küçük bir seçkinler grubu tarafından yönetilmesinin faydalarını derinlemesine işleyen bu metinlerin yararlarını görebiliyorlardı.

Klasik eğitimin pahalı oluşunun bundan genelde en çok varsılların yararlandığı anlamına geldiği doğruydu ve bu da klasik metinlerin muhafazakar politikaların desteklenmesi için kullanılma eğilimini yaratmıştı. Ama öykünün tamamı bu değildir. Klasikler ikinci bir amaç için de yaygın olarak kullanılmıştır: Reform ve devrim iddialarını desteklemek için. Örneğin 18. yüzyılın sonlarındaki devrim kargaşası sırasında, İmparator Augustus'un edebi çevresini oluşturan Horace ve Virgil gibi yazarlar, özgür ve doğal Homeros ile karşılaştırıldıklarında boğucu ve politik olarak kuşkulu göründüler. Demokrasi hayranı Yunanlılar Avrupa'nın eski rejimlerini düşürmek isteyenlere çok daha uygun bir dizi metin sağladılar. Örneğin İsviçreli maceracı Carsten Niebuhr Arap yarımadasını boydan boya gezen ve bu geziyi anlatan ilk Avrupalı seyyahtı. Ona göre Bedevilerin en önemli özelliği özgürlük aşkıydı. Çölün kendisi, toplumsal kuralların baskısından uzak kişisel ifadenin gelişmesi için uygun bir alan yaratıyordu. Bu antikiteye kadar uzanan bir özgürlüktü. Niebuhr'a göre: *"Kadim Ichthyophagililara*[9] *yakıştırılan davranışlarla Araplarınki arasında çarpıcı bir benzerlik var. Onlar da özgürlüğe çöldeki kardeşleri kadar değer veriyorlar."* [10]

Klasiklerin çok sayıda İngiliz yazar tarafından geniş bir şekilde kullanıldığı üçüncü amaca "antropolojik" diyebiliriz. Yabancı halkları ve gelenekleri analiz etmeye çalışan yazarlar bunun yöntemleri için Herodot ve Tacitus gibi kadim kaynaklara başvurmayı doğal saydılar. Tacitus'un *Agricola* adlı yapıtı, bir anlatıda barbarların savaşçı doğalarında bazı erdemler görmesine rağmen, uygarlığın yararları konusunda bir örnek oluşturduğu için özellikle beğeniliyordu. Tacitus ve Tukididis gibi yazarlar nesnel tarih örneği sağlıyorlardı, bu metinleri hatmetmiş İngiliz yazarları tarafından kendi mirasları sayılabilecek bir nesnellik sunuyorlardı. Bu özellikleri onların uzak kültürler hakkında anlattıklarını ve iddialarını haklı çıkarmaya yetiyordu. Bir yandan da İngiliz yazarların sahip olduğu varsayılan bağım-

9 ÇN: Yunanca balık yiyenler anlamına gelir, dünyanın çeşitli yerlerinde kıyılarda yaşayan, etnik bir topluluk oluşturmayan insanlara verilen isim.

10 Carsten Niebuh, *Travels through Arabia and Other Countries in the East* (*Arabistan ve Doğu'daki Diğer Ülkelerde Yolculuk*) çev. Robert Heron, 2 cilt. (Dublin: Gilbert, Moore, Archer ve Jones için yayınlandı, 1792), 1:138.

sızlıklarını vurguluyordu. Bunun bir sorun olabileceği İngiliz yönetimindeki Hindistan'ın çok beğenilen tarihini yazan James Mill'in bu ülkeye hiç gitmediği gerçeğiyle ortaya çıkıyordu.

Klasik metinlerin yararlı olduğu bir başka alan da bireyin toplumdaki yeri konusunun tartışılmasıydı. Romantikler Romalıların özgün Yunan metinleri üzerinde yaptıkları yeniden düzenlemeleri reddedip orijinallerini tercih ediyorlardı. Romantiklerin yeni ve yaratıcı olanı beğenen zevklerine hitap eden Yunan metinleri ayrıca daha fazla doğallık ve kişisel ifade içeriyordu. Onlar kişisel duygularını Romalı yazarların taklitçi metinlerinden daha doğal, daha özgür ve yapaylığı daha az olan bir şekilde ifade ediyorlardı. Onların imparatorluk için büyük bir amaca hizmet eden övgü dolu metinler değil, sanatçıların kişisel içtenliklerini neşreden eşsiz yapıtları oldukları görülüyordu. Ama 19. yüzyıl, klasiklerin birey hakkında daha muhafazakar bir düşünce tarzı oluşturmak için kullanılmasına şahit oldu. Çok sayıda İngiliz sömürge yetkilisi Homeros'u anahtar metin olarak gördü. Özgünlüğüne ve ilkelliğine odaklandıklarından değil de imparatorluk çağının yüksek toplumsal ideallerini seslendirecek kahramanlara gerek duyulduğu için onu kullanıyorlardı. Onların görüşüne göre Britanya İmparatorluğu Hindistan'ın Clive'ı gibi büyük adamlar tarafından kurulmuştu ve *İlyada* gibi temel metinler İngiliz sömürgecilerin kendilerini özdeşleştirdiği iyi savaşan, yüksek ahlaklı kahramanlarla doluydu. Ve imparatorluk zayıflamaya başladığı zaman Charles Doughty gibi bazı İngiliz seyyahları İngiliz ahlakını yenilemek ve zayıflayan Pax Britannia'yı yeniden canlandırmak için klasik kahramanlara başvurdular.

Bu farklı amaçlara bakıldığı zaman klasik metinlerin yeniden yorumlanmaya açık olduğu görülür. Emperyalizm *Odysseia* gibi sömürgecilik projelerini meşrulaştıracak metinler arıyordu. Rönesans'ta ticaretin yaygınlaşması ise *Odysseia*'nın yorumları onun deniz yolculuklarına odaklandı.[11] Aslında Odysseus sürgün, kahraman, maceracı, seyyah olarak görülebilir ki bunlar sadece onun birkaç olası yorumudur. Klasik edebiyatta olduğu gibi klasiklerin kullanıldığı farklı amaçlardan da anlaşılacağı gibi her zaman yazarın ve metnin politik veya sınıfsal gündemini araştırmak gerekir.[12] Aynı metinleri farklı yorumlayarak onlardan hem toplumsal muhafazakarlar hem de radikaller destek bulmuşlardır.

11 Bkz. Edith Hall, *The Return of Ulysses: A Cultural History of Homer's Odyssey (Ulysses'in Dönüşü: Homeros'un Odyssey'inin Kültürel Bir Tarihi)* (Londra: Tauris, 2008).

12 *Companion to Classical Receptions*'da (Klasiklerin Algılanmasında Bir Rehber) Bkz. Edith Hall, *"Putting the Class into Classical Reception" (Klasiklerin Algısında Sınıf Ayırımı)* ed. Lorna Hardwick ve Christopher Stray (Oxford: Blackwell, 2008), s. 386-397, 393.

Doğu için bir algı yaratmak amacıyla klasikleri kullanan modern yazarlar genelde klasik metinlere tek bir yorum yükleme çabalarından kaçınmışlardır. Kadim metin şimdi metin içinde metin halini aldığından bu tek bir yorum yapmayı zorlaştırdı. Klasik gönderme yapmak da zorlaştı çünkü okurların veya seyircilerin ortak bir bilgi düzeyine sahip olduğunu varsaymak artık mümkün değildi. Bu nedenle, Herodot'u iyi bilen yazarlar bu bilgiyi kullanmak istedikleri zaman bir sorunla karşılaştılar. Bir yandan da Batının edebiyat külliyatının büyük çoğunluğunu etkilemiş olan bu klasik geleneği göz ardı edemediler. Diğer yandan klasikler konusunda pek bilgisi olmayan okurlara ulaşabilmek için onun etkisini çoğu zaman dolaylı bir şekilde, gizleyerek ifade etmek zorunda kaldılar. Klasik geçmişe yapılan bu tür dolaylı hatta olumsuz göndermeler nedeniyle modern yapıtlarda açık veya belirgin klasik bir alıntı olmasa da bu klasiklerin sesini duymadığımız anlamına gelmez. Bölüm 10'da göreceğimiz gibi Vietnam Gazileri Anıtı gibi genelde klasik savaş anıtlarına karşıtlık oluşturan bir anıt bile Washington Anıtı'nın Mısır dikili taşını yansıtarak geçmişin devlet ideallerine yakınlık sergilemektedir. Anıt askeri ve politik amaçlar peşinden koşarken bile bireyselliğini hiç yitirmemiş yeni bir çeşit modern kahraman yaratmayı amaçlamaktadır.

Klasik göndermelerin amacı veya amaçları ne olursa olsun açık veya örtülü bu kullanım çoğu zaman kadim dünya ile bir karşılaştırma yapmak demektir. Doğu için bir algı yaratmak üzere kullanıldığında bu tür bir karşılaştırma İngiliz, klasik ve Doğu kültürlerini, metinlerini ve tarihlerini kıyaslayan üçlü bir işlem oluşturur. Klasik Yunan yazarları tarafından çok kullanılan ve "öteki" ikisinin Yunanlıları yansıtan bir tür ayarlanabilen ayna işlevi gördüğü böyle bir üçgen İngiliz yazarlarının sık sık başvurduğu bir metottur.[13] Bu yöntemin bir yan etkisi Doğu algısını son derece hareketli ve yoğrulabilir kılmasıdır. Metnin amacına göre Doğu, modern çürümüşlüğe veya modern ilerlemeye karşıtlık oluşturacak şekilde uyarlanabilirdi. Örneğin kadim Perslerin taşa oyularak -değişmeyen ve gelişmeyen bir imparatorluk olarak- gösterilmesi sayesinde bu taktik modern İran ile olumlu modern Batı arasında olumsuz bir karşılaştırma yapmakta uygulanabilirdi. Veya 17. yüzyıl İngiltere'sinde olduğu gibi kralların demokrasideki yeri gibi güncel bir soruna klasik örneklemeyle dikkat çekilebilirdi. Ama sadece tek bir Doğu söylemi olduğunu iddia etmek nasıl konuyu basite indirgemek olursa kadim geçmişin de tek bir tartışılmaz algısı hiç olmadı.

13 Herodot'un nirengi yapması, bkz. François Hartog, *The Mirror of Herodot: The Representation of the Other in the Writing of History (Herodot'un Aynası: Tarih Yazımında Ötekinin Temsili)* çev. Janet Lloyd (Berkeley: California Üniversitesi Yayınevi, 1988).

Klasikleştirmenin Mecazları ve Taktikleri

Yazarlar Doğu ile ilgili metinlerinde klasik göndermeleri birçok görevi birden yerine getirmek için kullanmışlardır. Bu görevlerin bazılarının aşağıya çıkarılan ana hatları hiçbir şekilde geniş kapsamlı veya eksiksiz değildir. Kadim kaynakların İngiliz yazarları için bu kadar yararlı olmasının nedenlerinden biri bu kadar çeşitli görevleri üstlenebilmeleridir.

Başlarken klasik bir göndermenin tam olarak ne olduğunun her zaman net olmadığını anımsamakta yarar var. Çoğu zaman alıntılar başka kelimelerle yazılmıştır veya hatalıdır, imalar belirsizdir hatta özgün ifadenin parodisidir. Ayrıca göndermelerin okur tarafından çeşitli şekillerde yorumlanabildiğini de akıldan çıkarmamak gerekir. Bazıları imaları yazarın niyetinden oldukça farklı yorumlayacaktır.[14] Hepsinden önemlisi, eski kuşak yazarların metinlerinin bilinçli olarak taklit edilmesine karşı alınan tavırların geçen yüzyılda çok büyük ölçüde değiştiğini kavramamız gerekir. Doğrudan taklit artık edebi bir nitelik olarak beğenilmemektedir. Klasik göndermeler hâlâ kullanılmaktadır ama gördüğümüz gibi eski örneklere açıkça dayandırılmamaktadır. Tersine, klasik yazarlar alıntıyı, edebi kopyalamayı ve taklidi çok değerli buluyorlardı. Tekrarlanan fıkralar, kopyalanan mecazlar, çeviriler ve genişletilmiş benzetmelerin hepsi çok yaygındı. Eski metinler yazarların yararlanacağı ortak edebi kaynaklar olarak görülüyordu ve bunların kullanımı geleneğe duyulan saygıyı hatta yüceltmeyi ifade ediyordu. Seneca eski formların ve modellerin ustalıkla taklidinin beğeni kazandığını belirtir, *"bunun çalmak değil de fark edilmek umuduyla açıkça ödünç almak olduğunu belirtiyordu."*[15] Bu kopya etmek değildi; yazarlar öncellerini geliştirip yeniden yorumlayarak çoğaltmayı umuyorlardı.

Bu nedenle daha sonraki İngiliz yazarları klasik öncelleri gibi alıntı, taklit ve gönderme yaparak aynı edebi oyunlar oynadıklarında kendilerini ve okurlarını aynı klasik geleneğe oturtuyorlardı. Bu, dar kültürel ve tarihi sınırları aşan metinsel bir topluluk oluşturmanın bir yoluydu. Ya da İngiliz yazını antikiteden günümüze uzanan uygar bir geleneğin bir parçası olarak görülebilirdi. Bruce Lincoln duyguların geçmişteki güzide anlar aracılığıyla toplu halde tekrar tekrar çağrıştırılmasının toplumsal aidiyet belirlemek ve toplumu şekillendirmek için nasıl kullanıldığını gösterdi.[16] Bu nedenle

14 Alıntılar konusuna giriş için bkz. Ruth Finnegan, *Why Do We Quote? The Culture and History of Quotation (Neden Alıntı Yaparız? Alıntı Kültürü ve Tarihi)* (Cambridge: OpenBook, 2011).

15 Aynı yerde alıntılanmış, 201, Sen. Suas. 3.7.

16 Bruce Lincoln, *Discourse and the Construction of Society: Comparative Studies of Myth, Ritual and Classification (Söylem ve Toplumun Yapılandırılması: Efsane, Ritüel ve Sınıflandırmada Kar-*

kadim yazarlara yapılan göndermelere dayanan bir edebi söylem dinleyicileri ile klasik öncelleri arasında yakın bir ilişki ve bağlılık kurarak İngiliz toplumunu şekillendirmiştir. İngiltere'yi klasik geleneğin haklı mirasçısı olarak bir yere yerleştirmek gibi yüce bir amaca hizmet ediyordu ve İngilizler antik çağdakilerin yaptığını sadece taklit etmiyorlar ama geleneği ve geçmişi kendi bildikleri gibi geliştiriyorlardı. Bu ayrıca İngilizler arasında yazar ile okuru, paylaşılan klasik bilgiyle birleştiren bir topluluk da yarattı. Ama bu topluluk duygusu bozguncu farklı anlamlandırmaların yapılmasına yol açtı. Büyük bir içtenlikle yapılmış klasik göndermeler hicivle algılanabiliyor hatta reddedilebiliyordu.

Çoğu yazar için klasiklerden alıntı yapmak açıklayıcı gerçekler hazinesine başvurmak demekti. Doğuda yeni alışkanlıklar ve adetlerle karşılaştıklarında insanların olan bitenin gerçeğini anlamak için kadim geçmişin konuyu nasıl aydınlatacağına bakmaları çoğu zaman doğal bir tepkimeydi. Klasikler insan doğasının ebedi gerçekliğini kapsayan bilgelik hazinesini temsil ediyordu ve bu rehberi göz ardı etmek aptallık olurdu. Klasiklerin geçmişin önsezilerinin birikimi olarak kabulüyle yakından ilgili olarak, klasik göndermeler çoğu zaman bir metin içinde otorite sağlamak ve belirli görüş ve davranışları yönlendirmek görevini de yapıyordu. Sadece eskiliğine dayanarak güvenilir ve saygı değer sayılan klasik kaynaklar bir metne ve yazarına saygınlık kazandırırdı. Lincoln'a göre edebi otorite *"önemli konuşmalar üreterek, kuşkuları dağıtıp [okurun] güvenini kazanmak"* demekti. Bu *"konuşmacıyla dinleyicinin arasındaki önerilen, kavranan veya kurumsal olarak atfedilen asimetri, bazı konuşmacıların dinleyicilerin yalnızca dikkatini değil aynı zamanda güvenini, saygısını ve itimadını da kazandırır"* veya dinleyicilerin öyleymiş gibi yapmalarını sağlar.[17] Klasikler böyle otoriter konuşmalar üreterek yazarların okurlarının tepkilerini istenen noktalara yöneltmesine yardımcı olurlar. O halde otorite meşru ifade araçları olarak önerilen şeylere erişme olanağının zenginlik, eğitim ve itibar gibi eşitsizlikler tarafından kısıtlandığı bir söylemin bir yönü olarak görülmelidir. Klasik anlamda yetkili metinler yaratmak okuru uygun görüşe yönelmeye ikna etmek için fikirleri daha geniş ve kültürel olarak daha ayrıcalıklı bir ortamda sunmanın bir yoluydu. Benzer bir şekilde *İncil*'den alıntı yapmak, anlatılan olayları Tanrı'nın süregelen planındaki kadere yerleştirmeye yardım ediyordu. Klasiklerin otorite sahibi dış sesini kullanmak şimdiki zamanı geçmişin sağlam kollarına yerleştirmeye çalışmak

şılaştırmalı İncelemeler) (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 1989)

17 Bruce Lincoln, *Authority, Construction and Corrosion (Otorite, Yapılandırma ve Aşınma)* (Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınevi, 1994), 4.

demekti. Bu kavrayıştan kurtulmak aptallık olarak kabul ediliyordu. Ama bu otoriteye ve inandırıcılığa asla itiraz edilmez demek değildi. Bu gibi klasik göndermelere alternatif yorumlar veya metinlerle karşı çıkmak her zaman mümkündü.

Klasik alıntı gerçeklik ve otorite kazandırmanın yanı sıra iyi ahlak kaynağı da oluşturuyordu. Bu, Doğu'da İngiliz alışkanlıklarına meydan okuyabilecek yeni kültürlerle karşılaşıldığında özellikle yararlı oluyordu. Böylece İngilizlerin değer yargılarının yapısını -veya en azından yazarın İngilizlerin değer yargılarının ne olduğu konusundaki görüşlerini- güçlendirmek için ahlaki vurgulamalarda klasiklerin kullanıldığını görüyoruz. Ne de olsa ifade edilen değer yargılarının yazarın kendi özel fikirleri ya da günün yaygın söyleminden fazla bir şey olduğunu varsayamayız. Şimdi klasiklerin gücünü geçmişle veya gerçekle olan ilişkisinden değil meşrulaştırmaya yardım ettiği güncel toplumsal, politik ve ahlaki değerlerden aldığını görüyoruz. Klasikler genellikle, tartışmalı olsalar da, Batı uygarlığının temel inançlarının birçoğu ile yakından ilişkilendirilmişlerdir. Bu nedenle bir metinde onların gücünden yararlanmak Batı değerlerinin çoğu zaman Doğu'nun olduğu hayal edilen değerlerden üstün olduğunu onaylamanın bir yolu olmuştur.

İngiliz yazınında klasik kaynakların sahip olduğu büyük kültürel ağırlık onların çoğu zaman kötüye kullanıma açık olduğu anlamına geliyordu. Çoğu zaman metinler yalnızca entelektüel gösteriş amacıyla alıntılarla süsleniyordu. Bu alıntılar bazen yıllar önce alınan eğitimin kalıntıları, metne hava katacak bir gösteriş veya daha da kötüsü klasikleri derinine kavramış görünümü verecek pek az bir eğitimin göstergesiydi. Bu kullanımın amacı bir bakıma kendi itibarını yükseltme çabasıydı ama klasik bilginin bir başka kullanımını da gözler önüne seriyordu ki, o da dışlamaktı. Klasik kaynaklardan yapılan alıntılar ve göndermelerle dolu metinler çoğunlukla sadece birkaç eğitimli kişi tarafından anlaşılabilirdi. Klasik öykülerden esinlenmiş anlatılar bunların dışındadır. Bu "birkaç kişinin" her zaman İngiliz aristokrasisiyle eş anlamlı olduğunu söylemek istemeyiz. İngiliz seçkin sınıfına tarihsel olarak nüfuz edilebilirdi ve klasik bir eğitim toplumda dikey olarak yükselmek isteyenlerin heveslerini tatmin etmeleri için bir yoldu. Bu ortamda klasik alıntılar toplumsal yükselişte burjuvalar için bir pazarlık unsuru oldu. Tabii birçoğu için klasikler gerçekten bir esin kaynağı oluşturmuştu. En değerli klasik metinlerin içerdiği fikirlerin gücü kuşkusuz bazılarının antikiteyi tarihte ayrıcalıklı bir an olarak görmesine ve Yunanca ile Latincenin üstün diller olduğunu kabul etmesine yol açtı: Klasiklerden esinlenmek çok sayıda yazarın klasiklere gönderme yapma

ihtiyacı duyması demekti.

Klasikler çoğu zaman küçük bir Avrupalı seçkin beyaz erkek grubu ayırıp yüceltmek ve bu grubun kültürel olarak kabul edilmez bulduğu toplum kesimlerini marjinalleştirmek için kullanıldı. Ama herkesin klasiklerin statükoyu desteklemek için kullanmadığı da açıktır. Klasikler hem onaylamak hem karşı çıkmak, hem yetkilileri övmek hem de onlara meydan okumak için kullanılmıştır. Örneğin Edward Backhouse Eastwick, Yunanistan'ın ihtişamına inanmayan bir Victoria dönemi aydınıydı. İran'da yaşadığı üç yılı anlatan ve 1864'de yayınlanan yapıtında *"Genç Avrupa zorla Yunan hayranı olarak eğitilir, öyle ki artık kimse tarafsız bir fikir yürütemeye cesaret edemez. Yoksa aklı başında kim Serhas'ın istilası hakkında bütün o anlatılanlara inanabilir?"* [18] Bu örnekte gördüğümüz gibi klasikler bazı kişileri, İngiliz kültüründe klasik eğitime verilen kibirli önemi sorgulamaya yöneltti. Daha da önemlisi, bu alıntı Yunanistan'ın uygarlığın ayrıcalıklı merkezi olduğuna yapılan bu gibi karşı çıkışların İran ve Doğu'nun oryantalist damgasından, bir dereceye kadar kurtulmasının bir kısmını oluşturduğunu gösterir. Klasik disiplinin yerleşmesine yardımcı olduğu inceleme standartları Doğu'ya uygulandığında İran gibi bölgelerin artık üstün ırk iddiasındaki klasik Yunan edebiyatında sözü edilen "barbar olan diğeri" şeklinde göz ardı edilemeyeceği anlaşıldı.

Klasik gönderme metin içinde çok çeşitli görevler üstlenmiştir. Eğlendirmiş, hoş vakit geçirtmiş ve basit bir süsleme oluşturmuştur. Konuların kavranmasına yardım ettiği gibi aynı zamanda karartmak ve okuru farklı yorumlar yapmaktan alıkoymak için de kullanılmıştır. Yineleme yoluyla vurgulama ve tarihsel paralel oluşturma gibi güzel konuşma sanatı görevleri yapmıştır. Klasik benzetmeler metinlerin anlatılarını ileriye taşımak için bir dizi rol üstlenmiştir. Stephen Nimis benzetme ve teşbihlerin metinle ilgili sorunlara çözümler sunmak gibi üretici bir rol üstlendiğini düşünmek gerektiğini ileri sürdü.[19] Demek ki, klasik görüntüler yazarların üstesinden gelmekte zorlandıkları metinle ilgili bir dizi tematik sorun için fihrist oluşturuyordu. Klasik göndermeler yazarların başka türlü güzel bir şekilde söylenemeyecek veya hiç söylenmeyecek şeyleri söylemelerine

18 Edward Backhouse Eastwick, *Journal of a Diplomat's Three Years' Residence in Persia*, 2 cilt *(Bir Diplomatın İran'da Yaşadığı Üç Yılın Günlüğü)* (Smith, Elder and Co. 1864), 1:26-27.

19 Stephen A. Nimis, *Narrative Semiotics in the Epic Tradition: The Simile (Epik Geleneğinde Anlatım İşaretleri: Teşbih)* (Bloomington: Indiana Üniversitesi Yayınevi, 1987). İma konusunda bkz. William Irwin, *"What Is an Allusion?" (İma nedir?)* Journal of Aesthetics and Art Criticism 59 (2001): 287-297; Christopher Ricks, *Allusion to the Poets (Şairlere Gönderme)* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2002).

imkan tanıdı. İleri sürülen görüşün içerik, açıklık ve ifade şekli bakımından inandırıcılığını geliştirdiği düşünüldü. Veya konuyu daha üst bir düzeye taşımak için kullanıldı. Bu göndermeler çoğunlukla yazarın konuyu kendi kendini anlatmaya bırakamadığı zamanlarda yer aldı, yazarın bir anlam çıkarmakta veya mesajını aktarmakta zorlandığı noktalarda görüldü. Klasik göndermeler bu şekilde metinde tıkanmaları gidermeye yardım etti. Onların belirmesi bizi yazarın, okurun iddianın gerçeğini görmesini engellemek için bir sis perdesi oluşturduğu veya varsayılan bir yorumu saptamak için özellikle çaba sarf ettiği gibi olasılıklara karşı uyarabilir. Bazen metin parçalanıp dökülecek zaman görülürler ve çatlakları örtmeye yardım ederler. Tabii bir metin çoğu zaman tüm bunları aynı anda yapıyordur.

Mecaz, teşbih ve benzetme kullanımı çağdaş İngiltere ile antik dünya arasında bir yakınlık oluşturmaya çalıştı ama aynı zamanda da o yakınlık derecesini kontrol etmeyi de amaçladı. Mecaz kullanmak İngilizleri o an için de olsa Romalı ve Yunanlı yapmak demekti. Bu daha çok antikitenin özelliklerini yürekten benimsemek isteyenler tarafından kullanıldı ama aynı zamanda İngilizlerin kötü huylarının her bakımdan antik çağdakiler kadar aşağılık ve alçaltıcı olduğuna dikkat çekmek isteyen yazarlar tarafından da uyarlandı. Oysa teşbih kullanmak, İngilizlerin önemli hususlarda antik çağdakilere benzediğini belirtmek ancak belirli hususlarda araya güvenli bir mesafe koymak demekti. Bu Sandys'in daha önce gördüğümüz gibi Yeniçerileri tanımlamak için tersinden kullandığı bir taktikti: Bu taburda *"Antikiteden kalma bir şeyler vardı."* Sandys Osmanlı taburuyla antik çağın mitolojik kahramanlarını karşılaştırırken bir sınır koymaya özen gösterir ve daha önce yaptığı gibi karşılaştırılanı *"Paris kadar ateşli değil"* diye ait olduğu yere koyar. Bu araya mesafe koyma arzusu çoğu zaman putperest antikite ile Hıristiyan İngiltere'nin dine farklı bakışından kaynaklanıyordu. Çoğu İngiliz yazar antik çağın tehlikeli olacak derecede gevşek ahlak anlayışına çok yakın durmaktan korkuyordu. Bunun yerine İngiltere'nin geleceğinin Tanrı'nın planının belirgin bir parçası olduğu anlayışını canlı tutmak istiyorlardı. Aynı şekilde benzetme kullanımı İngiltere ile klasik dünya arasındaki önemli farklılıkları koruyordu. Bu, Britanya İmparatorluğu'nun geleceği için onu Roma İmparatorluğu ile karşılaştırmakla yaratılacak algıdan daha iyimser bir tablo çizmek isteyenler için özellikle önemliydi. Victoria ve Edward döneminin İngiliz sömürgeci yazarları bu yaklaşımı pek severlerdi. Antik ve çağdaş imparatorluklar karşılaştırılırken İngilizler erdem, disiplin, uygarlık gibi önemli yönlerden Romalılara benzetiliyordu ama diğerleri bakımından aralarında temel farklılıklar vardı; özellikle de politik sistemleri ve ahlak anlayışları

bakımından. Din ve ahlak konusunu işlerken çoğu İngiliz yazarın antikite ile karşılaştırma yapmakta büyük zorluklarla karşılaştığına dikkat çekmekte yarar var. Kadim zamanlarda cinselliğe karşı alınan kökten farklı tavırlar bu iki çağ arasında paralellikler kurmak isteyen İngiliz yazarlar için büyük zorluklar çıkardı. İngilizler ayrıca yönetimleri çok daha az yolsuzluğa bulaştığı için sonlarının kötü olması ihtimalinin daha az olduğunu belirtmeye de özen gösteriyorlardı.

3. Klasikler ve Ortaçağda İslam Algısı

İngilizlerin İslam'a bakış açısı bir boşluk içinde oluşmadı. Bir önceki bölüm klasiklerin İngiliz yazarlar tarafından kendi yazılarında kullanıldıkları çok çeşitli amaçlar ve gereksinmelerden bazılarını ele aldı. Ama İslam ve Doğu'yla baş etme sorununa ilk yaklaşanlar İngilizler değildi. İngiliz seyyahların İslam ile ilk kez karşılaşmalarından önce İslam ile Hıristiyanlık beş yüzyıldan fazla bir süredir ilişki içindeydi. Çok kez askeri, dini ve kültürel alanda birbirleriyle çatışmalarına rağmen yalnız İngiltere değil tüm Kuzey Avrupa, İslam ile doğrudan ilişki kurmamıştı. Arap istilalarından çok etkilenen ve yanı başlarındaki bu gerçekle yaşamak zorunda kalan Bizans İmparatorluğu'nun aksine Kuzey Avrupa'nın büyük bir bölümü İslam'ın ilk üç yüzyılda yükselişine karşı bilgisiz veya kayıtsız kaldı. Ama Arap gücü yayıldıkça ve Hıristiyanlık kuzeye Avrupa ortalarına doğru itildikçe bu yeni tehlikeye karşı korku, hayranlık ve merak arttı. Genelde son derece düşmanca olan bu erken dönem düşüncelerin İngilizlerin daha sonra oluşacak İslam ve Doğu algısında uzun ömürlü ve yaygın etkileri olacaktır. Bu bölüm Ortaçağda Hıristiyan aleminde beliren algıları inceler -özellikle de bu gibi düşmanca düşünceleri Kuzey Avrupa'ya yayan Haçlı Seferleri süresinde- ve bu düşüncelerin çoğu zaman gücünü nasıl antik kaynaklardan aldığını ve klasik örneklerden etkilendiğini gösterir.

Richard Southern'ın Ortaçağda Batı'nın İslam'a bakışı hakkındaki ünlü kitabında yazdığı gibi, Batı İslam'ı anlamak için *"ne antikiteden yardım gördü ne de kendi döneminden teselli bulabildi. Her konuda açıkça geçmişe bağımlı olan bir çağ için bu ciddi bir durumdu."*[1] Bu çağda insanların

1 Richard W. Southern, *Western Views of Islam in the Middle Ages (Ortaçağda Batılıların İslam Algısı)* (Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi Yayınevi, 1962), 4-5.

dünyayı anlamak için onu saygın klasik otoritelerin ortamına taşıdıklarını ve gerçeği hâlâ *"güvenli rehber"* addedilen antikitenin hürmet duyulan metinlerinde aradıklarını vurgulamakta haklıydı.[2] Yine de, yeni din için oluşturulacak bir algıda, klasik geçmişin hâlâ oynamak zorunda olduğu rolü fazla önemsemediğini düşünüyorum. Hıristiyanların İslam algısı *İncil* ve klasik filtrelerin birleşiminden geçirildi ve sonunda İslam'dan çok Hıristiyanların din tarihi ve antikitenin önyargılarına dayandırıldı. Böyle bir çerçeve içinde değerlendirildiği için İslam; Hıristiyan sapkınlığı, putperestliğin yeniden dirilişi, inançsız Hıristiyanlara Tanrı tarafından gönderilen bir ceza, bir sahtekarlık ve bir canavarlık olarak görüldü. Bütün bu Ortaçağ algılarının belirlenmesinde klasik kaynakların kullanılması önemli rol oynadı.

Çoğu Hıristiyan yazar için Doğu'da yeni bir dini grubun ortaya çıkması yeni veya olağanüstü bir şey sayılmazdı. Arabistan Hıristiyan aleminin kenarında yer alıyordu ve İslam'a yüzyıllar boyu Doğu Akdeniz'in teolojik serasında ortaya çıkan sayısız sapkınlıklardan sadece bir başkası olarak bakmak doğal görünüyordu. Muhammed Hıristiyanların karşılaştığı tek büyük Tanrı'ya tapan ama teslisin varlığına inanmayan kesinlikle ilk peygamber değildi. Uzun ömürlü Aryan tartışması IV. yüzyıl başlarında Mısır'da ilk kez ortaya çıktıktan sonra Roma İmparatorluğu'nun doğu yarısında yüzyıllar boyu süregelmişti. Hıristiyan düşünürler sapkın dini tarikatlar olarak gördükleri bu çeşit gruplarla nasıl baş edeceklerini iyi biliyordu ve tartışılan her doktrini çürütmekte onlara yol gösterecek kilise büyüklerinin yazdığı ciltler dolusu kitaplara sahipti. Müslümanların Hıristiyan ilahiyatçılarının çok sayıda ayrıntılı reddiye yazdıkları bir din olan Yahudilik ile görünürde birçok entelektüel koşutlukları vardı. Bu nedenle İslam "dindar öteki"ni yorumlayan zaten mevcut olan sapkın çerçeveye güzelce uyuyordu. Kabul olunmuş dini inançlara aykırı düşüncelere önayak olanların klasik çağdaki önceli ve örneği Simon Magus'tu: İmparator Nero'yu etkileyen ve her türlü cinsel sefahate düşkün şeytani bir yalancı peygamberdi.[3]

İslam kadim putperestliğin yeniden dirilişi olarak da etiketlendi. Hıristiyan yazar Müslümanların klasik putperestlik geleneğinin devamı olduğunu

2 Bkz. John V. Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination (Araplar: Ortaçağ Avrupa'sının Hayalindeki İslam)* (New York: Columbia Üniversitesi Yayınevi, 2002), s. 19. Bu ve Tolan'ın ed. *Medieval Christian Perceptions of Islam: A Book of Essays (Ortaçağda Hıristiyanların İslam Algısı: Denemeler)* (New York: Garland, 1996), erken dönem Hıristiyanların İslam'a karşı tavrının en iyi analizlerini sağlar.

3 Bkz. Tolan, *Saracens (Araplar)*, s. 12-13. Simon Magus için bkz. *Acts of Apostles (Havarilerin Eylemleri)*, 89-24.

başarıyla gösterebilirse sonradan çıkan bu dinin yeni olmadığı gibi, geçmişe dönük bir hurafenin yeni bir şeklinden başka bir şey olmadığını açıklayabilecekti. Latince klasikleri iyi bilen dini yazarların *"putperest ibadeti hayallerinde canlıydı ve bu hayali değiştirerek 'putperest' Arapların hatalı dinlerinin görüntüsünü yaratmak için kullandılar."*[4] Bu nedenle, Müslümanlar Ortaçağ sanatında çoğu zaman mücevherlerle süslenmiş klasik taş heykeller olarak gösterilen çeşitli tanrılara tapınırken resmedilmiştir: Apollo, Jüpiter, Juno ve Mars, hepsi Diana, Şeytan ve Deccal ile birlikte resmediliyordu. Ya da gerçek Hıristiyan teslisine karşı kurulmuş bir tür sahte, bir Tervagan[5] (Termagant da denir), Muhammed ve Apollo'dan oluşan ilahi üçlüye ibadet ederken resmedilirlerdi. 1101 Haçlı Seferi'nde ölen Salzburg Başpiskoposu Tiemo'nun hayat hikayesinde Korosanlı üç erkek kardeşin önderliğindeki putperest Araplarla karşılaşması anlatılır: *"Vahşetleri Desius'tan daha zalim, inançları daha putperestti."* Onları Hıristiyanlığı ilk kez sistemli bir şekilde yok edip geleneksel Roma Panteonu'nun değerlerini ve ibadetini yeniden canlandırmak isteyen Roma İmparatoru Decius'a benzetmek fanatik Hıristiyan karşıtı putperestliklerini vurgulamanın en iyi yoluydu. Putperestlere karşı olan bütün iyi Hıristiyan misyonerler gibi Tiemo da daha sonra putları yıkmaya başladı ve Satürn, Jüpiter, özellikle de kadim doğurganlık tanrısı Priapus'a tapınmamak gerektiğini vaaz etti.[6] Bu Ortaçağ Hıristiyan yazarlarının Roma İmparatorluğu'na tümden karşı çıktıkları anlamına gelmez. Tam tersi doğruydu. Roma'nın Hıristiyan tarihine önemli ve olumlu bir katkı yaptığı açıktı. Hatta bazıları 244'ten 249'a kadar hüküm süren İmparator Arap Philip'in ilk gizli Hıristiyan imparator olduğunu ve el altından Hıristiyan hareketine yardım ettiğini iddia eder.[7] Ama o rol artık sona ermişti. Dünya Tanrı'nın insanlık için yaptığı planının yeni bir evresine geçmişti ve putperestliğin hakim olduğu zamana dönüşü desteklediği görülen herhangi yeni bir din hem teolojik yönden kusurluydu hem de çok tehlikeliydi.

Bazıları İslam'ın filozoflar, özellikle de Aristoteles tarafından desteklenmediğini ve iç mantığının yetersiz olduğunu düşündü.[8] Başkaları ise Muhammed'i gücünü genişletmeyi hızlandırarak doğal olmayan şehvetini

4 Tolan, *Sarcens* (Araplar), xx.

5 ÇN: Ortaçağda Müslümanların tapındığı tanrıya verilen ad.

6 Passio Thiemonis Archiepiscopi Monumenta Germaniae Historia Scriptores 11:51-62; alıntılayan Tolan, *Saracens (Araplar)*, s. 108.

7 Eusebius HE 6:34, 38, 39, 41.9; 7:103; John Chrysostom PG 50.541-542; Jerome, *Chronicon et Liber de viris illustris 54, qui primus de regibus Romanis Christianus fuit.*

8 Bkz. Norman Daniel, *Islam and the West: The Making of an Image (İslam ve Batı: Bir Algının Oluşturulması)* (1960; Oxford: Oneworld, 1993), 84,369n73.

tatmin etmek için fırsatlar yaratmaya çalışan bir dini sahtekar olarak gördü. Aynı şekilde bazı yazarlar Müslümanların bunu vurgulamak için Priapus'a tapındığını ileri sürdül, Müslümanların Venüs'e tapındığı da sık sık iddia edildi. Bütün bu şehvet düşkünü çağrışımlar tarihsel olarak Doğu'nun serbest cinsel ahlakın yaygın olduğu bir yer olarak görülmesine dayanıyordu, sıcak iklimin insanlarda belirli cinsel eğilimleri yaratmasının kaçınılmaz olduğu düşünülüyordu. Ortaçağda birçok söylenti Muhammed'i eşcinsellik, fuhuş ve zinayla ilişkilendiriyordu. Bu şekilde İsa'nın ahlaki değerlerinin karşıtını oluşturmak için Doğu'yla ilişkili olduğu düşünülen şehvet, Muhammed'in kişiliğinde yoğunlaştırılıyordu. Peygamberin yaşamının gerçekleri olduğu varsayılan söylentilerin *"İslam'ın vahiy iddiasını temelden çürüttüğü düşünülüyordu."*[9] Özel ahlak anlayışı İsa'nınkinin tam tersiyken nasıl onun ardılı olabilirdi? Tabii bu iddialar hiçbir delile dayanmıyordu. İslam giderek daha başarılı olup batıya doğru yayıldıkça onu Hıristiyanları yola getirmek için gönderilen kısa süreli ilahi bir ceza olarak görmek artık yeterli olmuyordu: İslam kalıcıydı ve sınırlarındaki ve içindeki Hıristiyan topluluklar için bir tehdit oluşturuyordu. Fethedilen ülkelerin çoğunda -örneğin Suriye ve Mısır'da- Hıristiyanlar yeni güçlülere uyum sağlamak veya vergi ödemekten kurtulmak için veya dinin basitliğine kapılıp din değiştirmeye başlamışlardı. Bu nedenle, din değiştirmeleri önlemek için tartışma yaratacak düşmanca Müslüman tipler yaratılmasına acilen ihtiyaç vardı.

Sonuçta Hıristiyanların Müslüman algısı Hıristiyan değerlerinin antitezi bir karikatüre dönüştü. İslam, takipçilerinin gücün, zenginliğin ve cinselliğin kölesi olduğu maddiyata dayalı bir din olarak tanımlandı. Müslümanların saralı ve şeytanın ele geçirdiği bir sahtekar olarak alaya alınan Muhammed'in yaydığı yalanlara inanacak kadar saf oldukları düşünüldü. *Kur'an* ise tekrarlarla dolu, düzensiz ve Hıristiyan *İncil*'inde görüldüğü varsayılan akılcı mantıktan yoksun olarak göz ardı edildi. Araplar İbrahim'in karısı Sarah'dan geldiklerini iddia ettikleri halde aslında onun kölesi ve cariyesi olan ve İsmail olarak da bilinen Hagar'dan geldiğini ileri süren yeni bir *İncil* geleneği yaratılıp tartışma yaratan yazarlar çoğu zaman onlardan Hagarcılar veya İsmailciler olarak söz etti.[10] İslam artık çoğunluk için Roma Kilisesi'nin temsil ettiği şeylerin tam tersiydi, Arapların 846'da Roma'yı ve St. Peter Kilisesi'ni yağmalamaları da bu görüşü güçlendirdi. İspanyol yazar Paul Alvarus, 850'lerde Muhammed'i imparator Domitian ile Ne-

9 Daniel, *Islam and the West (İslam ve Batı)*, s. 100.
10 Örneğin, Jerome, *Comm in Ezek.* Soz. HE 6.38.

ro'nun ardılı ve Deccal'in habercisi ilan edecek kadar ileri gitti. Ve Fransız tarihçisi Aimoin'ın İspanya'da Araplara karşı koyarken ölenlerin kemiklerinin götürülmesini anlatan yazısında, bu işlem Romalıların şehit ettiği ilk Hıristiyanların kalıntılarının taşınması ile aynı görülmüş ve Müslümanlara putperest zalimlerin rolü verilmişti.[11]

Şeytanlaştırma sürecinde Müslümanlar, Hıristiyan ruhlara şeytanın önlerine koyduğu günaha teşvik edici şeylere karşı çok dikkatli olmazlarsa içine düşecekleri aşağılık duruma karşı bir uyarı olarak gösterildi. İslam'ın sözde şehveti, şüphe duymayan inançlı birini fiziksel bir çürümenin girdabına çekip onu sonunda Deccal'in yardımcısı haline getirebilirdi. Bedenin böyle cismen değiştiği düşüncesi Arapların hayvanlaşmasını ifade etmek için de kullanıldı.[12] Klasik düşüncede olduğu gibi canavarlık hep bir yer ile ilişkilendiriliyordu, bu yüzden Araplar coğrafyalarının bir ürünü olarak görüldü. Aşırı sıcak onları kaba ve şiddetli yapıyordu. III. yüzyıl Latin yazarı Solinus, Kızıldeniz'e kadar uzanan haşin çölü tanımlar. Bu bölgenin doğusunun uzaklarında canavar görünümlü insanlar yaşıyordu: Bazılarının burnu yoktu, diğerleri ise ağızları çok küçük olduğu için bir kamış yardımıyla su içiyordu.[13] Çöl, Batılı Hıristiyan bilinçaltı için vahşet hayallerini sergileyecek fiziksel bir sahne oluşturdu.[14] Araplar ile insan başı yerine köpek başı olan canavar bir ırk olan Sinosefaliler arasında yaygın bir ilişki hayal edildi.[15] Ortaçağ sanatında köpek, çoğunlukla Yahudiler ile İsa gerçeğini bilerek reddeden sapkın Hıristiyanları temsil ederdi, bu nedenle Müslümanları da bu grupla ilişkilendirmek doğal görünüyordu.[16] Klasik yorumlarda canavarın ortaya çıkması genellikle kısa zamanda meydana gelecek bir olayın habercisi, doğal düzenin bozulması ve geniş toplum için bir felaket alameti sayılırdı. Hıristiyan düşüncesinde canavar, Tanrı'nın doğal dünya üstündeki gücünü ve onu öğretici amaçlar için uyarlama yeteneğini gösteren bir işaretti. Müslüman'ın köpek başlı bir yaratık olarak temsil edilmesi onun Hıristiyan davranışlarının iyileştirilmesi için tanrısal bir kışkırtıcı olarak gönderildiği düşüncesiyle yakından ilgiliydi. Bu gibi yazıla-

11 PL 115:939-960; bkz. Tolan, *Saracens (Araplar)*, s. 100-103.

12 Bkz. John Block Friedman, *The Monstrous Races in Medieval Art and Thought (Ortaçağ Sanatında ve Düşününde Gaddar Irklar)*, (Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi Yayınevi, 1981), s. 27-28.

13 Solinus 30; bkz. Friedman, *The Monstrous Races (Gaddar Irklar)*, s. 117.

14 Bkz. Edward Dudley ve Maxmillian E. Novak, ed. *The Wild Man within: An Image in Western Thought from the Renaissance to Romanticism (İçteki Vahşi Adam: Rönesanstan Romantizme Batı Düşününde bir Algı)*, (Pittsburg: Pittsburg Üniversitesi Yayınevi, 1972).

15 Bkz. Friedman, *The Monstrous Races (Gaddar Irklar)*, s. 67.

16 Aynı yer, s. 61.

rın çoğu Hıristiyanlığı yüceltmek için bir ant-ideal yaratmak ve inancıyla alay ederek İslam'ı aşağılamakla ilgiliydi. Muhammed'in ölümünü anlatan bazı yazılarda bunu açıkça görebiliriz. Azizlerin yaşamlarını anlatan Hıristiyan yazılarında tam olarak ölüm şekli çok önemliydi ve maddi dünyayı İsa'nın aşkı için reddeden azizin bu acıya mümkün olan en mükemmel şekilde dayandığını anlatırdı. Bu nedenle Muhammed'in ölümü de önemsendi ve onun için yaratılan kötü yazılarda köpekler, hatta en aşağılayıcı bir ifadeyle domuzlar tarafından yendiği iddia edildi.

Bu gibi düşmanca görüntüler Hıristiyan aleminin İslam'ın askeri gücünü yenilgiye uğratamadığı hatta durduramadığı ve onu entelektüel olarak kontrol etmek zorunda kaldığı bir zamanda yaratıldılar. Bu, sembolik olarak Hıristiyanların gücünden çok güçsüzlüğünü temsil ediyordu ve zayıfın güçlüye savurduğu aşağılamalar ve hakaretlerden başka bir şey değildi. İslam'ı aşağılayarak somut bir tehdit altında olan Hıristiyan değerlerini yeniden kanıtlamayı umut ediyorlardı. Tabii bu yalnızca kendi ülkelerinin okurları içindi -bu gibi metinler Müslüman dünyasında okunmazdı- ve açıkça din değiştirmeleri önlemeyi amaçlıyordu. Hem Hıristiyan topraklarının ve ona inananların yeni din tarafından ele geçirilmesine karşı duyulan rahatsızlığı hem de bunun bir eğilim olarak hız kazanmasından duyulan korkuyu yansıtıyorlardı. İslam'ın bu insafsız tanımı gerçeğin ebedi ve Hıristiyan olduğuna ve bundan herhangi bir sapmanın şeytanın işi olduğuna inanan bakış açısının bir sonucuydu. Dünyayı "biz" ve "onlar" olarak bölüyordu.

Bu dönemde neresinin Doğu neresinin Batı olduğunu belirten basit bir sınır çizilemezdi. Gerçekten de "Batı" ve "Avrupa" kavramları henüz bebeklik dönemindeyken "Hıristiyan alemi" çok daha yaygın bir terimdi. Bizans İmparatorluğu Roma'daki Papa'nın otoritesini kabul etmediği için bu bile sorunluydu. Bizans İmparatorluğu Doğu ile Batı kavramsal kutuplarının arasında askeri, dini ve entelektüel bir tampon bölge oluşturuyor ve Batı'nın Doğu ile çoğu ilişkisine aracılık ediyordu. Haçlı Seferlerinden önce Avrupa'nın doğu Latin bölgesi uzaklardaki yeni din İslam'ın belli belirsiz tehdidi kadar hatta belki daha da çok Bizans İmparatorluğu'nun neden olduğu sorunlarla uğraşıyordu. 1096'da Birinci Haçlı Seferi başladığında o zaman Doğu Roma İmparatorluğu olarak bilinen Bizans İmparatorluğu dört yüzyılı aşkın bir süredir Müslüman dünyasıyla yoğun bir ilişki içinde olmuştu. Bizanslılar erken dönem fetihlerinde topraklarından büyük parçalar alan güçlü bir komşuyla birlikte yaşamayı öğrenmişlerdi. Bazı Bizanslı yazarlar Arapları Hıristiyanların günahlarına karşılık gönderilmiş ilahi bir ceza olarak görüyorlardı. Bu da V. yüzyılda Batı Roma İm-

paratorluğu'nun çöküşünü açıklamak için daha önce kullanılan barbar araç modeliydi.[17] Bu İslam'ın ilahi onayına işaret etmediği ve sadece Tanrı'nın Hıristiyanlığın sonunu getirmek için bu dehşet verici savaşçıları kullanma arzusunu gösterdiği için, böyle bir görüş İslam'ın herhangi bir değerlendirmesinin yapılmasını gerektirmiyordu. Ama İslam'ın çok daha temel bir tehdit oluşturduğu anlaşılınca Bizans yazını daha önce Bizans'ın hakimiyetinde olan topraklarda görülen din değiştirmeleri durdurmak için daha düşmanca bir tavır aldı. İslam putperest öğeler taşıyan aşırı bir sapkınlık olarak tanımlandı. Ama yakın ilişkiler beraberinde daha çok bilgi ve daha sempatik tepkiler getirdi. Örneğin Bizans imparatoru I. Aleksius, Flanders Kontu'na yazarak Konstantinopolis için yardım istedi: *"Bu mucizevi şehir ve ikinci Roma'ya yardım etmek için tüm dünyanın birleşmesi gerekir."* Arap fatihlerin Hıristiyanların kutsal alanlarına nasıl kötü davrandıklarını anlattı: *"Hıristiyanlar kovulduktan sonra putperestlerin eline geçen kiliseler atlar, katırlar ve diğer hayvanlar için ahır yapıldı."* Ama İslam dininin bazı ayrıntılarını bildiği için *"Mahomeri"* adını verdikleri tapınaklar kurdukları halde onun *"Tanrı olduğunu düşünmüyorlar"* o *"sadece bir adam ve liderdir."* demişti. Bizans imparatorları Arap ziyaretçilere de iyi davrandılar. 10. yüzyıl imparatoru VII. Konstantius, oğlu ve ardılı için bir protokol kitabı yazdı: *Törenler Üzerine* adlı kitap Bağdat ve Kahire'den gelen elçilerin nasıl karşılanacağını da anlatıyordu. Araplar Bizans için önemli olduğundan onların ileri gelenlerinin masadaki yeri "Frenkler" olarak bilinen Batı Avrupa temsilcilerinden daha yüksek olmalıydı.[18]

Roma'nın mirasının anlamı ve sahiplenilmesi konusunda Latin ile Bizans Hıristiyanları arasında zaman zaman anlaşmazlıklar çıktı. Örneğin geleceğin Kutsal Roma İmparatoru II. Otto tarafından 968'de Konstantinopolis'e elçi olarak gönderilen Kremonalı Liudprand'ın anlatısında Pap'anın Bizans imparatoru Nikeforus'a yazdığı bir mektupta ona *"Yunanlıların imparatoru"* Otto'ya ise *"Romalıların yüce imparatoru"* olarak hitap ettiğini görüyoruz.[19] Liudprand Bizanslıların sinirden mosmor olduklarını yazar. *"Bu ne cüretkarlık!"* diye bağırdılar, *"Romalıların evrensel imparatoru, tek ve eşsiz, ulu ve yüce Nikeforus'a, 'Yunanlıların imparatoru' demek ve zavallı barbar bir yaratığı 'Romalıların imparatoru' saymak!"* O kadar

17 Bkz. Walter Emil Kaegi, *Byzantium and the Decline of Rome (Bizans ve Roma'nın Çöküşü)*, (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınevi, 1968), bölümler 4-6.

18 David R. Blanks'in ed. *"Images of the Other: Europe and the Muslim World before 1700" (Ötekinin Algısı: 1700'den Önce Avrupa ve Müslüman Dünya)* alıntılanmış, *Cairo Papers in Social Science (Toplumbilim Konusunda Kahire Notları)* 19, no.2 (1996), s. 119-120.

19 Liudprand of Cremona, *The Embassy to Konstantinopel (Konstantinopolis Elçiliği)*, bölümler 47 ve 51.

çok öfkelenmişlerdi ki, onların cezalandırılmaya değip değmediğini bağırarak tartışıyorlardı, *"Onları bir çuvala koyup çuvalı dikerdik ve demir çubuklarla iyice dövdükten sonra saçlarını sakallarını cımbızla yolup denize atardık."* Papa'nın Roma unvanını yanlış kişiye vermesini cahilliğine bağlıyorlardı: *"Aptal taş kafalı Papa kutsal Konstantin'in imparatorluk asasını, senatoyu ve bütün Romalı şövalyeleri bu şehre taşıdığını ve Roma'da sadece pespaye köleler, balıkçılar, tavukçular, piçler, köylüler ve sıradan insanları bıraktığını bilmiyor."*

Bizanslı yazarlar ayrıca hem doğudaki hem batıdaki komşularının olumsuz portrelerini çizmek için klasik metinlerden yararlandılar. Anna Komnena, Konstantinopolis sarayında bir prensesti, I. Aleksius'un en büyük çocuğuydu ve 1083'de imparatorluk sarayının mor odasında dünyaya gelmişti. Tahta geçen küçük erkek kardeşine yaptığı beceriksiz bir suikast girişiminden sonra rahat bir manastıra sürgün edildi ve burada tarih ve bilime yöneldi. Babasının hükümdarlığını anlatan *Aleksiad* adlı eseri, sadece kadın bir tarihçinin yazdığı ilk kitap olduğu için değil aynı zamanda da Haçlı Seferlerini Bizanslıların bakış açısından anlattığı için de ilgi çekicidir. Aristoteles felsefesi uzmanıydı ve son derece yapay olan klasik bir stildeki Yunanca ile yazdığı kitabı hem iddialarını canlandırmak hem de seçkin eğitimini sergilemek için kullandığı kadim göndermelerle doludur. Anna metninde Müslümanlardan hep barbarlar olarak söz ediyor, onlara antik çağlarda Perslere atfedilen aptallığı layık görüyordu. Yakın oldukları için Bizans bilim adamlarının ve aristokratlarının İslâm dünyasını Latin Batı'dan daha iyi tanımalarına rağmen bu Anna'yı işine geldiğinde basmakalıp putperest yakıştırmalarına başvurmaktan alıkoymadı. Birinci Haçlı Seferi *"sarhoşluğun, şarabın ve Diyonisos'un kölesi olan barbar İsmailcilere korkunç belalar getirecekti"* diye yazdı. İsmailciler gerçekten de Diyonisos ile Eros'un hakimiyeti altındadırlar: Cinselliğin her çeşidine düşkündürler, bedenleri sünnet edilmiş olsa bile tutkuları edilmemiştir. Aslında İsmailciler Afrodit'in kötülüklerinin köleleridir -üç kez köledirler.[20]

Ama Anna barbar Türklere karşı duyduğu küçümsemenin en azından bir bölümünü Batı'nın Frenkleri için ayırdı. *"[Onlar] olağanüstü öfkeli ve tutkulu bir ırktır ama bir kez bir davaya inanınca karşı konulmaz olurlar."*[21] Müslümanlarla Birinci Haçlı Seferi arasındaki çarpışma epik boyutlarda olacaktır ve Anna bu dramı anlatmak için Homeros'a başvurur. Arapların savaş tarzının garipliğine dikkat çekmek için onların savaş düzeninin

20 *Alexiad* 10.5
21 Aynı yer.

diğerlerinden farklı olduğunu söyler: *"Homeros'un dediği gibi 'kalkan kalkana, miğfer miğfere, adam adama' dizilmemişlerdi."*[22] Aslında *Aleksiad*'da Bizanslılar hem üstün eğitim gördükleri hem de kadim Yunan'ın meşalesi onlara geçtiği için daha uygar olmalarını Homeros bilgisine borçluydular. 1102'de ikinci çarpışmadan sonra Haçlıların Ramla'daki yenilgisi Anna'nın babasında şok etkisi yaptı. İmparator ruhu kahramanlığa karşı o kadar duyarlıydı ki *"Kontların esaret altında tutulduğu düşüncesi ona dayanılmaz geliyordu. Ona göre hayatlarının en dinç, en güzel döneminde, güçlerinin zirvesinde olan asil kandan gelen bu adamlar kadim çağların kahramanlarıyla rekabet ediyor gibiydiler."* Bu düşünce onu harekete geçirdi ve onların yabancı bir ülkede daha fazla esir tutulmamaları gerektiğine karar verdi. Bu nedenle onları kurtarmak için büyük miktarda fidye ödedi.[23]

Kremonalı Liudprand ile Anna Komnena gibi yazarlar bize Ortaçağ'da basit bir Doğu/Batı bölünmesinin olmadığını gösterir. Bizans alemi Avrupa'dan Arap hakimiyetindeki ülkelere geçişte aracılık eden bir çeşit entelektüel melez ülkeydi. Aslında Anna'nın sevgili ve zor durumda kalan babası Aleksius, Araplar Konstantinopolis'e bir atımlık mesafeye geldiklerinde onlara karşı yardım isteyerek Birinci Haçlı Seferi'ni tetiklemişti. Haçlı Seferleri birçok bakımdan Batı Hıristiyan aleminde Hıristiyanlığın karşıtı olarak daha yaygın ve daha uzlaşmaz bir Müslüman algısı yarattı. Edith Hall, İslam ve Müslümanlar *"biraz farklı şekillerde günümüzde dahi ısrarla yeniden ortaya çıkan vahşeti, ahlak bozukluğunu, cinsel hovardalığı, putperest cehaleti ve şeytansı kötülüğü kişilerinde birleştiriyorlar"* diye ileri sürdü ve Haçlı Seferlerinin bu algının popüler olmasını sağladığını sözlerine ekledi.[24] Haçlı Seferleri Avrupa'da Hıristiyan askerlerinin Doğu'da karşı karşıya olduğu düşman hakkında haber alma arzusunu yarattı ve kadim olumsuz örnekler insanların bu bilinmeyen dünyayı hemen kavraması için yararlı bir kısa yol oluşturdu. İslam'a ait ayrıntılar kadim barbarlık algılarına eklendi, bilinen motiflerle çağdaş gözlemler eritilip birleştirilerek etkili sembolik bir algı yaratıldı.[25] 12. yüzyıl İngiliz tarihçisi

22 Aynı yer, 15.3.

23 Aynı yer, 11.7.

24 Edith Hall, *"Aeschylus' Persians via the Ottoman Empire to Saddam Hussein" (Aeschylus'un Persleri: Osmanlı İmparatorluğu'ndan Saddam Hüseyin'e) Cultural Responses to the Persian Wars: Antiquity to the Third Millenium (Pers Savaşlarına Kültürel Yanıtlar: Antik Çağdan Üçüncü Milenyuma)* içinde, ed. Emma Bridges, Edith Hall ve P.J. Rhodes (Oxfprd: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2007), s. 167-199- 175.

25 Yunanlıların Pers Savaşlarından sonra yabancıları mitolojik Amazonların yerine koyduğu gibi, bkz. Edith Hall, *Inventing the Barbarian: Greek Self-Definition through Tragedy (Barbarın Yara-*

Malmesburyli William 1095'te merkezi Fransa'daki Clermont Konsili'nde Papa II. Urban'ın Haçlılara yaptığı çağrıyı anlattı. Bu anlatı klasik önyargıların Papa'nın bazı fikirlerini oluşturmaya nasıl yardım ettiğini gösterir: Mücadele evrensel Hıristiyan uygarlığının vahşiler gibi yaşayan dar görüşlü barbarlara karşı savaşı olarak sunuluyordu. Papa II. Urban'ın Muhammed'e yazdığı mektup da klasik mirasın terimleriyle Batının üstünlüğü olarak gördüğü şeyi ifade ediyordu.

Müslüman düşmanlarının çeşitli algılarını belirlemekte onlara yardım eden antik kaynakların ne kadar önemli bir rol oynadığını görmek için Haçlı Seferlerinin iki tarihçisinin yazılarına bakmak bu araştırmaya uygun bir sonuç olacaktır. Klasik algılar Haçlı Seferi fikrinin itibar kazanmasına yardım etti. Yunanlılar ile Romalılar barbarlara karşı savaşıyor düşüncesi Haçlı Seferlerini tarihi devamlılığın doğal bir parçası gibi gösterdi. Bu, Haçlı Seferlerine bir kahramanlık havası verdi ve meşruluğunu artırdı. Nogentli Guibert *Gesta Dei per Francos (The Deeds of God Done through the Franks - Tanrı'nın Frenklerin Eliyle Yapılan İşleri)* adlı yapıtını 1108'de yazdı. Biraz daha önce yazılmış *Gesta Francorum* adlı anonim bir yapıttan fazlasıyla yararlanmış olmasına rağmen kendi malzemesini de ekledi ve çok daha yüksek düzeyde bir Latince ile yeniden yazdı.[26] Çok muhafazakar ve dindar bir adam olan Guibert bütün yaşamını Kuzey Fransa'da geçirdi. Yazdıklarında bu nedenle, tanık olduğu herhangi bir şey yoktu ama o bu sorunu *"söylenti de hemen hemen görmek kadar iyidir"* diyerek aştı. Horace'tan alıntı yaparak *"'Kulaklara söylenen şey zihni güvenilen gözler önünde beliren şeylerden daha yavaş harekete geçirir', hem zaten azizlerin yaşamlarını yazan bu tarihçilerden kim şüphe eder ki?"*[27] Bu Guibert'in yapıtı boyunca süren gerilimlerden birini yansıtır: Klasik gelenek ile Hıristiyan geleneği arasındaki gerginlik. Eğitimli biri olarak Guibert antik çağa saygı duydu ve doğal olarak yetkili fikir için onlara başvurdu. Onların birçok yapıtının mükemmelliğe yakın olduğunu düşündü. Buna rağmen Hıristiyanlık çoğu zaman antikitenin başarılarını yeniden üretmekten başka bir şey yapamasa da hep ön planda olmalıydı. Bu yüzden Horace gözler için ne derse desin azizler hakkında yazan Hıristiyanların kulaklarına öncelik tanımak gerekirdi. Guibert yapıtlarında karşılaştırmalı yöntemlere ne

tılışı: Yunanlıların Trajedi Yoluyla Kişiliklerini Belirlemeleri), (Oxford: Clarendon, 1989), s. 68.

26 Guibert hk. Bkz. Paul J. Archambault, *A Monk's Confessions: The Memoirs of Guibert of Nogent (Bir Keşişin İtirafları: Nogentli Guibert'in Anıları)* (Park Üniversitesi: Pensylvania Eyalet Üniversitesi Yayınevi, 1996).

27 Bütün çeviriler Robert Levine'nin yorumundandır, *The Deeds of God through the Franks (Frenkler eliyle Tanrının İşleri)* (Woodbridge: Boydell Yayınevi, 1997).

kadar yer verse veya antik çağın başarılarına ne kadar değer verse de onların yapıtlarının Hıristiyanlık çağında aşıldığını ortaya koyuyordu.

Guibert klasik kaynakların kölesi olmadı. İlk kitabının girişinde *"eski zamanları övüp modern insanların yaptıklarına saldırmak gibi kötü huyları olanları"* eleştirdi. Guibert *"antik çağ insanları iyi şansı tereddütle karşıladıkları için övüldükleri kadar, enerjilerini akıllarıyla kontrol ettikleri için de övülmelidirler,"* diye yazdı. Ama bir konuda ısrarlıydı: *"Aklı başında hiç kimse antik çağın dünyevi varsıllığını günümüzün güçlerinden herhangi birine yeğleyemez."* Onun zamanında yaşamı daha iyi yapan şey tabii ki Hıristiyanlığın yayılarak kurtuluş olasılığını artırmasıydı. O günün insanları her ne kadar *"herkesi acımasızca kılıçtan geçirdiği ve her taraftа zaferler kazandığı için Philip'e hayran olsa da"* veya *"tüm Doğu'yu yok etmek için Makedonya'dan çıkan İskender'in öfkesini yansıtan güzel konuşmalarla övseler de"* veya *"Serhas'ın Termopilae'deki taburlarının büyüklüğünü ölçseler de"* eğer *"bu şeylerin özü ortaya çıkarılacak olsa"* onların kahramanlıkları övgüye değer olabilirken gözden kaçan ve aslında kınanması gereken şu olacaktır: *"İyi bir neden olmadan, sadece hükümranlık için savaşmanın amansız çılgınlığı."* Lucan'dan alıntı yaparak *"Hiçbir zafer kazanamayan"* savaşları sürdürmenin aptallığını vurguladı.[28] Tek gerçek zafer, ruhun kurtuluşuydu. Bu yüzden antikitenin putperestlerinin hiçbir savaşı *"bizimkilerle hiçbir şekilde kıyaslanamaz."* Çünkü *"günümüzdeki kutsal savaşlar Tanrı'nın takdiridir"* ve Tanrı bunu herkese *"kurtuluşu hak etmenin yeni bir yolunu bulma"* şansını vermek için yapar.

Aslında Guibert'in en kötü suçlamaları Latin olmayan Hıristiyanlara ayrılmıştır. Doğulu Hıristiyanlar sapkınlığa karşı kökleşmiş bir eğilime sahip olarak tanımlanır: *"Trogus Pompeius ile diğer değerli yazarların tanımladığı Mısırlıların sefilliğine, Asyalıların kararsızlığına (...) şaşıyoruz."*[29] Çünkü Doğuluların inancı hiçbir zaman sarsılmaz olmamıştır, *"her zaman değişken ve kararsız olmuştur, yenilik arayışındadırlar, her zaman gerçek inancın sınırlarını aşarlar."* Sapkınlığa karşı bu doğal eğilimi iklime bağlar: Bunun nedeni *"içinde doğdukları havanın ve gökyüzünün saflığıdır, bu yüzden bedenleri daha hafif, zekaları daha kıvraktır."*[30] Avrupa'nın Latin batısı ise Guibert'e göre her zaman tümüyle Ortodoks bir bölge olmuştur: *"Bütün sapkınlık kataloglarını okuyun: Antik çağda sapkınlara karşı yazılan kitapları okuyun; Doğu ve Afrika dışında Roma dünyasında*

28 *Lucan* 1.8, 9, 12.

29 *Gesta Dei* 1.1. Yazdığı 44 adet tarih kitabından sadece birkaç bölümü ve Justin'in özeti günümüze kalan Trogus Pompeius MÖ 1. yüzyılda Livy'nin çağdaşıydı.

30 *Gesta Dei* 1.2.

sapkınlar hakkında bir kitap bulursanız şaşarım." Sapkınlık sadece Roma İmparatorluğu'nun eski doğu bölgelerinde ortaya çıkmadı; bütün Doğu bu yanlışlarla tanımlanıyordu. Kahire'den Arius çıktı, İran'dan çıkan Manes *"uydurdukları saçma da olsa hileleriyle geniş bölgelerde en keskin zekaları kandırdı."* Doğu sapkınlık heyecanıyla kabaran sele benziyordu: *"Ya Önomianlara, Ötikyanlara, Nasturilere ne demeli? Bize karşı taşkınlıkları böylesine amansız olan binlerce rezil grubu nasıl tanıtabilirim?"* Bu, politik anlaşmazlığa yol açtı ve Guibert'e göre nedeni tamamen *"Asyalıların kararsızlığı ve aptallığıydı."* Roma'nın doğu bölgeleri gerçek inançlarını yitirdikleri için kendiliklerinden İslam'ın boyunduruğu altına girdiler: *"Teslis inancından uzaklaştıkları için, çamura düşenlerin giderek daha çok çamura bulandıkları gibi, putperestliği kabul ederek yavaş yavaş en son aşağılık düzeye düştüler; günahları için cezalandırılınca yabancılar onlara saldırdı ve anavatanlarını yitirdiler."*

Haçlı Seferleri sırasında Hıristiyan kaynakların İslam'a karşı aldığı düşmanca tavrın eriştiği zirve Guibert'in Muhammed'in hayatını anlattığı skandal kitaba yansımıştır. Guibert, Muhammed'in öğretilerini teolojik delillerle çürüten kaynakları eski kilise büyüklerinin yazılarında aramış ama bulamamıştı, *"eski kilise ileri gelenlerinin otoritesinin sağladığı güvenli ortamda"* konuşmaktan hoşlanan bir adam için bu çok rahatsız ediciydi.[31] Ayrıca Guibert, Muhammed hakkında ayrıntılı çok az bilgiye sahipti ve söylentilere dayanmak zorunda kaldı: *"Yaygın söylentiye göre, bir adam vardı, doğru anladıysam adı Matomus idi,"* ve o *"her türlü utanç verici davranışa izin verdi. Bu bayağı adamın çok eskiden yaşadığını sanmıyorum çünkü eski kilise büyüklerinden hiçbiri onun şehvet düşkünlüğü konusunda uyarıda bulunmamış."* Onu kadim sapkınlarla ilişkilendirerek *"Arius gibi"* bir münzevi olarak tanımlar ve Kahire kilisesinin patriğini reddettiğini belirtir ve *"her yerde Katolik öğretisini aşağılamak için yanlış inançları nasıl yayması gerektiğini düşünmeye başladı"* der. Anlatısı tümüyle yanlış bilgilendirilmiş veya küfür dolu değildi: Zamanın yazarlarından yalnız Guibert, Muhammed'in ilahi bir güç değil, peygamber olduğunu ve Müslümanların putperest değil tek Tanrı'ya inananlar olduğunu kavramıştı. Ama düşmanlığı Muhammed'in sözde ölümünü yeniden anlattığı bölümde açıkça görülmektedir: Bir sara krizi geçirirken geriye sadece topuğunu bırakan bir domuz tarafından yenildiğini yazar. Bununla yetinmeyip Hıristiyan düşünür için sorun oluşturan onun tenselliğe hitap eden inançlarını vurgulamak için Peygamberi Epikür'ün öğretileriyle ilişkilen-

31 Tolan, *Saracens (Araplar)*, s. 136

dirir: *"Gerçek Stoacılar, İsa'ya tapınanlar, Epikür'ü öldürürken en büyük yasa koyucu domuzu yeniden canlandırmaya çalıştı, aslında yeniden canlandırdı da, kendi de domuz olduğu için, yerde yatarken domuzlar tarafından yenildi, böylece pisliğin ustasına yakışır bir şekilde pis bir şekilde öldü."* Sanki domuzlar tarafından yenmek Yunanlıların bütün eski sapkın inançları için ilahi bir cezaydı. Guibert, Muhammed'in sadece topuğunun geride kalmasının da yerinde olduğunu çünkü Muhammed'in her yerde *"yanlış inanç ve günah izi bıraktığını"* söyler ve Horace'ın ünlü dizelerini uyarlayarak işi *"onun topukları için şairin dört dizesinden bir mezar kitabesi"* yazmaya kadar götürür:[32] *"Domuz gibi yaşayan bir domuz tarafından yenerek öldü ve kutsanmış sayılan uzuvlar domuzun dışkısı oldu. Onu onurlandırmak isteyenler domuzun pis bir kokuyla kustuğu topuklarını ağızlarına götürsünler."* Muhammed'e inananlarla *"alay etmek amacında olan bu komik sözlerden"* keyif alan Guibert *"Manişeistlerin arınma konusunda söylediklerinde gerçek payı olup olmadığı"* konusunu tartışırken her yiyecekte Tanrı'dan bir parça olduğu ve geğirme veya yellenme yoluyla bedeni terk ettiğinde meleklere dönüştüğü inancını dile getirir: *"O domuzlar tarafından yenen etin ve çıkardıkları yüksek miktarda gazın kaç tane melek ürettiğine inanabiliriz?"* [33]

Bu saldırgan küfürler Guibert'in Haçlı Seferlerinin ilk başarıları karşısında duyduğu büyük sevinci yansıtıyordu. Tartışma yaratan kitabı Haçlıların ne yapmaya çalıştıklarını açıklıyordu: Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonraki ortamda onlar hem Hıristiyan topraklarını geri alıyorlar hem de sapkınları lanetliyorlardı. Guibert'in yapıtını daha sonraki ve daha etkili tarihçi Surlu William'ın kitabıyla karşılaştırmak çok ilginçtir.[34] *Deniz Aşırı Ülkelerde Yapılan İşlerin Tarihi* adlı yapıtı 1170 ila 1184 arasında yazılmıştır ve bu dönemde Kudüs Krallığı'nın yerlisi tarafından yazılmış tek kaynak olduğu için özellikle dikkat çekicidir. Bir sahil şehri olan Tire'de[35] doğan William, Avrupa'da pahalı bir eğitim gördü ve bu özellik metninde kullandığı seçkin Latinceye yansımıştır. Ayrıca yapıtında görü-

32 Hor. Od. 3.30.1.1-2 *"aere perennius . . . vitabit libitiam"*. Yaptığı yeni yorumda şöyle diyor (1-4): *"Manditur ore suum, qui porcum vixerat, huius/membra beata cluunt, podice fua suum./quum talos ori, tum quod sus fudit odori,/digno qui celebrat cultor honore ferat."*

33 *Gesta Dei*, 1.3-4.

34 William hk. bkz. Peter W. Edbury ve John Gordon Rowe, *William of Tyre: Historian of the Latin East (Surlu William: Latin Doğu'nun Tarihçisi)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1988). Çevirisi için bkz. *William of Tyre, A History of Deeds Done beyond the Sea (Deniz Aşırı Ülkelerde Yapılan İşlerin Tarihi)*, 2 cilt. Çev. Emily Atwater Babcock ve A. C. Key (New York: Columbia Üniversitesi Yayınevi, 1943). Alıntıladığım çeviriler için bu baskıdan yararlandım.

35 ÇN: Lübnan'daki Sur şehri.

len çok sayıda klasik etkiden de bellidir.[36] Guibert'in anlatısından sadece iki kuşak sonra yazılmış olmasına rağmen pek o kadar muzaffer bir ton taşımaz. Haçlıların gücü azalmıştı, Avrupa'nın kayıtsızlığı ve Selahaddin'in liderliğinde Müslümanların yeniden canlanmasıyla Krallık baskı altındaydı. William bu gerilemenin nedenini analiz etmeye çalışır ve sonuçta kendinde onu tersine çevirmek için öneride bulunacak yetkiyi görür.

William kendini klasik geleneğin içine yerleştirmeyi önemser. Surlu bir vatandaş olarak hitap ettiği okurlarıyla karşılaştırdığında kendini onlardan uzakta hissetmiş olabilir. Şehrin Batı'yla olan ilişkisini, mirasını ve bağlılığını altını çizerek belirtmek için çaba harcar: On üçüncü kitabın başlangıcında Latin hukukçu Ulpian'dan alıntı yaparak şehir için şunları söyler: *"Hakim mevkisi, kadim tarihi ve silah gücüyle Romalılarla yaptığı anlaşmaya sımsıkı bağlı kaldı. İmparatorumuz ilahi Severus devlete ve Roma İmparatorluğu'na eşsiz bağlılığına karşılık ödül olarak şehre İtalyan hakları tanıdı."* Şehrin mitolojik kuruluşundan itibaren Avrupa'nın tam yüreğinde yer aldığını iddia eder. *"Kadim öykülere kulak verecek olursak kral Agnor ve çocukları, Öropa, Kadmus ve Feniks; hepsi bu şehre aittiler. Fenikelilerin ileri sürdüğü gibi bütün bu bölgeye adını veren Feniks'tir. Diğer oğul Kadmus, Tebes şehrini kurdu ayrıca Yunan alfabesinin mucididir. (...) Geriye kalan evlat, kız çocuk, yer kürenin üçüncü parçasına adını verdi: Öropa."* Yunanistan'ın bütün kültürel başarılarının yapı taşlarını oluşturan Yunan alfabesi bu şehirde icat edilmiştir. Kendini Doğu Romalılardan uzak tutmaya aynı şekilde çaba harcaması dikkate değer. Buna rağmen genelde Bizans'a saldırıları daha az yırtıcıdır. Yunan imparatorunun *"Hıristiyanların başarılı ilerleyişlerine nasıl gıpta ettiğini"* anlatır ve *"Yunanlıların Batılı ulusların, özellikle de imparatorluğa bir rakip olan Töton ulusunun güç kazanmasına ne kadar kuşkuyla baktığını (hâlâ da öyle bakıyorlar) herkes bilir."* Liudprand'ın daha önce keşfettiği gibi, *"Tötonların kralının kendine Romalıların imparatoru demesinden rahatsız oluyorlardı. Çünkü böylelikle kendi imparatorlarının itibarına el konuyordu."*[37]

William'ın anlamaya çalıştığı başlıca sorun Haçlıların eski başarılarının neden devam etmediğiydi. O şöyle düşünüyordu: *"Babalarımız sayıları daha az olsa da çoğu zaman düşmanın daha büyük gücüne savaşta kahramanca karşı durmuşlardı ve çoğu zaman ilahi yardımla küçük bir güç kalabalık düşmanı yenmişti."* Buna tam aksi yönde şunları düşünüyordu: *"Bizim zamanımızın orduları çoğu zaman daha zayıf güçler tarafından*

36 William'ın klasik etkileri için bkz. Edbury and Rowe, *William of Tyre (Surlu William)*, s. 32-43.
37 *History of Deeds (İşlerin Tarihi)* 16.21.

yenilgiye uğratıldı."[38] Bir izah şekli atalarının epik kahramanlar olduğuydu. Onlar *"dindar adamlardı ve Tanrı'dan korkarlardı."* Ama onlardan sonra, *"günahkar bir kuşak yetişmişti, kötü oğullar. (...) Tanrı günahlarından ötürü bunlardan haklı olarak desteğini çekmişti, adeta kızarak gazaba gelmişti."* Doğunun yaşam şeklinin onları yumuşattığını iddia ediyordu: *"Bu çağın erkekleri, özellikle de Doğu'da yaşayanlar böyledir. Onların ahlakını daha doğrusu canavarca kötülüklerini dikkatle yazmaya kalkacak biri karşılaştığı büyük malzemeyi görünce bundan vazgeçer; kısacası tarih değil hiciv yazarı durumuna düşer."* Başka türlü söylemek gerekirse, o halkının aşağılık tavırlarını dehşet içinde izleyen ve onları düzeltmeye gücü yetmeyip ancak hicveden modern Juvenal haline gelir. William'a göre böyle yumuşamanın ve çürümenin sonunda askeri yeteneğin yitirilmesi kaçınılmazdır. Bundan dolayı Hıristiyanların Harim kalesini kuşatması şu nedenle sonuçsuz kalmıştı: *"Eğlenceye dalmış, askeri disiplinin ve kuşatma harekatının kurallarından çok şans oyunlarına ve diğer zararlı oyunlara kapılmışlardı."* Antakya'nın burjuva zevklerine kapılmışlardı, *"zamanlarını hamamlarda ve davetlerde geçiriyor, içkili alemlere ve diğer şehevi zevklere katılıyorlardı. (...) Orada devamsızlık yapmıyor gibi gözükenler bile tembel ve dikkatsiz olmuşlardı ve kayda değer bir başarı gösteremiyorlardı. Zamanı boşa harcıyor ve değersiz bir hayat yaşıyorlardı."*[39]

23. kitabın önsözüne geldiğinde William, Kudüs'ün kurtulması olasılığını tartışıyordu. Onun görüşüne göre sorun kadim Roma'yı etkileyen duruma benzer bir ahlaki çöküştü. O, *"zamanından nefret ediyor ve gözlerimizin ve kulaklarımızın önüne serilen malzemeye şaşırıyor"*; duyduğu cinsel ahlaksızlık öykülerinin Virgil'in *Ecologues*'indeki köylü şairlerden biri olan *"Kodrus'un şarkılarında bile seslendirilmeye uygun olmayacağını"* söylüyordu. Bu şiirler geç dönem Roma devletinin politik karışıklığını anlatır.[40] William durumun çok kötü bir hal aldığına inanıyordu. *"Öyle bir noktaya geldik ki, [Livy'den alıntı yaparak] 'Ne kötülüğümüze ne de ondan kurtuluş çaresine dayanabiliyoruz.'"*[41] William çaresizlik içinde yazmayı bırakıp *"başarısızlıklarımızın üzerine gecenin perdesini çekmeliyiz,"* diyordu. Buna rağmen, bazı kişilerin onun Kudüs Krallığının tarihini yazmaya devam etmesini ve *"gelecek kuşaklar için yazılan bu yapıtta kötü olsun iyi olsun"* her sözün kaydedilmesini istediğini de biliyordu. Onu *"tarihinde Romalıların sadece başarılarını değil aksini de yazan en ünlü tarihçi Titus*

38 Aynı yer, s. 21.7.
39 Aynı yer, s. 21.25; *Pers. Sat.* 5.60.
40 *Virg. Ecl.* 7.22
41 *History of Deeds (İşlerin Tarihi)* s. 23 dn. Livy'den alıntı.

Livius" tan ve *"Yahudilerin sadece parlak başarılarını değil, aynı zamanda onlara yapılan utanç verici şeyleri"* de açıklayan Josefus'tan örnekler göstererek cesaretlendiriyorlardı. Bu klasik göndermeler onun önceki devam etme azmini yenilese de kitap bu noktada biter.

Bu tarih kitapları bize Haçlı Seferlerinin mantığını açıklamak için en basit yaklaşımın onu Hıristiyan ile putperest arasındaki kadim çatışma ortamına yerleştirmek olduğunu gösterir. Haçlı Seferlerinin bazı yönleri dindarlığın radikal yeni şeklini temsil ediyordu, hac ziyareti ve askeri şevkin bir karışımıydı ama aynı zamanda Hıristiyanları putperest Roma'nın zulmünden kurtarmak için ölen eski Kilise havarilerinin ve şehitlerinin giriştiği mücadeleye devam etme arzusunu da yansıtıyordu. Birinci Haçlı Seferi'nin anlatısında bunun *"zamanı aştığı kadar mekanı da aşan bir savaş"* olduğu anlaşılır; bu *"İsa ve Havarilerinin yaşadığı, vaaz verdiği ve öldüğü topraklarda onların çağını yeniden kurma"* savaşıydı. Böyle olunca Haçlılar tarihi tekrar bir Hıristiyan zaman dilimine döndürmek için putperest işgalle kirlenmiş kutsal toprakları yeni şehitlerin kanıyla arındırıyor, putperestlerin idollerini parçalıyor ve Müslüman *"putperestleri"* yenilgiye uğratıyorlardı.[42] Bu nedenle Müslümanlar Tanrı'nın insanlık için planlarının yerine getirilmesinde kendilerine düşeni yapmak için yeni putperestler ve zalimler rolüne yerleştiriliyordu. Birinci Haçlı Seferi'nin başarılarını izleyen tartışma yaratan ve neredeyse bağnaz ulusçuluk duygularıyla yapılan anlatılar William'ın zamanına gelindiğinde yerini daha kötümser bir bakış açısına bırakmıştı. Her ikisinin de esin kaynağı antik çağdan onlara miras kalan fikirlerdi.

Haçlı Seferlerinin bir diğer yan etkisi de askeri çatışma kadar kültürel ilişki de kurmalarıydı. 12. yüzyıl ortalarından itibaren İslam hakkında bu gibi düşmanca anlatıların yanı sıra daha gerçekçi Batılı gözlemlere rastlanabilir. 1143'te Cluny'de Muhterem Peter, *Kur'an*'ın ilk kez Latinceye çevrilmesini sağladı. İspanya'da uzatmalı yeniden fetih süresi Ramon Llull gibi bazı yazarların İslam ile entelektüel düzeyde ilişki kurmak istemesi anlamına geliyordu. 13. yüzyılın başında Haçlı Seferlerinin zorlandığı açıkça anlaşılınca İslam'a karşı girişim yavaşça ilk misyoner girişimlerine dönüştürüldü.[43] Askeri harekatın misyonerlikle yer değiştirmesi ağır

42 David R. Blanks ve Michael Frassetta, ed. *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe: Perception of Other (Ortaçağda ve Erken Dönem Modern Avrupa'da İslam'a Bakış: Ötekinin Algılanışı)* (Basingstoke: Macmillan, 1999), s. 111.

43 Erken dönem misyoner çalışmalarının gelişmesi hk. bkz. Benjamin Z. Kedar, *Crusade and Mission: European Approaches toward the Muslims (Haçlı Seferleri ve Misyon: Avrupalıların Müslümanlara Yaklaşımı)* (Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi Yayınevi, 1984)

işleyen bir eylemdi. İslam'ın Müslüman inancına karşı saldırıları yasakladığı düşünüldüğünde ayrıca da riskliydi. Çok az sayıda kişinin gitmek istemesi şaşırtıcı değildi. 14. yüzyılın başlarında özellikle de 1291'de Acre'nin düşüşünden sonra Haçlıların da misyonerlerin de bir işe yaramadığı anlaşılınca İslam ile ilişkiler konusunda Hıristiyanlarda daha kötümser bir görüş yaygınlaştı. Çoğu kimse olumlu bir ilişki olasılığı kalmadığını düşünüyordu.

Uzun süren düşmanlıklar düşünüldüğünde erken dönem İngiliz yazarlarının eski geleneğin daha saldırgan algılarına dönmesi belki de şaşırtıcı sayılmaz. Bede'e kadar geriye uzanan gelenekte uzaktaki ve anlaşılması zor Müslümanlar ihanetleri ve din konusundaki yanılgıları yüzünden cezalandırılan ve Venüs'e tapan Araplar olarak tanımlanırdı.[44] Katherine Scarfe-Beckett'ın ileri sürdüğü gibi Hagar ve Venüs gibi kavramların cazip gelen kuvveti sayesinde *"Arapların gayri meşruluğu ve yolsuzluğu güçlendirilerek aynı 'gerçek' öz çevresinde yapılandırıldı."*[45] İslam ile Roma putperestliği arasında paralellik olduğu varsayımı yaygındı: John Mandeville'in Kutsal Topraklara hac rehberi tarzında 1356'da yazdığı yolculuk kitabının Ortaçağ İngiltere'sindeki versiyonunda Romalıların Jüpiter idollerinden biri *"maumette"* olarak adlandırılır.[46] Sapkınlık suçlamaları da yaygındı: Galli Gerald, Muhammed'i Roma İmparatorluğu'nun ünlü sapkını Arius ile karşılaştırır.[47] 1430'da İngiltere'nin kırsalında yazılan ve Boccaccio'nun *De Casibus virorum illustrium (Ünlü Adamların Kaderi Üstüne)* adlı yapıtından uyarlanmış olan Lydgate'in *Fall of Princes (Prenslerin Sonu)* tarih boyunca büyük adamların düşüşünü öğretici bir şekilde anlatır. Tartışma yaratma etkisi için İslam'ın kullanılmaya hazır somut algısına dayanır. Arapların Venüs'e tapındığını ve tenselliği vurgulamak için Roma takviminde Venüs günü olan Cuma günleri ibadet ettiğini ileri sürer.[48] Aşağı yukarı aynı yıllarda *The Sultan of Babylon (Babil Sultanı)* adlı bir Ortaçağ öyküsünde Muhammed; firavun, Herod ve İmparator Augustus gibi çok farklı kişilere tapınırken tanımlanır.[49] Lydgate gereksiz bir saldırganlıkla

44 Tolan, *Saracens (Araplar)*, s. 75-76

45 Katherine Scarfe Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World (Anglo-Saksonların İslam Dünyasını Algılayışı)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 2003), s. 200. Arapların Venüs'e ve/veya taşa tapındıkları söylentisi için bkz. s. 212-217.

46 2.953-955.

47 *de Principis Instructione* 8.68-71; bkz. Tolan, *Saracens (Araplar)*, s. 168.

48 9.132-134.

49 Bkz. Alan Lupack, ed. *Three Middle English Charlemagne Romances: The Sultan of Babylon, The Siege of Milan and the Tale of Ralph The Collier (Üç Orta İngiltere Charlemagne Aşk Öyküsü: Babil Sultanı, Milan Kuşatması, Maden İşçisi Ralph'ın Öyküsü)* (KALAMAZOO: Batı Michigan Üniversitesi, 1990).

o eski iddiaya başvurarak Muhammed'in *"Bir obur gibi sarhoşken öldüğünü"* ve *"Bir çukura düşüp domuzlar tarafından yendiğini"* yazar.[50] Ama bu tür bağnazlık Doğu ile kurulan doğrudan ilişkiden kaynaklanmıyordu. Bu görüşler deniz aşırı düşmanca kaynaklardan ithal edilmişti. Karşılıklı etkileşimin artması algı yaratmakta klasik örneklere dayanmayı sürdüren İngilizlerin Doğu'ya karşı çok daha incelikli ve nüanslı tepkiler vermesine yol açtı. Ama Ortaçağda klasik metinlerin oluşmalarına yardım ettiği olumsuz basmakalıp tiplemeler asla tam olarak yok olmadı.

50 John Lydgate, *Fall of Princes (Prenslerin Sonu)*, 9.152, 154

Kitap II
Metinler

4. Tüccarlar ve Seyyahlar

İslam, erken dönem modern Avrupası için çifte tehdit oluşturuyordu. Askeri yönden yenilemiyordu; dinini değiştirmiyordu. Yeniden yapılandırılmayan birçok Ortaçağ İslam algısı bu döneme taşınmıştı. Hıristiyanlık alemi şimdi Osmanlı Türkleriyle çekişme içine girip genelde onlarla baş edemiyor ve Ortaçağın Müslüman nefretiyle dolu Haçlı edebiyatı külliyatı çok cazip görünüyordu. Türklerin zulmünü anlatan sayılamayacak kadar çok yazıya rastlamak kolaydır: Kan dökme, Hıristiyanların kutsal mekanlarına saygısızlık, Hıristiyan çocukların acımasızca köleleştirilmesi ve Hıristiyan kadınların ırzına geçilmesi anlatıları pek çoktu. Bu tartışma da öncelleri ile aynı amacı paylaşıyordu: Hıristiyan okurlarına Akdeniz'in en güçlü ve en varlıklı devletinin dinine geçmeyi daha az cazip bir hale getirmek. Türklerin sona ermeyecek gibi görünen ilerleyişinin Kuzey Avrupalılar için ne anlama geleceğinden korkmuş ve başarıya susamış okurlarına hayali zafer sunuyordu. Konstantinopolis'in 1453'te düşüşüyle Orta Avrupa bölgeleri ile İslam imparatorluğu arasındaki büyük tampon bölge nihayet yok olmuştu. Artık Batı'nın denizci uluslarının karşısında yeni bir güç vardı. Üstelik Avrupalılar gelişen Türk gücüne uyum sağlamaya çalışırken kendi içlerinde büyük sarsıntılar yaşıyorlardı. Dinsel devrim ve matbaanın keşfi kıta boyunca çok büyük yansımalara yol açıyordu. Doğu Roma İmparatorluğu'nun sona ermesi de Roma ile Ortodoks Hıristiyan Kiliselerinin yeniden birleştirilmesi için anlamlı herhangi bir çabanın sonu anlamına geliyordu. Yunan kültürü artık Latin Batı'nın güvencesindeydi ve Doğu'dan gelen sözde barbar fatihlere kesinlikle daha fazla karşı çıkıyordu.

Türklere böyle karşı çıkılmasına rağmen onların imparatorluğuyla ilişki kurmak gibi pratik bir gereksinim de vardı. Barış içinde birlikte yaşamak

ve askeri yayılmayı engellemek artık umut edebilecek en iyi şeylerdi. Haçlı Seferleri veya misyonerler aracıyla din değiştirtmek gibi düşünceler yok olmuştu. Türk ile uzlaşmanın başlıca sorunu onun çok değişken bir kimliğe sahip olmasıydı. Onlar eski Arap imparatorluğunun gücünü ele geçirmiş zıpçıktılar mıydı yoksa görmüş geçirmiş emperyalistler mi? Batıdaki insanlar bu yabancı yeni Doğulular hakkında bir fikir sahibi olmak için yeterli bilgiye sahip değillerdi. Birçok bakımdan tutarlı bir Türk algısının yokluğu aynı şekilde Hıristiyan olmanın ne anlama geldiği konusunda bir algının yokluğunu da yansıtıyordu. Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun neyi temsil ettiği konusuna daha iyi odaklanmak için girişilen ideolojik çaba özellikle Avrupalı sayılabilecek değerleri ve amaçları belirlemek için koşut bir çabayı oluşturuyordu. Bu işleme koşut olarak da İngiliz olmanın anlamını belirleme çabası başladı. 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'de görülen birbiriyle rekabet halindeki bu Türk algılarının bazıları o günün seyyahlarının geri getirdiği anlatılarda bulunabilir. Çünkü İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nun sunduğu olanaklara giderek daha çok ilgi duyuyorlardı ve bu girişimlerin anlatıları yazarlarına gelişmeye başlayan İngiliz ulusunun en iyi nasıl düzenlenebileceği olgusunu tartışma olanağını sağlıyordu.

Adını Sultan'ın yabancı ileri gelenleriyle görüştüğü Topkapı Sarayı'nın girişindeki, Bab-ı Ali isimli büyük kapıdan alan imparatorluk artık Hıristiyan Avrupa için sadece kötü bir tehdit olarak görülmüyordu. Türkiye artık bir pazar fırsatı da sunuyordu. İngilizler erken modern dönemde *"Avrupa'da ticaretin kenarında marjinal bir yere sahip olduklarının farkındaydılar"* ve kârlı lüks madde işine girerek bu durumu düzeltmeye çalıştılar.[1] Düşman Osmanlı iş ortağı oldu. Ve Doğu, Londra için her şeyden önemlisi kâr edilecek bir yer oldu. İngilizler yalnız ticarete hevesli değillerdi. İmparatorluk hırsı da içindeydiler. İmparatorluğun bu dönemde daha sonraki yüzyıllarda aldığından daha farklı bir anlamı vardı. İmparatorluk kavramı uygarlaştırıcı bir görevle değil yeni bölgelerin kontrolünün getirebileceği etki, alan ve mallarla ilgiliydi. Bu her neyse İngilizlerin derdi Gerald MacLean'in sözleriyle *"sömürge özlemiydi"*.[2] Sömürge hırsı giderek artan bir ulus imparatorluk işleriyle ilgilenmeliydi. Bu da Osmanlılarla hem doğrudan ticari ve politik hem de dolaylı yollardan kültürel ve entelektüel

1 Matthew Dimmock, *New Turks: Dramatizing Islam and the Ottomans in Early Modern England (Yeni Türkler: Erken Dönem Modern İngiltere'de İslam'ın ve Osmanlıların Dramatize Edilmesi)* (Aldershot: Ashgate, 2005), s. 9.

2 Gerald M. Maclean, *Looking East: English Writing ad the Ottoman Empire Before 1800 (Doğuya Bakış: 1800 öncesi İngiliz Yazını ve Osmanlı İmparatorluğu)* (Bassingstoke: Palgrave Macmillan, 2007), s. 20.

inceleme şeklinde faal bir ilişkinin içinde olmak demekti. Bu ilişki o kadar başarılı oldu ki 17. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, *"İslam, Hıristiyanların artık uzak diyarlarda ilgilendiği bir din değil ülkelerinde ele alınan entelektüel ve toplumsal bir konu olmuştu."*[3]

Doğuyla yapılan ticaretin artması ile gelişmeye başlayan oryantalizmin yükselişi arasında yakın bir ilişki görmek cazip gelir. Ama o devrin güç ilişkileri Avrupalılardan yana değildi. Gerçek bunun tam tersiydi. Haçlı Seferleri ile 18. yüzyıl arasında Osmanlı İmparatorluğu Hıristiyan aleminin büyük bölümlerini fethetti. Avrupalıların Müslüman dünyaya karşı giriştiği askeri faaliyet çoğunlukla küçük çaplı yağmacılık akınlarından oluşuyordu. Bazıları aslında İslam'ı kültürel olarak üstün buluyordu. Elizabeth dönemi seyyahları çoğu zaman Türklerin temizliğinden, terbiyeli davranışlarından ve yabancılara karşı sergiledikleri nezaketten söz ediyorlardı. Britanya İmparatorluğu topraklarında yaşayan çok sayıda kişi Kuzey Afrika kıyılarında iş gören Müslüman köle tacirleri tarafından köleleştiriliyordu. *Ala Turka* deyimi mağrur, başkalarına tepeden bakan bir tavır anlamında kullanılır oldu. İran, yazarlara kısmen kadim kaynaklardan miras kalan algı dolayısıyla çok zengin bir ülke olarak görünüyordu. Samuel Chew'un dediği gibi, *"Elizabeth döneminde İran'da lüks, debdebeli ve sefahat düşkünü bir yaşam şekli olduğu algısı yazarlara klasik geçmişten kalan mirasın bir parçasıydı."*[4] Händel'in *Serhas*'ı gibi 18. yüzyıl operaları tipik doğu temalarını işlerdi: Yolsuzluk, zulüm, taht uğruna işlenen cinayetler ve Doğulu şehvetinin Hıristiyan kadınlar için oluşturduğu tehdit. Köle ticareti ve esaret ile yakından ilişkili olan Kuzey Afrika kıyıları İngilizlerin zihninde barbarlığın zulmü, adaletsizliği ve insanlık dışı davranışlarıyla ilişkilendirildiği için buraya *Barbary* denilirdi. Ama bu basmakalıp tiplemeler 19. yüzyılda kısmen geçerli olduğunu ileride göreceğimiz gibi sömürgeci bir söylemi temsil etmiyordu. Nabil Matar'ın dediği gibi erken modern dönem ilişkilerinde "İngiliz yazarları" daha sonra oryantalizme yol açan *"ne otoriter sahip çıkış ne de hakimiyetin yarattığı güveni ifade ediyorlardı."*[5] Geriye dönük uygulanabilecek sömürge sonrası basit bir model yoktur. 17. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'nin kaynaklarının nüfusu için yeterli bir yaşam sağlamaya yetmediği anlaşılmıştı. Bu açmazı çözmek görevi ticarete

3 Nabil I. Matar, *Islam in Britain, 1558-1685 (Britanya'da İslam, 1558-1685)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1998), s. 73.

4 Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose: Islam and England During the Renaissance (Hilal ve Gül: Rönesansta İslam ve İngiltere)* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 1937), s. 234.

5 Matar, *Islam in Britain, (Britanya'da İslam)*, s. 11.

düşmüştü.[6] Bu nedenle Türkler hakkındaki İngiliz söyleminin çoğu sömürgecilikten çok ticari başarı hayallerini üretiyordu.

Hıristiyan Avrupa ile Osmanlı dünyası birbiriyle çok daha ciddi bir ilişki geliştirmeye başladı. Alastair Hamilton'ın dediği gibi, *"Giderek kuzeye ilerleyen güçlü, dini bir hasmın yarattığı korku, değerli ittifaklar yapma umudu, Arapların kültüre ve bilime yaptıkları katkıların farkına varılması, egzotik bir komşuya duyulan merak; bunların hepsi Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'nın cazibesine katkıda bulunuyordu."*[7] Müslüman dünya ile ilişkiler yaygındı: Hacılar, tüccarlar, esirler, büyükelçiler, akademisyenler ve maceracılar hepsi Doğu ile karşılıklı ilişkiye girdiler. Bu ilişkilerin geniş yelpazesi Hıristiyan ve Müslüman dünyalarının karşı karşıya gelişinin tümüyle hatta ağırlıklı olarak bile düşmanca olmadığını gösteriyordu. Ayrıca erken modern dönemin Doğu'ya karşı aldığı tavrın tutarlı olmadığını da gösteriyordu. Ne Doğu ne de Batı doğru dürüst tanımlanmıştı. Kesinlikle yalnızca tartışma yaratmıyor, çoğunlukla karışık duyguları sergiliyorlardı. Bu nedenle bu metinler İngilizlerin Doğu'ya karşı geliştirdiği tavırların geniş yelpazesini yansıtıyorlardı: Yalnızca hakimiyet kurmak ve sömürmek değil bir yandan da araştırmak, anlamak ve beğenmek söz konusuydu. Bu, onları gelecekte elde edecekleri daha büyük bir küresel role hazırlıyordu.

Kayıtlarımızın çoğu gerçek karşılaşmaların edebi anlatımıdır. Bu tür yolculuk anlatılarına duyulan ilginin artışı ülkede Doğu'ya karşı duyulan daha yaygın bir ilginin göstergesi oldu. Bunlar Doğu'nun politikalarına, iklimine ve adetlerine duyulan hayranlığı gösterir. Bu yeni yolculuk anlatıları daha çok ilk elden edinilen gerçek izlenimlere dayanıyordu ama yine de antikçağın otoritesine güvenmek eğilimindeydiler. Keşiflerini hâlâ ülkelerinde daha kolay anlaşılacak olan ve önceden var olan entelektüel bir çerçeveye yerleştiriyorlardı. Ülke pazarından pay kapmak gereksinimi bu anlatıların Doğu'nun renkli, hatta belki de çok renkli görüntülerini sağlama konusunda büyük rekabete yol açıyordu.

Klasikler Avrupa'da daha açık seçik bir Türk algısının oluşmasında önemli bir rol oynadılar. Türkler Doğu Akdeniz'de en büyük güç olduğunda onlar hakkında bilgi toplamak hayati önem taşır oldu. Bu modern casusluktan çok farklı bir kavramdı ve yazarlar geriye dönüp Türklerin nereden geldiği hakkında fikirler aradılar. Örneğin 15. yüzyılda Gazalı Theodore,

6 Bkz. Robert Markley, *The Far East and the English Imagination, 1600-1730 (Uzak Doğu ve İngiliz Hayal Gücü, 1600-1738)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 2006).

7 Alastrair Hamilton, *Arab Culture and Ottoman Magnificence in Antwerp's Golden Age (Anvers'in Altın Çağında Arap Kültürü ve Osmanlıların İhtişamı)* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2001), s. 1.

On the Origin of the Turks (Türklerin Kökeni Üzerine) adlı yapıtında Türkler ile antik çağın barbarları arasında bir paralellik oluşturarak aralarında yakınlıklar keşfetmeye çalıştı.[8] Bazıları Türklerin antik Yunanlıların kuzeyinde yaşayan barbarlar olan İskitlerden geldiğini düşündü. Ama Türklerin nereden geldiklerini ve nasıl bu kadar başarılı olduklarını açıklamanın en yaygın yolu onların atalarının izini Truvalılara kadar sürmekti. Türklerin adını Yunanlı Telamon ile Truvalı prenses Hesione'nin oğlu Teucer'den aldığı ileri sürüldü. Robert Schwoebel *"Türklerin kimliklerini belirlemek ve onlara tarihte bir yer oluşturmak için"* Truva efsanesine başvurulduğunu iddia etti.[9] Türkler Truva savaşlarına katılan her iki tarafın da soyundan geldiği için hem Avrupa'da hem de Asya'da hakimiyetleri meşrulaştırılarak Türk gücü etkili bir şekilde *"Avrupalılaştırıldı"*. Felix Fabri 1484'te Türklerin kadim köklerini daha da derinlemesine araştırdı. Onların şeceresini Priam'ın babası Laomedan'a kadar geriye götürdü. Çoğu kişinin Türklerin Teucer'den geldiğine inandığını açıkladı. Aslında savaş sona erince Telamon'un Kıbrıs'a giderek Salamis şehrini kurduğunu ileri sürdü. Ama aynı zaman süresinde yaşayan bir başka Teucer vardı ve Priam'ın çok sayıdaki oğullarından biriydi, bu nedenle de Telamon'un oğlu değildi ama bir ayının saldırısına uğrayıp çocuksuz ölmüştü. Türklerin bu nedenle Priam'ın oğlu Troyas'ın oğlu olan Turkus'un soyundan geldiğini ileri sürdü. MÖ 1190'da Truva düşünce iki grup Truvalı kentten kaçmıştı. Bir grup Hektor'un oğlu Franko'nun liderliğinde Almanya'ya göç etmiş ve Franklar olarak tanınmıştı; diğer grup Truvalı Turkus'un liderliğinde hayvanlar gibi yaşadıkları Asya'ya, tam olarak da İskitya'ya gitmişti. O kadar yırtıcı ve barbardılar ki Büyük İskender onları Yahudiler ile birlikte dağlarda hapsetmişti. Daha sonra onlardan bir grup İran'a göçmüş ama giderek çoğalmalarından korkan İranlılar tarafından zulüm görmüşlerdi. En sonunda İranlılar Türkleri kovmuş, onlar da gidip Doğu'yu fethetmişti. Bu nedenle Türkler gerçekten Truvalıydılar: İslam'ı kabul eden Truvalılar.[10]

Hıristiyanlığa karşı çıkan bu tehlikeli yeni kültürün doğasını anlamak için bu gibi karmaşık şecereler önemliydi. Türklerin gerçekten kimin soyundan geldiğini öğrenmek bir bakıma rahatlatıcıydı çünkü mitolojik de olsa bir bakıma müşterek bir soydan geldiklerini gösteriyordu. Bu onlara bir tür saygınlık kazandırıyordu. Ama aynı zamanda da ne kadar tehlikeli olabileceklerini gösteriyordu. Truvalılar ne de olsa kolay aldanır kişiler de-

8 Theodore of Gaza, *de Origin Turcarum* PG 161.997.1006.

9 Robert Schwoebel, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk, 1453-1517 (Hilal Gölgesi: Rönesansta Türk Algısı, 1453-1517)* (New York: St. Martin's Press, 1967), s. 188.

10 Felix Fabri, *Evagatorium* 3:236-239; aynı yerde alıntılanmış, s. 189.

ğillerdi. Onları alt etmek için epik bir mücadele gerekmişti. Yine de batıda yaşayanlar tarafından yenilgiye uğratılmışlardı ve Truvalıların Fransızlar ile Almanların ortak ataları olarak görülmesi de bu ulusların asıl Truvalıların Türkler değil kendileri olduğunu vurgulayarak kayıp miraslarına yeniden sahip çıkmasını sağlayabilirdi.[11] Diğerleri ise Truvalıların soyu efsanesini ters yüz ettiler. Mario Filelfo'nun 1470 tarihli epik eseri *Amyris,* Türk Sultanı II. Mehmet konusunda dört bin dize içeriyordu. Filelfo konunun Hanibal'ın, Pirrhus'un, Kiros'un ve Makedonyalı Filip'in eylemleri kadar değerli olduğunu söyleyerek bu söz bolluğunu antik örneklere bağlıyordu. Sultan'ın hiç de barbar olmadığını söyleyerek onu övüyordu. Ve Mehmet'in Truvalı atalarına büyük vurgu yaparak Türklerin Yunanlılara boyun eğdirmesini adaletin yerine gelmesi olarak yorumluyordu: Truva'nın Yunanlıların saldırısıyla son kez fethinin intikamı nihayet alınmıştı.

Truva soyundan gelindiğinin bulunması ulus kurmanın alışılmış bir parçasıydı. Denys Hay çoğu ulusun kökenlerini Truva'dan geldiğine inanıldığını yazar.[12] İngilizler bile genellikle Truvalı Brutus'un İngiltere'nin kurucusu olduğu düşüncesini benimsediler.[13] Başkaları Türklerin yayılmacı savaşçı hedeflerini eski fatihlerle karşılaştırdılar. Rodos şövalyelerinin büyük üstadı Jean de Lastic, Hıristiyan dünyasından yardım isterken Yüce Türk'ün kendini bir başka İskender olarak hatta ondan da büyük gördüğünü ve yalnızca İtalya'yı değil tüm Avrupa'yı fethetmek niyetinde olduğunu ileri sürdü.[14] Çoğu kimse Türklerin yükseköğrenime ve kültüre bir tehdit oluşturduğunu düşünüyordu. Konstantinopolis'in düşüşünden sonra İtalya'daki Yunan sürgünlerin gayri resmi lideri Kardinal Bessarion, II. Mehmet'in İtalya'yı işgal etmeyi planladığı iddiasını desteklemek için *"yine tarih bilgisine, bu kez kadim Roma tarihine başvurdu. (...) Galyalıları, Kral Pirrhus'u, Hanibal'i ve çeşitli Alman kavimlerini örnek gösterdi."*[15] Konstantinopolis kuşatmasına tanık olanların ilk anlatılarından biri olan

11 Bkz. T. Spencer, *"Turks and Trojans in the Renaissance" (Rönesansta Türkler ve Truvalılar) Modern Language Review*, 47 (1952): 330-333.

12 Denys Hay, *Europe: The Emergence of an Idea (Avrupa: Bir Fikrin Doğuşu)* (Edinburgh: Edinburgh Üniversitesi Yayınevi, 1968), s. 49.

13 İlk kez Nennius'a atfedilen 9. yüzyıl *Historia Brittonum*'da *(Britonların Tarihi)* görülen daha sonra 12. yüzyılda Monmouth'lu Geoffrey tarafından *Historia Regum Britanniae (Britanya Tarihi)* adlı eserinde genişletilen bir hikaye, 1.3-18, 2.1.Truvalıların Briton kökenliği olduğu iddiasıyla ilgili olarak bkz. Hugh A. MacDougall, *Racial Myth in English History: Trojans, Teutons and Anglo-Saxons, (İngiliz Tarihinde Efsaneler: Truvalılar, Teutonlar ve Anglo-Saxonlar)* (Hanover, NH: New England Üniversitesi Yayınevi, 1982), s. 7-27.

14 Schwoebel'in *Shadow of the Crescent*'inde *(Hilalin Gölgesi)* alıntılanmış. s. 1.

15 Orations PG 161.651-653: Schwoebel'in *Shadow of the Crescent*'inde *(Hilalin Gölgesi)* alıntılanmış, 158.

Floransalı Tüccar Jacopo Tedaldi'nin yazdıkları, II. Mehmet'in şu tanımlaması ile son bulur: Hıristiyan kanı dökmek konusunda *"Nero'dan bile daha rezildir."* Ve Yüce Türk *"cüretkar ve hırslıdır ve tüm dünyayı fethetmeyi İskender ve Sezar'dan bile daha çok arzulamıştır."* [16] Bu yazarlar dar görüşlü kişiler değillerdi. Schwoebel'in işaret ettiği gibi Türk karşıtı söylevler yazan 15. yüzyıl hümanistlerinin listesinde *"en ünlü bilim adamlarının çoğu"* yer alıyordu.[17] Onları içsel bir mantık harekete geçiriyordu. Erken modern döneme gelindiğinde Türkler İslam ile eş anlamlı olmuştu. Üstelik İslam ve Muhammed algısı antikçağın putperestleriyle de eş anlamlı olmuştu ve Türkler İskitler ve Truvalılarla eş tutuluyorlardı ve dönemin İngiliz piyeslerinde Büyük İskender ve Jül Sezar'ın Muhammed'in heykellerine tapındığı görülüyordu. Antik yazarların çevrilmesiyle klasik kültürün desteklenmesi geçmişteki başarıların örneklerini sağladığı için o günün Hıristiyanlarını Türklere karşı harekete geçmeye teşvik ediyordu.[18] Sonuçta artık klasiklere duyulan sevgi ile Haçlı Seferlerine yeniden çıkılması arzusu kol kola girdi.

Bu iliştirmenin mantığını bir bakıma Sir Antonius Sherley'nin 1613'te yayınlanan *Relation of Travels into Persia (İran'a Yolculuklar)* adlı yapıtında görmek mümkün. Onun Osmanlı İmparatorluğu'nda yaptığı yolculuk bir klasik edebiyat uzmanı için karamsar bir okuma oluşturur. Kıbrıs ve Pafos'a vardığında *"kadim tarihçilerin İland'ın mükemmelliği hakkında yazdıkları ünlü tanımlamalarla ilgili bir şey görememiş,"* çünkü antikçağın abideleri *"Türklerin barbarlığı ve zaman tarafından"* bozulmuşlardı. İnsanlar *"Zalim efendilere köle olmuştu"*, *"bedbaht insanların üstünde büyük baskı vardı."* [19] Sherley, kutsal toprakları bu barbar Türklerin eline bıraktığı için Batı'ya öfkelenir ve bir benzetme yapmak için kadim tarihe başvurur:

"Halkı Sabinlerden kaçarken ve zaferin onların, yıkımın ise kendinin olduğu kesin olarak anlaşılmışken; Jüpiter'i ve bütün diğer tanrılarını Capitol'de düşmanlarına terk ettiklerini hatırladığı an, o korkunç kaderini ters çevirmeye yetti. Fransızlar Roma'nın büyük bir bölümünü yakıp yıkmışlardı; Tanrılarına duydukları büyük saygı ve vatan sevgisi onları yerleşime hazır mükemmel bir şehir olan Vejes'e gitmek yerine yıkılmış şehirlerini yeniden inşa etmeye yöneltti. Ama bizler yalnızca Kurtarıcımızın (onun büyük adından ötürü bize kendi ülkemizden daha değerli olması gereken)

16 Schwoebel'in *Shadow of the Crescent*'inde *(Hilalin Gölgesi)* alıntılanmış, s. 5.
17 Aynı yer, s. 152.
18 Aynı yer, s. 170.
19 Sir Antonius Sherley, *Relation of Travels into Persia (İran'a Yolculuk Hikayeleri)* (1613), s. 6.

ülkesini değil, aynı zamanda onun değerli kanının mezarını da Türklere bırakabiliyoruz."[20]

Oysa Sherley'nin Türklere karşı duyduğu derin düşmanlık İran kralı hakkındaki iyi düşünceleri ile dengelenir. Onun *"erdemlerini"* tanımlayarak *"adaletini, bilgeliğini, ölçülü oluşunu, cömertliğini, cesaretini, şefkatini ve sıradanlığını"* sıralıyor ve bütün bu mükemmel niteliklerine rağmen hâlâ *"barbar addedilmesine"* karşı çıkıyordu.[21] Sherley başka bir yerde *"onun hem en kudretli hem de en mükemmel krallardan biri olduğunu"* ilan ediyordu; üstelik hükümdarlığının klasik bir örnek oluşturacak kadar kusursuz olduğunu da sözlerine ekliyordu: *"Devletinin kuruluş şekli bizim barbar dediğimizden o kadar uzak ki, tıpkı Platon'un Devlet'inin bir hükümet için örnek oluşturduğu gibi o da o tür bir prenslik için ideal bir örnek olabilir."*[22]

Sherley'nin anlattıkları İngilizlerin Doğu hakkında görüşlerinin ne kadar farklı olabileceğini açıkça gösterir. Ayrıca alınan her tavrın ardında gizlenmiş geniş kapsamlı bir söylem de yoktu. Antikçağ ile yapılan karşılaştırmalar Türk'ü hor görmek için genel bir neden sağladı. 1611 ila 1612 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda seyahat eden William Lithgow adlı bir İskoç anlatısının başlığını söyle belirledi: *"A Most Delectable and True Discourse of an Admired and Painefull Peregrination from Scotland to the Most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Affrike (İskoçya'dan Avrupa, Asya ve Afrika'nın en Önemli Krallıklarına Yapılan Zevkli ve Yorucu Bir Yolculuğun Nefis ve Gerçek Öyküsü)"*. İşe Roma'nın antik abidelerinin kısa bir tanımlamasını yaparak başlar ve önce *"Antikitenin o özel eseri"* Panteon ve *"fevkalade büyük ve yüksek güzel sütunları olan kadim Amfitiyatro"* ile devam eder. Ama bir kez *"kadim tarihte Sparta denen ve bir zamanların ünlü Lacedemon şehrinin yer aldığı Morea'ya eriştiğinde kentin yağmalandığını ve geriye yıkıntı parçaları ve sadece anıların kaldığını görüyor,"*[23] *"Türklerin barbarlığı"* ve *"bir zamanların o değerli ülkesinin perişan hali"* onu dehşete düşürür. *"Türklerin kökenlerinin İskitya'da ol-*

20 Aynı yer, s. 16.

21 Aynı yer, s. 109.

22 Aynı yer, s. 29.

23 William Lithgow, *A Most Delectable and True Discourse of an Admired and Painefull Peregrination from Scotland, to the Most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Affricke (İskoçya'dan Avrupa, Asya ve Afrika'nın En Önemli Krallıklarına Yapılan Zevkli ve Yorucu bir Yolculuğun Nefis ve Gerçek Hikayesi)* 2. baskı ed. (London: Nicholas Okes tarafından basıldı ve Thomas Archer tarafından Popeshead Palace'taki Royal Exchange yakınındaki dükkanında satıldı, 1614) B2 ve E3-4.

duğunun söylendiğini" doğal olarak onaylar.[24] Kadim Truva'nın olduğu yere gider ve burada olmanın gururuyla Türk giysileri içinde bir resmini metnine koyar. Bölge tehlikeli olduğu için koruma ve rehber olarak kendine bir Yeniçeri tutar. Truvalı kahramanlara ait *"çok sayıda yıkık dökük mezarı"*, bu arada Priam'ın sarayını da gördükten sonra kaldığı yere döner ve Yeniçeriyle hesabını kapatmaya çalışır. Yeniçeri onu daha önce kararlaştırdıkları ücretin iki mislini ödemeye zorlar ve Lithgow diğer seyyahları uyarır *"ne vicdan ne insanlıktan haberleri var, bir Hıristiyan'a bir köpekten fazla değer vermiyorlar."*[25] Sakın düşebileceğiniz en kötü durumun bu olduğunu sanmayın. *"Türklerin halkın muhalefetini engellemek için kullandığı insanlık dışı yöntem Osmanlı tohumunu (biri dışında hepsini) yok etmektir: Bu nedenle benzer bir durumda Augustus Sezar'ın Herod için söylediği gibi, Yüce Türk'ün köpeği olmak oğlu olmaktan iyidir."*[26]

Epik kahramanların düştüğü Truva şehrinin ihtişamı ile bu modern tiranlar arasındaki fark çarpıcıydı. Lithgow'un neden ona miras kalan önyargılara başvurduğunu anlamak kolaydır: *"Araplar genellikle hırsız ve soyguncudur."*[27] Ama Lithgow'un sadece Türklerden nefret ettiğini düşünmemek gerekir. Ateşli bir Protestan olarak gerçek kini Roma'ya yani Katolik Kilisesi'ne yöneltilmiştir. Bir yerde *"bir fahişeyle yatarken"* bir genelevde öldürülen bir rahipten söz eder. *"Ah! Keşke ensest, zina ve evlilik dışı cinsel ilişkiye giren bütün rahiplere bu yapılsa ve onlar şiddetle ödüllendirilseler; o zaman cinsel sapık ve günahkar kanı Avrupa'nın yarısını sel gibi kaplar ve Roma yaratığının benekli kürkünü lekelerdi."*[28] Bununla karşılaştırılınca İslam hakkındaki görüşleri şaşılacak derecede ölçülüdür.

1611-1612 yılları İngiliz George Sandys'in Doğu'da hiç acele etmeden yolculuk etmesine tanık oldu. *Relation of a Journey (Bir Yolculuğun Anlatısı)* adlı yapıtının bir bölümü olarak 1615'te yayınlanan *Description of the Turkish Empire (Türk İmparatorluğu'nun Tanımı)* Doğu ile ilgili İngiliz yolculuk yazını için doğruluk ve ayrıntı yönünden yeni bir ölçüt oluşturdu. Sandys daha önce gördüğümüz gibi iyi eğitim almış bir adamdı ve anlatısını çeşitli klasik göndermelerle bol bol süslemesi onun için çok kolay ve doğaldı. Yapıtında yeni bir tür resmiyet vardı ve belki bunun en güzel kanıtı kitabının ilk sayfasına gaddarlığın çeşitli alegorilerini klasik bir tapınak

24 Aynı yer, K1.
25 Aynı yer, G3-H.
26 Aynı yer, K2.
27 Aynı yer, N3.
28 Aynı yer, E3.

ortamına yerleştirmesiydi.[29] Latincede *Tyrnnus* olarak tanımlanan devrin sultanı I. Ahmet'in üstüne yerleştirilen Hıristiyan erdemleri Doğruluk ve Metanet *(Veritas ve Constantia)* göğe yükselen İsa'nın resminin her iki yanında yer alıyordu. Aşağıda ise yas tutan bakire gibi adaletsizlik sembolleri vardı. 17. yüzyıl başları Avrupa'da yeni ulusal kimliklerin oluşturulduğu bir dönemdi. Sandys zorba sultanın resmini bir İngiliz kralının asla gerçek bir tiran olamayacağını vurgulamak için kullanmıştı. Oysa bazıları I. James'i tam da böyle bir kral olmakla suçluyorlardı. Sandys kral taraftarıydı ve kitabını James'in oğlu Charles'a ithaf etmişti, bu da Stuart Hanedanı'nın devamlılığına inandığını gösteriyor ve ilk sayfadaki Virgil'in Sibylline kahininin öngörüsünün resmiyle destekleniyordu. Bu Sandys'in İngiliz krallarının içinde en iyisi olanının Doğu'da bulunan gerçek bir tiranın özelliklerini asla paylaşamayacağı inancının açık seçik görsel ifadesiydi. Bu nedenle kralı hem adil hem de Tanrı tarafından yönlendirilen biri olarak sunuyordu. Üstelik bunu her iki özelliğin de tartışma konusu olduğu bir zamanda ve Türklere zarar vermek pahasına yapıyordu. Bu çeşit bir kendi kendini tanımlamada Osmanlılar dışlanan öteki oluyorlar ve aşırı gaddarlığın ve adaletsizliğin temsilcisi rolüne atanıyorlardı.

Sandys gelenek ve basmakalıp algılarla yönlendirilmekten hoşlanan toplumsal ve politik bir muhafazakardı. Klasik otorite tarafından desteklenmeyen bir ifadenin doğru olabileceği ona olası görünmüyordu. Sandys'in yapıtlarına otorite ve güvenilirlik kazandırmak amacıyla kadim kaynakları kullanmasına rağmen bu klasik metinler istenen şekle sokulmayacak yorumlar yaratmaz. Aslında Sandys çağdaş okurlara uygun dersleri anlatabilmek için geçmişe bakarak yeni bir yolculuk edebiyatı stili oluşturmaya çalıştı. İngiliz gücü büyüyordu ve ülke deniz aşırı sorunlara giderek daha çok ilgi duymaya başlamıştı ve bu daha geniş bir dünyanın ona "*gerekli incelikli düşüncelerle ve retorik ihtişamıyla*" sunulmasını gerektiriyordu.[30] Kadim tarihin ve Ortaçağ'ın daha önceki yolculuk kitaplarının çoğu sadece diğer kültürlerin yabancılığını vurgulamak için çeşitli bilgiler toplamaya odaklanırken Sandys çok daha edebi bir formu benimsedi. Latin şairler yüksek edebi etki yaratmak için temel bilgiler ve üstün anlamlardan oluşan

29 Bkz. Nebahat Avcıoğlu, *"Ahmed I and the Allegories of Tyranny in the Frontispiece to George Sandys's Relation of a Journey" (George Sandys'in Bir Yolculuğun Hikayesi adlı kitabının ilk sayfasındaki I. Ahmet ve Zulmün Alegorisi) Muqarnas XVIII: An Annual on the Visual Culture of the Islamic World*'de, *(XVIII. Mukarnas: İslam Dünyasında Görsel Kültür Yıllığı)*, ed. G. Necipoğlu (Leiden: E. J. Brill, 2003), s. 203-226.

30 Jonathan Haynes, *The Humanist as Traveler: George Sandys's Relation of a Journey begun An. Dom. 1610 (Hümanist Seyyah: George Sandys'in 1610'da Başlayan Bir Yolculuğun Hikayesi)* (Cranbury, NJ: Associated University Presses, 1986), s. 15.

bir hazine sunuyorlardı.[31] Hepsinin ayrı kullanım alanı vardı: Ovidius canlı manzaralar ve karakter analizleri için; Virgil epik anlatılar için; Horace halka ahlak dersi vermek için; Juvenal hiciv içindi. Onlar Sandys'in kendi fikirlerini ilişkilendirebileceği bir fikir külliyatı oluşturmuşlardı. Onun görüşlerini destekleyen dayanak görevi görüyor, onların sayfa kenarında yer almaları da ortadaki metinde yer alan mesajlara payanda oluşturup desteklediklerini gerçeğini yansıtıyorlardı. Özenle oluşturulmuş düzyazısı antikiteden alıntılarla doluydu çünkü bu metinler onun Doğu'yu ve kitabının konusunun bir bölümünü daha nitelikle görebileceği pencere görevi görüyorlardı. Jonathan Haynes'in önerdiği gibi Sandys için *"dünyayı gezmekle onun hakkında okumak birbirinden ayrılmazdı."*[32] Yapıtı hümanist çabanın bir bölümüydü ve bir yeri anlamak ve tanımak için onunla ilgili bütün bilgileri bir araya getirmek gerekliydi. Ona göre bir yerin edebi geleneği onun anlamını gösteren en iyi rehberdi. Hem eski hem yeni bilgiler birleştirilerek anlayışın sağlam çerçevesini oluşturan bir alaşım elde edilirdi. Klasik alıntılar bu nedenle ne süs ne de *"hümanist eğitimin enkazıydı ama (...) anlatıda geliştirilen anlayışın kesinlikle en merkezi unsuruydular."* Aksi takdirde bir dizi özel görüşten ibaret olacak bir şeyi kamuya açık otoriter bir belgeye veya ortak kültürel bellekte oluşturulan Doğu algısının bir birikimine dönüştürüyordu.

Klasiklerin metinde bu kadar önemli bir rolü olmasının nedeni buydu. Onlar yazara kadim tarihten, mitolojiden değil o yerin gerçek anlamından söz ediyorlardı. Ondan sonra gelen her şey sadece nasıl bir düşüşün gerçekleştiğini gösterirdi. Antikitenin ihtişamı ve şaşaası ile modern dünyanın rezilliği arasındaki karşıtlık Sandys'in yapıtını kaplar. Bu geçmiş ile günümüzün karşıtlığında, Hıristiyan Avrupa ile Osmanlıların arasındaki savaşta erdem ile kötünün içsel mücadelesinde ortaya çıkan uygarlık ile barbar güçlerin savaşımının öyküsüdür. Karşıtlık örnekleri pek çoktur. *"Asya'daki yedi kadim kiliseden biri olarak"* itibarı yüksek olan İzmir'e eriştiğinde şehrin *"artık Müslümanlar tarafından bozulduğunu, güzelliğinin sakatlığa, bilgisinin barbarlığa, dininin dinsizliğe dönüştürüldüğünü"* belirti.[33] Truva'daki değişim de son derece semboliktir ve Sandys kendi dizelerini yazar:

---

31 Aynı yer, s. 60.

32 Aynı yer, s. 40.

33 George Sandys, *The Relation of a Journey Begun An. Dom 1610. (1610'da Başlayan Bir Yolculuğun Hikayesi)* Foure Bookes: *Containing a Description of the Turkish Empire, of Egypt, of the Holy Land, of the Remote Parts of Italy and Ilands Adioyning (Türk İmparatorluğu, Mısır, Kutsal Topraklar, İtalya'nın Uzak Bölgeleri ve Çevre Ülkeleri içeriyor)* (W. Barret için yayınlandı, 1615), s. 15.

Kadim Truva Yunanlılarca iki kez yağmalandı: yeni Yunanistan iki kez
pişmanlık duydu
Fatih atalarının yaptığından. İlkinde boyun eğdirildiğinde
Roma'nın cesur Truvalı torunları tarafından: Ve şimdi de
Türklerin küstahlığıyla zorlandığı için boyun eğmeye.

Yapıtı Doğu ile Batı arasındaki tarihi çatışmanın merkezinde yer alır. Bu çatışma Sandys'in yaşadığı dönemde 1571'deki İnebahtı Savaşı'ndan sonra belirgin bir şekilde Hıristiyan Avrupa'nın lehine dönmeye başladı. Türkler o kadar zayıflamıştı ki imparatorluklarını yitirmeyi hak etmişlerdi çünkü artık klasik kalıntıları başka yerlere taşıyorlardı: *"Türkler taşları ve sütunları Büyük Bassas'ın binalarını süslemek için Konstantinopolis'e taşıdıkları için ören yerleri yok oluyordu."*[34] Türkler doğaları gereği böyle büyük bir mirasa layık olmayan kişiler olarak gösteriliyordu.

Türklerin klasik miraslarına özen göstermemesi onların uygar olmamasının bir göstergesiydi. Sandys Konstantinopolis'ten geriye kalanları sıralar, *"Konstantin Sarayının kalıntıları şimdi yabani hayvanlar için ahır olarak kullanılmaktadır."*[35] *"Çok sayıda güzel binalardan"* ve *"geçmişte imparatorluk şehrini süsleyen bütün o klasik eserlerden"* geriye ancak bunlar kalmıştır. *"Uzaktan çok şey vaat edip de girilince beklentileri böylesine boşa çıkaran sanırım başka bir yer yoktur. Onların en güzel özel binaları bizim en rezil binalarımızdan bile kötüdür. Türkler evlerine hiç önem vermezler"* çünkü *"mülk miras yoluyla geçmez."* Konstantinopolis yangınlardan, depremlerden ve *"şehri feci şekilde saran"* vebadan zarar görem bir yer halini almıştır ve sorunlar *"Müslümanların boş inançları"* ve *"bir tiranın asası tarafından"* artırılmaktadır. Sonra da şöyle sorar: *"Ah Yeni Roma, senin kazanımlarının ve zevklerinin eşi benzeri yok!"*[36]

Sandys tarihi uygarlığın öyküsü olarak görür.[37] O, kurulan şehirlerin, birçok kahramanca girişimin, halkın ahlakının ve erdemlerinin sergilenmesinin öyküsüdür, tam bir klasik tarih örneğidir. Türkler bütün bu standartların önünde engel oluştururlar. Örneğin Yedi Bilgeden birinin, Sapfo'nun ve Alkaeus'un yurdu olan Lesbos adasını anlatır. Bundan sonra şehrin *"Büyük Muhammed"* tarafından fethedilmesini anlatır. Türkler *"halkı durumuna göre ayırıp üstün olanları birlikte götürdükleri için"* kuşatmadan sonra ahalinin nasıl en düşük hale getirildiğini anlatır. Onlar *"orta halli olanları*

34 Aynı yer, s. 21-22.
35 Aynı yer, s. 36.
36 Aynı yer, s. 38.
37 Haynes, *The Humanist as Traveler*, (Hümanist Seyyah), s. 131.

elden çıkardı (daha sonra pazarda koyun gibi satıldılar) ve döküntüleri geride bıraktı," ama *"diğerlerinden soy ve güzellikte üstün olan sekiz yüz delikanlı ile bakireyi kendine ayırdı."*[38]

Türklerin dünyası tensel bir dünyadır. Muhammed'in cennette *"her tarafı ipek halılarla kaplı saraylar"* ve *"çiçek dolu tarlalar ve berrak nehirler; hâlâ gelişmekte olan altın ağaçlar"* vaat ettiğini ileri sürer ve bunu Virgil'in *Aeneid* adlı yapıtının altıncı bölümünde anlatılan mitolojiye benzetir.

Koparıldığında başkalarına yer veren,
Körpe ince dallar metal gibi parıldar.[39]

Ama Sandys bu şaşaanın bile onun Virgil'den aldığı gibi, klasik kaynaklardan alındığını düşünür: *"Muhammed'in Cennetini Şairlerin yarattığı Elisium'a göre şekillendirdiğini söylemek sadece bir tahminden ibaret değildir"*:

Aşk beni Elissian bahçelerine yönlendirecek
Orada şarkılar danslar şenlik var: Güzel kuşlar uçar
Daldan dala, güzel şarkılarını söyleyerek
Delikanlılarla kızlar birlikte rahatça eğlenir
Aşkın tatlı çekişmeleri ve cilveleriyle.[40]

Türklerin hamamları çok sevdiğini belirtir. Bu *"banyolar bu uluslar için çok önemli (bir zamanlar Romalılarda olduğu gibi)"* ve *"egzersiz ve yolculuktan sonra yorgun bedeni dinlendiriyor ve harika bir zindelik veriyor"* dedikten sonra Juvenal'in uyarısını da ekliyor,

Ceza seni bekliyor, soyunup girersen
Hamama midende sindirilmemiş yemekle
Ölüm o zaman ani ve vasiyet bırakamadan gelir.[41]

Çünkü Türkler de Romalıların düşmesine neden olan aynı içsel zayıflıklara sahipler: Lükse ve suça eğilimliler.

Kendilerini boş vakit geçirmenin tehlikelerine adıyorlar: *"Saint Sophia Kilisesi'nin yakınında etrafı yapılarla çevrilmiş Smithfield gibi geniş bir alan var; eskiden Hipodrom deniliyordu, orada at yarışları düzenliyorlar."* Burada Martial'dan yine klasik karşılaştırma yapan bir dize alıntılar, *"Hızlı toynaklar Hipodromun tozunu kaldırır."* Ve Türkler de şimdi *"her Cuma*

38 Sandys, *The Relation of a Journey, (Bir Yolculuğun Hikayesi).*
39 Aynı yer, s. 59
40 Tib. Eleg. 1.3; Sandys, *The Relation of a Journey, (Bir Yolculuğun Hikayesi)*, s. 58.
41 Juv. Sat.1.

cirit oynuyorlar; at üstünde mızraklarla birbirlerine vuruyorlar. (...) Onların feci düşüşlerini (ender olarak canlarına mal oluyor) sıklıkla izlemenin bir Hıristiyan'a az zevk verdiği de söylenemez."[42] Türkler garip sıvılar içiyorlar: *"Küçük porselen kaplarda kahve (tohumdan yapılıyor) denilen bir sıvıyı yudumluyorlar, dayanabildikleri kadar sıcakken: Kurum kadar siyah, tadı da pek farklı değil (Neden Lacedemonluların içtiği o siyah sıvı olmasın?)"*[43] Ve bir zamanlar pek güzel olan Yunan buğdayını aşağılıyorlar: Lesbos'ta yolculuk yaparken *"Güney ve Batı bölgeler dağlık ve çorak, geri kalanı düz ve verimli, mükemmel mısır yetişiyor,"* diyor ve içinden Horace'tan alıntı yapmak geliyor: *"Ve kardan da beyaz Lesbos unu."* Ama şimdi bu lezzetli una ne oldu? *"Türkler onunla tarhana yapıyorlar; çeşitli malzemenin karışımından oluşan bir yiyecek."*

Sandys'in tiranlığın doğasına duyduğu ilgi kölelikle ilgili gözlemlerinde ifade bulur. Köleleştirilme eylemi onun için adaletsiz bir tiranın en belirgin işaretidir ve köleleştirilmek bir insanın düşebileceği en aşağılık durumdur. En kötüsü de bir Hıristiyanın bir Türk efendiye köle olmasıdır. İnsanların nasıl köle satın aldığını, şehirde haftada bir kurulan *"pazarlarda at gibi satıldıklarını"*, çoğu Hıristiyan olan ve *"savaşta esir alınmış yahut da parayla satın alınmış"* bu köleler *"daha rahat bir kulluk ve dinini sürdürme olanağı umarak Hıristiyanlar tarafından alınmaya çabalıyorlardı."* Alıcı ile *"fiyatta anlaşılınca (henüz şarta bağlı) bir odaya götürülüyorlar."*

> *Atların fiyatını düşüren, inceleyip kanıtlayan*
> *Güzel bir görünümle zayıf toynakları gizleyen*
> *Dikkatsiz alıcıyı dolandırır*
> *Kısa kafa, geniş beden, dik baş ile*
>
> *Sizi yalansız dolansız kadınlara çekmek için*
> *Satılık her şeyi sergiler: En iyi malını övmez*
> *Ne de kötüsünü gizler, hepsini denetime açar*
> *Ağzındaki sırra kadar ve güvence verir (eğer öyleyse) bekaretine.*[44]

Horace köle ticaretinin gerçeklerinin ne olduğu hakkında ona uygun bir tablo sağlar. Her şey hâlâ aynı olacaktır. Köle kullanmak nasıl Romalıları ahlak dışı davranışlara sürüklediyse Sandys aynı alçaltıcı etkileri Türklerde de görür:

Türkler satın aldıkları çocukların çoğunu (bu pazarlarda her yaştan köle

42 Mart. 12.50. Sandys, *The Relation of a Journey (Bir Yolculuğun Hikayesi)*, s. 34.
43 Aynı yer, s. 66.
44 Aynı yer, s. 60-70; Hor. Serm. 1; Sat.2.

satılır) iğdiş ediyorlar, elin tersi gibi dümdüz yapıyorlar (bazıları kesilirken ölüyor), bunlar doğal işlerini görmek için türbanlarında taşıdıkları gümüş bir çubuk kullanıyorlar. Eskiden bu işlemi kısmen yapıyorlardı: Ama kadınlarıyla rahatça sohbet etmelerine izin verildiği için bazıları onların bundan büyük zevk aldığını gördüler. Çünkü Satyre'a göre:

Bazıları güçsüz hadımlarla çok iyi anlaşıyor:
Yumuşacık öpücükler, sakalsız çeneler:
Çocuk düşürmeye de gerek yok.[45]

Türkler ahlaksızlıkta Romalıların dengi olsa da mantıkta Yunanlılarla boy ölçüşemiyorlardı. *"Onlar doğal olarak ona sahip oldukları için güzel konuşma sanatını öğrenmelerine gerek yoktu; bilgi sağladığı kadar aldattığı için mantık da öğrenmiyorlardı; çünkü bilgelik (Epikür'ün öğretisine göre) basit ve doğrudan ifadelerle de anlaşılabilir."*[46] Sandys onların edilgen bir kaderciliğe sahip olduklarını belirtir: *"Stoacılar gibi her kazayı kadere veya burçlara bağlıyorlar."* der ve onlara katılan Seneca'dan alıntı yapar:

Kader bize yol gösterir: Kadere boyun eğeriz
Önlem onların hükmünü değiştiremez
Çektiğimiz acılar, yaptığımız işler,
Göksel küreler sizden kaynaklanır:
Her şey önceden belirlendiği şekilde yürür:
İlk gün son günü belirler.

Böyle bir edilgenlik uygar yaratıcılığa yol açacak bir erdem değildir. Aslında şuursuz saldırganlığa yol açtığı görülür. Sandys bunun onların *"kaderlerinin alnında yazılı olduğunu"* onayladığını söyler ve onların çılgın savaşçılığını vurgulamak için Lucan'dan alıntı yapar:

Böylece ölüm korkusundan kurtulurlar
Korkuların en kötüsü, o nedenle yürekten savaşıyorlar
Ve çeliğe hücum ediyorlar.[47]

Sandys'in en güçlü horgörüsünün bir bölümü Türklerin yönetimi altına girenlere ayrılmıştır. Mısır onda iğrenme duygusu yaratır. O yabancının orijinal modelidir. Mısır sürekli gerileme içinde bir ülke görünümündedir. Juvenal'ın onların dini törenlerinde hayvanlara tapınma adetlerine saldırdığı 15. hicvi boş inançlarla dolu yaşamlarını özetler gibidir, bu dini saçma-

45 Sandys, *The Relation of a Journey, (Bir Yolculuğun Hikayesi)*, s. 70; Juv; Sat. 6.
46 Sandys, *The Relation of a Journey (Bir Yolculuğun Hikayesi)*, s. 72.
47 Aynı yer, 57-58; Lucan 1.

lıklar şimdi de İslami inançlara yansıyor.[48]

Hasta beyinli Mısır iğrenç şeylere ne onurlar
Bahşediyor, kim bilir? Bir timsah
Bu bölge ona tapınıyor: Yılanla beslenen o Turnaya.
Altın bir maymuna orada ilahi huşu duyarlar.

Yunanlılar da aynı şekilde Doğu'nun bu ayartıcı tavırdan, binlerce yıldır etkisinde kaldıkları olumsuz bir şekilde etkilenen bir ulustur. Sandys onların yemek yeme alışkanlıklarındaki etkiye dikkat çekiyor. *"Antik Yunanlılar yemek yerken masanın üç tarafını çevreleyen yataklara uzanırlardı,"* onların kadınsı Asyalılardan aldığı bu adeti Romalılar da onlardan aldı. *"Şimdi Yunanlılar çoğunlukla Türkleri taklit ediyorlar (burada Türkiye'dekiler demek istiyorum), yemekte oturuyorlar ama ölçüsüz içki içme adetini hâlâ sürdürüyorlar."*[49] *"Yunanlı"* örneği insanlığın ulaştığı uygarlık doruğundan Türk yönetimi altında köleliğe düşüşü yansıttığı için Sandys için çok güçlü bir örnekti: Onlar *"Bir zamanlar o kadar mükemmel bir ulustu ki onun kuralları ve örnekleri hâlâ erdeme ulaşmaya çalışan zihinler için onaylanmış ölçütlerdir. Sanatta takdire değer, savaşta muhteşem; devlet yönetiminde ünlü, özgürlük taraftarı, her yönden asildiler: Ve dünyanın geri kalan bölümü onlar için Barbardı."* Ama şimdi öyle gerilemişlerdi ki *"imparatorluklarıyla birlikte akıllarını da yitirdikleri için bilgileri (...) sahte cehalete (çünkü kendi okulları yok), özgürlükleri halinden memnun köleliğe dönüştü."* Yüksek kültür ve eğitim yerine şimdi *"rahata, dansa ve içkiye düşkünler: Çoğu açlıklarını gidermekten daha fazla kâr etmeye uğraşmıyor."*[50] Bunlar imparatorluk hevesinde olan İngilizleri zenginliğin ve gücün tehlikeleri konusunda uyarmak için bir araya getirilmiş bir görüntüler dizinidir ve tiran olmaktan çok uzak bir kralları, aydınlanmış, adil bir hükümdarları olduğu için ne kadar şanslı olduklarına işaret etmek içindir. Politik değişimlerin tehlikeleri İngiliz okur için sıralanmıştır ve bu mesajın algılanmasını zorlamak için gerekli araçları klasik metinler sağlamaktadır.

Sandys Osmanlı İmparatorluğu'nda barbarlık ve çürüme dersleri gördüyse dönemin diğer İngiliz yazarları da ondan esinlenmiştirler. Richard Knolles ilk kez 1603'de yayınlanan *Generall Historie of the Turkes (Türklerin Genel Tarihi)* adlı yapıtında Türkleri Hıristiyanların aksine dini birlikleri, cesaretleri ve dayanıklılıkları için yüceltti. Gerileme ve düşüş görüntüleri için kadim tarihe başvurdu. Dünyevi olan her şeyin değişime tabi olduğuna

48 Sandys, *The Relation of a Journey (Bir Yolculuğun Hikayesi)*, s. 103.
49 Aynı yer, s. 78-79.s.
50 Aynı yer, 77.

şaşıp şöyle yazar: *"İnsanların yaşamı ne kadar güvensiz, nasıl da değişime tabi, hatta bizim genelde en büyük mutluluğumuz ve neşemiz için güvendiğimiz şeyler bile öyle." "Büyük Roma İmparatorluğu, mağrur Roma şehri (bir zamanlar dünyanın sevgilisi olan) bile bu konuda istisna oluşturmadı."* Tam tersine başarıları onu baştan çıkardı *"sürekli zaferlerle yücelmişti"* ve *"kendi gücünü kendine yöneltti, kadim özgürlüğünü yok etmeye ve devletini tümüyle yıkmaya yöneltti."*[51] Osborne da 1656 tarihli *Political Reflections upon the Government of the Turks (Türklerin Devleti Üstüne Politik Düşünceler)* adlı yapıtında Muhammed'in Batı'da bu kadar kötü bir şöhrete sahip olmasının nedeninin sadece bir tarih yazımı sorunu olduğunu söyleyerek *"İskender, Sezar ve Muhammed arasındaki fark aslında bir Kuş Tüyü ile Kaz Tüyü arasındaki fark kadardır."*[52] diyor ve binlerce kişinin *"yeteneklerini tümüyle Antik yazarların eserlerine gömmesini"* kınıyordu. Türklerin klasik yazından haberdar olmamasının bir nimet olduğunu çünkü böylelikle devleti yönetme işine odaklandıklarını düşünüyordu: *"Türklerin bizim bilgimize ve dinimize yabancı olması onu ne tedbirsiz ne de günahkar yapar. Hatta bu onları kendi çıkarlarının peşinden gitmeye ve halkını mutlak yöneticinin isteyeceği kadar mutlu etmeye hevesli yapar."*[53]

Paul Rycaut ise işi Türk devletini bir yönetim modeli olarak görmeye kadar götürdü. 1668'de yayınlanan *The Present State of the Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu'nun Bugünkü Durumu)* adlı yapıtında *"The Maximes of the Turkish Politie"*[54] *(Türk Politikasının Kuralları)* hakkında bir bölüm vardı. O da Osborne gibi Türklerin Avrupalılar tarafından dışlanmasından yarar sağladıklarını düşünüyordu: *"Türklerin barbar ve cahil olarak addedilmesi onlar için bir şanstı; çünkü bu kanı Hıristiyan kralların ülkelerini karşılarındaki en büyük tehlikeye açık bırakmaya yönlendirdi."* O bu eğilimi tersine çevirmek için *"en iyi kurulmuş ve şekillendirilmiş Milletler Topluluğunda Devletin adımlarını"* izleyecek bir inceleme yayınladı.[55] Türk devletine ve *"mutlak güce sahip mantıksız ve erdemsiz bir imparatora"* baktığı zaman onun yaptıklarını ve başarılarını beğenmekten kendini alamıyordu ve Türklerin *"Hıristiyanların günahları ve suçları için bir cezalandırma"* olarak Tanrı tarafından gönderilip gönderilmediğini dü-

51 Richard Knolles, *The General Historie of the Turkes (Türklerin Genel Tarihi)* (Adam Islip tarafından yayınlandı, 1603), s. 131.

52 Francis Osborne, *Political Reflections upon the Government of the Turks (Türklerin Devleti üstünde Politik Düşünceler)* (J. G. Tarafından Thomas Robinson için yayınlandı, 1656), s. 2.

53 Aynı yer, s. 114.

54 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire, 1668 (Osmanlı İmparatorluğu'nun Bugünkü Durumu, 1668)* (New York: Arno Press, 1971). Sayfa numaraları bu baskı içindir.

55 Aynı yer, Epistle Dedicatory ve 1 *(Resulün Mektubu ve 1)*.

şünüyordu. Ama o Tanrı'nın dünya için planlarını, eğer böyle bir plan varsa, anlayabileceğine inanmıyordu ve Tacitus'un şu gözlemini alıntılıyordu: *"Geçmişi ve bugünü ne kadar çok düşünürsem, insanların bütün işleri bana o kadar daha saçma görünüyor."*[56] Türklerin gücü öylesine cazipti ki *"Hıristiyanlar arasında cahil ve kendini beğenmiş olanları (...) Türk Usulünün baştan çıkarıcılığına kapılıp tuzağına düşerse"* buna şaşmayacağını belirtti; çünkü bu daha önce İngiltere'nin başına gelmişti: *"Çünkü İngiltere ve diğer uluslar Romalılar tarafından fethedildikten sonra onların diline, adetlerine, şölenlerine ve binalarına hayran olmuş ve bunların insanlığın ve insan davranışlarının inceliği olduğunu düşünmüşlerdi,"* oysa gerçekte bu Tacitus'un dediği gibi onların boyun eğdiklerini gösteren işaretlerdi.[57]

Rycaut, II. Charles'ın Bab-ı Ali büyükelçisi Winchilsea Kontu'nun sekreteriydi. Monarşinin yeniden kurulmasından hemen sonra Osmanlıların daha otoriter rejiminin kraliyet gücünün merkezine yakın birine cazip gelmesi belki de pek şaşırtıcı değildir. Bu aynı zamanda onun Osmanlı politikalarında sık sık meydana gelen bir özelliği olan tahta zorla el konmasına ilgi duymasını da bir bakıma açıklamaktadır. Tahta zorla el konması konusunun tartışmalarını düşündüğünde *"sınırsız güç sahiplerinin askerlerin hoşnutsuzluklarından ve tutarsızlıklarından kaynaklanan tehlike ve şiddete uğraması onların her zaman şansızlığı olmuştur."* Romalıların dünyasında da buna koşutluklar bulur: *"Böylece son dönem Roma İmparatorlarının milletler topluluğunun saf ve mutlu günlerinde bilinmeyen bir gücü ele geçirip devleti kılıçla ve kendi şehvetleriyle yönettiklerini görüyoruz"*; ama bu gaddarlıkları yüzünden, *"sadece birkaçı onları önce İmparator ilan eden güce kurban olmadan mutlu bir sona eriştiler veya huzur içinde yataklarında öldüler."*[58] Türklerin ise Osmanlı kanına ve kendi dinlerine sadık olduklarını söyler: *"Keşke bütün Hıristiyanlar Türklerden bunu öğrenebilseler. (...) Oysa onlar Krallarına ve dinlerine duydukları sadakatten vazgeçince (sanki bütün alçaklıkların ve günahların tek engeli erdemmiş gibi) bütün diğer din ve vatandaşlık haklarından yoksun kaldılar ve bütün güçleri ve ilişkileri dinsiz ve takdis olunmamış eller tarafından ırzına geçilip kirletildi."*[59] İngilizler kendi yakın geçmişlerindeki iç savaştan derslerini hâlâ almadılarsa Doğu'nun süper gücünden öğrenebilirler.

---

56 Aynı yer, 2; Tac. Ann. 3.18 *mili quanto plura recentium seu veterum revolvo, tanto magis ludibria rerum mortalium cunctis in negotiis observantur.*

57 Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire, 1668 (Osmanlı İmparatorluğu'nun Bugünkü Durumu, 1668)*, s. 82.

58 Aynı yer, s. 23-24.

59 Aynı yer, s. 24.

Rycaut'un Osmanlı'nın saray politikalarına duyduğu ilgi kısmen onun göreviyle açıklanabilir. Esir edilen Hıristiyan delikanlıların seçilerek Topkapı Sarayı'na alınıp en iyilerinin yüksek görevlere getirilmesi geleneğini över. Bunun *"Q. Curtius'un dediği gibi Doğu ülkelerinde her zaman bir gelenek olduğunu"* belirtir.[60] Buna rağmen yüksek görevlilerin yaşamı tehlike içindeydi. *"Barbar Kralların gözdesi olanların kaderleri kısa ömürlü olmaktı. Çünkü Kral bunlardan bazılarını gözden düşürmek için gücünü kullanmaktan zevk alırdı,"* tekrar Tacitus'un Latincesinden alıntı yaparak, *"Bu nedenle gücün kaderi ender olarak uzun ömürlüdür."*[61] Aynı şekilde *"rekabet ve iltifat yaygındı ve Osmanlı sarayında hizipler genelde çoktu bu nedenle Sadrazamın durumu tehlikedeydi,"* bu iddiayı doğrulatmak için tekrar Tacitus'a dönüyor: *"Onlar insan doğasının içgüdülerine uygun davranırlardı, terfi edenleri incelerler ve kendileriyle aynı düzeyde olduğunu gördüklerinden kendilerine şans tanımasını isterlerdi."*[62] Vezirler çoğu zaman hizipler tarafından düşürülürdü çünkü *"onların gücü ve büyüklüğü Efendisinden [Sultan] ödünç alındığı ve başkasının keyfine bağlı olduğu için kısa süreli ve değişkendi ki bu da Tacitus'un gerçek olan şu sözlerini doğruluyordu"*: *"hayatta en güvenilmez ve geçici şey kendine özgü desteği olmayan gücün itibarıdır."*[63] Bazı şanslı vezirler 18 hatta 19 yıl bu görevde kalıp huzur içinde yataklarında ölürler; *"Bu da şu soruya yol açar: Kralın beğenip beğenmemesi kadere mi yoksa talihe mi dayanır yoksa insanlar ihtiyatlı davranarak inatla iltifat arasında bir yol bulup tehlikeden ve hırstan uzak durabilirler mi?"* Rycaut gene Tacitus'tan alıntı yapar.[64] Pek azının huzur içinde öldüğü sonucuna varır: *"Çünkü vezir kötüyse kendi zalimlikleri ve açgözlülükleri kaderini çabuklaştırıyordu; yok iyiyse faziletleri kendi sonunu hazırlardı, hele faziletleri ile kralları için sağladıkları büyük yararlar bir mükafatı gerektirdiğinde veya karşılığını vermek tehlikeli veya zor olduğunda."*

Tacitus'un tarafsız ve alaycı güç analizi Rycaut gibi bir muhafazakara cazip geliyordu. Bu politik bilgelik kaynağı gününün gereksinmelerine son derece uygundu. Kralların gücü 17. yüzyılda İngiltere'de büyük görüş ayrılıklarına yol açmıştı, güçlü bir devlet ile onun zayıflıklarının gerçek-

60 Aynı yer, s. 26.

61 Aynı yer, s. 47. Tac. Ann. 3.30 *fato potentiae raro sempiternae.*

62 Tac. Hist. 2.20 *Insitamortalibus natura recentem aliorum felicitatem aegris oculis introspiecere, modumque fortunae a nullis magis exigere, quam quos in aequo vident.*

63 Tac. Ann. 13.19 *Nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est, quam fama potentiae non sua vi nixae.*

64 Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire, 1668 (Osmanlı İmparatorluğu'nun Bugünkü Durumu, 1668)*, s. 49; Tac. Ann. 4.20.

çi bir değerlendirilmesinin birleşimi aranırken Tacitus ile sultandan daha iyi bir çift bulunamazdı. Sert bir hükümdar İngiltere için gerekiyorsa ona hizmet edenlerin geceleri rahat uyuyabilmesi için onun aynı zamanda bir tirana dönüşmesinin de engellenmesi gerekirdi. Yoksa sonuç Osmanlı İmparatorluğunun zayıf noktalarından biri olan şiddetli iç politik çekişmeler olurdu. Sonuçta ortaya çıkan politik suikastlar, boğularak öldürmeler, Rycaut'a imparatorluk yönetiminin en iğrenç örneği olan Roma İmparatoru Tiberius'u anımsatıyordu. Büyük adamların çoğu zaman *"daha az gürültü çıkaranlara"* yer açmak için birkaç gün önce büyük bir göreve gönderildikten sonra "barbarca öldürüldüğünü" anlatır.[65] Ve devam eder: *"Bence bu tam da Tiberius'un kurnaz politikalarına uyuyor, o bazen eyaletlere vali olarak tayin ettiği adamların şehirden sağ çıkmaması için önceden tedbir aldırırdı."*

Daha güçlü bir monarşi türü için sınır belirlemekle ilgilendiği için Rycaut da Sandys gibi Türklerin köleliğini çok cazip buluyordu. Kölelerin Türkler arasında toplumun en üst tabakasına yükseldiğini ve *"İmparatorun iradesine ve arzusuna tümüyle boyun eğmek"* şartına bağlı olduğunu belirtir. Ve ekler, *"Bu körü körüne itaatin nasıl bir şey olduğunu gözlemledikleri bir yerde bulunanlar, şöyle bağırabilirlerdi, O homines ad servitutem paratos!"* Tacitus'a göre bu sözleri Tiberius Romalı senatörlerin köleye yakışır tavırları karşısında sinirlenip söylemişti.[66] Rycaut Aristoteles'in barbarlar konusundaki fikirlerine katılarak, Türklerin doğal olarak köleliğe yatkın olduğuna karar verir, bu özelliği de Türklerin kanlarından çok kölelerinden çocuk sahibi oldukları gerçeğine dayandırır. Bu, kârlı köle ticaretiyle birleşince *"Konstantionopolis'i garip bir ırk karışımıyla, karmakarışık kandan gelenlerle dolduruyordu; öyle ki kendi gerçek ebeveynini ve soy çizgisini bilenlere rastlamak ender bir şeydi: Bu nedenle Türklerde köleliğe uyum ve eğilimin olduğuna ve katı ve zalim bir el tarafından yönetilmelerinin daha iyi olduğuna şaşmamak gerekir."*[67] Bu, Türkler ile İngilizler arasında önemli bir farktı. Köleliğe daha az eğilimli olan İngilizlerin onları yönetmesi için bir despota ihtiyaçları olmayacaktı.

Bir diğer fark da Türklerin daha kaba ve savaşçı olmalarıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun *"tek atası Mars'tı"*[68] ve *"İskitya'dan getirdikleri o*

65 Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire, 1668 (Osmanlı İmparatorluğu'nun Bugünkü Durumu, 1668)*, s. 78.

66 Aynı yer, 8-9; Tac. Ann. 3.65.

67 Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire, 1668 (Osmanlı İmparatorluğu'nun Bugünkü Durumu, 1668)*, s. 10.

68 ÇN: Romalıların savaş tanrısı.

kaba saba ruh haliydi."[69] Taburları pervasız olacak kadar cesurdu, bu da politik bir tehlike doğuruyordu: Yeniçerilerin "tedbirsizliği," *"sonunda işi utanmadan İmparatorluğu satışa çıkarmaya kadar götürecek olmaları hem Senatoya eski itaatkar tavırlarını hem de yeni İmparatorlarına saygılı olmayı unutan Romalı Askerlerin münasebetsizliğine eşit sayılabilirdi."*[70] Ama Türkler bile elçiye kötü davranacak kadar kaba değillerdi ki bu da Bab-ı Ali'deki büyükelçinin sekreteri için çok önemliydi: Çünkü Çiçero'nun da dediği gibi, *"Dünyada büyükelçilik görevini kutsal ve gerekli saymayacak kadar barbar bir ülke yoktur."*[71] Aslında Türkler Rycaut gibi ileri gelenlere her zaman gerektiği kadar iyi davranmıyorlardı: Bir büyükelçiyi *"kadim Romalıların geleneklerinin aksine barbarca ve kabalıkla (...) o kadar berbat ve nemli bir zindana sürüklediler ki mum havasızlıktan sık sık sönüyordu."*[72] Rycaut Doğulu krallara erişmek *"her zaman zordu ve bu Romalılar arasında olduğu gibi teklifsizce gerçekleşmezdi"* der.[73] Bu da *"kralın görünmesinin onun şanı ve halkının da sevinci"* olduğu İngiltere'den farklıydı.

Rycaut'un bunları yazdığı 1660'lı yıllarda İngiltere sömürgecilik ihtirasının bir kısmını Kuzey Amerika, Uzakdoğu ve Karayip Denizi gibi farklı yerlerde tatmin etmeye başlıyordu. Rycaut Osmanlı'nın deneyimlerinden öğrenmeye heveslidir. Hâlâ Avrupa'nın en güçlü devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun dinamiklerini ve işleyişini analiz ederek gözü yükseklerde olan İngiltere için bazı dersler çıkarmayı umuyordu. Bu bir imparatorluk kuramının incelenmesiydi. Ve bu kuram kadim imparatorluklardan yararlanarak karşılaştırmalı öngörüler sağlıyordu. Fark etti ki, *"Temel atan kişiler -büyük bir imparatorluk planlayanlar- arasında önce nasıl büyük bir nüfusa sahip olmak gerektiğini düşünmeyene rastlanmıyordu." "İskender'in çoğunluğu Makedonlardan oluşan bir orduyla Doğu dünyasının en iyi bölümünü fethettiği doğruydu"*; ama böyle bir imparatorluk yıkılmaz değildi: *"bu İmparatorluk, çok yelkeni olsa da dengesi olmayan bir gemi veya gövdesi için çok ağır dalları olan güzel bir ağaç gibi rüzgarda aniden devrilirdi."*[74] Oysa Romalılar fethettikleri ülkelerin nüfusunu vatandaşlarıyla artırmakta çok daha başarılıydılar: Onlar *"yabancıları bağırlarına basmanın yararlarını çok iyi biliyordu (...) İngilizler buna uyrukluğa kabul*

69 Aynı yer, s. 169, 166.
70 Aynı yer, s. 197.
71 Aynı yer, s. 83.
72 Aynı yer, s. 87.
73 Aynı yer, s. 85.
74 Aynı yer, s. 79.

etmek (...) Türkler inançlı olmak diyordu." Türklerin, Romalıların hiç olmadığı kadar katı efendiler olduğuna inanıyordu ve bu Romalıların daha başarılı bir İmparatorluk kurmalarının en önemli nedenlerinden biriydi: Romalıların fethettiği, yönetip hükmettiği bölgeler "*bugünkü imparatorluktan çok daha genişti*", "*ama onların bu bölgeleri bu kadar titizlikle ıssızlaştırmaya çalıştıklarını görmüyoruz.*" Kolayca hükmedebilmek için Asya'daki kendi bölgelerini tenhalaştıran Türklerin tersine Romalılar "*büyük çiftliklerde endüstrileşmeyi teşvik ediyorlar, yoksul şehirlere ayrıcalıklar tanıyorlar, insanları buraya yerleşmeye davet ediyorlar, kaba ve geri kalmış ülkeleri iyi tarım, deniz ticareti, trafik ve ticaret ile kalkındırmaya çalışıyorlardı.*" Bu kadarla da kalmayıp "*müttefiklerini vatandaş yapıyorlar ve fethedilen bölgelerdeki vatandaşlara çoğu zaman kendi gerçek ve doğal krallarından beklediklerinden veya umduklarından daha fazla hak bağışlıyorlardı.*" Bu çok verimli bir politikaydı: "*ve Romalılar bu politikaları sayesinde geliştiler, daha zengin ve daha güçlü oldular; peki o zaman Türkler niye aynı şeyleri yapmadılar (...) düşünmeye değer.*"[75]

Sonuç olarak halklarına davranıştaki bu ayrılığın en önemli nedeninin "*her birinin köken, temel, gelişmişlik ve prensiplerindeki büyük fark*" olduğuna karar verir. Çünkü Romalılar "*şehirlerini barış içinde inşa ettiler*" ve "*Kralın keyfi arzularını sınırlayacak yasalar yaptılar*"; imparatorluklarını kurduktan sonra "*fethettikleri halkların ihtiyacına, tabiatına ve bünyesine uyum sağladılar*", "*halkın itaat etmesini sağlamak için sanatı kullandılar*" ve "*cömertlikleri ve bilgelikleri sayesinde bu ulusların onların erdemlerini beğenip onları taklit etmesini ve onlara itaat etmekten memnun olmasını sağladılar.*" Bunun tam karşıtı olarak Türkler ülkelerini aynı ele geçirdikleri gibi zorla elde tutmaya çalışıyorlardı ve kılıcın zulmü ile insafsız şekilde infazlarla, yakıp yıkarak ülkelerini harap ediyorlardı. "*Daha önce Daci denilen*" ve cesurca Roma ordularına uzun süre direnen ve "*her zaman yiğit ve savaşçı olarak bilinen bu insanlar*" -bunun Virgil'in *Aeneid*'i ile Juvenal'in *6. Hicvi*'nde kanıtlandığını görüyor[76]- şimdi onları ve kaynaklarını sömüren Türklere esir düştüler: Onları "*balı ve yünü için*" beslenen "*çalışkan arı ve karlı koyunlara benzetebiliriz.*"[77] Rycaut aşırı genişlemenin sorunlarının çok olduğunu ve bu yüzden "*akıllı ve mantıklı bir Kral olan*" Roma İmparatoru Augustus'un imparatorluğun büyük-

75 Aynı yer, 67.

76 Virg. Aen. 8.728 *Indomitique Dacae et Pontem Indignatus Araxes, Juv. Sat. &.201 Dacius et scripto radiat Germanicus antro.*

77 Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire, 1668 (Osmanlı İmparatorluğu'nun Bugünkü Durumu, 1668)*, s. 60.

lüğüne sınırlar koyduğunu böylelikle insanları kontrol altında tutmak için aşırı vahşete güvenmek zorunda kalmayı engellediğini söyler.[78]

Rycaut, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimini büyük bir dikkatle inceler. Yolsuzlukları önlemek için görevlileri zaman zaman değiştirmenin önemli olduğunu kavrar. Türklerde de Romalılarda olduğu gibi görevde *"uzun süre kalınmasının"* önlendiğini fark eder: *"Romalıların valilerini sık sık değiştirdiğini görüyoruz."* Mısır Paşası da görevinde üç yıl kalabiliyordu ki bu yöntem, onu karşılaştırdığı *"Mısır'ın zenginliğini ve gücünü kavrayan"* Augustus'un bunu senatörlerinin yetkisinden uzaklaştırma nedenini Tacitus şöyle açıklar: *"Kararın ve denizin anahtarını elinde tutan, en güçlü orduya karşı o kadar küçük bir orduyla karşı koyan bir bölgeyi elinde tutanlar İtalya'yı kıtlıkla tehdit edebilir."*[79] Mevkilerin kontrolünün yitirilmesi Rycaut'a göre Osmanlı gücünün doruk noktasını aştığını gösteren kesin bir kanıttır. Rüşvet ve yolsuzluğun artık *"çığırından çıktı; bence bu Osmanlı İmparatorluğunun çökmeye ve çürümeye başladığının açık işaretidir,"* diyerek bu görüşünü desteklemek için Livy'den alıntı yapar: *"Varsıllık sürekli tanrılara boyun eğilmesine eşlik eder, sıkıntılarsa onların ihmal edilmesine."*[80] İnsanlar şimdi Osmanlı mevkilerini satın alıyorlar ama çoğu zaman da yılda %40 ila 50 faizle sarayın hadım ağalarından borç alarak bunu yapıyorlar. Bunun sonuçları Rycaut'a göre açıktır ve bunun için Tacitus'a başvurur: *"O zaman bir düşün (...) büyük arzulara açlık çekerek gelen bu adamların iştahını tatmin etmek için nasıl bir baskı, nasıl bir yağmacılık ve şiddet uygulanması gerekir?"* Ve Tacitus'un kısa ömürlü imparator Vitellius'un Galya eyaletlerini talan etmesi emrini verdiği Roma generali Fabius Valens'in tanımını alıntılar: *"Uzun yıllar yoksulluktan sonra aniden zenginleşince, talihinin döndüğünü sergilemekten kendini alamadı, uzatmalı fakirliğin ateşlediği iştahı ölçüsüzce tatmin etmeye koyuldu ve fakir bir gençlikten sonra yaşlılığında müsrif oldu."*[81]

Rycaut'un Türklere karşı duyduğu saygıya karşın, dönemin diğer metinleri eski basmakalıp düşünceleri yeniden tartışarak imparatorluk hırsının bir bölümünü tatmin etmiş ve bu duruma uygun üstün bir tavır kazanmış

78 Aynı yer, s. 69.

79 Aynı yer, s. 73; Tac. Ann. 2.59 *ne fame urgeret Italiam quisquis eam provinciam claustrque terra ac maris quamvis levi praesidio adversum ingentis exercitus insedisset.*

80 Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire, 1668 (Osmanlı İmparatorluğu'nun Bugünkü Durumu, 1668)*, s. 77; Livy ab Urbe Cond. 5.51 *omnia prospera sequentibus deos, aduersa autem spernentibus.*

81 Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire, 1668 (Osmanlı İmparatorluğu'nun Bugünkü Durumu, 1668)*, s. 75-76; Tac. Hist. 1.66 *diu sordidus, repente dives mutationem fortunae male regit, accensis egestate longa cupidinibus immoderatus.*

bir ulusa uygun sözler ederler. Örneğin Oxford Üniversitesi'nde Arapça kürsüsünde görevli Edward Pococke'un uzaktan akrabası olan Richard Pococke seyahat eden bir rahipti. *A Description of the East and Some other Countries (Doğu'nun ve Bazı Diğer Ülkelerin Tanımı)* adlı yapıtını 1743'te yayınladı ama Mısır'ın yerli halkı hakkında pek iyi şeyler düşünmüyordu: *"Mısır'ın yerlileri tembel insanlar ve hareketsiz oturup, öyküler dinlemekten çok zevk alırlar ve hareketli sahnelerden çok, her zaman durağan olan bir yaşama uygundurlar: Ve bu durgun yaşam tarzları onların kadim putperest dinlerine ait abartılı masallar yaratmalarına yol açmıştır; Yunanlılar bunlardan en güzellerini seçerek dinlerinin ve şiirlerinin temeli yapmışlar sonra da Romalılara geçirmişlerdir. Bu tembelliğin nedeni onları gevşeten ve hareketsiz bir hayata eğilimli kılan ülkenin aşırı sıcak iklimi olabilir."* Ayrıca onların *"aşırı derecede kötü niyetli ve kıskanç"* olduğunu ve *"talanı sevdiklerini"* ve *"doğal bir hilekarlığa ve kurnazlığa"* sahip olduklarını söyler.[82] Anlatısı Arap halkı hakkındaki olumsuz düşüncelerini yansıtan çeşitli Baalbek manzaralarıyla resimlendirilmiştir. Roma kalıntılarının çevreye hakim ve büyük mimarisi yanında onlar çevrelerindeki kadim ihtişama ilgi duymayan duyanlarla da ilgilenmeyen küçük, önemsiz nesneler olarak yer alırlar. 1738'de Barbar ülkelerindeki yolculuklarını anlatan öykülerinde Thomas Shaw da aynı şekilde Kuzey Afrika'yı Roma İmparatorluğu'nun; bu nedenle de Hıristiyanlığın hâlâ önemli bir parçası olarak görür. İslam'ın varlığının gerçeğini göz ardı ederek onun için klasik geçmişin gerçekliği olan realiteyi görür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin kanıtları daha açıkça görünür hale gelince Türk tehdidi ile ilgili eserlere İngiltere'de daha az ilgi duyulmaya başlandı. Daha yoğun ilişkiler ayrıca beraberinde daha çok bilgi getirdi, bu gelişme İslam'ın daha doğru biçimde ve sempatiyle akademik olarak araştırılmasına yol açtı. George Sale, *Kur'an*'ın Arapçadan İngilizceye ilk çevirisini açıklayıcı notlarla ve önsöz ile 1734'te yayınladı. Araplara yakınlık duyuyor ve bu durumunu güçlendirmek için kadim kaynaklara başvuruyordu: Onlar *"kadim insanlar tarafından sözlerinin eri ve akrabalarına karşı saygılı oldukları için övülürlerdi."*[83] Aslında *"Arabistan'ın eskiden sapkınları ile ünlü olması"* ona göre *"bir bakıma kabi-*

82 Richard Pococke, *A Description of the East and Some Other Countries* 2 cilt. *(Doğunun ve Bazı Başka Ülkelerin Tanımı)* (W. Bowyer tarafından yazar için yayınlandı ve J. And P Knapton [ve diğerleri] tarafından satıldı, 1743), 1:177-178.

83 E. M. Wherry, *A Comprehensive Commentary on the Quran: Comprising Sale's Translation and Preliminary Discourse, (Kuran'ın Etraflı Tefsiri: Sale'nin Çevirisini ve Girişi İçerir)* 4 cilt. (1882; Londra: Routledge, 2000), 1:56.

lelerin özgürlüğü ve bağımsızlığı ile ilgili olabilir."[84] Garip görünen bazı adetlerini kadim Romalıların adetleriyle karşılaştırarak onları zararsız göstermeye çalıştı: Müslümanların Kabe çevresinde dönmelerini açıklamak için *"Romalıların tapınmasında da böyle bir şey vardı, Numa onlara tanrılara tapınırken ya dünyanın küresel biçimde dönmesini temsil etmek yahut da evrenin yaratıcısı olan Tanrıya tapınmayı mükemmelleştirmek için dönme hareketi yapmalarını emretmişti."*[85] Sale, Muhammed Peygamberin zaafları olduğunu kabul ediyordu: *"Kadınları çok seviyordu, bunu kendi itiraflarından biliyoruz"* ama bunu dengelemek için Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus'tan alıntı yapıyor, ona göre Araplar *"tenlerinin renginden ötürü böyleydi"*.[86] Genelde İslam'ın ahlaklı bir toplum olduğuna inanıyordu, bunun nedeni kısmen klasik dünyadaki yasakları paylaşmasıydı. Örneğin *Kur'an*'ın kumarı yasaklamasını tartışırken *"kumarın en azından aşırısının bütün iyi düzenlenmiş devletlerde yasaklanmış"* olduğuna dikkat çekiyordu, *"Yunanlılar arasında kumarhanelerin rezil yerler olduğu düşünülürdü ve Aristoteles kumar oynatanların hırsızdan farksız olduğunu söylerdi: Roma senatosu Satürn bayramı dışında kumarı çok katı cezalarla yasaklamıştı."*[87] Aslında *Kur'an*'ı bazı ahlak standartlarını antikitede yaygın olanların üstüne çıkardığı için över. Muhammed'in *"birçok kabilede yaygın olan"* yeni doğan çocuğun öldürülmesini yasakladığını söyler. Ama okurlarına şunu da hatırlatır, *"Araplar çocuklarını öldüren tek halk değildi; yeni doğan çocukları açıkta bırakmak ve öldürmek kadim halklar arasında yaygındı, öyle ki Mısırlılar arasında bütün çocuklarını büyütmenin olağanüstü bir şey olduğu söylenirdi."*[88]

Erken modern dönemde yolculuk yazını İngiliz edebiyatında kendine önemli bir yer edinmişti. Giderek artan ilişkiler ve daha doğru akademik yaklaşımlar İngiltere'ye Ortaçağ'dan miras kalan Doğu hakkında bazı efsanelerin zayıflamasına yardım etti ama hızla değişen politikalar ülke çıkarı için geleneksel İslam algısının devamını öngördü. Klasik kaynaklar çağdaş politikaların seslendirilmesi için bir zemin sunduğundan bu metinler de önemli bir rol oynadı. Onlar İngiliz yazarlarına İngiliz yönetiminin bir parçası olmanın ne demek olduğunu gösterdiler. Zamanın en etkili gücü orada yer aldığı için Doğu bu tartışmalara arka plan oluşturdu. Çok sayıda İngiliz büyük servetler yapacakları yeni ve güçlü İngiltere'nin uluslararası alanda

84 Aynı yer, 1:63.
85 Aynı yer, 1:89.
86 Aynı yer, 1:71; Amm. Marc. 14.4.
87 Wherry, A *Comprehensive Commentary (Kuran'ın Etraflı Tefsiri)*, 1:195.
88 Aynı yer, 1:202-204.

varlığını hissettireceği yerin burası olduğunu kavradı. Klasikler Osmanlı İmparatorluğu'nun düzenini, ahlakını ve gelişmesi olasılığını göz önünde tutarak analiz etmenin yolunu gösterdiler. Böylece antikite yazarları İngiliz seyyahlarına gelecekte sahip olmayı umdukları imparatorluklarında onlara yardımcı olacak dersleri öğrenmeleri için gerekli araçları sağladılar.

5. Gibbon'ın İslam Tanımı

18. yüzyıl öncesinde İslam'a karşı alınan tavır tümüyle değilse de büyük oranda düşmancaydı. Müslüman sözcüğü Türk ile neredeyse eş anlamlı olmuştu ve çoğu zaman İslam'ın barbarlık, despotluk ve şehvet gibi sahip olduğu varsayılan özelliklerini paylaştığı düşünülüyordu. Bu olumsuz tavrın büyük bir bölümü Hıristiyan Avrupa'nın en büyük askeri, dini ve kültürel tehdit olarak gördüğü ülke ile arasına bir mesafe koyma arzusundan kaynaklanıyordu. Ama Türk gücü geriler Batı Avrupa ülkelerininki yükselirken böyle kesin bir bölünmeyi sürdürme ihtiyacı azaldı. Doğuyu daha dengeli ve daha az korkutucu bir tavırla ele almak mümkün oldu. Edward Gibbon gibi tarihçiler daha nitelikli bilgilerden yararlanarak İslam'ı çok daha olumlu bir ışıkta görebildiler. Bu Gibbon'ın İslam'ın yükselişini anlatan *History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşünün Tarihi)* adlı yapıtında görülmektedir. Ama Gibbon'ın bu yapıtı Doğu ile ilgili diğer metinlerle birlikte bir boşlukta yazılmadır. Bütün bu metinler çağdaş Batı'daki gelişmeleri ifade ediyordu: Bireyselliğe daha çok önem verilmesi, geleneksel politik yapıların sorgulanması, dini otoriteye meydan okunması. Bu yüzden Doğu, gücün doğası ve nasıl düzenlenmesi gerektiği, ilerleme ve uygarlık kavramlarının gelişimi ile ilgili devam eden bu tartışmalarla ilişkili olarak değerlendirilmeye başlandı. Bütün bunların kadim insanlardan miras kalan bilginin nasıl ele alınması gerektiği konusuna derin etkileri oldu. Ve günün en yüksek eğitim şekli olan klasikler bu tartışmalarda merkezi bir rol üstlendiler.

Gibbon sadece Roma hakkında yazmakla kalmayıp *"Romalıların belirli tavırlarını ve duyarlılıklarını da işledi ve bu yönden çağın bir*

temsilcisiydi."[1] Gibbon gibi yazarlar sadece başarılarını değil aynı zamanda Roma Cumhuriyeti'nin büyük adamlarının bakış açılarını da takdir ettiler ve kendi duygularında bu düşünce alışkanlıklarını taklit etmeye çalıştılar. Bu nedenle, 18. yüzyılın ilk yarısı Romalı soyluların ideallerinin üst sınıf İngiliz kültür ve düşünce dünyası tarafından benimsendiği bir zaman dilimiydi. Bu neoklasisizm beğenisi kısmen bir estetik konusuydu. Klasikler zevkli ve terbiyeli olanı temsil ediyordu. Shaftesbury Kontu *"Türklerin tarihini Yunan veya Roma tarihine; Aristoteles'i Virgil'e; bir aşk hikayesini veya romanı, İlyada'ya tercih etmek zevksizliktir."* dedi.[2] Bu, ayrıca bir ahlak sorunuydu; güzel ve iyi yaşanmış bir hayatın gerek duyduğu unsurlarının simetri ve orantı olduğu düşünülüyordu.[3] Ama kişisel çıkar da tehlikedeydi. 18. yüzyıla uygun modeller bulmak amacıyla antikiteye bakmak için hem politik hem de toplumsal nedenler mevcuttu. Roma uzun tarihi boyunca hem imparatorluk hem de cumhuriyet olmuştu; ama o dönemde gerçekleşen Muhteşem Devrimden sonra kurulan yeni politik yönetimde İngiliz seçkinleri onların imtiyazlı durumuna uyduğu için model olarak cumhuriyeti tercih ettiler. İngiliz aristokratları Roma Cumhuriyeti'nin bazı erdemlerini idealleri olarak benimseyerek hem şimdi oluşturdukları oligarşiyi haklı çıkarmak hem de tarihi bir paralel ile onun itibarını yükseltmek istediler. Bu gibi kimseler onlarda kendi sahip oldukları rütbe ve unvan niteliklerini gördüklerinden esin kaynağı olarak elbette Homeros'un ve Plutarkos'un kahramanlarına yöneldiler.

Romalı politik ve ahlaki davranış modelleri İngiliz seçkinlerinin iyi yönetim iddiasına otorite ve meşruluk kazandırdı. Özellikle aşırılığa kaçmamanın ve bilgeliğin önemini vurgulayan Horace bir önceki yüzyılın devrim krizlerinden sonra gerek duyulan sükunete örnek oluşturuyordu Onun edebiyatta yarattığı beyefendi yazar tiplemesi de ayrıca taşradaki toprak sahiplerine cazip geliyordu. Bu adamlar ülkenin yeni kazandığı serbestliğin seçkin bekçileri oldukları algısını desteklemek için bahçe mimarisine yöneldiler. Mesaj çok basitti: Klasik antikitenin en üstün ahlaki ve politik değerleri doğayla uyumlu yeni bir ilişki ile ifade ediliyordu. Zevkler özellikle de 18. yüzyıl sonlarında değişecek ve klasik Yunanistan moda olacaktı.[4] Daha devrimci modellere gerek duyulduğu bu dönemde Yuna-

1 Philip Ayres, *Classical Culture and the Idea of Rome in Eighteenth Century England (Klasik Kültür ve On Sekizinci Yüzyıl İngiltere'sinde Roma Düşüncesi)* (Cambridge:Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1997), s. 61.

2 *Characteristicks of Men, Manners, Opinion, Times, (İnsanların, Tavırların, Fikirlerin ve Zamanın Özellikleri)* 3 Cilt (1711), 1:346

3 Ayres, *Classical Culture, (Klasik Kültür)*, s. 57.

4 Oysa Roma modeli İngilizlerin hayal gücüne yerleşti. Bkz. Jonathan Sachs, *Romantic Antiquity:*

nistan daha verimli bir karşılaştırma ve fikirler fideliği sunuyordu. Horace ile Virgil gibi yazarlar Homer'in gerçekçi dürüstlüğünden yoksun ve yapay bulunuyordu. Yunanlıların dini Romalıların tanrılarıyla ilişkilerinin özelliği olan politik manevralardan uzak ve çok daha içtendi. Ama günün modası Yunanistan veya Romalılar olsun, antikitenin ve değerlerinin merkezi önemi hep aynı kalıyordu.

Dürüst olmak gerekirse seçkinlerin geçmişe dönmelerinde bencilce olmayan nedenler de vardı. Roma Cumhuriyeti bireyin ona hizmet etme ve onu savunma görevine dayandırılmıştı. Onlar hem aristokrasi hem de anayasal monarşi düşünceleriyle çelişmeyen daha birleştirici bir bireysel özgürlük algısı yaratmak için Roma Cumhuriyeti'nin ideallerini kullanmaya çalıştılar. Bu nedenle, klasikleri okumak özgürlüğe bağlılığını kamuya açıklamak demekti. Gibbon daha sonra Roma'nın gerilemesinin ondan ayrı düşünülemeyecek ana nedeninin özgürlüğün, erdemin ve haysiyetin yitirilmesi olduğunu söyleyecekti. Muhteşem Devrim aynı zamanda Katolikler dışında dini hoşgörüyü kutsallaştırmıştı ve antik Roma bir *"hoşgörü modeli"* ve *"yurttaşlık erdemine vurgu yapan mantıklı ve doğal bir din"* modeli sunabiliyordu.[5] Aristokratik devlet yönetimi düşüncesinde ahlakın önemi bunun aynı zamanda ulusların yükselişinin ve düşüşünün ana nedeni olarak görüldüğünü belirtiyordu. Bu nedenle, Gibbon'ın gerileme ve düşüş algısı *"İngilizlerin kendi imparatorluklarının devamı için ahlaka önem vermeleri gerektiğini vurguladı."*[6] Bu gerilemenin nedeni -aşırılığa kaçan büyümeden kaynaklanan lüks ve yolsuzluk- özgürlüğün yitirilmesine ve mutlak monarşiye doğru bir gidişe yol açmıştı. Doğudaki sömürgelerinden ve ticari ilişkilerinden İngiltere'ye akan zenginlik ve güç devletin sağlığına ve devamlılığına doğrudan bir tehlike oluşturuyordu.

Çoğu İngiliz beyefendisinin kadim geçmişe duyduğu samimi özlem ondan çok uzak oldukları bilgisiyle el ele gidiyordu. Roma İmparatorluğu'nun doğuda ve Kuzey Afrika'daki eski topraklarında yolculuk yaparken bu acı gerçekle karşılaşıyorlardı. Gerçek klasik Doğu, modern Osmanlı İmparatorluğu'nun ve onun post-klasik dininin kalıntılarının altında kalmıştı. Klasik dünyanın ebedi gerçeğinin yeniden keşfedilmesi ve yeniden yaratılması için bunların süpürülmesi -arkeolojik olarak kelime anlamıyla,

Rome in the British Imagination, 1789-1832 (Antik Roma: İngiliz Hayal Gücünde Roma) (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2000)

5 Ayres, *Classical Culture, (Klasik Kültür)* s. 153.

6 Richard Hingley, *Roman Officers and English Gentleman: The Imperial Origins of Roman Archeology, (Romalı Subaylar ve İngiliz Beyefendileri: Roma Arkeolojisinin İmparatorluk Kökenleri)* (Londra: Routledge, 2000),2.

kavram olarak bir metafor olarak- gerekiyordu. Antikite kalıntılarını toplamak yalnızca garip bir merak değildi; bu bir beyefendi için kadim bilgi kaynaklarıyla elle tutulur bir ağ örgüsü kurmanın bir yoluydu.

Klasik geçmişe yapılan bu vurguyla bugünün Doğu'su bir dereceye kadar göz ardı ediliyordu. Ama İngiltere'nin orada kurduğu giderek gelişen ticaret ilişkileri nedeniyle Londra Doğu'ya karşı bir hayranlık da geliştirmişti. Ellen Harris birçok üyesinin Doğu Hindistan Şirketi'nde yatırımları olduğu için Kraliyet Müzik Akademisi'nin Händel'in Jül Sezar ve Serse gibi Doğu temalı operaları desteklediğini ileri sürdü. Özellikle 1724-1728 döneminde rakip bir Avusturya şirketi kurulduğu için bu gibi operaların sahnelenmesi politik olarak yardımcı olabilecek kişilerde Doğu algısını canlı tutmak için iyi bir pazarlama aracıydı.[7] Bu nedenle bu operalar o günün siyasi yönetimine verilen açık bir destekti; onlar *"seçkin izleyiciler için monarşiyi kutlamak ve ideal davranışları sergilemek amacıyla yazılmıştı."*[8] Ama Doğu da bir tür antiklasik ideal olarak gösterilecek şekilde yeniden yazılmıştı. Yazarlar Kadim Doğu'nun karakterlerini güncel politik konuları aydınlatacak şekilde klasik kahramanlara karşıtlık oluşturacak kişiler olarak yeniden işlediler. Örneğin Serhas *"harem kadınlarının Doğulu hükümdarları tehlikeli bir şekilde etkilediğini (...) bunu fiziksel güzellikleri ile konuşma yeteneklerinin birleşimiyle başardıklarını"* göstermek için yeniden uyarlanmıştı.[9] Bir kralın nasıl davranması gerektiği tartışılırken Doğu tarzı yönetimleri aşırı kadınsı, Avrupa yönetimlerini ise Jül Sezar örneğindeki gibi kamu görevini kişisel arzulardan üstün tutan içsel bir ahlaka sahip kişiler olarak gösteren bir görüş benimsendi. Suetonius, Sezar'ı adı kötüye çıkmış bir zampara olarak tanımlar ama bu gözlemlerin doğruluğuna rağmen Händel ve çağdaşlarının odaklanmayı seçtiği ayrıntılar bunlar değildi. Bu metinlerin yeni gelişmekte olan bir Doğu'yu yansıttığını ve Doğu'nun doğası gereği Batı'nın müdahalesine gereksinen bir yer olarak gösterildiği ileri sürülebilirse de Doğu, Roma Stoacılığına kolay bir karşıtlık oluşturdu ama amaç Doğu'yu kötülemek değil, ülkenin politik sorunlarına dikkat çekmekti.

Bu dönemde İslam ve Doğu algısı İngiltere'deki eğitimli sınıfın klasik-

---

7 Ellen T. Harris, *"With Eyes on the East and Ears on the West: Handel's Orientalist Operas" (Gözler Doğuda Kulaklar Batıda: Handel'in Oryantalist Operaları), Journal of Interdisciplinary History*, 36 (2006): s. 419-443.

8 Maria Wyke, Caesar: *A Life in Western Culture (Sezar: Batı Kültüründe Bir Yaşam)* (Londra: Granta, 2007), s. 105.

9 Rosalind Ballaster, *Fabulous Orients: Fictions of the East in England 1661-1785, (Muhteşem Doğu: İngiltere'de Doğu Edebiyatı 1661-1785)* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2005), s. 131.

leri kavrayış tarzındaki değişikliklerden de etkilendi. Hem bilim ve teknolojide kaydedilen ilerlemeler hem de ticari ve politik gücün artması bazılarının kadim insanların ilk kez aşıldığını hissetmesine yol açtı. *"Kadim ile Modern Çağın Kavgası"* (ve daha sonra *"Kitapların Savaşı"*) olarak bilinen tartışmada İngiliz yazarları ilk olarak 1690'larda Fransa'da yer alan tartışmayı yeniden gündeme taşıdılar. Bir tarafta modern ulusun bilgisinin ve mantığının birçok alanında klasik öncellerini aştığı bir düzeye eriştiğine inanlar vardı; diğerinde ise kadim yazarların insanlığın erişebileceği doruğu temsil ettiğini, bu yüzden onların ancak taklit edilebilir, en çok da eşitlenebilir olduğuna inananlar vardı. Askıda kalan şu gibi temel konulardı: Gerçek keşfedilebilir miydi yoksa sadece yeniden mi keşfedilirdi, tarihe bir ilerleme olarak bakılabilir miydi yoksa o bir döngü müydü, geleneksel otoriteye saygı mı duyulmalıydı yoksa ona açıkça meydan mı okunmalıydı? İlginç olan kadim insanları destekleyen gelir sahibi eğitimli kişilere günün en keskin dilli bazı klasisizm taraftarları karşı çıkıyordu.

Sir William Temple kadimcilerden bir beyefendiydi. Tanınmış bir diplomat ve tarihçiydi ve 1690'da yayınladığı *An Essay upon the Ancient and Modern Learning (Kadim ve Modern Çağda Eğitim Üzerine Düşünceler)* adlı yapıtında antikitenin geçildiği duygusuna karşı çıkarak klasik uygarlığın kesinlikle modern dünyaya üstün olduğunu savundu. *"Zengin Yunan ve Latin dillerine ne kadar çok şey borçluyuz, onlar olmasaydı bütün bu Batı bölgesinin beş ya da altı yüzyıldan eski olduğunu ve daha önce de burada ne olup bittiğini bilemeyecektik."* [10] Böyle bir muhafazakarın Doğu'ya yaklaşımının düşmanca olacağı sanılabilir oysa onları klasik yazarlarla eşit sayması beklenmese de Doğu'nun tüm bilgisini yok saymıyordu: *"Herkes tarafından barbar ve kaba olarak bilinen bu bölgelerde eğitim olabileceğini sanmak mantığa aykırı gelebilir ve bu insanlar genelde böyleydiler tüm yaşamlarını tarım ve ticaret ile uğraşarak geçirirlerdi,"* ama *"bu belirli ırkların veya bir dizi adamın (bütün zamanını ve yaşamını eğitime ve bilgi edinmeye adayanların) saygıdeğer olmadığı anlamına gelmez"* Aslında Doğu'nun doğal özellikleri, insanlarının yetenekleri ve yönetim şekli halkın bilgi ve eğitim edinmelerine katkıda bulunur: *"Ölçülü tavırlar, temiz hava ve ılıman iklim, sakin bir imparatorluk veya devlet yönetimi: İnsanları eğitime ve bilgi edinmeye yönlendiren bütün bu koşullar Doğuda mevcuttu."* [11] Orfeus'un *"tüm mistik teolojisini Mısır'dan aldığı söylenir."* [12]

10 Samuel Holt Monk, ed., *Five Miscellaneous Essays (Beş Karmaşık Makale)* yazan Sir William Temple (Ann Arbor: Michigan Üniversitesi Yayınevi, 1963), s. 40.

11 Aynı yer, s. 47-48.

12 Aynı yer, s. 45

Temple'ın bu görüşleri Avrupalı uluslar hakkındaki düşüncelerine de paraleldir, bilgiyi saklayan ve koruyan geleneklerdir: *"Doğudaki bölgelerde her ulusta geleneksel olarak bilginin ve efsanelerin sürekli koruyucuları olan din adamları vardı."* Etiyopya, Mısır, Chaldea, İran, Suriye, Filistin gibi bölgelerde din adamları *"doğa bilimleri ve felsefenin araştırılması ve kuşaktan kuşağa geçirilmesini titizlikle sağlarlardı."* Onlar *"kadim tarihteki akademiler veya rahip toplulukları"* gibiydiler çünkü *"her devirde aralarından çıkan dâhilerin veya büyük ruhların gözlemlerinden veya keşiflerinden oluşan nehirlerin aktığı büyük bilgi barajları veya gölleriydiler."*[13] Davranışları Yunanlıların veya Romalıların mantık ve sanatından yoksun da olsa yine de bir alt düzeyde onlarla karşılaştırılabilirdi. *"Örneğin Hindistan'ın Brahma rahipleri zorunlu olmadıkları halde kendi istekleriyle ve çoğunlukla kendilerini yakarak yaşamlarına son verirlerdi; bazıları hasta oldukları için diğerleri talihsizlikler yüzünden bazıları ise yalnızca yaşama doydukları için bunu yapardı: Büyük İskender'in zamanında Calanus da yaşlanıp elden ayaktan düşünce kendini halkın önünde yakmıştı."*[14]

Ama modernler arasında daha çok sayıda aydınlanmış tavır arayacak olursak hayal kırıklığına uğrarız. Aslında tam tersi geçerlidir. William Wotton 1694'de yayınlanan *Reflections upon Ancient and Modern Learning (Kadim ve Modern Çağda Eğitim Üzerine Düşünceler)* adlı yapıtında Temple'ın iddialarına karşı çıktı.[15] Araplar hakkında pek iyi şeyler düşünmüyordu: *"Araplar Asya'ya yayıldıkları zaman eğitimli bir halk değildi."*[16] Bundan sonra gerçekleştirmeyi başardıkları gelişmelerin çoğunu klasik dünya sayesinde geçekleştirdiklerini düşünüyordu: *"Araplar bilgilerinin en az büyük bir bölümünü Yunanlılardan ödünç aldılar"*; *"üstelik onlar dünyanın daha doğudaki bölgeleriyle iletişim kurma konusunda Yunanlılar veya Romalılardan çok daha şanslıydılar."*[17] Temple'ın çok çekici bulduğu Doğuluların öğrenime yönelik geleneksel bakışını Wotton olumsuz buluyor ve bunun ilerlemeci eğitimin diğer şekillerine engel oluşturduğuna inanıyordu: *"Doğu uluslarının felsefesi tümüyle geleneğe dayanıyorsa o zaman diğer konularda eğitimleri de derin olamazdı."* Fizik, geometri ve doğal tarih gibi bilimler *"insana doğal olarak günlük olayları ve nedenlerini sorgulamayı öğretecektir. Bu sorgulamalar ister istemez prensipler*

13 Aynı yer, s. 40.
14 Aynı yer, s. 44.
15 William Wotton, *Reflections upon Ancient and Modern Learning: To which is now added a defence thereof, (Antik ve Modern Çağda Eğitim Üzerine Düşünceler: Buna şimdi bir de savunma eklendi)* (Tim. Goodwin için yayınlandı, 1705).
16 Aynı yer, s. 133.
17 Aynı yer, s. 134.

ve kuramlar üretecektir." [18] Tersine Doğu'da *"Tüm bilginin pınarı olan gelenek sadece belleğin eseridir. Ve bununla tatmin olan insanlar arasında sorgulayan dahi (tüm bilginin anası) olmadığı için bu kabullenme doğal öğrenimin gelişmesine engel oluşturacaktır."* [19] Yunanlılar başarıları bakımından Doğu'yla karşılaştırıldığında onları farklı kılanın bilim ile gelenek arasındaki bu fark olduğunu vurgulayarak yapıtına son verir: *"Yunanistan'da bilimi ileri götürenlerin kadim dünyadaki gelenek karşıtları olduğunu teslim edenlerin onların doğal bilgileri Doğu uluslarından daha çok yükselttiğini görmemelerine şaşıyorum."* Bu ülkelerden bazılarında *"hiç esaslı özgün öğrenim"* olmamıştı.[20]

O zaman kadim ve modern çağı destekleyenler arasında Doğu konusundaki bu görüş ayrılığı nereden kaynaklanıyordu? Görünürde olan şuydu, ilerleme düşüncesi Avrupa'da yerleşince buna karşılık olarak Doğu'nun gerilediği algısı gelişti. Doğu, Avrupa'nın gelişen ülkelerinin aynadaki bir aksini, zamanın durduğu ve geleneksel otoritenin karşı çıkılmadan hüküm sürdüğü bölgeleri temsil eder oldu. İşin tuhafı gelenekçiler Doğu ile Batı'nın arasındaki farkı küçültmek için klasiklerden yararlandılar. Onlar her ikisini de bilgi birikiminin geriye bakan uzun süreli bir olay olduğunu düşünen gelenek taraftarı toplumlar olarak gördüler. Buna karşın modernler klasik dünya düşünürlerinin, Batı toplumunun şimdi kendinden emin adımlarla ilerlediği gelişme yolunda ilk adımları atanlar olduğunu düşünüyorlardı. Bu bakış açısına göre Doğu, Batı'nın yaratıcılığı ve eleştirel düşünceye ve bilgi edinimine olan doğal yatkınlığı tarafından çoktan geride bırakılmıştı.

Bu sırada Doğu ile ilgili üretilen farklı görüşler İngiltere'deki güncel toplumsal gelişmelerin doğası hakkındaki tartışmaları yansıtıyordu. Bu dönemin diğer metinleri de aynı şeyi yaparlar: Ülke içindeki değişimleri tartışmak için güncel ve geçmiş Doğu'yu hem klasik dünya hem de modern İngiltere ile kıyaslamakta kullanmak. Bu gelişmelerden biri kadının toplumdaki yeriydi.

Cambridge Üniversitesi'ne 1711'de Arapça profesörü seçilen ve bir ara borçları yüzünden Cambridge Şatosu'nda hapsedilen Simon Ockley'e göre Güney *Barbary*'de kadınlar kocaları tarafından neredeyse kilit altında tutuluyorlardı: *"O kadar kıskançtılar ki, bir koca karısını erkek kardeşine*

18 Aynı yer, s. 154.
19 Aynı yer, s. 155-156.
20 Aynı yer, s. 156-157

güvenip onunla yalnız bırakmazdı."[21] Ama o da Ovidius gibi bunun bir işe yaramayacağına inanıyordu: *"Uyguladıkları bütün bu katı kurallara ve bunca önleme rağmen kadınlar istediklerini yapacak sayısız fırsatı yaratmak için yeterli irade ve yaratıcılığa sahipti."*[22] Öyle düşünüyordu çünkü *"Kısıtlama ve yasaklar doğal olarak arzuyu tetikler ve iştahımızı açar."* Oysa İngiltere'de kadınların ahlaka daha uygun davranacaklarına güvenilirdi *"çünkü burada tek rehberleri erdem ve saflıkları olan kadınlarımızın iffetlerine genelde daha çok güveniriz."* Çünkü ona ve Ovidius'a göre bir kadının tek silahı erdemiydi. Kendini klasik geçmişle ve onun kadın zihninin nasıl çalıştığı ile ilgili üstün anlayışıyla birleştiren Ockley, İslam toplumunun baskıcı ataerkil ve etkisiz olduğu şeklinde bir güncel algı oluşturdu. Oysa İngiltere erkeklerin sadece kadınlara daha hoşgörülü bir gözetim uygulamakla kalmayıp istediklerini yapmalarına da izin verecek kadar özgürlük tanınan bir yerdi ama bunu uygun olmayan davranışları kınayan kısıtlayıcı bir ahlak anlayışı çerçevesinde yapmaları beklenirdi. Bu nedenle, o hem daha büyük özgürlük hem de yüksek faziletin ülkesiydi.

Leydi Mary Wortley Montagu belki de bu idealin iyi bir örneğiydi. Bab-ı Ali'ye büyükelçi olarak gönderilen eşine refakat etti ve İstanbul'dan yazdığı elli iki edebi mektupla *"İslami Doğu'yu laik bir kadının gözüyle ilk anlatan"* kişi oldu.[23] Bunlar okuru hem eğlendirmek hem de anlatının özgünlüğü konusunda okuru ikna edebilmek için özyaşam ayrıntıları içerdiği için yeni bir yolculuk anıları yazın tipini temsil ediyorlardı. Ayrıca kadın olarak erkek seyyahlardan daha kolay erişebildiği için Türklerin ev hayatına ait bazı daha özel noktalara odaklanıyordu. Ama İstanbul ev hayatına ait bu salnelere erişebilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı uzak sınır bölgelerine yolculuk yapmak zorunda kaldı. 16 Ocak 1717'de Viyana'dan İstanbul'a doğru yola çıkmaya hazırlanırken Papa Alexander'a şunları yazdı: *"Bir yandan kar altında kalıp donmak bir yandan da içinden geçeceğim Macaristan'ı talan eden Tatarlar tarafından kaçırılmak tehlikesiyle karşı karşıyayım."* Yolculuğu sağ salim atlattı ama çok az sayıda klasik kalıntı bulduğu için hayal kırıklığına uğradı. *"Size bu ülkedeki antikite kalıntılarından söz etmemi beklerdiniz ama Eski Yunanlılardan geriye çok az şey kalmış. Herkesin Truva Kapısı dediği bir kemer kalıntısının yanından geçtik (...) ama bence bu bir Zafer Kemeri'nin kalıntısıydı (ama bir yazıt*

21 Simon Ockley, *An Account of South West Barbary (Güney Batı Barbary'nin Anlatımı)* (J. Bowyer ve H. Clements için yayınlandı, 1713), s. 34.

22 Ovid Am-3.4.17 *Mitimur in vetitum semper cupimusque regatum.*

23 Billie Melman, *Women's Orients: English Women and the Middle East 1718-1918 (Kadınların Doğusu: İngiliz Kadınları ve Ortadoğu, 1718-1918)* (Basingstoke: Macmillan, 1995). s. 78.

göremedim)."[24] Truva'ya yaptığı bir yolculukla kadim kalıntıların neden bu kadar kötü durumda olduğunu keşfetti: *"Burada iyi mermerden yapılmış çok sayıda mezar ve büyük granit parçaları var ama Türkler bunlardan topları için gülle yaptıklarından sayıları giderek azalıyor."*[25] Ama antikitenin kalıntılarına kayıtsız kalmak yalnız Türklere özgü değildi. *"Yunan Madalyaları Koleksiyonunu nasıl geliştirdiğini"* şöyle anlatır: *"Bazı Makedonya Krallarına özellikle de Perseus'a ait çok değerli madalyalar satın aldım. Üstündeki kabartmalar o kadar canlı ki yüzündeki bütün kötülüğü seçebildiğimi hayal ediyorum. Gerçek Yunan heykelciliği stilinde yapılmış somaki bir büstüm var ama kime ait olduğunu dönünce bir bilene sormam gerekecek çünkü bu antikacıların (hepsi Yunanlı) bir şey bildiği yok. Onların işi sadece satmak."*[26] Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun bu güzel tarihi eserlerini takdir edecek beğeniden yoksun olduğu hatta Yunanlıları da bozarak bu hale getirdiği belirtilir. Onların sadece parasal değerini değil aynı zamanda güzelliğini görmek için seyyah bir İngiliz aristokratı olmak gerekiyordu.

Leydi Mary, Osmanlı askerlerinin zalim olduğunu söyler. Sırbistan ormanlarındaki hırsızlardan yakınır ve korumasına nasıl gereksindiğini anlatır: *"Gerçekten de Yeniçeriler onların [zavallı kasaba halkının] malına hiç acımadılar. Perişan köylüler dayak korkusuyla sessizce seyrederken bulabildikleri bütün koyun ve kümes hayvanlarını ayırım yapmadan katlettiler. Yeni doğmuş kuzular, yumurtlama çağında kaz ve hindiler ayrım yapılmadan katledildiler."* Bu manzara o kadar korkunçtu ki, *"sürüsüne merhamet dileyen Moelibeus'un şikayetlerini duyar gibi olmuştum."*[27] Zavallı Moelibeus Virgil'in ilk *Ecologue*'unda sürüsü zorla elinden alınan bir çobandır. Ona gönderme yapmanın iki amaca hizmet ettiği görülür birincisi Türkiye'yi adaletsiz, şiddet dolu ve Virgil'in topraklarını yitirdiği tıpkı geç dönem Roma Cumhuriyeti gibi iyi yönetilmeyen bir yer olarak belirlemek; ikincisi ise ima yoluyla Leydi Mary'yi Virgil gibi topraklarını yeniden ele geçirmiş ve adaletin döndüğü yerde yeni kavuştuğu boş vaktini kutlayan Virgil'in diğer çobanı Titirus'a benzetmekti. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu başka türlü söylemek gerekirse politik ahlakın yitirildiği bir yerdi ve toplumunun eski şanına yeniden kavuşmak için bir Augustus'a ihtiyacı vardı.

---

24 Robert Halsband, ed., *The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu, (Leydi Mary Wortley Montagu'nun Bütün Mektupları)*, 3 cilt (Oxford: Clarendon, 1965-1967), 1:320.

25 Aynı yer, s. 421; 31 Temmuz 1718 tarihli mektup.

26 Aynı yer, s. 364; 29 Mayıs 1717 tarihli mektup.

27 Aynı yer, s. 316; 1 Nisan 1717 tarihli mektup.

Ama bu, Leydi Mary'nin Osmanlı yaşamında güzel nitelikler olduğunun farkında olmadığı anlamına gelmez. *İlyada* çevirisinin ikinci cildi 1716'da yayınlanan Papa'ya 1717'de yazdığı mektupta bir Türk prensesi için yazılan bir şiire *"bunlar güzelliklerle dolu."* diyerek gönderme yapar. Papa'ya bunların kadim devirlerin şiirleri gibi yalnızca seslerine göre değerlendirilemeyeceğini söyler: *"Homeros'u o kadar iyi bilirsiniz ki bunu fark etmemiş olamazsınız ve aynı hoşgörüyü tüm Doğu Şiirine göstermelisiniz."*[28] Ama Doğu zamanın durduğu bir yerdir, Homeros'un mitolojik kahramanlarının zamanından itibaren bu böyledir. *"Homeros'unuzu burada sonsuz bir zevkle tekrar okudum ve daha önce güzelliğini tam olarak kavrayamadığım birçok kısa bölümün açıklandığını gördüm, çok sayıda geleneğin ve zamanın giysi modasının bugüne kadar geldiğini fark ettim."* Burada ev hayatının ayrıntılarının uzun ömürlülüğüne dikkat çeker:

"Prensesler ve büyük leydiler zamanlarını dokuma tezgahlarının başında peçe ve elbiselerine nakışlar işleyerek geçirirler; tıpkı Andromak ile Helen'in tanımlandığı gibi çevrelerinde her zaman çok sayıda hizmetçileri olur. Menelaus'un geniş altın kancalarla önden tutturulan ve çepeçevre zengin işlemeli kemerinin tanımı tıpkı şimdi büyük adamların taktıklarına benziyor. Helen'in yüzüne taktığı kar beyazı peçe hâlâ moda; ne zaman saygın sakallı yarım düzine paşayı güneşte otururken görsem (ki çok sık görüyorum) hatırıma iyi kalpli Kral Priam ile danışmanları geliyor. Diana'nın şarkısıyla dans eden Eratoların dansı kesinlikle hâlâ aynı. Büyük Leydi hâlâ dansı yönetiyor ve çok sayıda genç kız onun adımlarını taklit ediyorlar, eğer şarkı söylerse koro olarak ona eşlik ediyorlar. Melodiler son derece neşeli ve canlı ama içlerinde harikulade bir yumuşaklık da var."[29]

Kasabalardan birinde bir Türk hamamına gittiğini de şöyle anlatır: *"Bir Türk gelinin orada ağırlanışını ve uygulanan bütün törenleri izledim ve bu bana Teockritus tarafından Helen için yazılan Epithilamium'u*[30] *anımsattı ve bana kalırsa aynı gelenekler hâlâ devam ediyor."*[31] Bazıları Homeros'un zamanının erdemlerini paylaşan bütün geleneksel kırsal sadeliğine karşın, Osmanlı İmparatorluğu devlet yönetimi standartlarının gerilediği bir yerdir. Politik özgürlük ve ahlaki erdem meşalesi Türk kültüründe hâlâ görülebilen bu gibi klasik unsurları daha iyi değerlendirebilecek, zevk düzeyi çok daha yüksek olan İngiliz soylularına geçmiştir.

28 Aynı yer, s. 335; 1 Nisan 1717 tarihli mektup
29 Aynı yer, s. 332-333.
30 ÇN: Zifaf odasına giden geline yazılan şiir.
31 Aynı yer, s. 406; Mayıs 1718 tarihli mektup. Zifaf odasına giden geline yazılan şiir Theocritus'un *Idyll*'inde (*İdil*) bulunabilir 18.

İslam ve Doğu algısının 18. yüzyılda ne kadar seçkinleştiğini en iyi gösteren yazar Edward Gibbon'dır. Batının algılarında etkisi önemliydi çünkü Bernard Lewis'in dediği gibi: *"Çoğu Latince, zor anlaşılır ve din ve bilim adamlarının dar çevresi dışında pek az bilinen kitaplardan Peygamber'in tanımını ve İslam'ın yükselişini açıklıkla, zarafetle ve de en önemlisi inandırıcı bir şekilde yaptı."*[32] Bununla belki de Muhammed'in başarılarını oldukça dengeli bir anlatımı ilk kez yapılıyordu ve onu yaratırken klasikleri bu kadar iyi bilen birinin bu bilgiden büyük çapta yararlanması doğaldı.

Gibbon gençliğinde Çiçero ve Tacitus'un eserlerini incelemek için uzun saatler çalıştı ve sonunda Roma'ya gittiğinde bu onun için adeta bir eve dönüş oldu. Bu oldukça zorlu bir çalışmaydı: *"Artık yaşamayan iki dilin yorucu ama zorunlu öğrenim genç öğrencinin çok zamanını alıp hevesini kırabilir,"* diyordu.[33] Ama bir kez öğrenildikten sonra kadim çağları bilmek çok seçkin bir kulübün üyeliğine kabul edilmek demekti. Peter Gay'in söylediği gibi böyle bir çevrede antik çağlara rahatça gönderme yapabilmek çok revaçta olan bir edebi araçtı, *"yazarı okurlarıyla karşılıklı bir kutlama ilişkisine yerleştirirdi, yazar da gençliklerinde onlara öğretilenleri unutmadıkları için okurları kutlardı."*[34] Gibbon böyle bir eğitimin *"Roma ve Yunanistan'ın daha mükemmel olan deyimlerini inceleyen öğrenciler"* için büyük yararı olduğunu söyler. Antikite Gibbon için insanların *"mantığın ve güzel konuşma sanatının yüce dilini konuştuğu özgür ve seçkin uluslarının ışık ve bilim"* dünyasıydı; ona göre *"böyle konuşmaların modernlerin zevkini inceltmeye ve dehalarını yüceltmeye"* eğilimli olması gerekirdi.[35] Bu gibi sözler söyleyen Gibbon, *Kitapların Savaşı*'nda modernlerden biri değil de daha çok bir antikçağ taraftarı gibi konuşur. Ve Roma İmparatorluğu'na kuşkusuz hayrandı: *"Roma adına hâlâ saygı duymalıyız."*[36] Ama Gibbon bir gelenekçiden çok daha fazlasıydı. Gibbon modern dünyayı daha iyi anlamak için klasik mirasın kullanılmasına önem veriyordu. O sadece olayların tarihini yazmıyordu, dünyanın böyle olmasının nedenlerinin köklerine inmek için Roma tarihini kullanıyordu. Roy Porter'ın sözleriyle geçmiş *"kurumların, unvanların, mevkilerin ve ayrıcalıkların menşeini*

32 Bernard Lewis, *Islam and the West (İslam ve Batı)* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 1993), s. 98.

33 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Düşüşünün Tarihi)* ed. David Womersley, 3 cilt. (Londra, Allen Lane, Penguin Yayınevi, 1994), 3:419.

34 Peter Gay, *Style in History (Tarihte Üslup)* (Londra: Jonathan Cape, 1975), s. 24.

35 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Düşüşünün Tarihi)*, 3:908-909.

36 Aynı yer, s. 978.

açıklayarak onların gerçek doğasını ortaya çıkarıp anayasal çatışmalara çözümler önermek için göreve çağrılıyordu."[37] Gibbon yanıtların basitçe geçmişte olduğunu düşünüyor değildi ama antikiteyle kurulacak paralellikler ve yapılacak karşılaştırmalar ile güncel duruma göre gelecekte neler olabileceği konusunda daha iyi bir fikir üretilebilirdi. Ama bu sadece bir olasılıklar dünyası olabilirdi kesinlikler değil. Gibbon çok kuşkucu bir tarihçi olarak olayların radikal bir şekilde kesin olmadığını ve geçmişin açığa çıkardığı *"itici güçlerin anlaşılması olanaksız karmaşıklığının farkındaydı."*[38]

Gibbon'ın belki de en çok takdir ettiği şey Roma'nın uygarlığıydı. Ama tarihin karmaşıklığını kavramış olması Roma'nın yükselişini kaçınılmaz olarak görmesini engelledi. Roma uygarlığı tarihinin ilk dönemlerinde kolayca yoldan çıkabilecek mutlu bir dizi tarihi gelişmelerin ve bireysel hareketlerin ürünüydü. Belki de bu kırılganlık Gibbon'ın okurları için en önemli dersti: VIII. yüzyılda erişilen yükselişin sonsuza dek veya kaçınılmaz olarak süreceğine güvenmemek gerekirdi. Uygar Avrupa, Romalıların yönetimindeyken barbarların güçleri karşısında daha önce de düşmüştü ve tekrar düşeceği göz ardı edilemezdi. Gerçekten de Roma gibi birçok alanda üstün olan bir toplumun barbarların karşısında düşmesi bu gibi bir dönüşümün ne kadar olası olduğunu vurguluyordu.

Gibbon'ın İslam'ın yükselişini tanımlaması onun uygarlık ile barbarlığın kutuplaşmasına yoğunlaştığı göz önünde tutularak okunmalıdır. Gibbon'ın barbarları Tacitus'un Almanlarını örnek alır: Onlar uygar sanatlardan, yasalardan, maldan mülkten ve paradan yoksun konargöçerlerdi. Onlar da *"Roma'nın gururunu inciten"* Gotlar gibi büyük savaşçılardı.[39] Roma İmparatorluğu olan bölgenin sınırları içine yerleştikten sonra tek avantajları olan benzeri olmayan vahşetlerini yitirdiler. *"Çok daha ilkel ve karışık durumda olan ve Romalıların silahlarına karşı iki yüzyıl süreyle karşı koyan İspanya da birkaç ay içinde Arapların istilasına uğradı."*[40] Gibbon'a göre barbarlık şiddetin atlıkarıncasından başka bir şey değildi, her seferinde yeni ve korkunç bir kabile saldırısı zaferlerinin meyveleriyle gevşemiş bir öncekini yıkıyordu. Gibbon barbar Musa'nın Roma eserlerinin -kadim büyük şehir Lusitania'daki köprü, suyolları, zafer kemerleri ve amfiteat-

37 Roy Porter, Edward Gibbon: *Making History (Edward Gibbon: Tarih Yazmak)* (Londra: Weidenfeld ve Nicholson, 1988), s. 17-18.

38 Aynı yer, s. 92.

39 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Düşüşünün Tarihi)*

40 Aynı yer, s. 307-308.

rı- ihtişamını görünce şöyle dediğini anlatır: *"İnsanlar bu şehri kurmak için sanat ve güçlerini birleştirmiş olmalılar: Ona hükmedecek kişi mutlu biridir!"*[41] Oysa mutluluk ve refah ile birlikte tehlike de geliyordu. Çünkü barbarların en önemli niteliğini çürüten bunlardı: Askeri güçleri...

Barbarların bir diğer çok önemli niteliği daha vardı, bu da onların özgürlük aşkıydı. Gibbon da Tacitus gibi barbarları takdir edebilen biriydi özellikle de kendi toplumu tarafından değer verilen özellikleri sergilediklerinde. Bir barbarın ne olduğu hakkındaki düşüncesi "Kürtlerin" tanımında görülür: *"Sağlam yapılı, güçlü, ilkel, kontrol edilmekten hoşlanmayan, yağma bağımlısı ve kendi ulusal şeflerinin yönetimine yürekten bağlı bir halk."* Gibbon, Ksenophon'un *Anabasis*'indeki Kardukyalılar ile onların arasında isim, durum ve tavır benzerliği bulur.[42] O *"on binlerin büyük kralın harikulade zayıflığından ziyade özgür Kardukyalıların oklarından çektiğini"* anımsar. Ayrıca onların günümüzde de bu rolü sürdürmelerini de takdir eder: *"Kiros'un ardıllarına karşı kanıtladıkları kadim tarihten gelen özgürlüklerini Osmanlılara karşı da hâlâ savunuyorlar."*[43] Gibbon bu siyasal bağımsızlık aşkını Araplarda da sever. *"Arapların ulusal bağımsızlığını"* tanımlarken *"Pompeyli ve Trayanlı Sesostris ile Kiros'un silahlı gücü Arabistan'ı asla ele geçiremedi."* Ve *"Augustus'un lejyonları hastalık ve bitkinlikten kırıldılar."*[44] Arapların bu basit özgürlüğü *"her üyenin, toplumun vatandaşlık ve politik haklarında bölünmez bir payı olduğu Yunan ve Roma cumhuriyetlerindeki güzel ve yapay işleyişten çok farklıydı"*; ama en önemlisi onlar *"bir efendiye adice boyun eğmeyi"* her şeyden çok hakir görüyorlardı.

Gibbon çoğunu Roma metinlerinden alıp yeniden kullandığı Arap toplumuna ait çok sayıda kusuru da görebiliyordu. Dostluklarının *"parayla satın alınabilir, inançlarının tutarsız, alçaklıklarının keyfi"* olduğunu belirtir. Sıcağın Arapların kanını kaynattığını ve onları şehvetli yaptığını da açıklar.[45] Pliny'den şöyle alıntılar: *"Arap kabileleri hırsızlığa ve mala meraklıydı: Çölü geçen kervanlar rehin alınıp fidye karşılığı serbest bırakılır veya yağmalanırdı ve komşuları Job ve Sesostris'in zamanından itibaren bu açgözlülüğün kurbanı olmuşlardır."*[46] Kendileri de dilleri de *"hep aynı*

41 Aynı yer, s. 309.
42 Xen. *Anabasis* (*Anabasis*) s. 4.
43 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Düşüşünün Tarihi)*, 3:631 ve dn. 37.
44 Aynı yer, s. 158-159.
45 Aynı yer, s. 159-160.
46 Aynı yer, s. 162.

kalmıştır." Ama Gibbon belirli tipte toplumun kendine özgü liderler yarattığını düşünmüştür, tıpkı II. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun Antonin imparatorlarını yetiştirdiği için gücünün zirvesine eriştiği gibi, Muhammed'in erdemleri de içine doğduğu toplum tarafından doğumda ona aşılanmıştı. Muhammed'in dedesi ile ataları ülkelerinin prensleri olarak tanımlanır *"ama onlar Perikles'in Atina'yı, Medicilerin Floransa'yı yönettiği gibi bilgeliklerinin ve dürüstlüklerinin sağgörüsüyle hükmettiler."*[47] Özgürlük aşığı ve baskıya katlanamayan Araplar güçsüz bir despota dalkavuklukla asla boyun eğmezlerdi.

Arapların Muhammed'in liderliği altında davranışlarında meydana gelen değişim Gibbon için çok dikkat çekiciydi: şehir halkının *"yere saçılan tükürüğünü ve saçlarını"* topladığını gören Mekke valisi *"İran'ın Hüsrev'ini ve Roma'nın Sezar'ını gördüm ama Muhammed gibi halkına dostlarıymış gibi davranan bir kral asla görmedim"* demişti. Gibbon, *"Hevesin içtenlikli heyecanı sarayların soğuk ve resmi köleliğinden daha enerjik ve dürüsttür"* der.[48] Gibbon Muhammed'e yöneltilen sahtekarlık suçlamasına karşı çıkmakta ağır davranır çünkü çoğu zaman bunu keskin bir zekadan ayırmanın zor olduğunu fark eder: *"Şevkten hileye ilerleyen adım tehlikeli ve kaygandır: Sokrates'in şeytanı unutulmayacak bir anı oluşturur, bilge bir adam kendini nasıl aldatabilir, iyi bir adam başkalarını nasıl aldatabilir, vicdan kendini kandırmakla gönüllü sahtekarlık arasındaki karmaşık bir durumda nasıl uykuya dalabilir?"*[49] Gibbon Batı felsefesinin temelini atanlardan biriyle karşılaştırma yaparak Muhammed'e bir tür sahte sihirbaz muamelesi yapan geleneksel görüşlerden kendini uzaklaştırır. Onu Avrupa'yı etkileyen tarihi bir kişilik olarak görebilmektedir. Klasik göndermeler ona İslam'ı kuran adama karşı zeki ve karizmatik bir düşünür olarak daha tarafsız ve daha sempatik bir yaklaşım oluşturmak için olanak sağlar. Ama bu zekanın ve karizmanın Muhammed'e inananlarda yarattığı etki Gibbon'ı çok rahatsız etti.

Gibbon fanatiklikten nefret ederdi. Ona göre fanatik kişi dini şevk, boş inanç ve barbarlığın birbirine karıştığı yıkıcı bir gücü temsil ediyordu. Konstantinopolis'in MS 668-675'deki ilk kuşatmasında Müslüman askerlere *"peygamberin, Sezarların şehrini ilk kuşatan orduya, günahlarının affedildiğine dair gerçek veya yakıştırma sözleriyle nasıl şevk kazandırdığını görür."*[50] Gibbon ayrıca onları harekete geçiren şeyin hem askeri

47 Aynı yer, s. 161.
48 Aynı yer, s. 196.
49 Aynı yer, s. 212-213.
50 Aynı yer, s. 324.

şan ve şerefte hem de zenginlikte Roma'nın ardılları olmak olduğunu da belirtir: *"Roma'nın uzun zafer dizisi övgülerle Yeni Roma'yı fethedenlere geçecekti ve ulusların zenginliği bu iyi seçilmiş kraliyet ve ticaret merkezindeydi."* Ama Gibbon Arap ordularına geçebilecek maddi ve ruhsal yararların Roma uygarlığını sürdürmekle uyuşmadığını fark ediyor çünkü Gibbon'a göre Roma'nın değerleri ve yetiştirdiği büyük ahlaki önderler kısmen de olsa kiliseden ayrılıp bir devlet kurmuş olmalarının sonucuydu. Oysa tersine din korkudan ve cehaletten doğar ve bu da sadece dalkavukluk ile köleliği yüreklendirir. İnsanlar dini-politik liderlerinden korktuğu sürece bağımsızlıklarını yitirmeyi ve zorbalığa boyun eğmeyi daha istekle kabul edebilirdi. Porter'ın dediği gibi Gibbon hiçbir sivil devletin, *"Kilise militanının yıkıcı gücüne sonuna kadar dayanamayacağını"* görüyordu.[51] Roma devletini zayıflatan ve saldırıya karşı güçsüz bırakan şey dini fanatizmdi: Bizans *"Pers savaşlarından zayıf düşmüşken ve kilise Nasturi ve Monofizit mezhepleriyle uğraşırken Muhammed bir elinde kılıç diğerinde Kur'an olduğu halde Hıristiyanlığın ve Roma'nın yıkıntıları üzerine tahtını kurdu."*[52] Ve Gibbon tipik alaycı bir yaklaşımla mezhep inançlarının ateşli taraftarı olan Hıristiyan imparatorluğunun kendine karşı gelerek en büyük dini rakibine nasıl yenik düştüğünün resmini çizer.

Gibbon'a göre İslam'ın gücü Roma'nın zaafının bir aynada yansıması gibiydi. Rahip sınıfı veya merkezi organizasyonu olmayan bu din, sadeliğini korumuştu. Roma'nın İmparatorluğu hiyerarşik devlet kilisesinin pençesine giderek daha çok düşmüştü. Tabii Gibbon'ın İslam'a karşı duyduğu sempati onun çağdaş Hıristiyanlığın dolaylı eleştirisini yapmasına da yardım etti. Muhammed'in bir bakıma bilge ve anlayışlı bir yasa koyucu, dogmatik olmayan ve rahip sınıfı olmayan bir hareketin lideri olarak portresini çizmek Avrupa'nın özellikle de Roman Katolik Kilisesi'nin organize edilmiş bütün bu özellikleri içeren dinini ima yoluyla kınamak demekti. Aynı şekilde tarih yazarken Tacitus'vari bir modeli benimsemesi tarihi Haç'ın zafere doğru önlenemez ilerleyişi olarak gören Hıristiyanların bakış açısını reddetmek demekti. Tacitus'u kullanmak güç ve onun kötüye kullanımına alaycı bir bakış açısı benimsemekti ama bu bakış açısı son derece ahlaki bir dünya anlayışı üzerine kurulmuştu.

İslam'ın yükselişi Roma'nın yok oluşuna paraleldir. Muhammed'in Mekke'yi yeniden aldığı erken dönem zaferi Marius ile Sulla adlı generallerin

51 Porter, *Edward Gibbon*, s. 132.

52 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Düşüşünün Tarihi)*, 3:151.

Roma'ya dönüşüyle karşılaştırılır. Ama Muhammed merhametli davranıp ona karşı çıkanların hayatlarını bağışladığı halde Romalılar başkenti yurttaşlarının kanıyla lekelediler.[53] Senatonun otoritesinin açgözlü generallere devredildiği an Roma tarihinin dönüm noktasıydı ve Muhammed'in kansız ve cömert karakterli yükselişiyle doğrudan karşıtlık oluşturuyordu. Aynı şekilde *"Homeros'un kahramanları gibi gür sesi ile tanınan"* Muhammed'in amcası Abbas, Honain Vadisi savaşını tek başına lehine çevirdi.[54] Ama Roma'nın kuruluşuna yol açan bu gibi mitolojik olaylara geri dönmek Müslümanların geleneksel özgür ruhlu erdemlerini koruyacakları anlamına gelmiyordu. Gibbon'a göre kılıç elde ilerleyen İslam'ın başarıları tıpkı Roma düşerken olduğu gibi barbarlıkların artması anlamına geliyordu.

Gibbon MS 13 Temmuz 633'te Aiznadin'de karşı karşıya dizilmiş güçlere bakarken Roma'nın hayaleti arka planda duruyor gibidir. Bizans İmparatoru Heraklius *"Konstantin'in ardılları tarafından kirletilerek hâlâ kullanılan bu mağrur ismi"* kullanıp kendilerine *"Romalı"* diyebilenlerden oluşan yetmiş bin kişilik bir güç toplamıştı. Hıristiyan nefretinin, yağma aşkının, tehlikeyi ve ölümü hor gören barbarca bir karışımından esinlenen Derar ise karşılarındaki gücü yönetiyordu. Tek başına otuz Romalıyı uzaklaştırıp on yedisini öldürür veya atından alaşağı eder. Yenilgiden sonra Bizanslılar cömert bir barış önerisi sunmak zorunda kalırlar ama Derar bunu şu kibirli sözlerle reddeder: *"Siz Hıristiyan köpekleri, seçeneklerinizi biliyorsunuz; Kur'an, zorunlu haraç ya da kılıç. Biz barıştan çok savaştan zevk alan insanlarız ve sizin acınası sadakalarınızdan tiksiniyoruz çünkü çok yakında sizin zenginliğinizin, ailelerinizin ve sizlerin efendileri olacağız."*[55] Burada kendilerine *"Romalı"* diyenler kahraman Arapların karşısında eğildiler ve uygar değerlerden yoksun bir güce barış için yalvarmak zorunda kaldılar. Gibbon'a göre bu izlediğimiz Arap barbarlarla uygar Bizanslılar arasındaki bir savaş değil her iki tarafın da dini fanatizm ile barbarlaşmış olduğu bir savaştır.

Gibbon, Roma'nın geçmişi, Bizans'ın bugünü ve Arapların geleceğini karşılaştırarak yaptığı bu üçlü kıyaslamayı tekrar tekrar kullanır. Arapların 846'da Roma'ya saldırısında Papa VI. Leo'nun direnişini şöyle tanımlıyordu: *"Cumhuriyetin ilk yıllarının cesareti yüreğinde parıldıyordu ve ülkesinin yıkıntıları arasında Roma forumunun parçalarının üstünde yükselen mağrur sütunlar gibi dimdik duruyordu."*[56] Eski Roma'nın parlaklığının

53 Aynı yer, s. 204.
54 Aynı yer, s. 206.
55 Aynı yer, s. 253-255.
56 Aynı yer, s. 360.

ara sıra çakan şimşekleri Arapların fethinin önünde duran tek engeldi. Bölüm 57'de 11. yüzyıl Bizans İmparatoru Romen Diyojen'in Müslümanlara karşı koyma çabalarını anlatır. Gibbon sarayda *"Diyojen'in Ödokya'nın kocasından başka bir şey olmadığını"* söyler ama savaş alanında *"Roma İmparatoruydu ve zayıf güçlerle ve yenilmez cesaretle bu kişiliğini sürdürdü. Onun cesareti ve başarısıyla askerler nasıl davranacaklarını, halk umudu, düşmanlar da korkuyu öğrendiler."*[57] Romen Diyojen, Ermenistan'ı kurtarmak için üç zorlu sefere kalkıştı. *"Cüretkar bir hücuma"* girişti ama Müslüman komutan Alparslan büyük beceriyle karşı koyarak *"imparatorun tedbirsizliğinden"* yararlandı. Romen Diyojen savaşta *"Barbarların ustalıkla geri çekilen direnişine"* karşı tek başına gayretle ve sabırsızlıkla ilerleyen bir bölük mızraklı ve kalkanlı asker gibi saldırıyordu oysa Bizans yazarlarına göre Sultan *"gücünü bir harem ağasına teslim etti"* ve *"uzak bir yere çekildi."*[58] Romen Diyojen müthiş bir cesaretle savaştı ama *"alçakça korkaklığı veya daha alçakça olan kıskançlığıyla soyunu ve Sezarların mor üniformasını rezil eden rakip prens Andronikus'un ihanetine uğradı"* ve sonuçta *"bu talihsiz günde Roma'nın Asya bölgeleri bir daha geri alınamayacak şekilde kurban edildi."*[59] Ama bu yenilginin sonrasında Roma Cumhuriyeti'nin şaşaalı günlerinde son derece belirgin olan uygarlaşmış/barbar kutuplaşmasının eriyip yok olduğu açıktır. Esir alınan imparator *"silahları, mücevherleri ve mor üniforması yağma edildikten"* sonra, *"Konstantin'in bu ardılı üstünde bir köylü giysisiyle"* Türk Divanına götürülüp *"Asya hükümdarının önünde yeri öpmesi emredildi."* İstemeyerek boyun eğdi. Alparslan'ın ayağını imparatorun boynuna koyduğu söylenir ama Gibbon bundan kuşku duyar hatta hemen yere kapanmış imparatoru kaldırdığını elini üç kez *"içtenlikli bir sevecenlikle"* sıkıp ona *"imparatora yakışan bir tavır sergiledi."* Türkler daha sonra *"kahraman prenslerini terk eden değersiz askerleri sert bir şekilde cezalandırdı."*[60] Romen Diyojen'in onun yerinde olsa göstermeyeceğini söylediği Hıristiyan merhametini Alparslan ona gösterdi.

Arap fatihlerin ele geçirdikleri klasik mirasa karşı kayıtsız tavırları Gibbon için özellikle önemlidir. Müslümanların *"Yunanistan ve Roma ile yakın bir iletişim kurmanın önemli yararlarından, antikitenin bilgisinden, zevkinin saflığından ve düşünce özgürlüğünden kendilerini mahrum bı-*

57 Aynı yer, s. 535-536.
58 Aynı yer, s. 536-537 ve dn. 34.
59 Aynı yer, s. 537-538.
60 Aynı yer, s. 538-539.

raktıklarını" söyler.[61] Buna rağmen, eski dönemlerden miras kalan yanlış bilgileri tekrarlamayı reddeder. Halife Ömer'in İskenderiye'deki büyük kütüphanenin yakılmasını şu sözlerle emrettiği söylentisinin öyküsünü anlatır: *"Eğer bu Yunan yazıları Allah'ın kitabına uygunsa gereksizdirler ve saklamak gerekmez: Eğer karşı çıkıyorlarsa zararlıdırlar ve yok edilmelidirler."* O kadar çok kitap yakıldı ki şehrin dört bin hamamının altı ay boyunca yakıt ihtiyacı sağlandı. Gibbon *"hem bu gerçeği hem de sonuçlarını reddetmeye eğilimli görünür"* ve *Kur'an*'ın emri bu değil der çünkü *Kur'an*'da Müslümanların Hıristiyanların ve Yahudilerin kutsal kitaplarını korumaları gerektiğini yazar. Kadim kaynakların Bizans İmparatorluğunda uygar sanatların gerilemesi yüzünden kütüphanenin zaten kötü durumda olduğunu yazdığını belirtir. Üstelik *"Can sıkıcı Aryan ve Monofizit tartışmaları gerçekten de hamamlarda yakıldıysa, bir filozof gülümseyerek bunun insanlığın yararına olduğunu söyleyebilir,"* diye ekler.[62] Gibbon bu gibi söylentilerin doğruluğunu reddetse de klasiklerin nasıl olsa yasaklanacağına inanır: *"Homeros'un mitolojisi o koyu fanatiklerin nefretini körükleyecekti."* Büyük edebiyata ilgi duymayan Araplar *"tembel bir cehalet içinde Makedonya sömürgelerini, Kartaca bölgelerini ve Roma'yı ele geçirdiler: Plutarkos'un ve Livy'nin kahramanları unutuldu gitti."*[63]

Gibbon klasiklerin Arapların dini şevkini yatıştırıp halifenin tiranlığı altında artık yitirilmiş olan geleneksel özgürlüklerini canlandırarak onları en azından uygarlaştıracağına inanıyordu:

"Yunan ve Latin ekollerinde gördüğümüz eğitim zihinlerimize seçkin bir zevk standardını yerleştirmiş olabilir; ben dillerini bilmediğin ulusların edebiyatını ve yargılarını kötülemeye hevesli değilim. Yine de klasiklerin öğretecek çok şeyi ve Doğuluların da öğreneceği çok şey olduğuna inanıyorum: Üslubun ölçülü asaleti, sanatın zarif orantıları, görsel ve entelektüel güzelliğin formları, kişilik ve tutkunun doğru olarak tanımlanması, anlatının ve tartışmanın güzel söz ve yazı sanatıyla aktarımı, epik ve dramatik şiirin usule uygun örgüsü. Gerçek ile mantığın etkisinin daha belirgin ifadesi. Atinalı ve Romalı filozoflar vatandaşlık ve dini özgürlük haklarının nimetlerinden yararlandılar ve onları desteklediler. Onların ahlaki ve politik yazıları Doğulu despotizmin prangalarını yavaş yavaş açabilir, sorgulama ve hoşgörünün liberal ruhunu yayabilir ve Arap bilgelerin halifelerinin bir tiran ve peygamberlerinin bir sahtekar olduğundan kuşkulan-

61 Aynı yer, s. 352.
62 Aynı yer, s. 284-286.
63 Aynı yer, s. 352.

maya yüreklendirebilirdi."[64]

Gibbon ancak onların fanatizmi yatıştığı zaman bilimin yeniden canlandırılmasının ilk şafağının sökeceğini ve Musa'ların kadim kürsülerinden davet edilebileceğini düşünüyordu. Ondan sonra halifeler imparatorluğun eyaletlerini değil sanatı ele geçirmeyi gaye edineceklerdi: *"Özgür merakları Yunanlılarla rekabet etmeyi yeniden ateşleyince, kadim kütüphanelerin tozunu silip süpürünce, çalışmaları o güne kadar araştırma ve doğruyu arama zevki ile ödüllendirilmiş olan filozofları tanıyıp onları ödüllendirmeyi öğretecekti."*[65]

Gibbon uygarlığa güvendiği ölçüde imparatorluktan kuşku duyuyordu. Peter Brown, Gibbon'ın bir *"imparatorluk sosyologu"* olduğunu ve *"her zaman Roma İmparatorluğu'nu imparatorlukların evrensel çıkmazının bir örneği olarak gördüğünü"* söyler.[66] Bu çıkmaz, gücün ülke içinde bireysel özgürlükler ve resmi otorite arasında paylaşımıyla ilgiliydi. Çünkü Porter'ın dediği gibi, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Düşüşünün Tarihi "sonuçta gücün işlevini inceliyordu."* Tarihin görünmeyen eli güçtür.[67] Gibbon'ın Roma'yı takdire bu denli değer bulmasının nedeni de buydu: Yasanın, özgürlüğün ve imparatorluğun taleplerini bu kadar uzun süre dengeleyebilmesiydi. Roma'nın politik yapısının İngilizlerin ünlü karma anayasal kuruluşunu yansıttığını da görebilmesi güven vericidir. İmparatorluğun sorunu toplumu kemikleştirmesiydi. Gibbon'a göre gelişme için uluslararası rekabet gerekliydi, bu durum en iyi şekliyle kadim Yunanistan'da gözlemlenmişti ve şimdi de çağdaş Avrupa'da görülüyor olması güven vericiydi: *"Kadim Yunanistan'da şehirler birlik ve bağımsızlığın mutlu bir birleşimiyle kurulmuşlardı ve aynı şey modern Avrupa uluslarında daha geniş çapta ama daha gevşek bir formda tekrarlanıyor: Dil, din ve tavır birliği onları bir diğerinin değerini izlemesini ve yargılamasını sağlıyor: Yönetim ve çıkarlarda bağımsızlık onların tek tek özgürlüğünü kanıtlıyor ve onları şöhret yarışında öne çıkmaya çalışmaları için teşvik ediyor."* Roma'nın bu düzeyde mükemmelliğe eriştiğini düşünmüyordu; aslında *"Romalıların durumu bu kadar elverişli değildi"*; ama Roma tarihinin erken döneminde iyi alışkanlıklar edinmişti: *"Ulusal kişiliğin belirlendiği cum-*

64 Aynı yer, s. 353.

65 Aynı yer, s. 417.

66 Peter Brown, *"Gibbon's Views on Culture and Society in the Fifth and Sixth Centuries" (Gibbon'ın Beşinci ve Altıncı Yüzyılda Kültür ve Toplum Üzerine Düşündükleri) Edward Gibbon and the Decline and Fall of the Roman Empire (Edward Gibbon ve Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Düşüşü)*, ed. G.W. Bowerstock, John Clive ve Stephen R. Graubard (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1977), s. 37-52, 39.

67 Porter, *Edward Gibbon*, s. 94.

huriyetin erken döneminde Latium ve İtalya şehirleri arasında sanat ve bilimde benzer bir rekabet ateşlenmişti, Yunanlı efendilerine erişmeye veya onları geçmeye heves ettiler."[68] O zaman imparatorluğun sorunu özgürlüğü sınırlaması, rekabeti durdurması ve toplumu zayıflatmasıydı. İmparatorlukla sağlanan güç ve zenginlik iltifatı ve dalkavukluğu yüreklendiriyor, böylece toplumun liderleri üstündeki kontrolünü zayıflatıyordu.

Gibbon, Doğulu imparatorlukları bu bağlamda görüyordu. Ona göre, Konstantin'in *"imparatorluk gücünü Doğululaştırması tam bir felaketti"* ve *"köleliğe, boş inançlara ve cinselliğin kötü kullanılmasına"* giden uzun bir inişe geçmekti.[69] Roma'nın özgür ruhu teokrasinin kör inancına, Hıristiyanlığın alçakgönüllülüğü ateşli yüksek politikalara dönüştürülmüştü. Bu bakış açısı yalnızca İslam dünyasına uygulanmıyordu. Gibbon'a göre ayakta kalan Doğu Roma İmparatorluğu kokuşmuş ve durgun bir yolsuzluk havuzuydu. İmparatorların hepsi eşit derecede değersizdi. Öyle ki tek bir bölüm elli hükümdarı kapsıyordu.[70] Arap imparatorluğunda da aynı şekilde gücün aşırı merkezileşmesi ve imparatorlukların yüreklendirdiği toplumsal birliğin yok oluşu görülüyordu: *"Augustus ve Antonin'lerin yönetiminde yaygın olan ayrılmaz birliği ve kolay itaati çaresizlik içinde aramalıyız."*[71] Araplar Romalıları bile aşan etkileyici bir enerji ve kararlılıkla işe başlamışlardı ama bu aynı zamanda da bir tedbirsizliğe de işaret ediyordu: Roma Cumhuriyeti'nin zafer dolu günlerinde *"senato ile danışmanlarının taburları nasıl tek bir savaşa yoğunlaştırdığını ve bir düşmanı tümüyle etkisiz hale getirmeden ikincisine karşı düşmanca hareketlere girişmediklerini. Bu çekingen politika prensipleri yüce veya heveşli Arap halifeleri tarafından hor görülüyordu. Aynı gayret ve başarıyla Augustus'un ve Artakserkses'in ardıllarına saldırdılar."*[72] Ama Arapların her ne kadar tedbirsiz bir yönü varsa da aynı zamanda hayranlık duyulacak kadar da disiplinliydiler: *"Arap fatihlerin ölçülülüğünü ve disiplinini alkışlamamız gerekir."*[73] Aynı şekilde Konstantinopolis kralları Araplarla olan ilişkilerinde *"çoğu zaman bu barbarların disiplininde barbarlara özgü bir şey olmadığını hissediyorlardı."*[74] Ama güçlü halifeler bir kez koruma olarak

68 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Düşüşünün Tarihi)*, 3:421.
69 Porter, *Edward Gibbon*, s. 104-105.
70 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Düşüşünün Tarihi)*, Bölüm 48.
71 Aynı yer, 3:322.
72 Aynı yer, s. 237.
73 Aynı yer, s. 311.
74 Aynı yer, s. 410-411.

çok sayıda Türk'ü işe aldıklarında, *"hırslı ve endişeli"* olan bu nöbetçiler *"bir devrimin cazip vaatlerine kapıldılar."*[75] Dört yıl süren bir kargaşada bu taburlar *"İnançlıların üç komutanını yönetime getirdiler, işten attılar ve öldürdüler. Türkler korku veya hiddet veya açgözlülükle tahrik olduğunda o halifeler ayaklarından sürüklendiler, çırılçıplak yakıcı güneş altında bırakıldılar, demir çubuklarla dövüldüler."* Türklerin küstahlığı ancak epey sonra sınırlandırılabildi ama artık olan olmuştu. *"Doğunun ulusları peygamberlerin ardıllarını ayaklar altına almayı öğrenmişti ve ülkede barışın nimetleri gücün ve disiplinin gevşetilmesiyle sağlandı."* Bunların hiçbiri Gibbon'a şaşırtıcı görünmüyor çünkü *"askeri despotizmin zararları o kadar aynıydı ki ben Roma İmparatorunun muhafız kıtasının öyküsünü sürekli anlatmak durumunda kalıyorum."*

Roma dünyasının genel barbarlığa teslim olmasını Gibbon'ın Haçlı Seferlerini anlattığı bölüm kadar iyi aktaran olmamıştır. François Furet'nin haklı olarak iddia ettiği gibi Haçlı Seferlerinin prensibi Gibbon için asla kabul edilmez bir şey olan vahşi fanatizmdir. O her zaman *"Hıristiyanlık öncesi bir uygarlığı Hıristiyanlaştırılmış barbarlığa yeğlemiştir."*[76] Haçlı orduları kadim Perslerin Yunanistan'ı fethetmek için kullandığı kalabalık güruhlara benziyordu: *"Darius ile Serhas'ın kadim ordularının büyüklüğü belirsizdir ama ben Latin krallarının giriştiği ilk harekat olan Nice [Nicaea] kuşatmasında tek bir kampta birleşen ordudan daha büyük bir sayıda askerin bir araya geldiğini sanmıyorum."*[77] Ama sayıca büyüklük, disiplinin ve askeri şevkin yerini tutmaz: Birinci Haçlı Seferi ve yüz bin şövalyesi ve askeri yardımcıları *"İskender'in otuz beş bin Makedon ve Yunanlı ile giriştiği ve başardığı Asya'nın fethiyle karşılaştırılamaz,"* onun en büyük umudu *"omuz omuza savaşarak mızrak ve kalkan kullanan piyade taburlarıydı."*[78] Bazı şövalyeler çocuk veya yetişkin kölelerinin etini yemeye başlayınca Haçlı Seferleri kısa sürede barbarlığa dönüştü. Bu da onları Türklerin ve Arapların gözünde *"daha iğrenç"* hale getirdi.[79] Bu *"Batılı Barbarlar"*[80] 1204'te Dördüncü Haçlı Seferi sonunda Doğu Roma İmparatorluğu'nun kalbine yönelerek Konstantinopolis'i talan ettiler. Onların *"duygudan yoksun açgözlülüğü"* Haçlıların şehrin büyük klasik kut-

75 Aynı yer, 265-366.

76 François Furet, *"Civilization and Barbarism in Gibbon's History" (Gibbon'ın Tarihinde Uygarlık ve Barbarlık)* Howestock, Clive ve Graubard, Edward Gibbon'da, 3:588.

77 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Düşüşünün Tarihi)*, 3:588.

78 Aynı yer, s. 587.

79 Aynı yer, s. 589.

80 Aynı yer, s. 601.

sal mirasını kirletip yok etmesine yol açtı: Tapınaklar ve kitaplar ve eşi benzeri olmayan sayısız heykel yok edildi: Bunların arasında savaş veya yarış arabası sürücüsü, Sfenks, Romulus ile Remus'u emziren kurt, Bellerofon, Pegasus, ödülünü veren Venüs, Herkül ve *"güzelliğiyle Barbar vandallarda acıma ve utanç uyandırabilecek"* eşsiz bir Helen heykeli de vardı.[81] Konstantinopolis'in Latinleri ne Horace'ın deyimlerine ne de *İncil-i Şerif*'in Yunancasına rağbet ettiler oysa *"aynı dil bilgisi Platon'un anlamını ve Homeros'un güzelliklerini"* onlara açıklayabilirdi.[82]

Sonunda Fransız Kralı IX. Louis Tunus'u kuşatırken ölünce Gibbon'a göre Haçlı Seferleri ironik bir hal aldı: Gibbon kendi gibi hiciv yazarı olan Voltaire'den alıntı yapar: *"Bir Hıristiyan kral Kartaca'nın kalıntıları arasında Dido'nun Suriye tanrılarını tanıttığı ülkede Muhammed'in mezhebinin üyeleriyle savaşırken öldü."*[83] Ama Haçlı Seferlerinin sona ermesi Konstantinopolis için sadece kısa bir ara demekti. *"Roma'nın gücü, Yunan sanatı ve biliminin birleştiği"* o büyük şehir, *"o özgür düşünce"* ve Konstantin başkentini Roma'dan taşımaya karar verdiğinde[84] *"tek bir zihin tarafından şekillendirilip inşa edilen"* şehir giderek zayıfladı ve sonunda Bizans'ın son günlerinde *"Roma dünyası Trakya'nın bir köşesine çekildi."* O zaman bile imparatorluğu kıskacına alan dini fanatizm onu serbest bırakmadı. İki Bizans hizbi *"Sezar ile Pompey'in tüm dünyaya karşı mücadele ederken sergiledikleri kadar hırs ve düşmanlık sergilediler."*[85] Kadim Roma'nın ruhunun sadece son izleri son günlere kadar yaşadı ve son Konstantin bir avuç soylu gönüllüsüyle *"Romalı erdemlerinden esinlenerek"* şehri son Müslüman saldırısına karşı savundu.[86] Ama onların bu başarısızlıklarıyla birlikte Doğu'nun uygarlıktan uzun süredir gerilediği dönemi ve barbarlığın içine düşmesi tamamlandı.

81 Aynı yer, s. 695-697.
82 Aynı yer, s. 727.
83 Aynı yer, s. 652.
84 Aynı yer, s. 910-911.
85 Aynı yer, s. 823.
86 Aynı yer, s. 950.

6. Romalı Raca

Endüstri Devrimi'nden önce Avrupa'nın dünya ekonomisine katkısı oldukça alçakgönüllüydü. Çin ile Hindistan belki de küresel üretimde başı çekiyorlardı. Uzakdoğu ise İngilizlerin dikkatini ancak erken modern dönemde çekmeye başladı. Daha önce karşılaştığımız tüccarlar ve seyyahlar yepyeni bir ticari fırsatlar ve kültürel ilişkiler dünyasını ortaya çıkardılar. Bu ilişkiler geliştikçe Hindistan, İngilizlerin Doğu hangi ülkelerden ibarettir konusundaki algısında çok daha merkezi bir rol oynamaya başladı. İngilizlerin Doğu kavramı Türk'ün korkunç görünümünün hakimiyeti altındaydı ama Osmanlı İmparatorluğu zayıfladıkça ve Avrupa'nın ufku genişledikçe İngilizlerin hayal gücünü giderek daha çok etkileyen o çok uzak ülkeler oldu. Hindistan'a duyulan ilgi Clive'ın 1757'de Plassey'deki zaferinden sonra belirli bir şekilde çoğaldı ama asıl Napolyon'un 1798-1801 Mısır seferinden sonra iyice gelişti. İngiliz yazarları Hindistan'ın *"ötekileştirilmesini"* hem abartmak hem de tersi için klasik göndermeler yaptı, bazen de İngilizlerin İngiliz üstünlüğü konusundaki rahatlatıcı varsayımlarına meydan okudu. Daha sonraki sömürgeci dönemde göreceğimiz sarsılmaz İngiliz olma kavramı 18. yüzyılda bu kadar yaygın değildi.[1] Ama Hindistan'ı yönetmek tatminkarlık duyguları yanında endişelere de yol açtı ve bu birçok İngiliz metninde yer aldı. Hindistan gibi geniş bir alanı İngilizlerin elindeki küçük güçle yönetmek zorunluluğunun özellikle de 1857 isyanından sona daha katı ve daha aleni sömürgeci metinlerin ortaya çıkmasına yol açtığı görülüyor. Tarihi modellere duydukları hayranlıkla

1 Kate Teltscher, *India Inscribed: European and British Writing on India, 1600-1800 (Hindistan Yazıları: Hindistan Konusunda Avrupalıların ve İngilizlerin Yazıları 1600-1800)* (Delhi: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 1995).

klasikler İngilizlerin buyruğu altındaki Hintlilerle gelişen ilişkilerini şekillendirmelerine yardım etti.[2] Roma İmparatorluğu bir kez daha bu hayali gereksinmelerin çoğunu cevaplayabildi.

Çoğu doğru olmasa da Romalılar Hindistan hakkında çok şey biliyorlardı. Aslında Balsdon'un dediği gibi *"Hindistan hakkında hiçbir öykü gerçek olamayacak kadar tuhaf sayılmazdı"*.[3] Romalı coğrafyacı Strabon da Hindistan hakkında yazılanlara pek değer vermiyordu: *"Hindistan hakkında yazanların hepsi birer yalancı olduklarını kanıtlamışlardır,"* onlar *"kulaklarının içinde uyuyan adamlardan"*, *"burnu olmayan adamlardan"* ve *"madenden altın çıkaran karıncalardan"*[4] söz eder. Tarihçi Megasthenes'e göre Kafkaslar'da yaşayanlar *"kadınlarla ortalıkta cinsel ilişkiye giriyor ve (...) akrabalarının etini yiyorlardı,"* ve *"burası tek ayağının üstünde durup başında kalaslar tutan güçlü sufilerin ülkesiydi"* diyordu.[5] Ama Megasthenes'in ikinci en kötü yalancı olduğunu söylediğine göre herhalde bu öyküleri ciddiye almıyordu.[6] Hatip Dio Krisostom'a göre Hindistan'da süt ve zeytinyağı akan nehirler vardı ve halkı hastalanmadan ve genç ve güzel kalarak dört yüzyıldan fazla yaşıyordu.[7] Bu gibi tuhaf öyküler Romalıların hayal gücündeki Hindistan'ın ne kadar egzotik bir yer olduğunu gösterir. Roma'nın bu Hindistan algısının iki bölge arasındaki lüks madde ticareti tarafından yaratılıp etkilendiği kesindi.[8] Hindistan ayrıca bilgelerin yaşadığı, Doğulu sufilerin ve fanatik dindarların bilgeliklerini geliştirmek için zorluklara katlandığı garip adamların daha da garip tedavi yöntemleri ve ilaçlar önerdiği bir yerdi. Hindistan aynı zamanda Büyük İskender'in fetihlerinin de sınırını temsil ediyordu ve böylece imparatorluğun erişebileceği en uzak yeri de temsil ediyordu. En önemlisi o bir karşıtlıklar ülkesiydi. Hintliler görünüşe göre hem alçak gönüllü hem de lüks bir hayat yaşıyorlardı. Strabon, *"Bütün Hintliler sade bir yaşam sürerler (...) ayrıca gereksiz rahatsızlıklara da kapılmazlar; bu yüzden davranışları düzenlidir.*

2 Rama Sundari Mantena, *"Imperial Ideology and the Uses of Rome in Discourses on Britain's Indian Empire," (İngiliz Hindistan İmparatorluğu Söyleminde Sömürgeci İdeoloji ve Roma'nın Kullanımı) Classics and Imperialism in the British Empire*'da *(Britanya İmparatorluğunda Klasikler ve Emperyalizm)* ed. Mark Bradley (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2010), s. 54-73, 57.

3 J.P. V. D. Balsdon, *Romans and Aliens (Romalılar ve Yabancılar)* (Londra: Duckworth; 1979), s. 60.

4 Strabon 2.1.9 Loeb çeviri; karşılaştırın 15.1.57-66. Antikçağda Hindistan tanımları üstüne, ayrıca bkz. Dio Chrysostorm Or. 35.18-24; *Arrian Indica* 1-17; karşılaştırın Lucian *True History (Gerçek Tarih)* 2.6-16 yabancı ülkelerde görülecek mucizelerin benzer listesi için.

5 Strabon 15.1.56 ve 61.

6 Aynı yer, 2.1.9.

7 Dio Chrysost. Or. 35.18-24.

8 Bkz. Grant Parker, *The Making of Roman India (Romalı Hindistan'ın Yaratılması)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 2009).

Ama kendilerinde engelleyemedikleri tek şey hırsızlıktır." diyordu. Yine de, *"genelde sade yaşamlarının aksine, süslenmeyi,"* severler ve *"dore nakışlı giysiler giyerler ve değerli taşlardan yapılmış takılar kullanırlar."* Burası o kadar garip bir yer ki, *"erdem ile dürüstlüğe eşit derecede saygı duyarlar; bu nedenle aynı zamanda bilgelikte üstün değillerse yaşlı adamlara saygı göstermezler."*[9] Grant Parker, Hintlilerin erdemiyle barbarlığının çoğu zaman birlikte anıldığına dikkat çeker *"sanki biri diğerine bağlıymış gibi."*[10] Aslında, bu gariplik Hindistan'ı anlamak için anahtardı. Romalılar bu alternatif toplumun nasıl işlediğini ancak onun köklü egzotikliğini kabul ederek anlayabildiler.

Hint toplumunun benzersiz olduğunu İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tarafından 18. yüzyılın son çeyreğinde Hindistan'a gönderilen çoğu yönetici kavramıştı. Şirketin böylesine farklı ve geniş bir bölgeyi az çok başarıyla yönetebilmesi için onun kültürünü anlamanın zorunlu olduğunu kavradılar. Bu nedenle ilk genel vali Warren Hastings'in döneminde Hint yasalarını ve toplumsal kurallarını çevirip incelemek için önemli bir çaba harcandı. Bu çalışmalarda yer alan kişiler arasında en yeteneklisi 1784'te Asya Derneği'ni kuran Sir William Jones'tu. Jones, Hint geleneklerine gerçek bir sempatiyle yaklaşıyordu ve bu sempatinin bir bölümünü Avrupalı okurlara aktarmaya çalıştı. Sanskritçenin *"Yunancadan daha mükemmel, Latinceden daha zengin"* olduğunu düşünmesine rağmen en değerli yapıtları Yunanca ve Latince ölçülere göre çevirerek Arapça ve Sanskritçe edebiyat geleneklerini Batılılaştırmaya çalıştı.[11]

Jones bilgi edinmenin anahtarının ilk elden ve doğrudan ilişkiler olduğuna inanıyordu ve bilgisini bunlara dayandırdı: *"Asyalıların davranışlarının en adilane tanımının Doğu edebiyatını yakından bilen ve uzun süre Doğu'da yaşamış kişiler tarafından yapılması gerekir."*[12] Roma'nın büyük tarihçisi *"Roma'da farklı zamanlarda toplam kırk yıl yaşamış olan Plutarkos"* bile bunu başaramadı çünkü *"Roma dilini onun tarihini bir araya toplamaya yetecek kadar iyi öğrenememişti."*[13] Jones Doğu hakkında Batıda önceden kabul edilmiş her kavrama karşı çıktı. Hatta Türk algısı bile gözden geçirilip düzeltildi: *"Avrupa'da Türkler kadar Hıristiyan dünyası-*

9 Strabon 15.153 ve 54.

10 Parker, *The Making of Roman India*, (Romalı Hindistan'ın Yaratılması), s. 312.

11 Sir William Jones, *The Third Anniversary Discourse, On the Hindus (Üçüncü Yıldönümü Söylemi, Hintliler Üzerine)*, s. 34.

12 *The Works of Sir William Jones (Sir William Jones'un Yapıtları)* ed. Teigmouth, 13 cilt. (John Stockdale, Picadilly; ve John Walker, Paternoste-Row, 1807 için yayınlandı), 2:457.

13 Aynı yer s. 467.

na korku salan ve merak uyandıran başka hiçbir halk yoktur; aynı zamanda özgün dehası ve tavırları konusunda böylesine yanlış fikir edindiğimiz başka bir halk da yoktur." [14] Jones ayrıca Hintlilerle Avrupalı valiler arasında iki coğrafyayı neredeyse akraba ilan edecek ortak bir Aryan miras da keşfetti.[15] Ama Jones'un Doğu'ya karşı beslediği sempatinin de bir sınırı vardı. Türkler tarafından yazılan bazı Türk tarihi kitaplarının Türkler tarafından çok değerli bulunduğunu belirttikten sonra *"oysa"* der *"itiraf etmek gerekir ki bu yazarların üslubu (...) bizim sade ve zarif ifade anlayışımıza, Çiçero'nun önerdiği ayrıntılı, geniş açılı ve doğal akıcılığı olan yazı tarzına hiç uymaz."* Gerçekten de Jones onların üslubunu anlaşılmaz bulur: *"Tam tersine verdikleri sayıların çoğu o kadar aşırı ve deyimlerinin çoğu o kadar abartılı ki onları sabır ve zevkle okuyabilecek bir Avrupalının çok garip zevkleri olması gerekir."* [16] Jones Batı edebi geleneğinin yüksek otoritesinin klasik temellere dayandırıldığına inanıyordu. Yayınladığı *Second Anniversary Discourse of the Asiatic Society*'de *(Asya Derneğinin İkinci Yıldönümü Söylemi)* şunu belirtir: *"Asya'da yolculuk yapanlar özellikle de ziyaret ettikleri ülkelerin edebiyatına aşina olanlar Avrupa'nın yeteneklerinin üstünlüğünü doğal olarak kabul edeceklerdir: Bu gözlem en azından İskender kadar eskidir."* Bu inancını İskender'in öğretmeni Aristoteles'in *"Asyalıların köle olmak için yaratıldıkları"* düşüncesine katılacak kadar ileri götürmese de *"Avrupa'yı bağımsız bir prenses, Asya'yı da onun nedimesi olarak tanımlayan Atinalı şairin çok haklı olduğuna"* inanır.[17]

Jones'a göre yarımadanın kültürü değişmez ve durağandı. Hint geleneği o kadar geçmişe bağlıydı ki adeta antikiteye kadar uzanıyordu. Yunanistan, İtalya ve Hindistan'ın tanrılarını karşılaştırmalı olarak inceleyen yapıtında şunu belirtir: *"Mısır, Hindistan, Yunanistan ve İtalya'nın eski putperest uluslarının çeşitli yerleşim merkezlerine göç etmeden önce, yani Musa'nın doğumundan çok önce bir ilişki içinde olduklarına inanıyorum."* [18] Yaygın olan tapınma yöntemleri birbirlerine çok benziyor, *"üç farklı ülkede tapınılan Tanrılar arasında koşutluklar var (...) ama hangisinin özgün, hangisinin onun kopyası olduğunu söylemeye cüret edemem."* [19] Tabii klasik Avrupa ile klasik Hindistan geleneklerini birleştirmeye hevesli olması

14 Aynı yer s. 455.

15 Bkz. Tony Ballantyne, *Orientalism and Race: Aryanizm in the British Empire (Oryantalizm ve Irk: Britanya İmparatorluğunda Aryanizm)*, (Basingstoke: Palgrave, 2002).

16 *The Works of Sir William Jones, (Sir William Jones'un Yapıtları)*, 2:483.

17 Aynı yer, s. 3, 12.

18 *"On the Gods of Greece, Italy and India" (Yunanistan, İtalya ve Hindistan Tanrıları Üstüne), Works of Sir William Jones (Sir William Jones'un Yapıtları)* içinde, 3:386.

19 Aynı yer, s. 3:386.

hiçbir Batılının o dönemde veya daha önce yapamadığını yapmaya kararlı olduğunu gösterir: *"Her ne kadar ikisi de o kadar karmaşık, hatta belki de saçma da olsa güzellik ve yücelikle iç içe geçmiş."* Ama duyduğu sempatiye rağmen Jones'un yapıtını yüzeysel olarak saf ve tarafsız bir bilim adamının büyük eseri olarak kabul etmek kolaya kaçmak olur. Jones'un yapıtlarının hukuki veya edebi geleneksel Hint otoritelerini uyarlamakta İngilizlere yardımcı olduğu anımsanmalıdır. Yerel ve Batılı geleneklerinin arasındaki kesin farkı belirsizleştirerek İngiliz yönetiminin çok daha doğal görünmesini sağladı.

Buna rağmen İngiltere'deki çoğu kimse Jones'un yaklaşımını aşırı derecede sempatik buluyordu. Edmund Burke, Doğu Hindistan Şirketi'nin genç yöneticilerine verdiği gücün onları baştan çıkaracağını düşünüyordu. Ülkeye döndükten sonra Warren Hastings'i kötü yönetim suçlamasıyla dava etti ve dava sırasında vali, Roma'nın yolsuzluğa batmış Sicilya Valisi Verres'e benzetildi. Hastings sonunda aklandı ama bu dava İngiltere'de sömürgelerine karşı giderek genişleyen bir üstünlük duygusunun çoğalıp daha da yaygınlaşmasını yansıtıyordu. Artık imparatorlukta silah zoruyla ele geçirilmiş ve Parlamentoda temsil edilmeyen İngiliz soyundan gelmeyen çok sayıda insan yaşıyordu. İmparatorluğun yüzölçümü ve içerik bakımından bu değişimi sömürgelerdeki yönetimin sömürgecilik gerçeğine açıkça daha uyumlu bir hale gelecek şekilde yenilenmesi tartışmalarını beraberinde getiriyordu. Ama Hindistan'daki İngiliz yönetimi kırılgandı ve genelde yerli seçkinlerin rızasına dayanıyordu. Bu nedenle, Hindistan'da ne tür bir hükümet kurulmalı ve yasaları nasıl şekillenmeli soruları acilen yanıt bekliyordu. Fransız Devrimi'nden sonraki yıllarda İngiltere'de hem muhafazakar hem de gerici bir tavır oluşmuştu.[20] Bu duygu haznesinden yararlanmak isteyen faydacı filozof John Stuart Mill'in babası ve Doğu Hindistan Şirketi'nin bir çalışanı olan James Mill çok daha yargılayıcı ve eleştirel bir Hint tarihi yazdı. Onun *History of British India (İngiliz Yönetimindeki Hindistan'ın Tarihi)* adlı yapıtı çok etkili oldu ve Doğu Hindistan Şirketi'nin gelecekteki yöneticilerinin yetiştirildiği Haileybury Eğitim Koleji'nde standart ders kitabı yapılıp 19. yüzyılın *"Hindistan tarihinin hükümran el kitabı"* olarak tanımlandı.[21] Kitabının yayınlanmasından sonra şirkette yüksek görevlere getirildi.

Onun tarihi, üslup olarak Jones'un edebi yapıtlarından çok farklıdır. Ön-

20 Bkz. Javed Majeed, *Ungoverned Imaginings: James Mill's The History of British India ve Orientalism (Hakim Olunamayan Hayaller: James Mill'in İngiliz Hindistan'ı ve Oryantalizm)* (Oxford: Clarendon Yayınevi, 1992).

21 Ronald Inden, *Imagining India (Hindistan'ı Hayal Etmek)* (Oxford: Basil Blackwell, 1990), s. 45.

celikle bir tarih kitabıdır. Hint toplumunun hem politik hem dini liderlerinin durağan ve zalim yönetimi yüzünden yozlaştığını ve bunun da doğal olarak yeni ve daha uygar Avrupalı güçlerin yönetime el koymasına yol açtığını iddia eder. Tarihini geç dönemde başlatarak Avrupalı ve İngilizlerin Hindistan ile ilgilenmesindeki rolünü açıkça abartır. Böyle olunca Hastings ile Jones ekolüne ve onların yerel gelenekleri anlamaya dayanan sempatik yönetim düşüncesine karşı çıkışı temsil eder. Mill faydacılık prensibine dayanan evrensel olarak uygulanabilen etraflı bir hukuk düzeni bulmaya çalıştı.[22] Evrensel bir yönetim sistemi kurmak için çok çeşitli hükümet şekillerinin incelenmesinin gerektiği açıktı. Bu nedenle Mill'in yaklaşımı doğal olarak karşılaştırmalıydı. Mill, tarih boyunca kurulmuş çeşitli yönetim şekillerini inceleyerek eleştirel karşılaştırma yöntemiyle daha mükemmel bir çözüme ulaşmaya çalıştı.

Javed Majeed, *"bu incelemede karşılaştırmaların artzamanlı ve eşzamanlı ekseninde çoğu zaman bir düzensizlik"* olduğunu ileri sürer.[23] Mill, Hindistan'ı eline geçirdiği herhangi bir kültürel ölçüte göre kıyaslamaya heveslidir. Mill'in yüksek eğitimi ve Edinburgh Üniversitesi'nde klasiklerde elde ettiği başarılar düşünüldüğünde bu karşılaştırma noktalarının çoğu için antikiteye başvurması doğaldı.[24] Roma ve Yunan edebiyatı, felsefesi, yasaları ve tarihine yapılan göndermelerin sömürge halkının yönetim şekli konusuna çok değerli katkıları oldu. Klasik geleneğin İngilizlerin Hindistan sömürgeleriyle ilgili yöntemlerinde oynadığı önemli rol Hint Devlet Memuru sınavlarında Latin ve Yunan dillerine verilen öneme de yansır.[25] Bir parlamento raporu İngiliz Dili ve Edebiyatına 1.500 puan, Latin ve Yunan dillerine 1.500 puan, Matematiğe ise 1.000 puan verilmesini önerdi. Modern Avrupa dilleri, Sanskritçe ve Arapçaya, her biri için 375'er puan verilmişti. Bu değerlendirme Yunan ve Roma eğitiminin Batı kültüründeki merkezi yerini belirliyor ve Avrupa dışındaki geleneksel kültüre önemli bir rol vermiyordu. Bu, Jones'vari yaklaşımın belirgin bir şekilde değiştiğini vurguluyordu. Hint kültürü asimile edilebilir bir şey gibi gösterilmek ye-

22 Majeed, *Ungoverned Imaginings (Hakim Olunamayan Hayaller)*, s. 131.

23 Javed Majeed, *"Comparativism and References to Rome in British Imperial Attitudes to India" (İngiltere'nin Hindistan'a Karşı Sömürgeci Tavırlarında Roma Karşılaştırmaları ve Göndermeleri) Roman Presences: Receptions of Rome in European Culture*'da *(Romalı Duruşu: Roma'nın Avrupa Kültüründe Algılanışı)* 1789-1945, ed. Catherine Edwards (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1999), 88-109.91.

24 Bkz. A. Bain, *"The Early Life of James Mill" (James Mill'in Erken Yaşamı)* Mind 1 *(Akıl I)* (1876), s. 97-116.

25 Bkz. Majeed, *"Comparativism and References to Rome" (Roma Karşılaştırmaları ve Göndermeleri)* s. 92-98. Ayrıca bkz. Phiroz Vasunia, *"Greek, Latin and the Indian Civil Service" (Yunanistan, Latin ve Hindistan Devlet Hizmeti)* Cambridge Classical Journal 51 (2005), s. 35-71.

rine esasen farklı bir şey olarak temsil ediliyordu. Yunanlıların Barbarlar hakkındaki görüşlerinin özelliğini yansıtan birçok iki kutuplu karşıtlıklar yerlilere uygulandı: Özgür karşıtı kast sistemine bağımlı, mantıklı karşıtı mistik, yenilikçi karşıtı durağan. Mill ne kadar eski ve saygıdeğer olursa olsun Britanya'nın bu toplumdan ne kadar üstün olduğunu göstermeye çalışır. Ama Mill, Hindistan'ın doğası gereği gelişmekten aciz olduğunu düşünmez. İngiliz yönetiminin büyük umudu Hint uygarlığını geliştirmekti. Bu bağlamda İngiltere ile klasikleri bir tarafa, Hindistan'ı ise diğer tarafa yerleştiren iki kutuplu karşıtlık yetersizdir. Roma İmparatorluğu'nun eyaletleri gibi Hindistan da en azından kuramsal olarak çok uzun sürse ve bu yolda geleneksel yöntemlerden kendini ne kadar çok arındırması gerekse de sömürge gücünün düzeyine erişebilirdi.

Mill'in başlıca farkı daha başlarken kendi yaklaşımıyla, Jones gibi ilk elden ilişkilerle elde edilen bilginin önemine değer verenler ile yaptığı ayırımdadır. Mill hiç Hindistan'a gitmedi ve *"Doğu dillerinden herhangi biri hakkında çok az ve basit düzeyde bilgiye ancak sahipti."*[26] Mill bunda bir zorluk görmüyordu: *"Yetenekli bir adam İngiltere'deki dolabında bir yılda Hindistan hakkında gözlerinin ve kulaklarının yardımıyla Hindistan'da geçireceği uzun bir ömür sırasında edinebileceğinden daha fazla bilgi edinebilir."*[27] Bu uzaklık Mill'e göre Doğu'nun ayartıcı cazibesine uzun süre açık kalarak baştan çıkmış Doğu sempatizanlarının tersine onun nesnelliğinin daha güvenilir olduğunu gösterirdi. Destek almak için tarihçi kahramanı Tacitus'a başvurur: *"Tacitus hiç Almanya'ya gitmediği, kültürsüz ecdadımızın dilini kesinlikle bilmediği halde Almanların davranışlarını mükemmel bir şekilde yazdı."*[28] Mill *"peş peşe bir grup Hintli beyefendi tarafından bir diğerinden ödünç alınan"*[29] genel görüşlere dayanan delilleri kullanmanın yarattığı sorunlardan şikayet eder. Ama aynı şekilde *"cüretkar ve yüzeysel seyyahların yeni ülkenin zenginlikleri konusunda yaptığı gözü pek"* tanımlamalara da pek değer vermez. O daha çok *"Agesilaus döneminde Pers kralının sarayına gönderilen"* ve *"doğunun ihtişamının parıltısının ötesini görebilen Arkadyalı elçi"* gibi olmak ister.[30] Ve bağımsızlık iddiasını daha da kesinleştirmek için kendi ikilemini ilk *"tarafsız"* büyük tarihçi Tukididis'inkine benzetir: *"Yanlış bilgi kaynaklarının ya-*

26 James Mill, *The History of British India (İngiliz Yönetimindeki Hindistan'ın Tarihi)* 5. baskı ed. Notları ve devamını hazırlayan Horace Hayman Wilson, 9 cilt (J. Madden, 1858) yazarın önsözü, s. xx.

27 Aynı yer s. xxiii.

28 Aynı yer s. xxi.

29 Aynı yer s. xv.

30 Aynı yer, s. 2:145 dn. 3.

rattığı güçlük ilk titiz tarihçi tarafından hissedilmiştir." Ama Tukididis'i özgün Yunanca ile alıntılar.

Bu alıntı metinin içinde değil de bir dipnotta verilmiştir. Mill'in eserinin dikkat çekici yanı dipnotlarını çoğu zaman özgün dillerinde yazılmış alıntılarla doldurulmuş olmasıydı. Klasik alıntıların dipnotlara konması gerçekte onların metne göre ikinci derecede önemli sayılması demek olsa da sonuçta metnin iddialarına meşruluk ve otorite kazandırıyordu. Alıntıları kitabın sonuna değil de sayfaların altına yerleştirmesi metnin üst yapısına fiziksel destek sağladıkları anlamına gelir. Gibbon'ın notları düşüncelerini çoğu zaman desteklediği kadar alt üst etse de Mill'in dipnotları yeni evrensel yorumunun ebedi değerini ve geçerliliğini belirlemek için onu yüzyıllar öncesine uzanan bir geleneğin çerçevesine oturtmak amacındadır. Söyledikleri o zaman ne kadar doğruysa antikite yazarlarının büyük eserlerinde de o kadar doğruydu.[31] Ama Mill ikinci derecedeki kültürler arasında bunu uygulayanları kınar: *"Kaba ulusların uzak bir antikiteye öykünmekten garip bir keyif aldıkları görülüyor."*[32] Herodot'a gönderme yaparak Mısırlıların kendilerinin en eski toplum olduğuna inandıklarına dikkat çeker: *"Ama Hindistan yarımadasının halkı eski çağlara en cüretkar saldırıları yaptılar."*[33] Bu, Burmalıların ülkelerinin ilk sakinlerinin yaşamlarının bir *assenchii* sürdüğüne inandıklarını söyler ve bu zaman birimini şöyle açıklar: *"Eğer üç yıl süreyle tüm dünya yüzeyine sürekli yağmur yağacak olursa"* o zaman yağmur damlalarının toplam sayısı ancak bir *assenchii* içindeki yıllara eşit olurdu. Bunun etkisi iki yönlüdür: Yerlileri mitolojik açıklamalara inanacak kadar cahil ve basit oldukları için kınamak ve onların kendi şecerelerini açıklayan mitolojisinde bile zaman kavramı olmayan bir toplum olduğunu vurgulamaktır.

Mill için efsane ve tarihe karşı alınan tavır İngilizler ile Hintlilerin arasındaki en büyük farklılaşmayı oluşturur. İşte bu yatkınlık, *"kaba ulusların evrensel olarak belirgin özelliğini ve uygarlaşmamış toplumun en dikkat çekici karakterini oluşturan şeydir,"* onların *"geçmiş çağları olağanüstü olaylar ve kişiliklerle doldurma ve her şeyi doğanın sınırlarını zorlayacak kadar abartma"* merakıdır. Mill'e göre bu yatkınlığın nedeni şudur: *"Kaba bir halka ait her tutku ve duygu kendini vahşi ve aşırı sonuçlarla sergiler. Ulusal kibir de diğer tutkuların izinden gider ve bilginin onu dizginlemesine izin vermeden her halkın dehasına esin veren masallar yaratır"*

31 Dipnotlar için bkz. Antonius Grafton, *The Footnote: A Curious History (Dipnotları: Tuhaf Bir Tarih)* (Londra, Faber and Faber, 1997).

32 Mill, *The History of British India (İngiliz Yönetimindeki Hindistan'ın Tarihi)*, 1:107.

33 Aynı yer s. 107, dn. 3.

-Livy'nin önsözü dipnot yapılarak bu fikir desteklenir.[34] Hint mitolojisini gerçek olayların izini sürmekte yetersizliğinden dolayı alaya alır: *"Antikitenin en başarılı halkı"* Yunanlılar bile *"efsane ve mitlerinde kendi ülkelerinin ilkel durumunu o kadar yetersiz bir şekilde anlattılarsa onlardan belirgin bir şekilde ve itiraf ettikleri gibi geri olan uluslardan daha fazlası beklenmez."*[35] Ve Hint mitolojisi hakkındaki horgörüsünü haklı çıkarmak için onu Batı'nın bu konudaki geleneksel sıralamasının en sonuna yerleştirir: *"Doğulu halklar efsanelerinin olağanüstülüğü konusunda bütün diğer ırkları geride bırakmışlardır. Babil, Arap, Suriye ve Mısır halkları mucizevi öyküler yaratma ve onlara inanma eğiliminde oldukları için yıllardır Avrupalılar tarafından kınanmışlardır."* Doğuluların ne kadar uzun zamandır bu gibi öyküler anlatmaya meraklı olduklarını vurgulamak için, kadim çağın hiciv yazarı Lucian'ın *"yazdığı tarihe inanılmaz öyküler eklediği için adı kötüye çıkmış bir yazardan söz ederken, onun hiçbir Suriyeli ile tanışmadığı halde yalancılığını böylesine mükemmelleştirdiğini yazarken, bunun acılığı evrensel olarak hissedilecek bir alaycılık olduğunu"* söyler.

Hindistan sadece efsanenin tarihe yeğlendiği bir yer olarak değil bu nedenle aynı zamanda tarihi olmayan ülke olarak da gösterilir. *"Yunanlıların yazılarındaki dağınık imalardan, Hintlilerin İskender'in saldırısı sırasında tavır, toplum ve bilgi bakımından içinde bulundukları durumun modern Avrupa ulusları tarafından keşfedildikleri zamanki durumları ile aynı olduğu anlaşılır."*[36] Hindistan algısı böyle atalet imalarıyla doluydu. Burası niteliği değişmeyen bir yerdi ve yarattığı izlenim yüzünden Mill'in bakış açısına göre daha ilerici bir toplumun direksiyona geçmesi çok doğaldı. Değişimi olmayan ülkenin tarihi de yoktur; onun tarihi İngilizlerin gelişiyle başlar. Bu bakış açısına göre, Hindistan'ın ilerleyebilmesi için İngilizler gerekliydi. Sürekli durağanlık tuzağından kurtulmak için Hindistan'ın İngilizlerin yol göstericiliğine ihtiyacı vardı. Sonuç olarak İngilizlerin Hint geleneklerinin bataklığına çekilmemek için yerel kültürden uzak durmaları gerekliydi. Doğu ile Batı'nın kaynaşması mümkün değildi; bunun için İngiltere'nin Hindistan'ı durgunluğundan çekip çıkarmayı başarabildiği uzak bir geleceği beklemek gerekiyordu.

Mill, Hindistan'ın geleneksel hukuksal yapısını yetersiz bulur. Hint yargıçlık sistemini Herodot'un Pers kralı için söylediği sözlere benzetir: *"Onun arzusu yasaydı."*[37] Ve mahkemelerin halka açık yapılmasının da

34 Aynı yer, s. 116, dn. 1.
35 Aynı yer, s. 115, dn. 1.
36 Aynı yer, s. 118.
37 Aynı yer, s. 2:153, dn. 1; Herodot'tan alıntı. 3:30.

"kaba uluslara özgü" olduğunu düşünür ve onda *İlyada*'da Aşil'in kalkanında resmedilen cinayet duruşmalarının izini görür.[38] Hint yasaları Roma prensiplerine dayandırılmış İngiliz yasalarının kesinlikle çok altındadır. Kişiler ile nesneler arasındaki hukuki ayırımdan söz ederken şunu söyler: *"Bu Roma hukukunun altyapısının üstüne getirilen bir düzenlemeydi. Nedeni de sonucu da karışıklık yaratan bu kaba düzenleme İngilizler için geçerli olmayı hâlâ sürdürür. Mantıklı bir ayrım yapmak için girişilen mükemmel olmayan bu çaba bile Hintlilerin çok çok üstündeydi."*[39] Alacaklıların borçluları yakalayıp bağladıktan sonra paralarını alana kadar dövmesine izin veren Hintliler eski Mısırlılardan bile daha geriydiler: *"Bu uygulama Mısırlılar arasında eski çağlarda uygulanıyordu ama yeterince ilerleme kaydedip onu iptal ettiler."*[40] Mill'e göre Hintlilerin mülkiyet yasaları da klasik Yunan ve Roma'dan oldukça geriydi: *"Sadece oldukça gelişmiş toplumlarda mülk edinme yasaları atama yapma hakkını da tanıyacak şekilde genişletilir. (...) Atina'da ilk kez Solon tarafından, Roma'da ise herhalde on iki masa tarafından uygulamaya konuldu. Oysa Hintliler çağlar boyunca en eski çağlardaki toplumlar kadar basit ve kaba kaldığından mülk edinme kavramını bu kadar genişletemediler."*[41]

Mill'in tarihinin 1858 basımı Hint isyanının şokundan kısa süre sonra yayınlandı. Böyle bir olayın İngilizler arasında geleneksel Hint kültürü konusunda en azından daha aşağılayıcı bir dilin kullanılmasına yol açacağı tahmin edilebilir. İlginçtir ki tam tersi oldu. Bu basım Oxford'da Sanskrit kürsüsüne ilk oturan ve 1840'ta Mill'in tarihinin devamını yazan Horace Wilson'un yazdığı ilave dipnotlarla yayınlandı. Yorumlarının çoğunun İngilizlerin *"Ayaklanma"* olarak adlandırdığı isyandan önce yazıldığı açıkça anlaşılır ama 19. yüzyılda Hint kültürünün sempatiyle gözlenmesinden daha bir büyük düşmanlığa doğru bir kaymanın olmadığını da gösterir. Aslında Wilson'un Hint hukuk sistemi konusundaki yorumları yelpazenin diğer ucunda yer alır. Klasik kavramlara aynı şekilde başvuran Wilson, Mill'in aksine, *"Pirrhus'un Roma lejyonları hakkındaki gözlemlerinin ruhuna uygun olarak, insan şöyle demekten kendini alamaz: Ben Hint hukuk sisteminde barbarca bir şey göremiyorum."*[42] Aynı şekilde *"mülkü vasiyetle bölme hakkının verilen örnekte görüldüğü gibi uygarlıkta bir gelişmeyi kanıtlamadığı açıktır!"* Hem Solon'un yönetimindeki Atinalılar

38 Aynı yer, s. 1:150, dn. 3: Homeros'tan alıntı *İlyada* 18:497.
39 Aynı yer, s. 157.
40 Aynı yer, s. 167, dn. 1; Diodorus Siculus'tan alıntı Kitap 1.
41 Aynı yer, s. 173.
42 Aynı yer. s. 162, dn. 1.

hem de On İki Masa'nın yönetimindeki Romalılar *"kesinlikle Hintlilerden daha az gelişmişlerdi,"* diye karşı çıkar.[43] Aslında Wilson'un yorumları, Doğu araştırmaları konusunun gelişmesiyle bazı akademik çalışmalarda Hint kültürünün değerlendirilmesinin çok daha dengeli yapıldığını göstermektedir. Oysa Mill'in bu gibi kaygıları veya incelikleri yoktur: *"Barbar bir halkın ceza hukukunun evrensel özelliği iki prensiptir; şiddet ve kısas. Yunanlıların ve Romalıların erken çağlarda yasaları zalimdi, Mr. Gibbon On İki Masa'nın yasalarının Draco'nun heykelleri gibi kanlı harflerle yazılmış olduğunu söyler."* Mill *"Hintli karakterine genelde yakıştırılan o ılımlılığı"* reddeder. Aksine *"başka hiçbir ülke daha kan dökücü yasalara sahip değildir,"* der ve Sir William Jones'u bile alıntılayarak *"onların insanlarda şok yarattığını"* belirtir.[44] Bir dipnota çeşitli örnekleri sıralar -sahtekarlık yapan bir kuyumcu *"jiletle doğranmaya"* mahkum edilmiş; kocasını, oğlunu veya ruhsal rehberini öldüren bir kadının kulakları, burnu, elleri ve dudakları kesilecek ve inekler tarafından öldürülmeye terk edilecektir- Mill'in çekeceği paralel bellidir: *"Aynı sakatlama sistemi İran'da da vardır."*

Mill'e göre Hintlilerin barbarlığını gösteren kesin bir işaret de onların cinsel töreleridir: *"Kaba insanlar arasında kadınlar çoğunlukla aşağılanırlar; uygar insanlar arasında ise yüceltilirler. Barbarlarda cinsel tutku şefkat yaratmayan vahşi bir dürtüdür."*[45] Hintlilerin zina yasalarının *"cinsel birleşmenin her türlü yasa dışı şeklini içermesi"* onu tiksindirir: *"Eğer yasalar insan davranışlarının kanıtı sayılacak olursa bu yasa maddesi cinsel arzunun düştüğü ahlak bozukluğuna işaret eder."* Şok içinde şunları belirtir: *"Yasada ahlak çerçevesinde çevrilmesi olanaksız bölüm başlıkları bile bulunmaktadır ve bunlar Avrupa yasalarında bilinmeyen suçları belirlemektedir."*[46] Wilson'un yorumları Mill'in iddialarını çürütmek için yine klasikleri yardıma çağırır: *"İtham konusu suçlar (...) eğer hiciv ve tarih yazarlarına inanmak gerekirse Yunanistan ve Roma'nın en parlak dönemlerinde dahi bilinmez değildiler."*[47]

Mill Hint dininin geriliği için bazı hafifletici koşullar görebiliyordu. *"Bu bakımdan Hintlilerden pek de ileri olmayan ama dünya tarihinde kendine isim yapmış birçok ulus görüyoruz,"* der.[48] *"Hintliler insan toplumları-*

43 Aynı yer, s. 173.
44 Aynı yer, s. 176-177.
45 Aynı yer, s. 309.
46 Aynı yer, s. 186.
47 Aynı yer, dn. 2.
48 Aynı yer, s. 228.

nın birinci ve en alt düzeyini aşarak epey gelişme kaydetmişlerdir," diye düşünür, "*ama o zaman bilince yerleştirilen düşüncelerin uzun süre saklandığı görülür.*" Bu nedenle, "*Yunanlılar ve Romalılar evren hakkında daha kapsamlı bilgiler edindikten sonra da Jüpiter ve Mars ile dağ, ağaç ve nehir tanrılarını terk etmediler; onlar sadece bu temel kavramları yeni sezgilerine ve vardıkları sonuçlara uyarlamaya çalıştılar.*" Belki de Hintlilerin 330 milyon tanrısını sıralayan "*uzun ve harikulade listeyi*" hâlâ saklamalarını açıklayan ve haklı da çıkaran budur.[49] Mill yine de okurlarının bu gibi inançların klasik gelenekle karşılaştırıldığında ona göre ne kadar geri olduğunu unutmasına izin vermez: "*Yunanlı şairlerin efsanelerinde anlatılan Tanrısal Doğa düşüncesinin ne kadar rezil ve aşağılayıcı olduğu iyi bilinir; o kadar ki Platon onların okunmaya değmez olduğunu söylemişti.*" Platon'a göre "*gençliğin şairlerin tanrılar hakkında yazdıklarından çıkaracakları tek pratik anlam şudur: Her tür suçu işlemek ve kötülüklerinden elde ettikleri kazançlarla pahalı kurbanlar sunup tanrısal güçleri yatıştırmak.*" "*Brahma rahipleri de Tanrılar hakkında söyledikleri yüce sözlerle Yunanlı şairlerden pek geri kalmadığı için*" Hint dininin pek farklı olmadığını düşünür.[50] Hintliler de tıpkı "*doğanın bilinmeyen olayları karşısında endişelenen çekingen barbarlar*" gibi "*onları yarattığına inandıkları varlıkları yatıştırmayı büyük bir hevesle arzu ederler.*"[51] Kadim çağın mantığından uzak oldukları için onların dini inançlarını barbarlara özgü inançların bir birleşimi olarak görür: "*Druidlerin düşünceleriyle Hindistan'da Barahmin'lerin, İran'da Magi'lerin, Asur'da Kaldeanların ve Mısır'da rahiplerini arasındaki benzerliğe Yunanlılar ve Romalıların da çok şaşırmış olması ilginçtir.*"[52] Hint dininin gariplikleri Mill'in gözünde geç dönem antikitenin neo-Platoncularının mitolojideki alegorik anlamları çarpıtmasına benzemektedir. Örneğin Proklus "*Hıristiyanlıktan birçok yüce fikri alıp onları Putperest mitolojinin en değersiz kalıntıları ve tortularıyla harman ederdi.*"[53]

Hintlilerin kast sistemini Mill gibi bir İngilizin kavraması çok zordur ama o bunun Hint toplumunu anlamak için temel bilgi olduğunu düşünür: "*Hint toplumunun bütün çerçevesinin ona dayandığını*" ve "*birinci derecede önemli bir konu*" olduğunu ve "*tam olarak açıklanması*" gerektiğini

49 Aynı yer, s. 231.
50 Aynı yer, s. 236 ve dn. 1; Platon'dan alıntı de *Rep. (Devlet)* 596.6.
51 Aynı yer, s. 238.
52 Aynı yer. s. 237.
53 Aynı yer. s. 262-265; Bryant'ın *Analysis of Ancient Mythology (Kadim Mitolojinin Analizi)*'nden alıntı.

düşünür.[54] Yine de böyle tuhaf bir hiyerarşiyi anlayabilmek için Platon'un yardımına gerek duyar. *"Platon'da dikkat çekici bir bölüm vardır (...) burada dünyada tek başlarına kalmış veya gelişmemiş bir bölgede bulunan küçük bir grup insanın başına gelecekleri tanımlar."* Onlar doğal olarak yaptıkları işe göre kendilerini dört sınıfa ayırırlar. *"Bir nedenleri olmasa da Hintlilerin de benzer düşüncelere sahip oldukları görülür."*[55] Dörtlü bölünmelerden kadim örnekler verir: *"Kolçiyalılar ile İberyalıların da kademe ve unvanı soydan gelen ve değişmeyen dört kasta bölündüğünü görmek ilgi çekicidir."*[56] Gerçekten de, klasik deliller kast ayırımının en eski dönemlere ait olduğunu gösterir: *"Herodot'ta bir bölüm bize monarşinin başlangıcından önce Medlerde de kast ayrımı olduğunu anlatır."*[57] Mill, kast sistemini tarihin en uzak noktalarına yerleştirerek Hindistan'ın hiçbir şeyin değişmediği bir yer olduğunu saptar. Hint kültürünün antikiteye uzanması barbarlık ve geri kalmışlık işareti olurken klasik geçmiş ile ilişkileri Avrupalılar için gelişmelerini dayandırdıkları temellerin ne kadar sağlam olduğunu gösterir.

Brahmanlar en üstün kast olarak, Mill için gelişmemiş bir toplumun örneğidir. Jül Sezar'a göre benzer rahiplerin eski çağlarda İngiltere'de de olduğuna dikkat çeker: *"Eski İngilizler arasındaki Druidler öğrettikleri inançlar ve sahip oldukları çok sayıda benzer ayrıcalıklar ve rütbeler ile Brahmanlara benzerler."* Şimdi Hintliler eski çağlardaki İngilizlerin yerini alırken modernler tarafsız üstün nitelikli gözlemciler oluyorlardı. Sezar gibi Hindistan'a bakmaya gelen (uzaktan da olsa) ve onun barbar halini görüp sözleriyle fetheden Mill oluyordu.[58] Kadim insanları tarih öncesi dönemlerdeki durumlarından kurtaran, klasiklerle beslenen mantığın gelişmesiydi: *"Druidler onların üstünde sınırsız hakimiyet kurduğu zaman atalarımız barbardı. Bilgi geliştikçe Yunanlılar ve Romalılar arasındaki kahinler ve rahipler güçlerini yitirdi."*[59] Mantık gelişmediği zaman basit halk kitleleri, dilenmeyi *"rahiplik gücünün azımsanmayacak bir kaynağı"* olarak kullanan rahiplerin sahtekarlıklarının kurbanı oluyordu. Bir dipnotta ise şunları ekler: *"Rahiplerin yalancılığının, hilekarlıklarının genel aracı olduğu görülüyor. Romalılar arasında da öyleydi ve asla verimsiz değildi."* Çiçero'nun *"rahiplerin dilenme mesleğine engel olunmasını önerdiğini"*

54 Aynı yer, s. 127.
55 Aynı yer, s. 120, dn. 1.
56 Aynı yer, s. 127, dn. 1; Herodot'tan alıntı 2:104-105; Strabon 2:765.
57 Herodot 1.101.
58 Mill, *The History of British India (İngiliz Yönetimindeki Hindistan'ın Tarihi)*, 1:1330, dn. 6; Sezar'dan alıntı BG 6.13.14.
59 Aynı yer, s. 128, dn. 1.

de sözlerine ilave eder.[60] Hindistan'ın temelden durağan ve katı bir hiyerarşiye bölünmüş olması onu toplumsal kaynaşmanın mümkün olmadığı bir ülke yapar ve yönetici konumundaki İngiltere ile kaynaşması da aynı şekilde mümkün görünmez. Bununla da yetinmeyip Hindistan'ı doğası gereği heterojen bir ülke olarak gösteren Mill onun içselleştirdiği "izm"leri aşmak için yabancıların yönettiği bir devlete kesinlikle gerek duyduğunu iddia eder.

Mill, Hint toplumunu mahkum eden şeyin kökünde, uygarlığın olmayışını görür. Bu, kısmen onun maddi ilerlemenin düşük bir düzeyi olarak gördüğü şey ile ilgilidir. Maddi gelişme daha geniş toplumsal başarıların bir işareti olduğu için onun önemine inanır. İnsanların hayvan postu giymekten dokuma yapmaya nasıl ilerlediğini ve bunun insanın *"en alt düzeyde barbarlıktan yukarı"*[61] yükselişinin göstergesi olduğunu söyleyerek Platon'un da buna değindiğini ekler: *"Platon'un toplumun kökenini açıklamaya çalışırken bu gelişmenin izini nasıl sürdüğünü gözlemlemek merak uyandırıcıdır,"* der.[62] Başka sözcüklerle söylemek gerekirse bunun insanlığın evrensel özelliği olduğu görülürken o da bunu genellikle uygarlıkta ilerlemenin güvenilir ölçütü yapar. Mill boyamanın *"eski bir sanat"* olduğunu düşünür: *"Kadim insanların çok değer verdikleri mor rengi Herkül'ün icadı sayarak onun kökenini çok gerilere, o muhteşem zamanlara uzatırlardı."* Mill dokumacılığın keşfini de, *"dokumacılığın ilk kez keşfedildiği ve mükemmel bir düzeye eriştiği yer olarak Yunanlılar ve Romalılar tarafından kutsanan"* Arakne şehrine mal eder.[63] Burada dokumacılık çok yaygın olsa da klasik mükemmellikle karşılaştırıldığında Hint toplumu geri kalmış sayılırdı: *"Bu hüner Hintliler arasında henüz bebeklik çağında"* ve bu da *"çok sevilen bu sanatın icrasında kullanılan aletlerinin kaba sabalığında görülebilir."* Mill yine de tüm doğunun tekstil ürünlerinin kalitesini reddetmez. Ve şöyle der: *"Platon'dan öğrendiğimize göre Yunanlılar arasında herhangi bir dokumacılık ürünü en nadide ve güzel olarak tanıtıldığı zaman, onu Perslerinkiyle karşılaştırırlardı"*;[64] Pliny de Babil örtülerinin seksen bin *sesterces*[65] değerinde olduğundan söz eder. Barbarların dokuma tezgahlarının bütün ürünlerinin kalitesiz olduğunu da iddia etmez: *"Gotlar ilk kez Roma İmparatorluğu'na girdiğinde, püsküllü halıları vardı, Yunan*

60 Aynı yer, s. 132 ve dn. 2; Çiçero'dan alıntı de *Leg* 1.2.9.16.
61 Aynı yer, 2:1.
62 Aynı yer, s. 2, dn. 1.
63 Aynı yer, s. 14-15.
64 Aynı yer, s. 14, dn. 2.
65 ÇN: Çeyrek dinar değerinde Roma sikkesi.

ve Romalıların giysilerinden çok daha kaliteli keten giysiler giyiyorlardı. Öyle ki bunlar Önapius ile Zosimus tarafından ayrıntıyla tanımlanmaya değer görülmüşlerdir."[66] Ünlü dokuma, baskı ve boyama ürünlerinin hâlâ bu kadar düşük kalitede olması Hint uygarlığının geriliğinin belirgin bir işaretiydi.

Mill aynı geri kalmışlığı güzel sanatlarda da görür. Önemli bir coğrafya uzmanı ve İngiliz Hindistanı'nda yönetici olan Binbaşı James Rennel'den alıntı yaparak bize *"taklit yoluyla icra edilenlerin veya güzel sanatların Hintliler tarafından Yunan ve Romanınkiler bir yana Mısır'ın düzeyine dahi çıkarılamadığını; onların da Çinliler gibi bazı yararlı sanatlarda büyük ilerleme kaydettiklerini ama bunların pek de zevkli sayılamayacağını belirtir."*[67] Ona göre güzel sanatların en basiti olan müzikte bile Hintlilerin düşük düzeyine şaşmaktadır: *"Hint müziğinin mükemmellikten bu kadar uzak olması anormal ve biraz da şaşırtıcıdır"* çünkü *"Orfeus liriyle mucizeler yaratma gücüyle efsaneleştiğinde henüz uygarlığın en erken dönemleriydi."*[68] Wilson, Mill'in bağnaz saldırılarına karşı Hint mimarisini savunma zorunluluğunu hisseder ve *"Hintliler gereksiz yere taşları üst üste yığmadılar"* ve *"onlar çeşitlilik bazen de ayrıntılarının garipliğiyle Yunan sanatının haşmetli sadeliğinden ayrılsa da orantı kuralları tümüyle aynıdır."*[69] Mill için sorun olan şeyi, onların *"mimarlığı bir bilim dalına indirgemeleriydi."* Burada bile Mill onları bu kez cam pencereleri keşfetmedikleri için yetersiz bulur: *"Cam pencereler en çok Hindistan ikliminde gereklidir ama Hintliler bundan hiç yararlanmadılar."* Wilson onları savunurken şu noktaya dikkat çeker, *"bir uygarlık kanıtı olan pencerelerde cam kullanımı ne Yunanlıların ne de Romalıların inceliğinin ürünüdür."*[70] Mill Hint edebiyatına da saldırır: *"Oysa Sir William Jones Ramayana'nın 'hareket birliği, ihtişamlı hayal gücü ve üslup zarafetiyle Nonnus'un seçkin ve özenli eserini çok aşan' bir epik şiir olduğunu söyleyebiliyor."* Mill bu yorumu dikkate bile almaz: *"Sir William Jones'un şiiri hiç veya onun ufak parçalarından fazlasını okumadığından kuşkulanıyoruz,"* der ama Jones'un yapıtları ortadayken bu görüş pek inandırıcı değil.[71]

Mill, Hintlilerin edebi üslubunda düşük bir uygarlık düzeyinin belirgin olduğunu görür. Bu üslup *"kaba ulusların, özellikle de Asyalı ulusların bü-*

66 Aynı yer, s. 13.
67 Aynı yer, s. 25.
68 Aynı yer, s. 28.
69 Aynı yer, s. 9, dn. 3.
70 Aynı yer, s. 32 ve dn. 1.
71 Aynı yer, s. 36, dn. 1.

tün kusurlarını" sergiler: Bu tür Doğulu üslup kusurlarını da şöyle sıralar: *"Şişkinlik: Sürekli metafor kullanımı, ruh hali hep şiddet dolu ve gergin, çoğu zaman sıra dışı ve saçma; müstehcenlik; gereksiz söz tekrarı; tekrarlar; laf kalabalığı; akıl karışıklığı; tutarsızlık."* Jones ve onun gibilerin *"incelikli ve zarif insanların dili olarak yücelttikleri"* Sanskritçe hakkındaki düşüncelerini tümüyle reddeder. Mill *"'Latinceden daha zengin bir dil olduğu' söyleniyor. Aynı şeyi ifade etmek için birçok sözcük var. Güneşin otuzdan ayın ise yirmiden fazla adı var."* der. Ona göre bu uygarlaşmamış bir dilin en belirgin işaretidir. O bir dilin en üstün niteliğinin *"ismi olması gereken her şeye birden fazla değil, tek bir isim vermek, ve fazlalığın bir dil için kusur hatta yetersizlik"* olduğuna inanır. Bu sözcüklerin açık ve sade bir şekilde görev yapmaları dışında gereksiz laf kalabalığı olduğuna inanan faydacı bir felsefeydi. Tersine Yunanca ve Latincenin güya bu koşullara uydukları için mükemmel bir gramere sahip olduklarını düşünür. Bu iddianın doğruluğundan ne kadar kuşku duysak da Mill'in amacı bellidir: Önemli Hint metinlerini barbar insanların süslü ve aşırı şişirilmiş taşkınlıkları olarak belirlemek ve bu nedenle onların üstün bir kültür düzeyinde olmaları iddialarını reddetmektir.[72]

Mill, Hintlilerin az da olsa kaydettikleri kültürel ilerlemenin Yunan etkisinin bir sonucu olduğundan şüphelenmektedir. Aynı şekilde Araplar için de şöyle der: *"En iyi yazarları Yunanca çevirmenleri veya kopyacılarıdır."*[73] Gibbon'ın *"bütün İskitya bilimlerinin ve bazı; belki de çoğu Hint biliminin Baktrianalı Yunanlılardan alındığından uzun süredir nasıl şüphelendiğini"* söylediğini anımsar. *"Bu düşünceyi onaylayan hiç de küçümsenmeyecek bir delil Macartney ve araştırma grubu tarafından Çin'de bulunmuştu. Pekin ve Nankin'de buldukları matematik aletlerinin o yerlerin değil de, Balk veya Baktria'nın yeri olan 37. enleme göre yapılmış olduklarını keşfettiler."*[74] Ama Mill böyle tuhaf bir iddiayı reddeder. Gerçekten de her beğendikleri şeyde klasik etkisi bulma arzusunda oldukları için böyle akıl almayacak bir şeye inanacak kadar saf olanları küçük görür: *"Hint toplumunun durumuna karşı bir süre duyulan hayranlıkla karışık inancın bir delili olarak Sir W. Jones'un ciddi bir tavırla ve inanarak çalışmalarında yerçekimi prensibine göre ve güneşi merkeze koyarak yapılmış bir evrensel sistem bulunan' bir filozoftan söz edildiğini söylediğini anımsatmalıyım. Bu, bilgili okura Yunan ve Roma edebiyatının bazı hayranlarının açıkça*

72 Aynı yer, s. 63-64.

73 Aynı yer, s. 53.

74 Aynı yer, s. 76, dn. 3; Edward Gibbon'dan alıntı, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Düşüşünün Tarihi)*, 7.294.

sergilediği tavır ile zihinleri zayıf olmayan ve kolay kanmayanların modern felsefenin keşiflerinin izini klasik yapıtların sayfalarına kadar sürenlerden en az birini anımsatacaktır."[75] Bu uygulamanın bir örneğini daha verir: *"İngiltere Kilisesi'nden Mr. Dutens adlı çok bilgili bir rahip modernlerin sanat ve bilimde yaptığı bütün keşiflerin kadim yazarların yazılarında açıklıkla ortaya atıldığını kanıtlamaya girişerek epey ün kazandı."*[76] Mill bunun Brahmanların uyguladığı türden kültürel seçkinlik iddiası olduğunu düşünür: *"Brahmanların aşina olmadığı veya kitaplarından bazılarında yer almayan herhangi bir bilginin var olması onların iddialı tavırlarına ve geniş ilgi alanlarına ters düşerdi ve bu Brahmanların çok iyi bilinen bir hilesiydi."*[77] Ama Mill de yarımadanın her köşesinde Yunanlıları görmekle aynı suçu işliyordu: *"Şunu belirtmekte yarar var, Sir William'ın sözünü ettiği ve yapıtlarında böylesine önemli keşifler bulunan filozofun adı Yavan Akarya idi, yani bir Hıristiyan veya Yunanlı."*[78]

Bilim faydacı Mill için bir ülkenin uygarlık çıtasında yükselişini değerlendirmekte çok önemli bir ölçüydü. Mill barbarlık ile faydacılığın arasındaki ilişkiyi şöyle tanımlıyordu: *"Her çabanın amacının sağladığı fayda oranı bize o ülkenin uygarlık derecesini gösterir. Yaratıcılığın rezil ve zararlı şeylere heba edildiği oranda, bu az rastlanır bir yaratıcılık da olsa, o ülke rahatlıkla barbar sayılabilir."*[79] Bir toplumun pratik alandaki başarıları ve odaklandığı konular onun bilimsel durumuyla değerlendirilir: *"Bu kurala göre, astronomi ve matematik bilimleri Hintliler için kesinlikle olumsuz deliller oluştururlar. Bunlar yalnızca astroloji için geliştirilmiştir; bu da hayal edilebilecek en mantıksız meşguliyetlerden biridir; bir ülkenin barbar olduğunu gösteren en şaşmaz belirtidir ve ülkede erişilen bilgi ve uygarlık oranına göre kesinlikle reddedilen meşguliyetlerden biridir."*[80] Hintliler zamansız bir boş inanç batağına saplanmışlardır. Yunanlılardan öğrenmeyi başarmış olan Doğulular bile okuduklarını ya anlayacak yetenekten yoksundur ya da konuya yeterince ilgi duymazlar. Mr. Scott Waring'den bir alıntı yaparak şunları söyler: *"Perslerin bilim anlayışının son derece sınırlı olduğuna inanıyorum. Öklid, Ptolemi ile Platon, Aristoteles ve Pisagor'un ve bazı diğer Yunanlı filozofların yapıtlarının çevirilerine sahipler ama ancak pek azı onları okumuş, çok daha azı onları anlamıştır."*[81]

75 Aynı yer, s. 84.
76 Aynı yer, dn. 2.
77 Aynı yer, s. 84-85.
78 Aynı yer, s. 86, dn. 1.
79 Aynı yer, s. 105.
80 Aynı yer, s. 106.
81 Aynı yer, s. 54, dn. 3.

Mill, Hindistan'ın neden böyle geri kalmış durumda olduğunu açıklamak için tarihe yönelir. Doğu ülkelerinin sorunlarından biri de onların geçmişin farkında olmayışlarıdır. Yunanlıların ve Perslerin yerel tarihlerini karşılaştırırken John Richardson'ın şu iddiasını alıntılar: *"Ne Maraton, Termopilae, Salamis, Plataea veya Mikale savaşlarından ne de Serhas'ın o büyük seferinden bir iz var."* Gibbon gibi o da buna şaşar: *"Doğu'nun Muhammed'den öncesine ait tarihinden o kadar az bir bölümü kalmış ki, modern İranlılar ülkeleri için muhteşem bir olay olan Sapor'un zaferinden bile habersizler."* Yine Gibbon gibi o da şu sonuca varır: *"Asyalıların tarih sanatından ve dehasından haberleri bile yok."*[82] Onların tarihi ve kimliği için çok önemli olan, Yunanlıların geçmişindeki bu olayların İran yöneticileri tarafından sınırlarında meydana gelmiş ufak tefek çarpışmalar olarak görülmesi Mill için anlaşılmaz bir şeydir. Ona göre modern Perslerin eski tarihlerde Romalıları yenilgiye uğrattıklarını unutmuş olmaları onların kesinlikle özsaygıları ve tarihsel farkındalıkları olmadığının işaretidir. Bunlar kendini bilmeyen ve hiç değişmedikleri için tarihçileri olmayan bir toplumdur.

Bazıları Moğolların Hindistan saldırısının barbarların Roma İmparatorluğu'na saldırısında olduğu gibi Hint toplumunda gerileme yarattığını düşünürler. Ama Mill bu karşılaştırmayı kabul etmeyi reddeder. Moğolların Hindistan'ı fethetmesiyle kuzey uluslarının Roma İmparatorluğu'na yaptığı *"karşı konulmaz"* saldırıyı karşılaştırmanın cüretkarlık olduğunu ve bunun *"Hintlilerin fetih kargaşasıyla gelişmişlikten barbar bir toplum durumuna düştüğü gibi asılsız bir tahmini ileri sürdüğünü"* belirtir. Roma dünyasının barbarlar tarafından istila edilmesinin sonuçları çok daha önemliydi: Romalılar *"dünya yüzünden silindiler"* ve *"erkek köle ve cariye"* haline düşürüldüler; kurumlarının yerini başkaları aldı, dilleri değişti, eyaletleri zaten *"iğrenç yönetimleri"* tarafından barbarlığa indirgenmişti. Öyle ki *"barbarların onları kendi düzeylerine indirmek için fazla bir şey yapmaları gerekmedi."* Mill bu uygarlık yıkımının şiddetini *"doğu imparatorluğundaki Yunanlıların durumunda da görür; onlar da Türklere ilk kez boyun eğdiklerinde tıpkı günümüzdeki gibi yerlerde sürünen hallerinden pek farklı olmayan bir duruma düştüler."* Mill'e göre bununla, benzer bir kavim olan Tatarların Çin'i fethini karşılaştırmak daha doğru olur: *"Bir fethin diğerinden daha yıkıcı olduğunu düşünmek için bir neden yoktur."* Zaten barbar olan bir toplumun tepesine binen barbarların farklı yüzlere

82 Aynı yer, s. 50 ve dn. 2; Gibbon'dan alıntı *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Düşüşünün Tarihi)*, Bölüm 10 ve 51.

sahip olmasından başka değişen bir şey yoktu.[83] Hem zaten Hindistan'ı fetheden Müslümanlar *"Batı ülkelerine doğru ilerledikleri zaman artık tam anlamıyla barbar değillerdi"*; *"Çinlilerinin zahmetli karakterlerine hiç benzemeyen ama Romalılarınki kadar dahiyane ve sade"* olan kendi alfabeleri vardı.[84]

Ama tarihin Mill'e söylediği şey kısaca Hintlilerin kendi kendilerini yönetmeye uygun olmadığıydı. Eski çağlardaki krallar hakkındaki eldeki az sayıda belgelerin *"çoğu anlattıkları kişinin hatalı yönetiminden ve zulmünden söz eder."* Ve William Jones'un çıkardığı *Asiatic Researches (Asya Aştırmaları)* dergisine birçok yazı yazan Binbaşı Francis Wilford'dan alıntı yapar: *"Plutarkos İskender'in hayatını anlattığı yapıtında Chandra-Gupta'nın kralın kampında olduğunu ve daha sonra İskender'in Praçi'yi veya Prasianlıların ülkesini fethetmeye kalkışmış olsaydı zalim kraldan nefret edildiği için bunu kolaylıkla başarabileceğini söylediğini anlatır."*[85] Ayrıca Hintliler de kendi kendilerini yönetmeyi gerçekte hiç istemiş değillerdi. Mill, *"Tıpkı Roma ordusunun onları fethetmesine izin veren Galyalılar ve Almanlar gibi Hintliler de hep fethedilmelerine izin vermişlerdir"* der. Ama *"Jül Sezar'ın Galyalıları bastırması beş yıl sürdü"* ve Avrupalı ruhu öylesine büyüktü ki Galyalılar *"birçok kez ateş ve kılıçla Roma kapılarına dayandılar." "Galyalılar savaş sanatı konusunda Hintlilerden çok daha bilgili olmalıydılar,"* diye sonuca varır.[86] Ayrıca *"Hintliler Ortaçağ'da savaşta Avrupa'nın savaşçı uluslarından her zaman daha yeteneksizdiler (...) bunu belirtmeye gerek bile yok."*[87] Hintliler yalnızca hemen teslim olmakla kalmadılar, Avrupa'nın boyun eğdirilmiş halklarının aksine efendilerinden hiçbir şey öğrenmediler: *"Almanya ve İskitya'dan gelen barbarlar kısa sürede Roma ordularının disiplinini kavradılar ve kendi savaş sanatlarını lejyonlara karşı kullandılar."* Bunun nedeni açıktı. Mill *"Hintliler Avrupalı subaylar olmaksızın Avrupa disiplininden yararlanmayı hiç başaramadılar,"* diye düşünür.[88] Hintlilerin onları organize olmak ve kendilerine biraz savaş ruhu aşılanması için İngilizlere ihtiyacı vardır. Politikaya hiç ilgi duymadıklarından ve aksi takdirde despotluğa dönüşeceklerinden onlara adil ve dürüst bir devlet sağlamak için de İngilizlere ihtiyaçları vardır. Ve onlara bir tarih duygusu aşılamak için de: Hintlileri daha üst bir uygarlık

83 Aynı yer, s. 116, dn. 1.
84 Aynı yer, s. 340.
85 Aynı yer, s. 136.
86 Aynı yer, s. 141, dn. 1.
87 Aynı yer, s. 149.
88 Aynı yer, dn. 1.

düzeyine erişebilmelerini sağlamak için geri kalmış durağan Hint geçmişini bir tarih sıralamasına yerleştirmeleri için.

Mill'in tarihinde Hint topraklarında daha sert bir İngiliz yönetimine doğru bir sürüklenmenin erken işaretlerini görüyoruz. Hastings ile Jones'un en azından bazı düzeylerde Hint ve Avrupa kültürlerini anlayış içerisinde yakınlaştırmaya çalışan daha sempatik yaklaşımı yerine, Mill İngilizlerin tavırlarındaki bir değişikliğe işaret ediyordu. Hint kültürü değişmez bir şekilde Batı'dan farklı olarak görülmeye başlanıyordu, Avrupa kalıplarından her zaman temel farklılıkları olan bir kültürdü. 1857 olaylarından sonra İngilizler Hindistan'ı neredeyse kaybetme durumuna İngiliz yönetimini daha dürüst ve daha sürekli kılmaya çalışarak karşılık verdiler.[89] Yeniden düzenlenen bu İngiliz tavrının öbür yüzü olarak yeni ve Saidvari anlamda daha açıkça oryantalist bir Hint kültürü algısı ortaya çıktı. Hindistan giderek artan siyasal milliyetçiliğe rağmen hiçbir şeyin asla değişmediği bir yer haline geldi. Doğasındaki düzensizlik ve toplumsal bütünleşmenin yokluğunun anlamı Hindistan'ın barışı devam ettirmek için İngilizlere gerek duyması idi. İngilizler Hindistan'ın gerçek tabiatını anladıklarına ve onun çıkarlarını en iyi şekilde koruyarak yönettiklerine dair bir mit yarattılar. Böyle bir bakış açısı bu mitolojik mesafeyi koruyabilmek için İngilizler ile Hintliler arasındaki yüksek engellerin konması gerektiği anlamına geliyordu ve bu engeller kalıcı ırk ve renk ayırımcılığı yapılması ile bulundu. Hintliler farklı ırktan geldikleri için asla asimile edilemezlerdi. T. Roger Smith adlı bir Victoria dönemi yazarı İngilizlerin farkını imparatorluklarında her yaptıklarıyla boyun eğdirdikleri halktan görsel olarak ayrılan Romalılara benzetti: *"İngilizlerin Hindistan işgali eğer yarın sona erecek olsa gözle görülebilen izleri kanallarımızda, tren yollarımızda, limanlarımızda ve kamu binalarımızda veya en azından onların kalıntılarında yüzyıllar boyunca kalacaktır."* Çünkü Romalılar *"sadece yollar açıp çadırlarını kurmakla yetinmediler, inşaat yapma fırsatı buldukları her yerde de binalar yaptılar; (...) Roma'nın Galya veya Britanya eyalet valisi sürgünde yine tam bir Romalı olmayı nasıl sürdürdüyse İngiliz vergi memuru da Hindistan'ın ortasında iliklerine kadar İngiliz olarak kalıyordu."*[90]

Bütün bunların sorunu tabii ki sadece bir mit olmasındaydı. Ama tek-

89 Bkz. Francis G. Hutchins, *The Illusion of Permanence: British Imperialsim in India (Süreklilik Yanılsaması: Hindistan'da İngiliz Emperyalizmi)* (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınevi, 1967)

90 T. Roger Smith *"Architectural Art in India" (Hindistan'da Mimarlık Sanatı) Journal of the Society of Arts* 21 (1873), s. 278-287, Thomas R. Metcalf'ın *An Imperial Vision: Indian Architecture and Britain's Raj*'da alıntılanmış *(Bir Emperyal Bakış: Hindistan Mimarisi ve Britanya'nın Racası)* (Londra: Faber and Faber, 1989), s. 2.

rar anlatıldıkça güç kazanan bir mitti. Geç Victoria ve Edward dönemleri geldiğinde İngiltere yarımadaya ve Roma geleneğine bağını yeniden güçlendirmek için klasik binalar inşa ediyordu. Thomas Metcalf'ın gözlemleri şöyleydi: *"Dışişleri Bakanlığı binasını klasik tarzda 'haşmetli, düzenli ve mağrur; çağa yukarıdan bakan haşmetli bir saray' olarak inşa etmek geniş dünya düzeninde Britanya'nın üstünlüğünü kanıtlamak demekti."*[91] Scott'ın Hindistan Dairesi de aynı şekilde klasik tarzda inşa edilmiş ama Hint kavimlerinin -bir Afgan, bir Gurka, bir Malay ve diğerleri- heykelleriyle süslenmişti. Bunlar *"İngilizler tarafından yarımadadaki yönetimleri için önemli görülen toplumsal sınıfları temsil ediyordu."* Koloni Dairesi binasının ortasında Bilgi, Aydınlanma ve Güç'ü temsil eden klasik figürlerle çevrilmiş Roma giysili Britannia heykeli vardı. Bu gibi eserler süreklilik niyetini açıkça ilan ediyordu. Onlar hem İngiltere yönetiminin gücünü sergiler hem de onun yontuldukları mermer kadar uzun ömürlü ve heybetli görünmesini sağlıyorlardı. Bu geç dönem emperyal klasik yeniden canlanmanın Britanya'nın gücünün Avrupa'nın diğer ulusları, özellikle de Almanya tarafından tehdit edildiği ve Hindistan'da milliyetçilik duygularının yükseldiği bir zamanda sömürgeci gücün vurgulanması amacını taşıdığı düşünülebilir. 1920'li yıllarda Yeni Delhi'de inşa edilen devasa kubbeler ve bitmek bilmeyen klasik sütunların bir anlamda *"destek mahiyetinde bir ihtişam gösterisiyle giderek artan güvensizliği maskeleyen bir araç"* olduğu söylenebilir.[92]

İngilizlerin hepsinde böyle yabancı düşmanlığı yoktu. Thomas Trautmann'ın işaret ettiği gibi bazı İngiliz yazarlar yöneten ile yönetilen arasında var olduğu iddia edilen sevgiyi destekleyici bir ideoloji yaratmaya çalışıyorlardı, bu İngilizler ile Hintliler arasındaki ilişkileri çok daha yumuşak renklerle yansıtan -bir tür siyasal "sevgi söylemiydi".[93] Britanya İmparatorluğu'nu heybetli evrensel tarih anlatımına yerleştiren Aryan ideali de aynı şekilde hem güçlü hem de rahatsız ediciydi. Çünkü bir anlamda akraba sayılan buyruk altındakilerle eşitsizliğe dayanan sömürgeci ilişkilerinin nasıl yürütüleceği konusunda endişeler yaratıyordu.[94] Charles Travelyan gibi bazıları da İngilizlerin Hintli seçkinleri Romalılaştırıp uygarlığın daha üst bir düzeyine çıkararak İngilizlerin erişmiş olduğu düzeye yaklaştırma-

91 Aynı yer, s. 3.

92 Aynı yer, s. 236.

93 Thomas R. Trautmann, *Aryans and British India (Aryanlar ve İngiliz Yönetimindeki Hindistan)* (Berkeley: California Üniversitesi Yayınevi, 1997), s. 5.

94 Ballantyne, *Orientalism and Race (Oryantalizm ve Irk)*, s. 188.

ları gerektiğini düşünüyorlardı.[95]

Tabii ki, Hintlilerin hepsi Mill'in düşmanca iddialarını kabul etmiyordu. İngiliz yönetimini sürekli kılma çabasının bir işareti olarak klasikler başlı başına bir direniş alanı oluşturdular. Sömürge Hindistan'ı da Britanya İmparatorluğu'nun geri kalanı gibi okullarında ve üniversitelerinde Batı'nın kadim klasiklerini öğretmekle yükümlüydü. Örneğin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kalküta Üniversitesi'nin Sanat Fakültesi'nin birinci sınıfında Yunanca ve Latince zorunlu derslerdi.[96] Ama Hint edebiyatının klasikleri de bazıları tarafından alt kültürün kendi değerini vurgulamak için kullanılıyordu. Bazı Hintliler *Veda*'larda ve epik anlatılarda Aryan atalarının tarihini buluyorlardı. Kadim Aryanların erdemini ve üstünlüğünü överek, *"Hintli ideologlar doğal ırksal üstünlük iddialarına karşı çıkabiliyorlardı."*[97] Milliyetçi Hintliler bu Hint klasiklerini *"Britanya'nın ülkeyi uygarlaştırmak için Hindistan'ı yönettiği iddiasını çürütmek için sömürgecilerin yüzüne fırlatıyorlardı."*[98] Ama klasikler hep açıkça saldırgan bir tavırla kullanılmıyordu. Bazı Hintli yazarlar, resmi görüşe bazı sınırlı karşı çıkışlar yaparken kabul edilebilir sayılacak bir çizgide kalmaya özen gösteriyorlardı.

Böyle yazarlardan biri olan Bholanauth Chunder *Travels of a Hindoo to Various Parts of Bengal and Upper India (Bir Hintlinin Bengal'in Çeşitli Yörelerine ve Yukarı Hindistan'a Yaptığı Yolculuklar)* adlı yapıtını 1869'da yayınladı.[99] Chunder sömürge yönetiminde küçük memurlar olarak yararlı olabilecek türde gençler yetiştirmek amacıyla kurulan Batı tarzında bir Hint kolejinde eğitim görmüş bir Bengalliydi. Görünürde Chunder sömürge yapısına tam olarak uyum sağlamıştı. Kendini *"eğitimini bir baba gibi davranan Hindistan'daki İngiliz yönetimine borçlu"* biri olarak tanıtır ve kitabı da ülkenin, *"seçkin yeteneklerinden ve bilgeliğinden birçok yön belirleyici yarar sağladığı ünlü devlet adamı"* olarak tanımladığı genel vali Baronet Sir John Laird Mair Lawrence'a adanmıştır. Batılı klasiklerini okumuş ender birkaç Hintliden biri olarak yapıtı ona liberal bir Batılı

95 Bkz. Mantena, *"Imperial Ideology and the Uses of Rome"* (*Emperyal İdeoloji ve Roma'nın Kullanımı*), s. 56-57.

96 Bkz. Kalküta Üniversitesi için Üniversite Takvimi. Ayrıca bkz. Harish Trivedi, *"Western Classics, Indian Classics: Postcolonial Contestations"* (*Batı Klasikleri, Hint Klasikleri: Sömürgecilik Sonrası Tartışmalar*) *Classics in Post-colonial Worlds* içinde (*Sömürgecilik Sonrası Klasikler*) ed. Lorna Hardwick ve Carol Gillespie (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2007), s. 286-304.

97 Ballantyne, *Orientalism and Race* (*Oryantalizm ve Irk*), s. 185.

98 Aynı yer, s. 303.

99 Bholanauth Chunder, *The Travels of a Hindoo to Various Parts of Bengal and Upper India (Bir Hintlinin Bengal'in Çeşitli Yörelerine ve Yukarı Hindistan'a Yaptığı Yolculuklar)* 2 cilt (N. Trüber, 1869).

havası kazandıracak kadar çok sayıda klasik alıntı ve göndermelerle doludur. Örneğin yolculuğuna başlamadan önce *"zaman, bu nedenle, arzu edebileceğimiz kadar elverişliydi. Hem Neptün hem de Aeolus girişeceğimiz işe memnuniyetle bakıyor gibiydiler. (...) Bu iyi niyetli eski tanrılara teşekkürler!"* [100] Sezar'dan alıntı yapar ve yolculuğunu Ksenophon'un *On Binler*'ine benzetir. Taklit ettiği seyahat eden eğitimli bir İngiliz beyefendisinin rahat ve kibar tavırlarıdır.

Ama bu kültürlü, rahat tavır Hint tarihinin değerini vurgulamak için klasik karşılaştırmalardan yararlanmakta kararlı bir çabayı gizliyordu. Plassey Savaşı'nın ona göre önemsiz bir sömürge çarpışması değil küresel tarihte büyük bir dönüm noktası olduğunu açıkça belirtir: Bu savaş *"kahramanca davranışlar veya unutulmaz yiğitliklerle dikkat çekmemiş olabilir ama yarattığı politik ve ahlaki sonuçların öneminden ötürü adı tarihin sayfalarında Maraton, Cannae, Farsalia ve Waterloo gibi savaş tarihindeki en büyük savaşlar arasında yerini alacaktır."* [101] Belki de Mill'in Hintlilerin savaşçı olmayan bir halk olduğu iddiasına karşı çıkmak için adını *"fethedilemez"* anlamına gelen Adjai nehrinden alan kendi geleneklerini anlatır, *"çok sayıda Hintli anne Thetis gibi, yenilmez olması için oğlunu eski çağlarda onun sularına batırırdı."* [102] Bir başka bölümde Hint kültürünü yüceltmek için onu Roma edebiyatı ile olumlu bir yaklaşımla karşılaştırır. Pundooah'daki Peer-pukur diye bilinen beş yüz yıllık bir su deposunda kenardaki bir fakirin seslenişine karşılık veren evcilleşmiş bir timsahı görür: *"Bu Pliny'nin ip dansı yapan fillerinden üstündür."* Chunder hayvan terbiyeciliğinin nasıl Hindistan'dan Batıya yayılmış olabileceğini bir dipnotla anlatır: *"Romalılar Sirklerinde ve Amfiteatrda kullandıkları çoğu hayvanı büyük bir olasılıkla Hintlilerden ödünç aldılar."* [103] Eğer Hintliler hurafelere inanıyorlarsa Chunder'a göre kadim Romalılar da inanıyorlardı: *"Shiva, keçeleşmiş bukleleri, kirli bedeni ve yarı kapalı gözleriyle bir kadeh fazla içmiş birini pek iyi canlandırıyordu. Ayyaş tanrının Hintli Baküs'ü temsil ettiği düşünülebilirdi. Penis simgesinin ise hanımların kısırlığa karşı muska olarak boyunlarında taşıdığı Roma'dan geldiği kesindir."* [104]

İngilizlerin Hintlilere yaptığı muamele Chunder'i kederlendirir. Tersine *"Romalılar Yunanlılara fatihlerin fethedilenlere yaptığı gibi değil öğrencilerin ustalarına davrandığı gibi davranmışlardır."* İngilizler Hindis-

100 Aynı yer, 1:1-2.
101 Aynı yer, s. 52.
102 Aynı yer, s. 53.
103 Aynı yer, s. 145.
104 Aynı yer, s. 264.

tan'a yakışır şekilde davranmak için pek beğendikleri kadim otoritelerini örnek almalıdırlar: *"Tıpkı Çiçero ile Atticus'un güzel konuşma sanatını kaynağında öğrenmek için Atina'ya gittikleri gibi Lycurgus ile Pisagor da yasaları ve felsefeyi kaynağında öğrenmek için Hindistan'a seyahat etmişlerdir."*[105] Aynı şekilde, *"Büyük Sezar'ın Atinalılara karşı aldığı tavır Anglo-Saksonlara 'ölmüşlerin hatırı için yaşayanları affetmeyi' öğretmelidir."* Mill'in yarattığı olumsuz Hint kültürü algısını reddeder: *"Mill'in Hintlilerin yalnızca putperestler, sahtekarlar ve yalancılardan oluşan bir ulus olduğunu kanıtlamak için çaba harcaması zalimliktir."*[106] Ve *"Doğu aklını"* savunarak *"onun dünyaya Likurgus ile Solon'un kendi rehberleri için uyarladıkları hukuk ve yasaları"* verdiğini belirtir. *"Homeros'un şaheserlerinden hiç de aşağı kalmayan şarkılar ve şiirler"* ürettiğini ileri sürer. Bu bakımdan doğu aklının, *"Avrupalı aklından üstün olmasa bile ona eşit olduğunu"* iddia edebileceğine inanır. Ama *"onun sivil devlet yapısı konusunda kesinlikle yeterli olmadığını,"* teslim eder ve *"Despotizmden başka bir yönetim şeklini hiç bilmedi ve öğrenmeye de çalışmadı."* der. Bu tabii ki İngiliz yönetim sistemini de kapsıyordu. Chunder eğer Mill o kadar faydacı biriyse o zaman Hindistan'ın yöneticileri *"küçük bir azınlığın değil büyük çoğunluğun yararı için yönetmeyi öğrenmelidirler,"*[107] diyordu.

105 Aynı yer, s. 285-286.
106 Aynı yer, s. 287.
107 Aynı yer, s. 2:408-409.

7. Kadim ve Modern İmparatorluklar

Britanya İmparatorluğu ile klasikler birbirlerinden ayrılmaz bir şekilde birleşmişti. Bu kısmen bir tesadüf eseri olarak meydana gelmişti. Üst sınıfların okulları geleneksel olarak Latince ve Yunanca eğitimine odaklanmışlardı böylece bu gençler dünyayı fethetmek ve yönetmek için yola çıktıkları zaman onlara öğretilen birikimi de beraberlerinde götürmeleri hiç şaşırtıcı sayılmazdı. Ama Britanya ile antikitenin ilişkisi sadece tesadüften ibaret değildi ve çok daha derinlere iniyordu. Britanya'nın küresel rolündeki müthiş büyümeye rağmen klasikler okulların öğretim izlencesindeki merkezi yerini korudu çünkü imparatorluğun eğitimli sınıflarından beklentilerinin çoğunu karşılamaya uygundu. Richard Hingley'nin dediği gibi, *"klasiklerin başlıca yapıtları konusunda bilgili olmanın bir özel okul öğrencisinin üniversiteye girmesi veya yönetici olması için genelde yeterli olduğu düşünülüyordu."*[1] Klasikler İngilizlerin, sömürgeleştirdiği yüzlerce farklı kültürü yönetmekteki rollerini anlamalarına yardımcı oluyorlardı. Klasikleri okumuş ve anlamış olmanın yarattığı ortak payda sömürgelerdeki yönetici seçkinlerin aşağı sınıfları dışlayan bir grup dayanışması oluşturmalarını sağlıyordu. Böyle olunca kadim dünyaya yapılan göndermeler Britanya İmparatorluğu'nun buyruğu altındakilerle ilişkilerini hem kuramlaştırılıp hem de uygulanmasına uygun bir eşitsizlik ortamı oluşturulmasına yardım ediyordu. Klasikler bu nedenle dünya gerçeklerinden uzak bir hayal alemi değildi. Onlar Victoria Larson'ın ileri sürdüğü gibi, *"bu dönemde sömürgeci gücünü elde etmek ve onu itibarlı kılmakla*

1 Richard Hingley, *Roman Officers and English Gentleman: The Imperial Origins of Roman Archaeology (Romalı Subaylar ve İngiliz Beyefendiler: Roma Arkeolojisinin İmparatorluk Kökenleri)*, (Londra: Rutledge, 2000), s. 9.

çok yakından ilgiliydi."[2] Elde etmekle ilgiliydi çünkü Hint Devlet Hizmeti gibi kurumlarda gördüğümüz üzere klasik bir eğitim ilerleme sağlayabiliyordu. Klasikler Hint Devlet Hizmeti sınavlarında Britanya'nın imparatorluk yüzyılının sonuna kadar ağırlıklarını korudular.[3] Bu aslında birçok bakımdan akraba veya tanıdıkların hırslı gençlere sömürgelerde yöneticilik bulma fırsatları tanıdığı daha önceki duruma göre iyi bir gelişmeydi. Hint isyanından sonra bu umudu besleyenler en azından Virgil'i çevirebilecek veya Yunan vezin ölçüsünde etkileyici Yunanca mısralar yazacak kadar bir beyin sahibi olduklarını göstermek zorundaydılar. Ama klasikler sadece güç ilişkileriyle ilgili değildi. Bu kişilerin çoğu aldıkları eğitimle *"klasiklerin şekil veren ve dönüştüren gücüne yoğun bir şekilde bağlandığını"* düşünüyordu.[4] Kendilerini yönetirken buldukları bu dünyayı böylece anlıyor ve onu düzeltmeyi umuyorlardı. Klasiklerin Britanya İmparatorluğu'nun çeşitli hizmetlerine sokulması Doğu'nun çok daha Said'vari bir oryantalist algısını oluşturdu.

19. yüzyılın ortalarına kadar imparatorluk kavramının, *"klasik ve tarih eğitimlerinin onlara bu kadim politik deyime yeni bir yorum bulmakta kuşkusuz yol gösterdiği küçük bir grup kamu görevlisine özgü"* olduğunu anımsamakta yarar var.[5] Bu yeni sömürgecilik türü ana ülke ile sömürgeleri arasındaki ilişkilerde kadim modelden çok daha sıkı bağlar olmasını öngörüyordu. Alan genişletmenin ekonomik gelişmede ve uluslararası sahnede çok etkili olduğu düşünülüyordu. En çok da sömürgeleştirilene etkin

2 Victoria Tietze Larson, *"Classics and the Acquisition and Validation of Power in Britain's 'Imperial Century' (1815-1914)" (Klasikler ve Britanya'nın 'Sömürgecilik Yüzyılında' Gücün Ele Geçirilişi ve İtibarlaştırılması (1815-1914))*, *International Journal of the Classical Tradition*, 6 (1990): özet. Britanya İmparatorluğu ile Roma İmparatorluğunun karşılaştırması için bkz. Phiroze Vasunia, *"Greater Rome and Greater Britain" (Daha Büyük Roma ve Daha Büyük Britanya) Classics and Colonialism, (Klasikler ve Sömürgecilik)* içinde, ed. Barbara Goff (Londra: Duckworth, 2005), s. 38-64, ve Mark Bradley, ed. *Classics and Imperialism in the British Empire (Britanya İmparatorluğu'nda Klasikler ve Sömürgecilik)*, (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2010).

3 Bkz. Larson, *"Classics" (Klasikler)*; Javed Majeed, *"Comparativism and References to Rome in British Imperial Attitudes to India" (Britanya'nın Hindistan'a Karşı Davranışlarında Karşılaştırmacılık ve Roma'ya Yapılan Göndermeler) Roman Presences: Receptions of Rome in European Culture, 1780-1945 (Roma'nın Duruşu: Avrupa Kültüründe Roma'nın Algılanışı 1780-1945)*, ed. Catherine Edwards (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1999), s. 98-109, s. 92-98; ve Phiroze Vasunia, *"Greek, Latin and the Indian Civil Service," (Yunanca, Latince ve Hint Devlet Görevi)* Cambridge Classical Journal 51 (2005): s. 35-71.

4 Christopher Stray, *Classics Transformed: Schools, Universities, and Society in England, 1830-1960 (Dönüştürülmüş Klasikler: İngiltere'de Okullar, Üniversiteler ve Toplum 1830-1960)*, (Oxford: Clarendon Press, 1998) s. 46.

5 Richard Koebner and Helmut Dan Schmidt, *Imperialism: The Story and Significance of a Political Word, 1840-1960 (Sömürgecilik: Politik Bir Sözcüğün Öyküsü ve Önemi, 1840-1960)*, (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1964), s. 80.

yararlar sağlayan uygarlaştırma hizmetinin bir parçası olarak görülüyordu. Başka sözcüklerle söylersek İmparatorluk olumlu bir anlam kazandı. Dünyanın başlıca imparatorluk gücü olan Britanya bu yeni anlama eşlik eden yeni bir söylem türü geliştirmekte başı çekti. Sonuç sömürgeleştirmeyi ve emperyalizmi haklı çıkarmaya ve Batılı güçlerin bu amaçlar için Avrupa dışındaki alanlara el koymasını meşrulaştırmaya çalışan yeni bir söylem türü oldu. Doğu'daki topraklarla ilgili oryantal söylemin gelişmesi de bu değişimin bir parçasıydı.

Sömürgeci güçler Doğu'yu daha iyi kontrol etmek ve sömürgeleştirmek için sınıflandırıp bir sisteme bağladılar. Martin Bernal klasiklerin *"Avrupa'nın bütün diğer kıtalara kesin bir üstünlüğü olduğunu, bunun da emperyalizmi ve yeni sömürgeciliği uygarlaştırıcı misyonlar olarak haklı çıkardığı"* düşüncesini nasıl sağladığını açıkladı.[6] Kadim Yunanistan, Avrupa için *"sadece dünyadaki ilerlemenin öncüsü değil aynı zamanda dünyanın ruhu"* olan sürekli ve evrensel bir karakter sağladı.[7] Emperyalistler Britanya'yı Roma'nın mirasçısı ilan ederek onu doğrudan büyük uygarlaştırıcının soy çizgisine yerleştirdiler. Rosalind Ballaster'ın dediği gibi daha önce Doğu sadece dağınık kavramsal bir birimdi.[8] 19. yüzyılda bu düşünce tümüyle yenilenip yeniden yapılandırıldı ve Doğu uygar bir kültürün gerekli unsurlarından yoksun bir yer halini aldı: İlerleyen bir bölge olabilmesi için gerekli iş ahlakını, politik hakları ve kurumları geliştirmeyi başaramamıştı. Bu nedenle oradaki devletler de başarısız devletlerdi ve onları daha modern ve aydınlanmış yönetimlerle değiştirmek Batılı güçlerin ahlaki göreviydi. Roma ile onun Hıristiyan uygarlığının mirasçıları olan Avrupalı ulusların Müslümanlara hükmetmesi ve geçmişin Arap istilacılarına kaptırılmış olan Akdeniz ülkelerini geri alması onların hakkı olarak görülüyordu.

Klasiklerden alıntı yapmak İngiliz sömürgecileri için çok kolaydı. Bu gibi göndermeler daha çok İngiliz toplumunun üst sınıflarının diğer üyeleri için yapılıyordu ama klasik tarzda yapılan kamu binaları kısmen daha geniş bir izleyiciyi Britanya'nın gücü ve otoritesiyle etkilemek amacını güdüyordu. Ders kitapları ve popüler romanlar emperyal misyon fikrini aristokrat sınıfının üyesi olmayan İngilizlere ulaşmasına yardım ediyordu.[9] 19.

---

6 Martin Bernal, *"The Image of Ancient Greece as a Tool for Colonializm and European Hegemony" (Sömürgecilik ve Avrupanın Hakimiyeti için bir Araç Olarak Kadim Yunanistan Algısı), Social Construction of the Past: Representation as Power (Geçmişte Toplumsal Yapılanma: Gücün Temsili)* ed. George Clement Bond and Angela Gilliam (London: Routledge, 1994), s. 119-128, s. 119.

7 Aynı yer, s. 127.

8 Rosalind Ballaster, *Fabulous Fictions of the East in England, 1662-1785 (İngiltere'de Doğunun Muhteşem Öyküleri 1662-1785)*, Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2005).

9 Güncel bir anlatım için bkz. Simon Goldhill, *Victorian Culture and Classical Antiquity: Art, Ope-*

yüzyılın ilk yarısında kısa bir Helen hayranlığı süresinin dışında Britanya sömürgecileri için Roma'nın her zaman daha önemli bir referans kaynağı olduğunu söylemek doğru olur.[10] Gerçekten de yüzyılın sonuna doğru Britanya ile kadim Roma arasındaki benzerlikler giderek daha çok vurgulanmaya başlandı. Roma hem Britanya'nın hakimiyetinin gerçeğini yeterli bir şekilde ifade edebilmek için gerekli sömürgeci dilini hem de karşılaştırma için kullanılabilecek siyasal bir modeli sağlıyordu. Bu tür karşılaştırmalı incelemeler hem zaman hem mekan bakımından çok uzak olan dilleri ve kültürleri öğrenerek yetiştirilmiş seçkin bir gruba doğal geliyordu.

Tabii iki imparatorluğu karşılaştırmanın ana amacı İngiliz sömürgeci girişimine itibar ve onun için saygıdeğer örnekler sağlamaktı. Roma örneği tüm bu sömürgecilik girişimine süreklilik duygusu veriyordu ve İngilizleri *"sömürgecilik çabalarının ve onların bundaki rolünün haklılığına"* ikna etmeye yarıyordu.[11] Roma sömürgeciliğinin İngilizlere yardım ettiği düşünülüyordu, bu nedenle daha sonra gelen İngilizler de sömürgeleştirdiklerine yardım edeceklerini iddia edebilirlerdi. Kendi güçlerini değerlendirmek için İngilizler nasıl Romalılaştırılmaya ihtiyaç duyduysa şimdi İngiliz yönetimine giren halkların da buna ihtiyacı vardı.[12] Klasiklere yapılan göndermeler Batılı toplumların kadim kökleri olduğunu ve burada kalıcı olduklarını vurgulamak için kullanılıyordu. Roma örneği böyle çok farklı halkları geniş bir coğrafyada yönetmenin pratik sorunlarında da bir rehber oluşturuyordu. Avrupalı sömürgeci güçler arasında rekabet giderek artınca imparatorluğun incelenmesi daha çok önem kazandı. İmparatorluğun büyümeyi sürdürüp gelişmesi için buyruk altındakileri yönetmek için tekniklerin geliştirilmesi yaşamsal önem kazandı. Bu nedenle *"ırk ve kimlik bakımından sorunlu bölgelere yoğunlaştırılan Roma ile ilgili imalar güçlendirici olmaktan çok endişeliydi"*[13] Çünkü klasikler sadece İngiliz gücünü

ra, Fiction, and the Proclamation of Modernity (Victoria Döneminde Kültür ve Klasik Antikite: Sanat, Opera ve Modernitenin İlanı) (Princeton, NJ): Princeton Üniversitesi Yayınevi).

10 Yunan yazarlar da İngiliz düşüncesini şekillendirmekte hâlâ önemli bir rol oynuyorlardı. Ksenophon'un etkileri konusunda bkz. Doohwan Ahn, *"Xenophon and the Greek Tradition in British Political Thought," (İngiliz Politik Düşüncesinde Ksenophon ve Yunan Geleneği) Reinventing History: The Enlightenment Origins of Ancient History, (Tarihi Yeniden Yazmak: Antikçağ Tarihinin Aydınlanma Kökenleri)*, ed. James Moore, Ian Macgregor Morris, ve Andrew J. Bayliss (Londra: Institute of Historical Research, 2008), 33-35. Özellikle daha hoşgörülü bir tarihi örnek arayanlar için alternatif bir politik model olarak Yunanistan'ın kullanımı için bkz. Krishnan Kumar, *"Greece and Rome in the British Empire: Contrasting Role Models," (Britanya İmparatorluğu'nda Yunanistan ve Roma: Karşıt Rol Modelleri)*, Journal of British Studies 51 (2012), s. 76-101.

11 Larson, *"Classics"* (*Klasikler*), s. 221.

12 Bkz. Richard Hingley, *Globalizing Roman Culture: Unity, Diversity and Empire (Roma Kültürünün Küreselleştirilmesi: Birlik, Çeşitlilik ve İmparatorluk)* (Londra: Routledge, 2005).

13 Majeed, *"Comparativism"* (*Karşılaştırmacılık*), s. 89.

yansıtmıyordu; onlar aynı zamanda böyle bir gücün doğurduğu kuşkuları ve güvensizlikleri de yansıtıyordu. Belki de antikiteyi İngilizlerin onunla birlikte düşünmesi için bu kadar yararlı bir araç yapan da buydu. Roma binlerce farklı benzetme ve karşıtlığı esinlendirebilir ve sayısız ahlaki öykü üretebilirdi. Hingley'nin dediği gibi *"İngilizler için Roma algısının değeri kısmen onun esnekliğinde ve karmaşıklığında olabilirdi."*[14] Bu nedenle İngiliz sömürgeci yazarlar tarafından kullanılan çeşitli alıntılar güncel gereksinmelerden kaynaklanıyordu. Bu, bilgeliğin bir kuşaktan diğerine aktarılması değildi, dünyanın bildiği gelmiş geçmiş en büyük imparatorluğun ortaya çıkardığı sorunlarla onu yönetenlerin başa çıkmasına yardım etmekti. Böyle bir gücü kullanan yöneticiler bu gerçeğin pekala farkındaydılar. Tarihteki yerlerini biliyorlardı ve bu tarihi bakış açısıyla onlara yol gösterici olması için doğal olarak geçmişe yöneldiler.

Lord Cromer de böyle biriydi. Mısır başkonsolosu, Kadınlara Oy Hakkı Verilmesine Karşı Çıkan Erkekler Birliği'nin lideri ve Klasik Derneği'nin 1909-1910 yılı başkanı olan Cromer etkileyici duruşuyla *"sömürgeci yönetim için gerekli ruhu adeta çevresine yayıyordu."*[15] İmparatorluğa ömür boyu hizmet etmiş biri olarak Cromer, Doğu'nun gerçekten nasıl bir yer olduğu hakkında hiç hayale kapılmıyordu: *"Doğu'da uzun süre yaşamış ve Doğu'daki yaşamın gerçekleriyle yakından ilişki kurmuş İngilizler duygusal kişiler ve siyasal kuramcılar tarafından zaman zaman sergilenen uygulanması olanaksız idealizm ile alay etme eğilimindedirler."*[16] İngiliz çıkarlarının yılmaz savunucusu olan Cromer'ın Klasikler konusunda bir zayıf noktası vardı. *"The Future of Classics" (Klasiklerin Geleceği)* adlı makalesinde antikitenin öğretilmesinin rolünün ne olduğunu açıkladı: Eğitimin amacı insanlara en azından düşünmesini öğretmektir ve bunu başarmanın en iyi yolu *"dünyanın tanıdığı en fazla düşünen ulusu incelemektir. Bu ulus Yunanistan'dır."*[17] Platon, Aristoteles ve Tukididis gibi çok sayıda klasik Atinalı yazarın Atina'nın demokrasi deneyiminin faziletleri konu-

14 Hingley, *Roman Officers (Romalı Subaylar)*, s. 5.

15 Roger Owen, *Lord Cromer: Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul (Lord Cromer: Victoria Dönemi Sömürgecisi, Edward Dönemi Prokonsülü)* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2004), vii. Cromer ve Klasikler için bkz. Donald Malcolm Reid, *Whose Pharaohs? Archaeology, Museums and Egyptian National Identity from Napoleon to World War I (Kimin Firavunları? Napoleon'dan I. Dünya Savaşına Kadar Arkeoloji, Müzeler ve Mısır Ulusal Kimliği)* (Berkeley: California Üniversitesi Yayınevi, 2002), Bölüm 4. *"Cromer and the Classics: Ideological Uses of the Greco-Roman Past" (Cromer ve Klasikler: Greko-Romen Geçmişin İdeolojik Kullanımları).*

16 Lord Cromer, *Political and Literary Essays: Second Series (Politik ve Edebi Denemeler: İkinci Dizi)* (Londra: Macmillan, 1914), s. 226.

17 Lord Cromer, *Political and Literary Essays: 1908-1913 (Politik ve Edebi Denemeler: 1908-1913)* (Londra, Macmillan, 1913), s. 307-316, s. 310.

sunda şüpheleri olduğu gerçeği düşünüldüğünde Cromer'ın Yunanistan'ı Roma'ya yeğlemesi şaşırtıcı görünmez. Onların antidemokratik eğilimleri ve halk yığınlarına karşı besledikleri düşmanlık 19. yüzyılda İngiltere'de birçok toplumsal reform yaşamış olan İngiliz soylularına cazip geliyordu. Cromer kendi kendine Latince ve Yunanca öğrenmişti ve yapıtlarındaki orijinal dilde göndermeler *"onun klasiklere vakıf seçkinlerin arasına katıldığını kanıtladı."*[18] Cromer gibi birinin Platon'un cumhuriyetin koruyucularının, kendini yönetmekten aciz olanları bütün toplumun yararı için yönetenlerin bir babayı andıran tavırlarını, neden onayladıklarını anlamak kolaydı. Buna benzer bir Yunan felsefesini buyruk altındaki sömürgelerdeki çabuk alevlenebilen yığınları kontrol edip düzene sokmak için bir el kitabı gibi yorumlamak olasıydı.

Cromer'ın klasik geçmişe duyduğu doğal yakınlık duygusu modern dünyaya duyduğu empatiden çok fazlaydı. Bir Alman bilim adamının klasiklerin öğrenimi ile ilgili *"geçmişin tarihi kendini ölmüş insanların ruhuna taşıyamayan hiç kimse tarafından anlaşılamaz"* sözlerini alıntılayan Cromer ona tümüyle katılır: *"Ama bir İngiliz için Yunan veya Roma'nın geçmişini anlamak Çin'in bugününü anlamaktan çok daha kolaydır. Hektor ile Andromak arasındaki diyaloğu okuduğumuzda hemen üç bin yılı aşan bir zihinsel bağ kurabiliyoruz. Homeros ile bir anlamda aynı toplumsal havayı soluduğumuzu ve bizim mevcut toplumsal sistemimizin nüvesini oluşturan bir ahlaki yasayla karşı karşıya olduğumuzu hissediyoruz."* Oysa Cromer *"modern Çin etik kurallarını"* anlamaz: *"Acınası cinayet, şehvet, entrika ve soygunculuk kayıtlarını okurken (...) aşmak için hayal gücünün insanüstü bir çabasını gerektiren bir uçurumla bizden ayrılmış bir toplumdan söz ettiğimizi hissederiz."*[19] Ama Cromer'ın Homeros aşkı erken dönem romantiklerin aşırı zarif ve türevsel Roma sanatından vazgeçip Homeros'un ilkel, özgün ve içten eserlerini yeğlemelerine benzemiyordu. Edwardiyenlerin Homeros aşkı kurucularını ve önderlerini Akhilleus ve Hektor benzeri kahramanlar olarak yücelten sömürgeci bir toplumun zevkini yansıtıyordu. Clive ve Kitchener gibi imparatorluk kuran kişiler Homeros'un bakış açısına göre savaş heyecanından kuvvet bulan, davranışlarını görev bilinciyle ve şerefle yürüten ve yiğitliklerinin onlara kazandırdığı zenginliği önemsemeyen kimselerdi.[20]

---

18 Reid, *Whose Pharaohs? (Kimin Firavunları?)*, s. 155.

19 Lord Cromer, *Political and Literary Essays: Second Series (Politik ve Edebi Denemeler: İkinci Dizi)* s. 227-228.

20 Bkz. R. M. Ogilvie, *Latin and Greek: A History of the Influence of the Classics on English Life from 1600-1918 (Latince ve Yunanca: Klasiklerin İngiliz Yaşamına Etkisi 1660-1918)* (Londra,

Ama Cromer'ın antikite aşkı onu sadece belirsiz ve anlaşılmaz bir şekilde esinlendirmekle kalmadı. Cromer sistematik bir şekilde geçmişin imparatorluklarından bir şeyler öğrenmeye çalıştı. Ve Roma ona en verimli karşılaştırma olanaklarını sağladı. *"Rome and Municipal Government" (Roma ve Belediye Yönetimi)* adlı makalesinde *"Sömürgeci İngiltere'nin devlet adamlarının ve politikacılarının Roma'ya akademik olmanın ötesinde her zaman nasıl bir ilgi duyacaklarını"* anlatır. *"Roma bize hem öncel hem de örnek olarak değeri tahmin bile edilemeyecek büyük bir miras bıraktı."*[21] Tam tersine Yunanistan'ın imparatorluklarının pek bir değeri yoktu. Bunun nedeni yalnızca küçük olmaları değil Cromer'a göre imparatorluğun gerektirdiği yeteneklere sahip olmayan bir ırk olmalarıydı: *"Disiplinsiz ve idealist Yunanlı yoğun bireyciliğiyle sömürgeci politikaları yürürlüğe koymaya hoşgörüsüz ve pratik Romalı kadar uygun değildi. Romalı yalnızca yasaları yapmakla kalmaz onları uygulardı ve beşikten mezara kadar sömürgeci eğilimleri geliştirmek için hesaplanmış ilişkilerin ortasında yaşardı."* Gerçekten de, Romalı sömürgecinin en iyi örneğinin Virgil olduğunu düşünür. *"Hevesli bir sömürgeci"* olan Virgil *"belki de dönemindeki Roma halkının gerçek temsilcisiydi."*[22] Roma dünyası ile ilgili yaptığı karşılaştırmalı incelemenin meyvesi *Ancient and Modern Imperialism (Kadim ve Modern Sömürgecilik)* adlı yapıt oldu. Cromer bu yapıtta geniş bir yelpazede askeri ve idari konularda klasik geçmişten o dönemde Britanya İmparatorluğu'nun da karşılaştığı sorunlara paraleller çekti.

Roma İmparatorluğu Cromer'ın Britanya'nın kendi imparatorluğuyla ne yapması gerektiğini kavramasına yardımcı oldu. Hingley, Cromer gibi yazarların *"Roma İmparatorluğu'nun görüntülerinin yardımıyla Britanya'nın kimliğini ve sömürgecilik kaderini belirlediklerini"* söyler.[23] Cromer kitabının başlık sayfasında Euripides'in *Suppliant Women*'den *(Yalvaran Kadınlar)* tabii orijinal Yunanca bir alıntı yapmayı yeğledi, daha az eğitimli olanlar için de çevirisini ekledi: *"Düşüncesiz davrandığı için sitem edildiği zaman ülkenin ona saldıranlara nasıl sert baktığını görüyor musun? Çünkü o tuzaklar ortasında yücelir."*[24] Britanya'nın sömürgecilik girişimi büyük çaba, özveri ve dıştan gelen eleştiriler gerektirecektir. Ama Cromer'a göre Britanya'nın hakimiyetinin özelliği Aetra'nın da benimse-

Routledge ve Kegan Paul, 2964), s. 134-171.

21 Lord Cromer, *Political and Literary Essays: 1908-1913 (Politik ve Edebi Denemeler 1908-1913)*, s. 340.

22 Lord Cromer, *Ancient and Modern Imperialism (Kadim ve Modern Sömürgecilik)* (Londra: John Murray, 1910), s. 14.

23 Hingley, *Roman Officers (Romalı Subaylar)*, s. 1.

24 Euripides, *Suppliant Women (Yalvaran Kadınlar)*, s. 321-323.

diği gibidir: *"Politikaları karanlık ve tedbirli olan devletlerin ufku aşırı dikkatten kararır."* Britanya Tesus gibidir, *"doğru senin yanındayken işe başlarsan hiç korkma."* Geri dönüp Mısır'da başkonsolos olarak görev yaptığı döneme bakınca kadim zamanlardan beri çok az şeyin değiştiğini düşünür: *"Değişik zamanlarda Makedonların ve Romalıların hakimiyetinde kalmış bir ülkenin hükümetine ve yönetimine uzun bir süre yakın olunca bir dereceye kadar yüzyıllardan günümüze bir köprü kuruluyor (...) ve bu akla şunu getiriyor: Dünya 2000 yılda pek fazla değişmemiş diyebilirim."* Avrupa hukuku düşüncesinin yolsuzluğa batmış Mısırlı görevlileri nasıl dehşete düşürebildiğini anımsar: *"Havarilerin Yaşamı'nda başkumandanın St. Paul'ü kırbaçlattıktan sonra çok zeki yaverinin kurbanının bir Romalı olduğunu fısıldadığında nasıl korktuğunu ne zaman okusam karşımda reform öncesi zamanlarda bilmeden yabancı bir ülke vatandaşını falakaya yatıran Mısır'ın bir taşra valisinin o ülkenin diplomatının veya konsolos temsilcisinin gazabından korkup nasıl titrediği gözümün önüne gelir."*[25] Cromer için İngiliz gücünün anlamı buydu: Daha yüksek bir adalet standardını uygulamak için güçsüzlere haklılığını zorla kabul ettirebilme becerisi ve İngiliz etkisinin nimetlerini tüm dünyaya yaymak. İngilizlerin sömürgecilik ideallerini kişiliğinde birleştiren liderlerin en iyi örneği General Gordon'dı. Dava uğruna şehit olan biri olarak tanımlanır: *"Kazığa bağlanan veya kadim Roma'nın vahşi hayvanlarının önüne atılan hiçbir Hıristiyan ölüm karşısında onun kadar korkusuz olmadı. İnancı olağanüstü güçlüydü."*[26] Bu Cromer için iyi ve kötü güçlerin siyah ve beyaz bir savaşıydı ve Gordon'ın Hartum'da ölümü *"uygar Hıristiyanların barbarca ve muzaffer fanatizmle karşı karşıya geldikleri son sahneydi."*[27]

Cromer, İngiliz gücünün zalim doğasını önemsememek eğilimindedir. Roma *"rakipsiz bir güçtü"* oysa İngiltere rekabet eden birçok sömürgeci güçten sadece biriydi.[28] Ayrıca İngilizlerin zoraki sömürgeciler olduklarını iddia eder. İmparatorluğun kazanılmasını Romalıların Galya'daki deneyimine benzetir, burada *"birbirine komşu kabilelerin derin çekişmeleri Roma'ya maddi olarak nasıl yardım ettiyse Hindistan'da da sömürgeci bir politikanın uygulanmasında İngilizlere yardımcı olmuştur."* Başka sözcüklerle söylemek gerekirse kabileler beceriksizce ve birbirleriyle öldüresiye çekiştikleri için İngiltere ve Roma sömürgeci bir role sürüklenmişlerdi. Cromer, *"Bir sürü örnek var"* der. *"Bir Galya kabilesi bir diğerini bastır-*

25 Comer, *Ancient and Modern Imperialism (Kadim ve Modern Sömürgecilik)*, s. 2-3.
26 Lord Cromer, *Modern Egypt*, 2 vols. *(Modern Mısır*, 2 cilt) (Londra, Macmillan, 1908), 1:11.
27 Aynı yer, s. 13.
28 Cromer, *Ancient and Modern Imperialism (Kadim ve Modern Sömürgecilik)*, s. 114.

mak için sürekli Roma'dan yardım istiyordu. Aderbal, Roma Senatosu'na Jugurta'ya karşı yardım istemek için dokunaklı bir başvuru iletti."[29] Ama İngilizlerin askeri gücü de bir kez işe karışınca Romalılarınki gibi durdurulamazdı: *"Onuncu Lejyon'dan bir yüzbaşı esir düştüğü zaman on askeriyle düşmanın 500 askerini yenebileceğini cüretkarlıkla iddia etti. Clive bir avuç asker ile Plassey Savaşı'nı kazandı ve Hindistan İmparatorluğu'nu kurdu."* Bu gücün dayandığı ilkeler teknoloji ile değil kişilikle ilgiliydi: *"Aslında Romalılar ile İngilizlerin kişiliği arasında büyük bir benzerlik vardı."* Bu, en iyi yönü baskı altında ortaya çıkaran bir kişilikti: *"Her iki ulusun da en iyi yönü kritik zamanlarda beliriyordu. Polibius Romalılardan en çok korkulması gerektiği anın onların en büyük tehlike altında kaldığı zaman olduğunu söyledi."* İşte düşmanlarının yüreklerine korku salan da bu zorlukları aşma yeteneğiydi: *"Son zamanlardaki Güney Afrika Savaşı'nın başlarında karşılaştığımız tersliklerin Mısır'da yarattığı önemsiz etkiye şaşırdığımı anımsıyorum. Herkes Roma'nın o mağrur sloganı olan Roma'nın ancak galip olarak barış yapacağı prensibinin mirasçıları olduğumuza inanıyordu."*[30] Oysa İngiliz gücü aynı zamanda da akla dayanıyordu. Onlar da Romalılar gibi yerlileri kendi güçlerini İngiliz davasını desteklemeye yönlendirmeye ikna edebilirlerdi. Cromer'ın Sir John Seeley'den alıntı yaparak söylediği gibi, *"Hindistan, ulusları ortalama beşte biri İngiliz olan ordular tarafından fethedilmiştir."* Bu bağlamda *"İngilizlerin hem Mısır hem de Hindistan'da uyguladığı yöntemler Romalılar tarafından benimsenenlere çarpıcı bir şekilde benziyordu. Her iki ulus da fethettikleri ülkelerden alınan yardımcı güçlerden büyük destek görmüşlerdi."* Bu stratejinin kullanım nedenleri farklı olsa da -Romalılar *"sömürgelerinin genişliğine karşın kendi sayıları az olduğu ve kendi taburları yabancı bölgelerde savaşmaktan hoşlanmadığı için bu çareye başvurmak zorunda kalmışlardı,"* oysa *"İngilizleri bunu örnek alıp geniş ölçüde uygulamaya bu yöntemin ekonomik ve elverişli oluşu yönlendirmişti."* - sonuçta dünyanın pek çok halkı kendi halkına boyun eğdirmek için gönüllü olarak silah altına alınmıştı.[31]

Yer kürenin bu kadar büyük bir bölümünün pembeye boyanmış olması İngilizler için büyük bir gurur kaynağıydı. Hele Roma İmparatorluğu gibi çok etkili bir imparatorlukla karşılaştırılınca bu daha da önem kazanıyordu. Lord Bryce *The Ancient Roman Empire and the British Empire in India (Kadim Roma İmparatorluğu ve Hindistan'daki Britanya İmparatorluğu)*

29 Aynı yer, s. 28-29.
30 Aynı yer, s. 34-35.
31 Aynı yer, s. 35-36.

adlı yapıtında şunu iddia eder: *"İki küçük ulusun iki çok geniş imparatorluk yaratıp onu yönetmeyi öğrenmesinin tarihte başka bir örneği yoktur."*[32] Ama Bryce İngiliz yönetiminin doğası konusunda hayale kapılmaz: *"Hindistan İngiltere tarafından despotlukla yönetiliyor."* Bunun nedeni kısmen kolaylık kısmen de Hintlilerin kendi kendini yönetme yeteneğine sahip olmayışıydı: İngilizler Hindistan'ı sadece *"öyle buldukları için değil, ırkı ve dili farklı olan çok büyük bir nüfusun başka türlü yönetilemeyeceğini kavradıkları için"* de böyle yönetiyorlardı. Bryce bu demokrasi karşıtı duruşu haklı çıkarmak için antikiteye başvurur. Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi genelde ülke için özerk kurumlar kurulmadı ama İngilizler *"Buldukları mevcut özerk yönetimlerin devam etmesine izin verdiler. Bu sadece gelişmemiş ama çok yararlı olan Kasaba Meclisleri şeklindeydi."*[33] Çünkü *"İngilizlerin Hindistan'daki yönetimi Roma'nın eyaletlerindeki yönetimi gibi gerçekten despotluktu. Her ikisinde de halk için ne yapıldıysa halk tarafından yapılmadı ve yapılmıyor."*[34] Bryce İngiltere'nin imparatorluk topraklarını böyle düzenlemesinin getirdiği maddi yararların pekala farkındadır. Cromer'a göre Roma'nın fetihlerindeki tavrı tümüyle maddi yarara dayanıyordu: Romalılar *"hakimiyetleri altındaki ülkelerden yüklü haraç alırdı. Eyaletleri onlardan elde edilebilecek vergiler açısından değerlendirirlerdi."*[35] Raca'nın da böyle yaptığını düşünüyordu: *"İngilizlerin Hindistan'da benimsediği yöntemler Romalılarınkinden çok farklı olmasına rağmen ilke (...) tamamen aynıydı. Hindistan'ın birkaç yıl boyunca İngiltere'ye haraç verdiği rahatlıkla söylenebilir."*[36]

Ama yöneten ile yönetilen arasındaki çıkar trafiği sadece tek yönlü değildi. İngilizler kendilerinden önceki Romalılar gibi ele geçirdikleri bölgelerde kargaşaya düzen verdiklerine inanıyorlardı. Yasalar kabul ettirildi ama bunlar yerel değil iyi İngiliz yasalarıydı: *"İngilizler Hindistan'a hiç ayak basmasaydılar yasaları görebildiğimiz kadarıyla aynı bugünkü gibi olacaktı."* Ve bütün bunlar sömürgeci efendilerin eseriydi: *"Eyaletlerde Roma'nın yönetimi altında olanlara denk durumdaki Hindistan yerlilerinin ülkelerindeki hukuki gelişmelere belirli bir katkıları olmadı. Bazıları metin yazarları veya yargıç olarak kadim Hint geleneklerini açıklama ko-*

---

32 James Bryce, *The Ancient Roman Empire and the British Empire in India: The Diffusion of Roman and English Law throughout the World; Two Historical Studies (Kadim Roma İmparatorluğu ve Hindistan'daki Britanya İmparatorluğu: Roma ve İngiliz Hukukunun Dünyaya Yayılışı: İki Tarihi İnceleme)* (Londra: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 1914), s. 1.

33 Aynı yer, s. 30-31.

34 Aynı yer, s. 28.

35 Cromer, *Ancient and Modern Imperialism (Kadim ve Modern Sömürgecilik)*, s. 41-42.

36 Aynı yer, s. 43.

nusunda yararlı oldu. Ama bugün de Hindistan'da Avrupalılara da yerlilere de aynı şekilde uygulanan yürürlükteki İngiliz yasalarının bir sisteme bağlanması tümüyle İngilizler tarafından yapıldı." İngilizler bu gelişmenin itici gücünü oluşturdular: *"Daha ileri uygarlık, baskın yaratıcı gücünü sergilemişti."*[37] İngilizler bundan başka yönetim reformlarında da yine Romalılar gibi başı çektiler. Cromer'a göre, Roma, eyaletlerini *"açık fikirli bir ruhla genel çıkara danışarak"* yönetmedi, imparator Augustus özellikle *"iyi çalışan bir Maliye Dairesi"* kurarak *"çok büyük yenilikler"* yaptı.[38] Yolsuzluğa batmış Doğu'da bu hayati önem taşıyordu: *"Uygun bir maliye sistemi kurmak; sağlam bir finans politikasını benimsemek ve uygulamak için ilk koşuldu: Sağlam bir finans politikası da geri kalmış Doğu devletlerinde ahlaki ve maddi gelişme için gerekli ve onun zorunlu habercisiydi."*[39] Augustus ayrıca *"Romalılara olduğu kadar günümüzde Osmanlı İmparatorluğu'na da çok büyük zararlar veren görevlilerin sık sık değiştirilmesi uygulamasına da bir son verdi."*[40]

Bu, İngilizlerin hatalar yaptığını yadsımak anlamına gelmez. Cromer *"Hindistan'ın tüccar yöneticilerini harekete geçiren"* ruhu kınar, onların *"bizim milli gururumuzu okşamadığını"* söylemez.[41] Doğu Hindistan Şirketi'nin bu erken dönem yöneticilerinin yöntemleri *"Kadim Roma'nın baştan çıkmış ve açgözlü görevlilerinkinden pek farklı değildi. 1700 yıllık bir ara insan doğasını değiştirmemişti."* Cromer İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi'nin 18. yüzyılın ikinci yarısındaki uygulamalarına bakış açısının gerçekten de *"Romalı hiciv yazarının çığlığının yankısı olabileceğini"* belirtiyor:

> *Qua reverentia legum,*
> *Quis metus aut pudor est unquam properanti avari?*

[açgözlü birinin zenginleşme telaşında yasalara karşı ne kadar saygı, nasıl bir korku ve utanç duygusu bulunabilir?]

Ama Romalıların aksine İngilizler, bu dersleri almak için zorlanmış olsalar bile hatalarından ders almışlardı. Çünkü ancak "1857 sarsıntısından" sonra *"bütün sağlıklı yönetimlerin temelinde yatan ilke Hindistan'ın yöneticilerine zorla kabul ettirildi"*; *"yönetim ve ticari sömürü aynı el-*

37 Aynı yer, s. 127.
38 Aynı yer, s. 51.
39 Aynı yer, dn. 2.
40 Aynı yer, s. 53.
41 Aynı yer, s. 65-66; Juv. Sat.'dan alıntı 14.177-178.

lere emanet edilmemelidir."[42] Bu reformun sonucunda İngiliz hükümeti Roma'dan bile daha iyi bir ahlaki düzeye erişmiş oldu çünkü Roma'nın *"tarihi yöntemlerinde modern insansever ruhun ancak birkaç soluk izine rastlanabilir."*[43] Örneğin Romalılar doğal afetler yaşandığında geçici olarak halkı vergiden muaf tutardı; oysa bu Cromer için yeterli değildir: *"Modern sömürgeci Doğa'nın emirlerine boyun eğmeyecektir. O tam bir erkek gibi çabalar ve büyük bedeller ödeyerek bunlara karşı çıkar."*[44] O *"insan yaşamını koruma ve uzatma politikasına -yararsız insan yaşamının bile kutsal olduğuna- inanır."*[45] Ama o, bu yardımseverliğin Hindistan'da sorunlar çıkarttığına inanır. İngiliz yönetimi o kadar yararlı olmuştu ki nüfus belirgin bir şekilde çoğalmıştı ve onunla birlikte yoksulluk da artmıştı: *"Ama ben şundan son derece eminim: Herhangi gelişme olduysa bu kötü değil iyi yönetimin bir sonucu oldu. Bu büyük oranda Hindistan halkını savaş, salgın hastalıklar ve açlıktan kurtarmak için yapılan yararlı girişimlerden kaynaklandı."* Bu nedenle İngiltere Hindistan'ı yönetmekte her zaman tümüyle başarılı olamadıysa da en azından kendini yeniledi ve ahlaki kişiliği sayesinde yerli yaşama birçok ilerleme kazandırdı. Bu, Roma için de, İngiliz yönetiminin yerini aldığı yönetim için de söylenemez: *"Böyle bir amaç ne Kadim Roma'nın sömürgecilerini ne de Asya devletlerinin yerli yöneticilerini harekete geçirdi."*

Bu ahlaki duruş Cromer'a göre Britanya İmparatorluğu'nu kadim imparatorlukların düzeyinin üstüne çıkardı. Ne de olsa herhangi bir despot sadece fetih yapıp topraklarını genişletmeyi amaç edinebilirdi: *"Kendini övmeye bayılan ve yetersiz Serhas bile evrensel bir imparatorluk kurma hevesindeydi."*[46] Cromer imparatorluğun büyük bir yük olduğunu ve hafife alınmaması gerektiğini düşünür. En bilge Romalılardan bazıları *"sınırlarını genişletme iştahına dürüstçe ve erkekçe karşı durmaya çalıştılar, tıpkı Mr. Gladstone ile Lord Grenville'in 1882'de Mısır yükünden kurtulmaya çalıştıkları gibi."*[47] Ama sömürgecilik aracıyla uygar olmayanları ve barbarları uygarlaştırmak kültürlü ulusların ahlaki görevi ve sorumluluğu haline gelmişti. Doğulular bütün uygarlık dışı davranışları sergilediler bu yüzden de düzeltilmeye ihtiyaçları vardı. Bu uygarlaştırıcı rolünü Roma kendi sınırları içinde yerine getirmiş ve böylelikle iki rejimi karşılaştırmayı

42 Aynı yer, s. 69.
43 Aynı yer, s. 108.
44 Aynı yer, s. 112.
45 Aynı yer, s. 113-114.
46 Aynı yer, s. 4-5.
47 Aynı yer, s. 22.

da kârlı bir hale getirmişti. Tıpkı Roma'nın geri kalmış ve inatçı taşralılarla uğraşıp onları uygar dünyaya ite kaka sokmaya çalıştığı gibi İngiltere de aynı şeyi sömürge halkına yapmaya çalıştı. İngiltere böylece kültür bayrağını Roma'dan alan ulus olarak temsil edildi. Ve *"Roma nasıl İngilizlerin kurtuluşa kavuşmasına"* onlara Hıristiyanlığı tanıtarak yol açtıysa şimdi de İngiltere, hakimiyeti altındaki uluslara aynı şeyi yapacaktı. Bu nedenle Britanya İmparatorluğu başka şekilde söylemek gerekirse, dünyaya Tanrı'nın programını getiren bir araçtı.[48]

Ama uygarlaştırmak İngiliz sömürgecilerin kendileri ile yönettikleri arasında var olduğuna inandığı kültürel farkı kapatmak demekti. Sorun iki yönlüydü: Yerliler uygarlaşırsa o zaman İngiliz yönetiminin ahlaki dayanağının ne olacağı belli değildi veya aşağı düzeydeki halklar uygarlaşınca asimile olacaklardı ki o zaman da aradaki farkın yok olması İngiliz halkına su katıp seyreltmek gibi bir etki yapacaktı. Catherine Edwards'ın dediği gibi, *"İmparatorluğun sonucu olarak İngiliz kimliğinin sulandırılması konusundaki endişeler Romalıları örnek gösterilerek dillendiriliyordu."*[49] Bir çözüm yolu farkın kapatılmasının ancak kuşaklar boyu devam eden bir süreç ve çerçeve dahilinde mümkün veya olası olacağını ileri sürmekti. *Greater Rome and Greater Britain (Daha Büyük Roma ve Daha Büyük Britanya)* adlı yapıtını 1912'de yayınlayan Sir Charles Lucas, Roma deneyimine dayanarak asimilasyonun imparatorluğun bütünleşmesinde çok destekleyici bir rol oynayacağını düşünüyordu: *"Roma İmparatorluğu çekirdeği Roma sömürgelerindeki asimilasyonun yardım ettiği gücü sayesinde ayakta kalıyordu."*[50] Sömürge Dairesi'nin Dominyon Bölümü'nün ilk başkanı olan Lucas bu konuda konuşmaya yetkiliydi. Roma ve Britanya İmparatorluklarının arasındaki fark ona göre *"hakimiyet alanı ile yerleşim alanı"* arasındaki *"büyük uçurumdu."* Çok sayıda İngilizin Kuzey Amerika, Avustralya, Hindistan -*"belki de İngiliz sömürgeleri arasında en gelişmiş olanları"*- gibi *"yerleşmekle İngilizlerin sahip olmadığı ve hiç olmayacağı"* bölgelere yerleştiği doğruydu. Lucas, Hindistan'ın *"Britanya İmparatorluğu'nun bütün sömürgeleri arasında Roma'nın bir taşra eyaletine en çok benzeyeni"* olduğunu düşünüyordu. Ama tümüyle İngiltere'ye yabancı bir kültüre sahip olduğu için asla özerklik elde edemeyecekti: *"Eğer doğal olarak ait olmadığı özerk halkların kategorisine yerleştirilecek olursa ona tümüyle yabancı olan kurumlarla donatılacaktı."* Lucas'a

48 Bkz. Hingley, *Roman Officers (Romalı Subaylar)*, s. 158.

49 Edwards, *Roman Presences (Romalı Duruşu)*, 13:1-18.

50 Sir Charles Prestwood Lucas, *Greater Rome and Greater Britain (Daha Büyük Roma ve Daha Büyük Britanya)* (Oxford: Clarendon Press, 1912), s. 149.

göre Hindistan'da var olan birlik, *"Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi farklı unsurların tek bir yabancı güç tarafından yönetilmesinin sonucuydu"* ama ona özerklik verildiğinde bu yok olurdu.[51]

Cromer, Roma tarzı asimilasyonun olanaksız olduğunu düşünüyordu. Hindistan'ın küçük bir İngiliz gücü tarafından fethedilip hakimiyet altında tutulduğuna işaret ederek bunun *"kaçınılmaz olarak"* iki sonuç doğuracağını belirtir: *"Ya fethedilen ırk eninde sonunda fatihleriyle eşit -hatta belki de daha üstün- bir duruma getirilecek"* ya da *"boyun eğen ırk buna razı olacak ve sadakatle yabancı yöneticileriyle işbirliği yapacaktı."* Gerçekten de *"bu iki sonuçtan birincisinin Roma'da meydana gelmesi"* sonunda imparatorların bile İspanya'dan gelmesine yol açmıştır. Aynı şekilde, *"Terence Kartacalı bir köleydi."* Ama Büyük Britanya'nın imparatorluğunda durum böyle değildi: *"İngiliz politikasını geniş anlamda etkilediği halde Hindistan bağlantısının hukuki ve idari yapının oluşturulmasında hiç etkisi olmamıştır."*[52] İngiliz yöneticiler daha çok kendi başlarına bırakılmışlardır: *"Sati*[53] *gibi bazı olağandışı barbarca uygulamalar ile ilgilenmek dışında Romalıları örnek alarak yerel geleneklere saygı duyduk."*[54] Cromer İngilizlerin bu asimilasyon başarısızlığını nasıl açıklıyordu? *"Romalıların göreceli başarısını açıklamak kolaydı. Onların işi herhangi bir modern sömürgeci ulusunkinden çok daha kolaydı."*[55] Oysa İngilizlerin karşılaştığı sorun aşırı derecede zordu: Hindisan'da nüfusun altıda beşi Hindu dinindendi, altıda biri ise Müslümandı, *"Bunlar yeme içme eylemini bir dini uygulamanın asaletine yücelten Hindu kast sisteminin bu bölümünü benimsemişlerdi. Böylelikle Hindistan'da kontrolsüz cinsel ilişkilerin karşısında aşılması çok güç engeller vardı."*[56] Romalılar bu gibi dini engellerle karşılaşmadılar; bir ikisiyle karşılaştılarsa da *"kadim dünyanın uysal çok tanrılı dini ve panteizmi kendini kolayca değişen durumlara uyarlacığı için"* onları *"kolaylıkla aştılar."*

Dilin asimilasyon için aşılması çok güç bir engel oluşturduğu görülüyordu. Cromer durumun Roma'da bunun tersi olduğunu düşünüyordu ve *"kadim dünyada hemen hemen yalnızca iki dil kullanılıyordu: Latince ve Yunanca."*[57] Cromer, İngilizce'nin Hindistan'da yararlı bir birleştirme un-

51 Aynı yer, s. 149-150.
52 Cromer, *Ancient and Modern Imperialism* (Kadim ve Modern Sömürgecilik), 37-38.
53 ÇN: Dul kalan kadının kendini kocasıyla birlikte yakması.
54 Aynı yer, s. 85.
55 Aynı yer, s. 91.
56 Aynı yer, s. 90-91.
57 Aynı yer, s. 97.

suru olabilecek kadar yaygınlaşacağı konusunda son derece karamsardı: "Yabancı dilin eninde sonunda ana dillerin yerini alması" pek olası değildi. *"Hindistan'da 10.000 kişide 90 erkek ve 10 kadın İngilizce okuyup yazabiliyordu."*[58] Ama üst sınıf Hintliler arasında İngilizce bilenlerin sayısının artığını da belirtir. *"Böylece artık İngiliz yöneticilerin eskisi gibi yerel dilleri öğrenmesi gerekmeyecekti."* Sonuç ise onun zaman zaman bir paradoks olarak gördüğü gibi *"yöneten ile yönetilenin arasındaki uçurumu daha da büyütecek talihsiz bir eğilimdi."*[59] Cromer aynı zamanda yerlilerin fatihlerinin diline karşı aldıkları tavırlar arasında kesin farklılıklar olduğunu da belirtir. Fethettikleri ırkların Latince öğrenmeye hevesli olduğu Romalıların aksine *"modern sömürgeci uluslar ana dilin dışlanmasına şiddetle karşı çıkılması gerektiği inancının çevresine toplanan milli duygularla başa çıkmak zorundaydılar."* Bunun Mısır'da uygulandığını görmüştü: *"Milliyetçi Parti yükseköğrenimin mümkün olduğunca Arapça yapılması gerektiği gibi çok mantıklı bir istekte bulunmuş ama aynı zamanda da yönetimin tüm etkisini kullanan İngilizler ilkokullarda İngilizce eğitimini önlemek zorunda bırakılmış ve bu da bir anormallik oluşturmuştu."* Cromer ana dil gibi duyarlı bir konunun İngiliz gücünün kullanılacağı bir alan olmadığını fark etmişti: *"İngiliz Hükümeti Güney Afrika'da Flamanca öğretimine karşı çıkmaya kalkışmış olsaydı büyük bir yanlış yapmış olurdu. Bunu yapmadıkları için bu dil zaman içinde belki de doğal bir ölüme kurban gitmeyecektir."*[60] Oysa durum Roma'da tümüyle farklıydı. Latince öğrenen bir Galyalı veya İspanyol açıkça kendi çıkarı gereği *"Roma'nın hizmetinde yüksek rütbelere erişmeye heveslenecekti."* Cromer *"Hindistan yerlisi, şimdi bile ona yükselme şansının yeterince tanınmadığından biraz da haklı olarak avaz avaz yakınmaktadır,"* diye bu gerçeği teslim eder. Ama bu dili ne için kullanmak üzere öğrendiklerini karşılaştırınca Roma İmparatorluğu ile yapılan benzetme sona erer:

"Daha doğrusu ortada önemli bir çelişki olduğu söylenebilir çünkü Latince bilmek çözülmeye neden olan bir görev yapmıyordu. Tersine boyun eğen ırkı fatihleriyle birleştirdi ve sonunda o zamana kadar oynanan rolleri tersine çevirdi, çok çeşitli nedenler bu sonucu doğurdu ama bunların arasında Romalılaştırılmış taşralıların da gerçek Romalılar kadar gurur duyduğu İmparatorluğu yıkmak gibi bir arzuları hiç olmadı. Modern Avrupalı güçlere boyun eğmiş ve onu yönetenlerin dilini öğrenmiş olan herhangi bir Afrikalı veya Asyalı ırk için de aynı şey söylenebilir miydi? Korkarım

58 Aynı yer, s. 101.
59 Aynı yer, dn. 1.
60 Aynı yer, s. 102-103.

ki hayır: Genel bir bağ olan dil, tek taraflı öğrenildiği zaman bile, aslında din ve ten rengi gibi sürekli ayırıcı yönde eylem yapan farklılıkların çözücü gücüne karşı koyamayacak kadar aşırı kırılgandır."[61]

Cromer gerçekten de İngilizce ve İngiliz edebiyatı öğrenimini güçlü bir tehdit olarak görür çünkü *"bu yasalara saygılı bir ulusun eriştiği sürekli ilerlemenin avantajları hakkında yapılan bir çalışmadan otoriteye karşı saygısızlığı öven bir söyleme kolaylıkla dönüşebilir ve yönetilenleri hoşa gitmeyen yöneticilerin boyunduruğundan kurtulmanın kutsal görevine çağırabilir."*[62]

Ama herhangi bir asimilasyon şansını engelleyen bir unsur varsa o da ırktı. Lucas'ın görüşü şuydu: *"Britanya İmparatorluğu'nun en büyük zorluğu herhalde renk sorunuydu."*[63] İngilizler kendi işlerini yönetecek yeteneğe ve gereksinime doğuştan sahip olduklarını düşünüyorlardı. Bu nedenle yerleşik halkın çoğunluğunun Anglo-Sakson olduğu ülkelere özerklik verilirken nüfusu beyaz olmayanlara verilmiyordu. Lucas'ın dediği gibi, *"Özerk sömürgeler özerk oldular çünkü kendi kendini yönetme yeteneği İngiliz ırkında doğuştan vardı."*[64] Bunun aksine Roma İmparatorluğu'nun *"tarihi özgürlükleri genişletme değil gasp etme tarihi olduğu için"* onun liberal bir geleneği olmadığı düşünülüyordu.[65] Buna rağmen Britanya İmparatorluğu politik hakların tanınabilmesi için önce ırk sorununu aşmak zorundaydı Cromer'ın dediğine göre *"çünkü renge dayanan nefret, yolu engelliyordu. Romalıların aşmaları gereken böyle sorunları olmadı."*[66] Lucas şuna inanıyordu: *"Romalılar hakimiyetlerini tropikal Afrika'ya veya Uzak Asya'ya kadar uzatmış olsaydılar İmparatorluklarında renk sorusunu daha çok duyabilirdik."* Oysa İngiliz yazarlar Romalıların Doğu hakkındaki görüşlerinde bir tür ırkçılık belirlemeyi başardılar: Lucas şöyle düşünüyordu, *"farklı ten renkleri konusuna pek dikkat etmemelerine rağmen Doğu'nun yönetimi için Batı'ya güveniyorlardı tıpkı bizim tropiklerin yönetimi için beyaz ırkı uygun gördüğümüz gibi."*[67] Benzer şekilde Romalılar *"çok sayıda renkli ırktan insanla uğraşmak zorunda kalmadılar. (...) Kuşkusuz Romalılar arasında Batı'yı Doğu'dan üstün gören güçlü bir ırkçılık duygusu vardı,"* der.[68]

61 Aynı yer, s. 104-105.
62 Aynı yer, s. 106.
63 Lucas, *Greater Rome and Greater Britain (Daha Büyük Roma ve Daha Büyük Britanya)*, s. 97.
64 Aynı yer, s. 149.
65 Aynı yer, s. 153.
66 Cromer, *Ancient and Modern Imperialism (Kadim ve Modern Sömürgecilik)*, s. 95.
67 Lucas, *Greater Rome and Greater Britain (Daha Büyük Roma ve Daha Büyük Britanya)*, s. 100.
68 Aynı yer, s. 97.

İngilizler kendi ırkçı önyargılarını haklı çıkarmaya yardım etmesi için Roma İmparatorluğu'nu ırkçı terimlerle tanımladılar. Eğitimli İngiliz seçkinleri kendilerini çoğu zaman kadim Romalılarla bir tutuyorlardı. Lucas, hem Romalıların hem de İngilizlerin *"kullandıkça gelişen doğuştan yönetme yeteneğine sahip olduklarına"* inanıyor ve Hindistan'ın *"sorumluluk ve yöneticilik dersleri almak için eşsiz bir okul"* olduğunu düşünüyordu.[69] Ama ırkçılığa karşı alınan tavırların Romalılar ve İngilizler arasındaki temel fark olduğuna inanıyordu: Çünkü Britanya İmparatorluğu'nda *"sınıf bağları yurttaşlık bağlarına karşıtlık oluşturur."* Onun için şöyle diyordu: *"Çalışmaya gelen esmer tenli işçi Hindistan'dan geliyorsa onun İngiliz vatandaşı olması Avustralasya'daki bir işçi için bir anlam ifade etmez. O beyaz değil esmer tenlidir ve gündelik piyasasında beyaz bir işçiden daha tehlikeli bir rakiptir çünkü onun yaşam tarzı ve çalışma koşulları beyaz adamın yaşam tarzı ve çalışma koşulları ile aynı değildir."* Bu sınıf ayırımı Lucas için İngiliz toplumundaki büyük bir yarılmaydı *"oysa Roma İmparatorluğu'ndaki ırka dayanmayan temel sınıf ayırımı köleler ve özgür insanlar arasındaki ayırımdı."*[70]

Doğuştan sahip olunan bir nitelik olduğu için ırk ayırımının tarih süresince görüldüğü düşünülüyordu. George Rawlinson *The Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World (Kadim Doğu Dünyasının Beş Büyük Monarşisi)* adlı yapıtında şunları yazar: *"Kadim Aryanların genel fiziksel görüntüleri hakkında en iyi izlenim Ahameniş krallarının heykellerinden edinilebilir, bunlar insan soyunun çok asil bir türünü sergiler: Uzun boylu, zarif ve heybetlidirler; yakışıklı ve göze hoş görünen bir fizyonomiye sahiptirler."* Aslında o kadar hoş görünürler ki *"çoğu zaman Yunanlılara benzerler."*[71] Dr. Prichard'ın bir yapıtına gönderme yaptığı bir dipnotta bu konuyu işler: *"Yüz hatları tam olarak Yunanlı değildir çünkü alışılmışın dışındadır ama asil ve vakurdur; ifadesi hayat ve zeka dolu değilse de entelektüel ve düşüncelidir. Başın biçimi tümüyle Hint-Avrupalıdır ve Tatar veya Moğol ile ilgisi yoktur."*[72] Perslerin ahlaki özellikleri de aynı şekilde belirgindir: Perslerin ahlaki nitelikleri *"cesaret, enerji ve dürüstlüktür"* kusurları ise *"kendi arzularına ve lükse düşkünlük; anı yaşamaya tutkulu bir bağlılıktır."* Sonuç olarak da *"neşe ve kederde aynı şekilde ölçüsüzdürler; birinde bütün makul sınırları aşarlardı (...) diğerinde*

69 Aynı yer, s. 154.
70 Aynı yer, s. 107.
71 George Rawlinson, *The Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, 4 vols. *(Kadim Doğu Dünyasının Beş Büyük Monarşisi*, 4 cilt.) (Londra, John Murray, 1862-1867). 3:74.
72 Aynı yer, dn. 8.

aynı oranda üzüntülü olurlar, endişe ve ıstıraplarını ifade etmekte oldukça serbest davranırlardı." Bu Aeschylus'un zamanından itibaren açıkça bilinirdi: *"Aeschylus'un Persae trajedisi bu bakımdan, gerçeğe yakındır. (...) Persler daha uygar Batılı uluslar arasında genelde benimsenen sahte ve vakur kayıtsızlığa yabancıydılar."*[73] Yüzyıllar süren despotluk bu gibi düzeysiz eğilimlerin kişiliklere daha da nüfuz etmesine yol açmıştır: *"Modern İranlı, kadim Aryan soyunun aşırı dejenere olmuş temsilcisidir. İnce ve kıvrak yapılı ve çevreye fıldır fıldır bakan gözleri zarif yüz hatları ve canlı tavrıyla soyundan geldiği ırkın asaleti ve gücünden, sakin duruşu ve sade zarafetinden yoksundur. On dört yüzyıllık despotluk altında yaşamak damgasını yüzüne ve yapısına vurmuştur. (...) Bu nedenle bu kadar uzun bir süre boyun eğmek ne yazık ki onu zayıflatıp alçaltmıştır."*[74]

Bu kadar derinlerde yatan temel ırksal farklılıkların İngilizlerin ustalıklı yönetimi tarafından bile aşılması güçtü. Cromer asimilasyonun o zamanlar ne kadar kolay başarılabildiğini göstermek için Romalılardan bir örnek verir: Musak adlı Fenikeli bir adamın oğlu Romalı Saturninus adını alıp Flavia Fortuna adlı Romalı bir hanım ile evlenir. Cromer bir sonraki kuşakta oğullarını Flavius Fortunate adını verdiklerinde *"Romalılaştırmanın tamamlandığını"* söyler. Ama sözünü sürdürür: *"Ama farklı renk ve dinden olan ırkların birlikte yaşadığı ülkelerde bu gibi olaylara artık çok ender rastlanır."* Bunun doğal bir durum olduğuna inanır çünkü *"Avrupalı bir kadın çok eşli bir Asyalı erkekle evlenmek istemeyecektir, aynı şekilde Doğu'da kadınların kapatılması geleneği Doğulu bir kadına tutulan Avrupalı bir erkeğe de aşılması güç bir engel oluşturacaktır."*[75] Irklar arası evlilik konusu Cromer'ın çok ilgisini çekiyordu bu nedenle *"yönetici ırklar"* ile *"Asya ve Afrika'nın yerlileri"* arasındaki bu gibi evlilikler hakkında ek bir bölüm yazdı. Bu gibi birleşmelerin ender oluşunun bir nedeni de Cromer gibi sömürgeci yöneticilerin etkin müdahalesiydi, o şunları anımsar: *"Mısır'daki görevim süresince pek az sayıda böyle evliliğe dikkatim çekildi. Çoğunlukla o kadar mutsuz sonuçları oluyordu ki ben onlara -çoğu zaman başarıyla- engel olmaya çalıştım."*[76]

Cromer'ın bundan çıkardığı sonuç ırk farkının, Hintlinin İngiliz yöneticilerle eşit olmasını her zaman engellediğiydi. Ardosser Sorabjee N. Wadia'nın *Reflections on the Problems of India* (*Hindistan'ın Sorunları Üstüne Düşünceler)* adlı yapıtı için yazdığı değerlendirmede Cromer onun

73 Aynı yer, 4:108, s. 111-112.
74 Aynı yer, 3:76.
75 Cromer, *Ancient and Modern Imperialism* (Kadim ve Modern Sömürgecilik), s. 96-97.
76 Aynı yer, s. 138.

"Doğu ile Batı arasındaki ilişkinin görüşlerde ortaya çıkardığı çeşitli ve açık gelişmeler" ile ilgilenenler için *"incelenmeye değer"* olduğunu söyledi. Cromer Doğu ile Batı arasındaki hiçbir eğitimin aşamayacağı çok büyük bir farktan söz eder: *"Mr. Wadia o kadar Batılılaşmış ki İngiliz dilini ustalıkla kullanıyor, İngiliz edebiyatı ve düşünce sistemine de tamamen vakıftır. Aynı zamanda Avrupalının maddeciliğine karşı duyduğu güvensizlik ve hoşnutsuzluktan ötürü de iliklerine kadar Doğuludur."*[77] Wadia'nın programının bir parçası olan ve Cromer'ın *"haklı olarak çok önemsediğini"* söylediği şey *"Hintlileri hem kendi hem de başkalarının gözlerinde küçük düşüren ve hiddet uyandıran tüm ayırımların ortadan kaldırılmasıdır."* Cromer buna karşılık *"Doğu'yu Batı'dan ayıran temel engelin politik değil toplumsal olduğunda ne kadar ısrar edilse az olduğunu"* belirtir, *"Ateşli reformcuların iyi niyetli umutları büyük bir olasılıkla bu kayalar üstünde parçalanacaktır."* Hintli milliyetçiler ne kadar politik değişim umudu besleseler de, onlar *"politik değişimden herhangi bir politik değişimin başaramayacağı sonuçlar bekleme eğilimindedirler. Renk farkı herhangi bir Parlamento kararıyla, ne kadar ateşli olursa olsun güzel konuşma sanatıyla, ne kadar inandırıcı olursa olsun tartışmayla yok edilemez."* Virgil'den alıntı yapar:

Quid tam, si fuscus Amyntas?
Et nigrae violae sunt et vaccinia nigra.

[Amyntas siyahiyse ne olmuş?
Menekşeler ile sümbüller de siyahtır.]

Ama onun ırksal karamsarlığı böyle bir kayıtsızlığı kabul edemez: *"Bu sözcüklerin yazılmasının üstünden on dokuz yüzyıl geçmiş olmasına rağmen dünya insan teninin renginin çiçeklerin rengi kadar önemsiz bir şey olduğu prensibini hâlâ kabul etmiş değildir. Bu sorunu ancak zaman çözebilir tabii eğer herhangi bir şekilde çözülebilecekse. Bunu tartışmak yalnızca yararsız değil aynı zamanda da incitici. Bu arada renk farkının ırklar arası evliliğin önünde duran en büyük engel olduğunu ve ırklar arası evlilik mümkün olmadıkça gerçek toplumsal eşitlik duygusu olamayacağını belirtmeliyim."*[78] Yine de, İngilizlerin tek başına yönetimde kalması elverişlidir. Onlar yönetmeye en uygun ırktır; genetik olarak kendi politik işlerini idare etme yeteneğine sahip olmayan halkları yönetmeye.

77 Cromer, *Political and Literary Essays: Second Series (Politik ve Edebi Denemeler: İkinci Dizi)*, s. 206.

78 Aynı yer, s. 210-211; Virg.Ecl.'den alıntı 10.38.

Yine de Cromer İngilizlerin bu çabası karşılığında minnet duygusu beklemez. Yönetilen halkların İngilizlere karşı hissettiği minnet onlar topraklarına ayak basar basmaz yok olur: *"Gerçekten de, sömürge idaresinin politik bir güç olarak uygulanmasının kaçınılmaz sonucu, despotluğa son veren yabancı güce karşı duyulan minnet duygusunun geçici olmasıdır. Biz bunu hem Hindistan hem de Mısır'da öğrendik."* Bunu Romalılar da öğrenmişti. Roma *"Küçük Asya'ya Yunan özgürlüğünün şampiyonu olmak üzere davet edilmişti ve davet kabul edildiğinde ve yardım etkili bir şekilde sağlandığında bu gerçek kısa sürede Mommsen'in şu sözlerinden anlaşılmıştı: 'Makedon yönetiminin en iğrenç şekli bile Yunanistan için onurlu yabancıların en asil niyetleriyle yapılmış özgür anayasadan daha az tehlikelidir.'"*[79] Lucas, Hintlilerin İngilizlerin yönetiminde oldukları için ne kadar şanslı olduklarının farkında olmadığını düşünür: *"Hindistan'ın yerlileri yalnızca İngiliz yönetimini biliyorlar. Onu herhangi bir başka yabancı beyaz yönetim ile karşılaştırabilecek olsalar onun değerini daha iyi anlarlardı."*[80] Cromer ırkın iki halkı ayıracağına ve minnet duygusunu olanaksız kılacağına bir kez daha inanır. Lord Lawrence'ın, *"Hindistan halkı bizim renk, din, alışkanlıklar ve duygular bakımından farklı bir ırk olduğumuzu asla unutamazlar,"* sözüne gönderme yapan Cromer ona tümüyle katılır: *"Bu gerçekten de bu konuda söylenebilecek her şeyi özetliyor."* Ayrıca bunu karşılıklı insan ilişkilerine evrensel olarak uygulanabilir bir yasa olarak görür: *"Gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra, Lord Lawrence'ın hükmü Mısır, Cezayir, Tunus, Annam, Rusya'nın Asya bölgelerine hatta Batılıların yönettiği bütün Doğu ülkelerine uygulanabilir."* Bu tarih boyunca uygulanmış bir hükümdür: *"Tarih bu konuda kendini tekrarlar. Teodosius'un İtalya'daki yönetiminden söz eden Gregorovius şunları söyler: 'Mutsuz kral, en bilge veya en insansever kralın bile ırk, gelenek ve din bakımından yabancı ise halkının kalbini asla kazanamayacağını deneyerek öğrendi.'"*[81]

Antikite İngilizlerin sömürgeci girişimlerinin niteliği ve amacı ile ilgili kuramlar oluşturmalarına yardım ederken aynı zamanda onların *"Doğulular"* olarak gördükleri şey hakkında daha açık seçik bir tablo oluşturmalarına da yardım etti. Bu karikatürler sömürgeci bir söylemin yapı taşları işini gördüler ve yazarlara temel bir Doğu algısı yaratmaları için gerekli malzemeyi sağladılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik önemi onun Batılı güçler tarafından dikkatle incelenmeye alınması anlamına geliyordu,

79 Cromer, *Ancient and Modern Imperialism (Kadim ve Modern Sömürgecilik)*, s. 29.
80 Lucas, *Greater Rome and Greater Britain (Daha Büyük Roma ve Daha Büyük Britanya)*, s. 158.
81 Cromer, *Ancient and Modern Imperialism (Kadim ve Modern Sömürgecilik)*, s. 29, dn. 3.

özellikle de askeri gücünün göreceli zayıflayışıyla sömürgeci genişleme olasılığının yakın olabileceğine işaret ettiği zaman. Türkiye, *"Avrupa'nın hasta adamı"* görünüşe göre Doğu'nun özelliklerini özetliyordu: Zayıf, yiyici ve yönetmeye uygun değildi. Avrupa'nın müdahalesine ihtiyacı vardı. Cromer İstanbul'u *"Asya'nın Avrupa'ya yerleştirilmiş bir ileri karakolu"* olarak görüyordu.[82] Sir Edwin Pears'in *Forty Years in Konstantinopel, 1873-1915 (Konstantinopel'de Kırk Yıl, 1873-1915)* adlı yapıtını değerlendirirken Sir Edwin'in oraya ilk kez 1873'de gittiğinde, *"devletin yolsuzluğa batmış olduğunu kısa sürede keşfettiğini"* belirtti. Orası *"Sallust dönemindeki Roma"* gibiydi. Türkler uygarlığı yok etmişler, yerine yerleştirdikleri barbarlık ise ancak şimdi yenilgiye uğratılmaya başlamıştı: Çünkü Konstantinopolis Türkler tarafından alınınca, *"Avrupa'nın başlıca bilim merkezi daha doğrusu herhangi bir bilim merkezi olmaktan çıktı. Yunanistan'ın bilgi birikimini temsil edenler onları saran uyumsuz çevreden kaçtılar. Avrupa'nın her yerine dağılıp Rönesans'ın habercileri oldular. Bizans'ta iyi olan her şey oradan ayrıldı."* Tam tersine geride kalanlar barbarlığı tanımlıyordu: *"Kötü olan her şey -zulüm, entrika ve yalan- geride kaldı. (...) Türkleri belki de sonunda uygar ulusların arasına katabilecek insani değerlere ulaştıracak unsurlar yok oldu. Barbarlık unsuru güç kazandı."* Bu Cromer'a göre dört buçuk yüzyıl süren bir uygarlıklar çatışmasıydı. Ama sonu ufukta belirmişti: *"Görünüşe göre dramın son bölümü için perde açılmıştı."* Tıpkı Homeros'un dediği gibi, *"Ate başlangıçta yavaştır, ama topallamasına rağmen, sonunda o genellikle hedefine ulaşır."* Kader sonunda kaçınılmaz bir şekilde önlenemez hedefine erişti: Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu ve yerini Batılıların erdemlerine bırakması.

Ama Cromer'ın Doğulu, Müslüman astları hakkında en ayrıntılı gözlemlerini aktaran Mısır'daki deneyimlerinin öyküsüdür. Onun *Modern Egypt (Modern Mısır)* adlı yapıtı sadece bir dizi yolculuk öyküsü değildir. Cromer'ın 1883'ten 1907'ye kadar yirmi dört yıl süreyle başkonsolos olarak görev yapması onun Mısırlıların yaşamını hem izleyip hem de şekillendirmesi için eşsiz bir fırsattı. Anlattığı davranışlar Mısır halkına zorla kabul ettirilen ve halkın onlarla yaşamak zorunda kaldığı tavırlardı. Son derece İngiliz yanlısı olmalarına ve yerel olan her şeyden derin kuşku duymalarına şaşmamak gerekir.[83]

Cromer İngilizlerin Mısır'a karışmış olmasının, kadim zamanlardan iti-

82 Lord Cromer, *Political and Literary Essays: Third Series (Politik ve Edebi Denemeler: Üçüncü Dizi)*. s. 76.

83 Lord Cromer, *Modern Egypt (Modern Mısır)*.

baren değişmemiş zulmüyle önceki Osmanlı yönetiminin aşağılamalarıyla karşılaştırıldığında ahlaki yönden haklı çıktığını düşünüyordu: *"O ağır yöntemlerin, özellikle de Mısır'ı yönetenlerin geçen yüzyılın ilk yarısında ve hatta daha sonraki dönemlerde bile verme alışkanlığında oldukları cezaların, öncelleri olan Firavunların zamanında verilenlerden gerçekten de pek farkı yoktu."* Cromer Herodot'dan alıntı yaparak rastgele, acımasız adaletin şu örneğini verir: *"Kral Amasis (...) her Mısırlının yılda bir kez kanton valisine gidip hayatını nasıl kazandığını göstermesini gerektiren bir yasa çıkardı: Bunu yapmaz ve dürüst bir şekilde hayatını kazandığını kanıtlayamazsa öldürülecekti."*[84] Aynı şekilde Cromer'ın anlattığı Mısır'ın ünlü yöneticisi Mehmet Ali'nin öyküsü de böyle bir rejimde yaşamanın Roma'nın kötü imparatorlarının yönetiminde yaşamakla eşit olduğunu ortaya koyuyordu. *"Cesaretiyle ünlü"* bir Türk amirali, Mehmet Ali'nin tarafına geçmiş ama daha sonra Mehmet Ali herhalde İstanbul'daki sultana hoş görünmek için bir ajan göndererek ondan intihar etmesini istemiş: *"Aralarında duygusallığı ve dramatik etkisiyle rekabet edilemeyecek kısa bir konuşma geçmiş. Ajan geleneksel Doğulu selamlamalardan sonra kısaca, 'Amiralim hayat çok belirsiz. Hepimizin her an ölümle yüzleşmeye hazır olmamız gerekir,' demiş. Amiral ima edileni hemen anlamış. O ölümcül sözcüklerin anlamını kavramış. Dininin akideleri ona kaderin hükmüne karşı gelinemeyeceğini öğretmişti. Kadim Roma'nın birçok Stoacı filozofu gibi o da belki son bir çare olarak kendi eliyle ölmenin korkakça olsa da dünyevi tiranlıktan ve adaletsizlikten kesin bir kurtuluş olduğunu zaman zaman düşünmüş olmalı."*[85] Böylece zehirli kahveyi içmiş. Cromer'ın çizdiği portresiyle kaderin hükümlerini edilgenlikle kabul etmeye din tarafından koşullanmış bir amiral.

Mısır'ın son bağımsız yöneticisi İsmail Paşa, Cromer'a göre gelereksel Doğulu despotluğu, beceriksizliği taşıdığı yeni düzeylerle birleştirmişti. Cromer onun reform çabalarını Augustus'un yönetimi ele geçirmesiyle karşılaştırarak onunla alay eder: O, *"gücün halktan yöneticiye geçmesini hedefleyen bir politikanın büyük başkanıydı." "Ama"* şöyle devam eder, *"benim tarih bilgime göre İsmail Paşa'nın beceriksiz çabası alışılmışın dışında bir deneydi."*: O *"yabancı güçlerin tehdidi altında olan kişisel yönetimini onların desteğiyle sağlamlaştırmak için geçici olarak özgür kurumlar oluşturdu."*[86] Cromer'ın dediği gibi, *"Bu despot bir yönetici için*

84 Aynı yer, 1:22.
85 Aynı yer, s. 17-18.
86 Aynı yer, s. 105.

tehlikeli bir çalışmaydı."[87] Çünkü *"Doğu hakkında bilgisiz olanlar bile Doğulu bir Grakkus fesatlıktan söz ettiğinde sözlerini kuşkuyla karşılamaktan geri kalmazlar."*[88] Rüşvete bulaşmış biri olarak anlatılmaktadır; Cromer şöyle der: *"Verres ile İsmail Paşa arasında çok büyük benzerlik var."* Ama adil İngilizlerin duruma el koymasıyla yola getirilir: *"Mısırlı Verres sonunda yönetiminin hesabını gerçeğe erişmeye kararlı bir grup adama vermek zorunda kaldı."*[89] İngilizler böylece adaleti ve düzeni Mısır'a geri getirirler. Cromer bu hareketin *"Horatio'vari bir vecizeyle"* diğer Osmanlı sömürgelerine de uygulanması gerektiğini söyler: *"Kötü yönetim nedeniyle azletme başka yerlerde de uygulanamaz mı?"*[90] Çünkü Cromer sonuçta İngilizlerin sömürgeci politikasının yalnızca özçıkarlarına değil aynı zamanda ahlak ve göreve de dayandığından emindir. İngilizlerin Mısır'ı işgalinin öyküsünü şunu belirterek özetler: *"Büyük bir ulus geçmiş tarihinin ve dünyadaki yerinin ona yüklediği sorumlulukları silkeleyip atamaz. İngiliz tarihi hükümetin ve İngiltere halkının yalnızca doğru olanı değil aynı zamanda İngiltere'nin çıkarlarına tamamen uyan şeyleri yapmaya kazara sürüklendiği başka örnekler de sunar."* Ve Demosthenes'in Atinalı hemşerilerine bu yolda verdiği öğüdün orijinalini Yunanca olarak alıntılar. Cromer *"Bazı ayrıntılarda düşülen hatalara rağmen"* diye şu sonuca varır, *"İngiliz Hükümeti, genel anlamda, bu sağlam prensibe dayanarak 1882'de Mısır'ın işlerine el koymaya kalkıştı."*[91]

Cromer başkonsolos olarak bir kez göreve başlayınca Mısır'ın işlerinin her yönüyle ilgilendi. Mısır'da özel hayatın da onun bu despot kamu yaşamı algısını yansıtan bir portresini çizdi. Ayrıca köleliğe göz yumulmasının da *"İslam için bir başka ölümcül leke"*[92] olduğuna inanır. Ama bu onun idaresinin düzeltebildiği bir durumdu: *"Yurttaşlarımla birlikte bir zamanlar umutsuz gibi görünen Mısır'daki kargaşadan bir düzen oluşturmak görevi yle uğraştığımız uzun yıllar boyunca kendi kendime Pitt'in çok çirkin köle ticaretine ilk darbeyi indirdiği zaman alıntı yaptığı o Latince şiirin zarif mısralarını tekrarlardım."* Virgil'in *Georgics*'ini alıntılar:

> *Nosque tubi primus equis Oriens afflavit anhelis,*
> *Illic sera rubens accendit humina Vesper.*

87 Aynı yer, s. 108.
88 Aynı yer, s. 109.
89 Aynı yer, s. 46 ve dn. 1.
90 Aynı yer, s. 129.
91 Aynı yer, s. 330.
92 Aynı yer, 2:137.

[Doğan güneş nefes nefese küheylanlarla üstümüze ilk kez üflediğinde,
orada ışıldayan Venüs onun akşam ışığını tutuşturur.]

"İngiliz devlet adamlarının kehaneti gerçekleşmek üzere miydi diye kendi kendime sordum? İngiltere'nin yol göstericiliğinde gerçek uygarlık ışınlarının, sonunda kara Afrika kıtasının en eski ve en ilginç köşesine sızıp Mısırlı fellahın çamurdan kulübesini bile aydınlatacak olması kaderimizde var mıydı?"[93]

Cromer sık sık Romalıların geçmişini kullanarak İslam'ın bugününü kınar. İslam, Britanya İmparatorluğu'nun işgaline karşı çıkan Mısırlı milliyetçilerle ilişkiliydi, bu yüzden de Cromer'ın saldırılarının hedefi oldu. İslam'ın kadınları aşağılayıcı tutumunu görünce ahlaki üstünlük duyguları güçlendi oysa kendisi İngiltere'de kadınlara oy hakkı tanınmasına karşıydı. Çok eşliliğe sert bir şekilde karşı çıkar: *"Tek eşlilik aile hayatını geliştirir çok eşlilik onu yok eder."*[94] Düzenli daire şeklindeki iddiasıyla İslam'ın çok eşliliği kabul etmesini uygarlık standartlarının yokluğuna bağlar, bunun kanıtını da çok eşliliği gördüğü her yerde bulur. Müslüman kadınlar için duyduğu kaygıyı onların eşleri üstünde hiçbir pazarlık hakları olmayışına bağlar: *"Batı'da zamanın eliyle kişisel cazibesini yitirmiş bir eş başka çareler bulamazsa çoğu zaman ona doğurduğu çocuklar aracılığıyla kocasının sevgisine sahip çıkmayı sürdürür."* Klaudian'ın bunu ifade eden sözlerini alıntılar. Oysa atılan veya ihmal edilen Müslüman kadınların kocalarına aynı şekilde sahip çıkmayı sürdürmesi ihtimali *"belki de kocasına çocuk doğurmuş olan daha genç ve cazip rakiplerin varlığıyla zayıflatılır."*[95] Ama *"Doğu'daki aile hayatıyla ilgili olan ve Avrupa'dakinin tersine Doğu'da olumlu bulduğu"* bir şeyi de görür.[96] Ebeveyne ve yaşlılara genelde *"açık bir şekilde saygı"* gösterilir. Ama bunu başlattığı için İslam övülemez: Mısırlılar çok eski zamanlardan itibaren böyleydiler diyerek Herodot'un genç Mısırlı erkeklerin *"sokakta yaşlılarla karşılaştığı zaman kenara çekilip onlara yol verdiğini; yaşlı bir adam, genç erkeklerin bulunduğu bir yere girdiğinde onların yerlerinden kalktığını"* anlattığı bölümü alıntılar.

Cromer sıradan Mısırlının doğuştan aldatıcı ve otorite karşıtı olduğunu

93 Aynı yer, s. 196; Virg. Georg.'dan alıntı 1.250-251.
94 Aynı yer, s. 157.
95 Aynı yer, s. 159; Claudian In Eutrop. 1. 76; *Femina quum senuit, retinet connubia partu, Uxorisque decus matris reverantia pensat.*
96 Lord Cromer, *Modern Egypt (Modern Mısır)*, 160; Herodot'dan alıntı 2.132.

düşünür. *"Çok eski zamanlardan beri"* fellahın *"yaşamdaki tek amacı vergi tahsildarının insafsız isteklerinden kurtulmanın bir yolunu bulmak olmuştur."* Tarihçi Mommsen'i alıntılar: *"Romalılar Mısırlıların vergiden kaçmak için yaptıkları sahtekarlıklar karşılığında aldıkları kırbaç yaralarıyla gurur duydukları konusunda bizi temin ederler."* Mısır hiçbir şeyin değişmediği yerdir: *"Augustus'un zamanında neyse İsmail'in zamanında da öyledir."*[97] Mısırlı askere gitmemek için her şeyi yapar ama en sevilen modern yöntem Romalıların zamanında olduğu gibi *"bir parmağı kesmek değil"* bir gözü feda etmektir.[98] Ama bu değişmezlik İngilizlerin bu insanların yaşamına ahlaki gelişmeler katmasını engellememiştir. Bu onların uygarlaştırma misyonunun bir parçasıdır. Sömürge halklarının eğitimi konusu tartışılırken Cromer *"yıllar önce Lord Macaulay Hindistan'ın yönetilmesi için gerekli sistem ile ilgili çok yerinde bir soru yöneltti,"* diye anımsar. Onun sorusu şuydu, *"Hindistan halkını itaatkar kalmaları için cahil mi bırakmamız gerekir?"* Onun yanıtı ise *"öfkeli bir hayır"* olmuş. *"Hükümetler de insanlar gibi,"* demiş *"varlığı için büyük bedeller öder." Propter vitan vivendi perdere causas (yaşamak uğruna yaşamı değerli kılan şeyi yitirmek)* Cromer de Juvenal ile aynı fikirdeydi, bu *"hem bireylerde hem de hükümetlerde alçakça bir politikadır."*[99] Cromer İngiltere'nin bu yüzden önce fellahı yetiştirdiğini söyler. Ama o eski haline dönüp de Cromer'ın çabalarını boşa çıkartırsa o zaman Homeros'un kahramanı gibi orijinal Yunancada *"Toprak beni yutsun,"* derdi. Ama hemen ardından şunu ekler: *"Benim politik umutlarımda hayal kırıklığına uğramam olasılığının çok az olmasını sadece ummakla kalmıyorum buna gerçekten inanıyorum."*[100] Eğitim konusundaki son paragrafında İngiliz eğitiminin ortalama Mısırlıya aşılaması gereken nitelikleri açıklar: *"Mısırlı adam için en gerekli olan şey Yunanca 'aidos'* [Yunan alfabesiyle yazılmış] *-İngilizler tarafından yanlış olarak 'öz saygı' olarak çevrilmiş- anlamlı terimin kapsadığı bütün nitelikleri edinmektir."* Ama Cromer bunun ancak *"Hıristiyan Avrupalı gibi tek eşli olup ölüm onları ayırana kadar sevip sayacağına yemin ettiği tek bir kadını ömür boyu yardımcı eşi olarak onurlandırmayı öğrenirse"* mümkün olacağına inanır.[101]

Cromer Mısır'ın geleceğini sorguladığı zaman bunun bir İngiliz için garip bir soru olduğunu fark eder: *"Herhalde çok az sayıda İngiliz Hindistan*

97 Aynı yer, s. 192.
98 Aynı yer, s. 193.
99 Aynı yer, s. 525; 10 Temmuz 1833'de Avam Kamarası'nda yapılan bir konuşmadan alıntı.
100 Aynı yer, s. 198.
101 Aynı yer, s. 542.

veya Mısır işleriyle ilgili olarak kendi kendine Quo Vadis diye ciddi olarak sorar. Daha az sayıda İngiliz bu kritik soruya güvenle cevap vermeyi göze alır." [102] *The Future of Egypt (Mısır'ın Geleceği)* başlıklı 7. Bölümün başlık sayfasındaki alıntı Juvenal'in onuncu hicvinin son mısralarıdır.

> *Nullum numen abest, si sit prudentia; nos te,*
> *Nos facimus, Fortuna, Deam coeloque locamus.*
>
> *[Fortune biz bilge olsaydık sen bir tanrıça olmazdın;*
> *seni tanrıça yapıp gökyüzüne yerleştiren biziz.*[103]*]*

Cromer geleceği edilgenlikle kadere bırakacak bir adam değildi. Bu Mısır'ı bin yıllardır baskıcı ve gerici pençelerinde tutan Doğulunun tutumuydu. Son paragrafında bu kadar uzun zamandır ilişki içinde olduğu bu ülkenin *"yakın geçmişte olduğu gibi gelecekte de (...) Mısırlıların çıkarları doğrultusunda yönetilmeyi sürdüreceğini"* ciddi olarak umduğunu belirtir. *"Kendi yurttaşlarıma son dönem Latin şairlerinden biri tarafından Roma'ya verilen tavsiyeyi salık veriyorum":*

> *Quod regnas minus est quam quod regnare mereris*[104]
>
> *[Yönetiyor olmak yönetmeyi hak etmekten daha az önemlidir]*

Cromer'ın İngiltere'nin yönetmeyi hak ettiği konusunda herhangi bir kuşkusu tabii ki yoktu. Gelecekte meydana gelecek değişiklikler bunu bir veri olarak kabul etmelidir: *"Hint reformunun temel taşı İngiliz yüceliğinin değişmez sürekliliği olmalıdır."* [105] Tabii Roma ile yapılan karşılaştırma aynı zamanda rahatsızlık yaratan bir gerçek olan onun sonunu da akla getiriyordu. Cromer bu olasılığın farkında ama onu uzak bir geleceğe iter: *"Uluslar yükselir ve geriler. Belki de gelecekte, uzak bir zamanda, Latin şairlerinden en büyüğünün bir metaforunu kullanmak gerekirse, belki de ilerleme meşalesini Hindistan'da kendi uygarlaştırdığımız kişilere devredeceğiz."* [106] Ama şimdilik ırk ayırımı herhangi bir önemli reform hareketini engellemektedir çünkü bu Hindistan'da şimdiye kadar başarılan ilerlemeyi tehlikeye atacaktır: *"İnsan doğası tümüyle değişene ve ırksal ve dini tutkular yeryüzünden tamamen yok olana kadar o meşaleyi bırakmak onun kesinlikle yok olmasına yol açacaktır."*

Tarihçi ve roman yazarı Charles Kingsley, 1875 tarihli *The Roman and*

---

102 Aynı yer, s. 563
103 Juv. Sat. 10.365-366.
104 Rutilius de Reditu suo 1.91.
105 Cromer, *Ancient and Modern Imperialism (Kadim ve Modern Sömürgecilik)*, s. 127.
106 Lucr. DRN 2:77-79.

the Töton (Romalı ve Germen) adlı yapıtında Britanya İmparatorluğu'nun üstünlüğünü kanıtlamak için IV. yüzyıldaki Roma İmparatorluğu'nu Çin ve Osmanlı İmparatorluklarıyla karşılaştırır. Son dönem Roma İmparatorluğu'nun çok kasvetli bir portresini çizer: *"Roma İmparatorluğu IV. yüzyılın ikinci yarısına doğru günümüzdeki Çin veya Osmanlı İmparatorluğu'nun durumundaydı. Kişisel ahlak (Juvenal ve Perseus'un söylediği gibi) çoktan yok olmuştu. Kamusal ahlak da tabii aynı şekilde yok olmuştu. Gerçekten itibar edilen güçler şiddet ve hilekarlıktı. Tek amaç kişisel eğlenceydi. Tek Tanrı sınır tanımayan vahşi gücünün ona sınırsız kişisel tatmin sağlayan, onu mükemmel olduğu kabul edilen örnek ve insanlık ideali yapan, herkesin gıpta edip yaltaklandığı, nefret ettiği ve boyun eğdiği yarı tanrı kral Divus Caesar idi."* Devam ederek bir *"yolsuzluk çukuru"* olan kraliyet sarayını, hukuk cinayetlerinde senatonun rolünü, resmi bürokrasinin gasp eden tüketici hiyerarşisini tanımlar. İmparatorların zulmünü öfkeli sözlerle anlatır ama en zehirli sözlerini Romalıların kölelik kurumuna saklar: *"Romalıların kölelerine yaptığı gaddarlık (...) kölelerinin çoğunun alındığı Germen uluslarının haklı hiddetini ve intikam duygularını çekti"*. Yapılan gaddarlıklar o kadar feciydi ki *"Romalıların evlerindeki kölelerin durumu bir İngiliz'in kalemi tarafından tanımlanamayacak kadar berbattı." "Yine de,"* şaşırarak şunu ekler, *"kendilerine Hıristiyan diyorlardı."* Aslında Roma ve daha sonra Konstantinopolis'te durum *"tümüyle garip ve anormaldi, gördüğümüz hiçbir şeye benzemiyordu veya hayal gücümüzü ancak zorlayarak canlandırabileceğimiz türdendi."* İngiltere'nin kadim Roma ile karşılaştırılabilecek düzeye inmesi için ne kadar dibe batması gerektiğini anlatabilmek için Mr. Sheppard'ın *The Fall of Rome and the Rise of New Nationalities (Roma'nın Düşüşü ve Yeni Milliyetlerin Yükselişi)* adlı yapıttan Roma'nın sorunlarını 1861 yılının İngiltere'sine uyarladığı bölümü aktarır:

"İlkelerimizde, davranışlarımızda ve hükümet şeklimizde tam bir devrim yapıldı. Parlamentolar, toplantılar ve milli iradenin sesinin duyulduğu ortamlar artık yok. Özgür basın da onların kaderini paylaştı. Kamu düşüncesini yansıtacak güvenilir bir araç yok; aslında kaydedilecek kamu düşüncesi de yok. Lordlar ve Avam Kamaraları yok edildiler ama Londra'da birkaç çok varlıklı yaşlı beyefendi her gün Westminster'da Buckingham Sarayı'ndan emir almak için toplanıyor. Ama son zamanlarda ardı arkası kesilmeyen kanlı kumpaslardan biri yine sarayda ortaya çıktı. Brunswick soyunun son mirasçısı yüreğine saplanmış bir kamayla ölmüş yatıyor ve her şey korkunç bir karmaşa içinde. Başkentin ordusu tabii ki 'duruma hakim' ve muhafızlar Windsor veya Knightsbridge'de yaptıkları gürültülü

patırtılı bir toplantıdan sonra tahtı adam başı 25£ gibi yüklü bir bağış karşılığında Baron Rotschild'a sattılar." [107]

"Mr. Disraeli'nin birkaç gün önce aklını kaçırmasından" sonra ve Lord Palmerston *"Tower'a kapatılmış ölümü beklerken"* İngiltere *"saldırganlık ve sömürgecilik dehasının kışkırttığı her düşman"* karşısında korumasız kalmıştır: *"Batı'nın Kızılderilileri, Kafirler, Sihler, Hint askerleri, Çinli savaşçılar ve her tür saldırgan Doğulu onun sınırlarında dolaşıp duruyor; 'sayıları sayılamayacak' kadar çok, kuzey ülkelerinde kışın yağan kar taneleri kadar çoklar. Onlar bizim bildiğimiz aciz düşman değil, onlar bitmek tükenmek bilmeyen yoğun nüfus kaynaklarından fışkıran gayretli ırklar ve bizim erkekliğini yitirmiş uygarlığımızın altını ve gümüşü, moru ve nadide ipekleri, lezzetli etleri ve sarhoş edici içkileri için açgözlü bir iştah ve şevkiyle saldırıyorlar. Ve biz artık dünyanın her bölgesinde savaşan ve fetheden muzaffer taburlarla onlara karşı çıkamıyoruz. Waterloo ve Inkermann'daki yiğit adamlar artık yok. Biz tam da ordularımızı kurmak için kılıçları karşısında geri çekilmek zorunda kaldığımız o kabilelerden asker toplamak zorundayız!"* Kingsley okurların onunla alay edeceğinden kuşku duymaz ama *"Her bir ifade,"* diye onaylar, *"Roma İmparatorluğu'nun çöküşündeki durumların ve olayların paraleli olabilir."* Britanya İmparatorluğu Roma'nın geç dönem çöken imparatorluğundan çok daha üstün olarak tanımlanmaktadır. Ama burada İngilizler için bir başka ders daha var: İmparatorluklar gerçekten de gelişir ve geriler ve hem onların hem de imparatorluğun geleceği onların daha yüksek ahlaka sahip çıkmalarına bağlıdır.

Roma İmparatorluğu, imparatorluğun geleceği konusunda endişe duyan İngilizlere zengin bir ahlak dersi kaynağı sağladı. Toplumsal değişimlerin ve özellikle de Almanya'dan gelen giderek artan uluslararası rekabet döneminde gerileme ve düşüş hakkında böyle geleneksel algılara uzanmak kuşkusuz rahatlatıcıydı. Hingley'nin dediği gibi, *"Düşünürler çoğu zaman aziz tutulan bir geçmişin gerçek veya olası yitirilişi tehlikesi belirdiğinde ve hızlı değişim dönemlerinde kimlik oluşturmak için geleneksel algıları dile getirirler."* [108] Aslında Lord Cromer Roma paralelini göz önünde bulundurarak Britanya'nın gelecekte gerileme olasılığı üzerinde çok düşündü. *"The Government of Subject Races" (Yönetilen Irkların Hükümeti)* adlı yazısına *"Roma'nın çöküşünün şairi"* Klaudius'tan ve onun *"Roma'nın*

107 Charles Kingsley, *The Roman and the Teuton: A Series of Lectures Delivered before the University of Cambridge (Romalılar ve Germenler: Cambridge Üniversitesinde verilmiş bir dizi Konferans)* (Londra, Macmillan, 1864), s. 18-27.

108 Hingley, *Roman Officers (Romalı Subaylar)*, s. 26.

hakimiyetinin sürekliliğine bir sınır konulamayacağına dair kesin ifadesinden" alıntı yaparak başlar. *"Nec terminus unquam Romane ditionis erit."* Cromer'ın gözlemlediği gibi, *"Bu tehlikeli kehanet yapıldığında aşırı genişlemiş büyük Roma İmparatorluğu sendeleyerek düşüşüne doğru ilerliyordu."* Bu nedenle onun sorusu şu, *"Benzer bir kader Britanya İmparatorluğunu da bekliyor mu?"*[109]

İşe Roma'nın düşüşünün nedenlerini aramakla başlar ve altı neden bulur: Konstantinopolis'in kurulması, Hıristiyanlık, kölelik, Romalı işçi sınıfının yoksullaştırılması, mali baskıyla orta sınıfın yok edilmesi ve barbarca finans uygulamaları.[110] Birincinin ilgisiz olduğunu düşünür, ikinciye gelince Hıristiyanlığın *"cahil olan ve onun emirlerine aldırmayan boyun eğdirilmiş ırkların"* yönetiminde güçlü bir yardımcı olacağını düşünür.[111] Üstelik *"o yardımı olmadan sürekli başarıya erişilemeyecek bir müttefiktir."* Her şeyden önemlisi Hıristiyanlık bütün kurumlarını yıktığında Roma'da olduğu gibi artık tehlikeli bir güç de değildir. Ona göre Britanya İmparatorluğu ahlaki niteliklerine sahip çıkmalı ve yalnızca bir ticaret unsuru olmamalıydı: İngiliz tüccarına *"devlet adamları ve ahlakçılar tarafından sabırlı olması öğretilmelidir."*[112] İşçi sınıfının yoksullaştırılması sorununu *"Panem et Circenses" (Ekmek ve Sirk)* politikası olarak tanımlar.[113] Cromer yükselen uluslararası rekabetin İngiltere'nin ticaret sahasını yok ettiği için endişelidir, *"çünkü ticaretin yitirilmesi, sonuçta işçi sınıfının yoksullaşmasına yol açar ve yığınların sesini bastırıp karnını doyurmak için Panem et Circenses politikasına dayanan kestirme yollara dikkatsizce başvurulur ve sonunda ticaretin çocuğu olan İmparatorluk intihar eder."*[114] Roma tarzında paranın eyaletlerden kraliyet kasasına akıtılmasının Britanya İmparatorluğu için gerçek bir tehlike oluşturacağına inanmaz: *"Amerikan sömürgelerinin yitirilmesinin öğrettiği ders kamunun zihninde derin bir iz bırakmıştı."*[115] Aslında bunun tam tersi de *"biraz tehlike yaratabilirdi"*: Britanya'nın uzaktaki sömürgelerine çok para harcanmasıyla sonuçta İngiltere halkı "sabırsızlanabilir" ve *"bu nedenle de acele ile sömürgeci örtüsünü çıkarıp atmaya yeltenebilirdi."*[116]

Cromer Roma İmparatorluğu'nun aşırı merkezileşmesinden de kor-

109 Cromer, *Political and Literary Essays: 1908-1913 (Politik ve Edebi Denemeler 1908-1913)*, s. 3.
110 Aynı yer, s. 7.
111 Aynı yer, s. 8-9.
112 Aynı yer, s. 14.
113 Aynı yer, s. 19.
114 Aynı yer, s. 21.
115 Aynı yer, s. 22.
116 Aynı yer, s. 22-23.

kar. Ama özel unsurların yol açtığı Roma'nın kaderinin iki önemli ilkeye yakından bağlı kalmakla önlenebileceğine inanır: *"Yerel vergiler yerel amaçlı harcanmalıdır"* ve *"her şeyden önce aşırı merkezileşmeden kaçınılmalıdır."*[117] Hem Roma'nın hem de Britanya'nın toprak vergilerinin adaletsiz olduğuna dikkat çeker[118] ama Britanya için tehlikenin barbarca vergilendirmeden değil daha çok *"ultra-bilimsel finanstan"*[119] geleceğini düşünür. İngilizler *"Doğuluların varlığını tümüyle görmezden gelmeye niyetlendiği o mantık tapınağının önünde eğilmeye"* zorlanmamalıdırlar. Cromer sonuçta Roma ile yapılan karşılaştırmanın yüreklendirici olduğuna karar verir: *"Tehdit eden her tehlikeye karşı bir koruyucu vardır."*[120] Hepsinden önemlisi Britanya'nın seçkin durumunu sürekli kılacak olan Romalıların reddettiği türden iyi hükümetlerdir: *"Roma, Kraliyet hükümetinin boyun eğdirilen ırklara karşı davranışlarına herhangi güçlü bir ahlaki zorunluluk hiç getirmedi,"* oysa *"İngiliz hükümeti tamamen farklıdır. İyi niyeti övgüye değer"* ve mali yasalarının çoğu *"tam anlamıyla haklı çıkarılabilir hatta yararlıdır."*[121] Cromer, *"Kadim Roma'da yaşayan Doğu kökenli olduğu sanılan bir kölenin sıradan bir sözünde doğruluk payı vardı,"* der, *"kötü hükümet en yüce imparatorluğu bile yıkılışa götürür."*[122] Cromer bunun önlenebileceğinden emin: *"Gücümüzü iyi yönde kullanırsak Romalıların kötü yönetimine katılan Nemesis'in bize yetişmesi korkusu olmadan geleceğe bakabiliriz. Tersi olursa Britanya İmparatorluğu düşmeyi hak edecektir ve sonunda da kesinlikle düşecektir."*[123] Cromer'ın bu sözcükleri yazmasından elli yıl sonra İngilizler Hindistan'ı terk etmişti.

117 Aynı yer, s. 35.
118 Aynı yer, s. 36-37.
119 Aynı yer, s. 40.
120 Aynı yer, s. 52.
121 Aynı yer, s. 38, 39.
122 Aynı yer, s. 6 ve dn. 1; Pub.Syr.'dan alıntı *male imperando summum imperium amittitur.*
123 Aynı yer, s. 5.

8. Sömürge Maceraları

İngiliz sömürgeci metinleri bir Doğu algısı oluşturup onu keşfe ve sömürüye açık bıraktılar. Bu sömürgeci söylem cahil, zayıf ve istikrarsız Doğu'ya karşın Britanya'yı bilgili, güçlü ve politik olarak istikrarlı gösterdi. Doğu iyi yönetilmek ve ilerleyebilmek için adeta Britanya'nın ona el koyması için yalvarıyordu. Oysa Doğu'ya yolculuklar yapan İngilizler bir önceki bölümde incelediğimiz yöneticiler ve yazarlardan ibaret değildi. Çok sayıda kimse macera, heyecan peşinde veya kendi ülkelerinde şöhret sahibi olmak için oralara gittiler. Sömürgecilik döneminde ortaya çıkan zengin yolculuk edebiyatı Doğu hakkında Cromer'ın sömürgeci kuramlarından çok daha incelikli bir görüş yelpazesini yansıttı. Çünkü bazı diğer İngiliz yazarlar sömürgecilerin Doğu ile son derece karlı bulduğu baskıcı ilişkileri itici buldu. Tabii yolculuk öyküleri bir tür olarak yabancı ülkelere ve imparatorluğa karşı duyulan aynı sömürgeci takıntısının bir başka ifadesi olarak da görülebilir. Yolcular da Doğu bölgelerini hakimiyet altına alınacak ve sömürülecek yerler olarak görebilirlerdi. Hatta bazı metinler okurlar arasında ulusal sömürgeci hırsını artırmak ve kabile ve yerel adetleriyle nasıl başa çıkılacağı konusunda bilgi vermek için Avrupalı hükümetlerden destek alarak yazıldı. Ama yolculuk yazını bu endişeleri kendi ülkelerindeki toplumsal gelişmeleri -geleneksel politik ve dini otoritenin sorgulanması ve daha fazla bireysel özgürlük peşinde olan bir hareketi- yansıtacak bir tarzda ifade etti.

19. yüzyılda yolculuk yazını açıkça öğretici amaca hizmet etmek yerine daha çok anlatının özyaşamsal özelliğine odaklandı. Tabii yolculuk yazını tür olarak yeni bir şey değildi; Doğu'ya giden İngiliz seyyahların erken dönem metinlerini inceledik. 18. yüzyıl da büyük bir yolculuk yazını kül-

liyatı üretmişti ama *"sadece fıkra niteliğinde talimat veren bir tür olarak kaldı. 18. yüzyıl seyyahlarının ne söyleyebileceğini genellikle neoklasik zevk belirliyordu."*[1] Yazarlar geniş kapsamlı kavramlara bağlı kalarak çoğu zaman anlatılarını görselleştirmek için öz yaşamöykülerinden çok pitoreske yöneliyorlardı. Sömürge çağındaki türde en dikkati çeken şey manzara *"onun ilerleyişi için"* sadece bir fon oluştururken seyyahlar yazının kahramanı oluyorlardı.[2] Rana Kabbani'nin dediği gibi, *"Klasik duyarlılığın Moi haissable (Ben nefret edilen biriyim) duygusu Victoria döneminin bireyleri yüceltişiyle uyumlu bir hale getirilmek için yenilendi."* Tipik seyyah artık her şeye rağmen hayatta kalabilen, bir maceracı, karşılaştığı bir dizi ciddi güçlükle başa çıkan buna rağmen uygar kalmayı başaran beyaz bir Anglo-Sakson erkekti. Seyyah artık daha fazla bireydir. Ülkesinin kültürünü ve erdemlerini temsil eder ama aynı zamanda onun sınırlamalarından da uzaktadır. Aslında varlıklıdır, belirgin bir şekilde de hem karşılaştığı yabancılarda hem de kendinde ülkesindeki okurlarını eğlendirecek nitelikler keşfetmek için yurtdışında dolaşan bir sürgündür.

Ülkesinin maddi ıvır zıvırıyla uğraşmamak için az eşya ile yolculuk yapan seyyah yine de zihnindeki bagajları geride bırakamaz. Görünüşe göre çoğu seyyah orada ne bulacağı konusunda önceden oluşmuş bir fikirle gelir. Kafaları çocukluklarından itibaren okudukları klasik öyküler ve metinlerle doludur. Örneğin kadim kaynaklar Arabistan'a giden seyyahlara Arap halkını zaten tanıtmıştı. Charles Doughty İmparator Augustus tarafından Arap yarımadasına gönderilen Romalı General Gallus'un talihsiz seferini anımsıyordu. Romalı general bu ülkenin insanlarının *"savaşa yatkın olmadığını nüfusun yarısının hayatını alışverişle diğer yarısının da hırsızlıkla sürdürdüğünü"* belirttikten sonra parantez içinde *"bugün olduğu gibi"* diye ekler. Çünkü burası zamansız bir istikrar bölgesi olarak tanıtılıyordu: Pliny *"'Keçi kılından çadırlarda yaşayan konargöçerler rahatsız edici sınır komşularıydı' diye yazıyordu (bugün olduğu gibi!)."* Romalıların zamanında bile yerel rehberler güvenilmezdi: *"O İtalyanlar Arabistan'daki dehşet verici çöle bakıp suyu develerin sırtında taşımak zorunda kaldıkları için hırslanıp her şey için rehberlerini suçluyorlardı."* Bu gibi yazarlar Doğu'yu anlamak ve anlatmak için geniş bir klasik tip ve gönderme yelpazesine başvuruyorlardı. Bu bir aracılık etme eylemiydi, onlar Doğu'yu ülkelerindeki okurlarına anlaşılır kılmak için onu iyi bilinen eski zamana yerleştiriyorlardı. Bu tür kültürel bilgi büyük oranda klasik geçmişten ha-

1 Rana Kabbani, *Imperial Fictions: Europe's Myths of Orient* (*Sömürge Masalları: Avrupa'nın Doğu Efsaneleri*) (Londra: Pandora, 1994), s. 6.

2 Aynı yer, s. 7.

berdar olmaya dayanıyordu. Ama aynı zamanda kendi memleketine ait olan ile garip bir şekilde yabancı olan arasında güvenli bir mesafe bırakmanın bir yoluydu. Antikiteyi şimdiki zaman için bir ayna olarak kullanmak hem iki kültür arasında benzerlikler ortamı yaratıyor hem de temel farklılıklar olduğunu açıkça gösteriyordu. Çünkü modern Avrupalı, putperest geçmişin tuhaf felsefesini ve uygulamalarını asla rahatlıkla kabullenemiyordu.

Coğrafya da zaten iyi bilinen bir araziydi. Doughty Arap çölünün Strabon tarafından yapılan *("dostu aynı zamanda Mısır Valisi olan Gallus'un ağzından yazdığı")* tanımlamasını daha iyisi yapılamayacak kadar kusursuz bulur: *"Orası birkaç palmiyenin ve su çukurunun bulunduğu kumlu çorak bir arazidir: Dikenli bir bitki (akasya) ve ılgın yetişir; konargöçer Araplar çadırlarda yaşarlar ve deve çobanlığı yaparlar."*[3] Bazen de bir mercek gibi içinden bakılarak fiziksel dünyanın izlendiği klasik perde akla kadim mısralar getirir. Marsa Damghah çayını ilk kez gören ve onun *"daha çok göle benzediğini"* ve *"muhteşem bir maviliği"* olduğunu söyleyen Burton'ın *"akşam yemeğinden sonra aklına okulda öğrendiği şu dizeler geldi":*

Est in secessu longo locus; insula portum
Efficit bjectu laterum; quibus omnis ab alto
Fungitur, inque sinus scindit sese unda reductors

[Uzun küçük bir körfezde bir yer var: Arkada bir koy oluşturan derinden gelen dalgaların çarpıp kırıldığı kenarlarının uzantısıyla bir liman oluşturan bir ada var]

Tek eksik orijinal şiirdeki *"atrum nemus"* karanlık koruydu der. *"Ama çorak Arabistan'da böyle bir lüksü nerede bulabiliriz ki!"* diye ekler.[4] Veya Kızıldeniz'deki mercan kayalığına bakarken Burton şunları söyler: *"hiç şaşırmadan yaşlı Proteus'un sarmal deniz kabuğu borusuyla sürüsünü çağırışını duyabilirdiniz: Ve istiridye kabuğunda oturan Afrodit onun güzelliğine uygun ve yakışır bir doruk oluştururdu."*[5] Burada belirgin paralellikler oluşturulmuyordu. Bu daha çok güzel bir görüntü karşısında şiire ve daha üst bir keyif düzeyine yönelen yazarın duyduğu zevkin derecesini tam olarak ifade edebilmek için klasik bir tonu benimsemesiydi.

Çoğu yazar iklimin ve coğrafyanın insanların davranışlarını etkilemekte-

3 Charles M. Doughty, *Travels in Arabia Deserta*, 2 cilt *(Arabistan Çöllerinde Yolculuk)* (1888; Londra: Constable, 1979), 2:196-197.

4 Sir Richard F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Medinah and Meccah (Medine ve Mekke'ye Hac Ziyaretinin Kişisel Öyküsü)* (1855; Londra: Darf, 1986), 1:213; Virg. Aen.'dan alıntı 1.159-161.

5 Aynı yer, s. 218-219.

ki gücüne olan klasik çağ inancına katılıyordu. Edward Lane *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians (Modern Mısırlıların Davranış ve Adetlerinin Açıklaması)* adlı yapıtında şöyle yazar: *"Genelde bir ulusun davranışlarında, adetlerinde ve kişiliğindeki en dikkat çekici yönlerinin ülkenin fiziksel garipliklerine atfedildiği görülür"*; onlar ülkenin moralini ve sosyal durumunu etkilerler.[6] Antropolog Sir James Frazer bile Doğu'nun dini ile coğrafyası arasında bir ilişki olduğuna ikna oldu: *"Onların ortaya çıktığı ülkelerin doğal özelliklerine eskisinden daha çok dikkat eder oldum çünkü dinin de diğer kurumlar gibi fiziksel çevreden derinden etkilendiğine daha önce hiç inanmadığım kadar inanıyorum."*[7] Bunun Arapların kişilik özelliklerinin çöl ortamının sertliğini ve husumetini yansıttığını ima etmek için de kullanılabileceğine şaşmamak gerekir. Örneğin Burton şöyle düşünüyordu, *"Araplarda melankoli sık rastlanan bir rahatsızlıktı bu yüzden onlar bu durumda olanlara çok iyi davranırlar. (...) Bu belki de sıcak ve kuru iklimde beynin aşırı çalışmasının bir sonucuydu."*[8]

Burton'a göre uygarlığın yumuşamış kültürlerini kamçılamak rolü çevreleri ve basit yaşamları tarafından katılaştırılmış kırsal konargöçer Asya kabilelerine düşecekti: *"Yavan dizeli şiirler üreten bu kırsal ırkların tarihte en büyük trajedi yaratıcıları olarak yer alması merak uyandırıcıdır. İskitler, Hunlar, Araplar ve Tatarlar hepsi çobandı. Sürülerini yabani hayvanlardan korumak için ilk kez sopalar kullandılar. Sonra savaşmayı öğrendiler ve meralar için ufak tefek kavgalar aracıyla yok etme yöntemlerini geliştirdiler ve sonunda hayvan postuna bürünmüş bir Sezar veya Napolyon'un komutanlık dehası altında birleşerek dünyanın verimli vadilerine -Mezopotamya, Hindistan ve Mısır- bir çığ gibi düştüler. Bu bölgelerin yumuşak ırkları onların hem aklını çeliyor hem de kesin zafer vaat ediyordu."*[9] Avrupa'nın yolculuk yazını çoğunlukla Doğu'ya karşı benzer bir düşmanlığı paylaşır. Orası garip alışkanlıklar bölgesidir. Tabii birçok bölgedeki putperestleri anımsatan dini uygulamalar da sık sık işlenen bir temadır. Burton bir Müslüman hacı kılığında Mekke'deyken geceleri nasıl diğer

6 Edward William Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians (Modern Mısırlıların Davranış ve Adetleri)* (1836; Londra: Darf, 1986), s. 17.

7 Sir James Frazer, *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion. Part IV: Adonis, Attis, Osiris, Studies in the History of Oriental Religion*, 2 cilt. *(Altın Dal: Büyü ve Din Üstüne bir İnceleme. IV. Bölüm: Adonis, Attis, Osiris, Doğuda Din Tarihi Üstünde İncelemeler)* (1906; Londra: Macmillan, 1980), I:V.

8 Sir Richard F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Medinah and Meccah (Medine ve Mekke'ye Hac Ziyaretinin Kişisel Öyküsü)*, 1:299, dn. 2.

9 Aynı yer, s. 2:93, dn. 1.

hacılarla birlikte kendilerini halıların üstüne attıklarını anımsar -ama bunu uyumak için yapmıyorlardı çünkü *"yakında geç bir saatte duaya başlayıp şafak sökene kadar susmayan yaşlı bir adam"* onları perişan ediyordu. Bu dindarın susmak bilmeyen monoton sesi Burton'a Oxford, Trinity College'deki öğrenciliği sırasında sahip olduğu bir komşusunu anımsatıyordu: Bu komşu *"sabahın ikisinde heyecanla yüksek sesle Aeschylus okurdu. Bazen monoton sesi uykulu bir hal almaya başlardı ve ben giderek uzaklaşan donuk sesini duyardım; biraz sonra kendini kınarcasına yükselip tizleşir ve şaşırtıcı bir tempoda devam ederdi."* [10]

Seyyahlar modern ve kadim boş inançlar arasında yakın bir ilişki gördükleri için onlara tanıdık gelen doğunun bu garip dini uygulamalarını yazılarına yansıtıyorlardı. Mısırlı Kıptilerin düğün törenlerini anlattığı yazısında Lane onların tuhaf bir evlilik öncesi adetini tanımlar, *"bu bize Romalıların alites veya praepetes'ini anımsatıyor."* Bedenlerine ziller takılmış iki güvercin sersemleyene kadar havada çevriliyor. Sonra şekerden yapılmış topların içine yerleştirilerek davetlilerin önüne konuluyor, onlar topları kırınca güvercinler zillerini çalarak uçuyorlar *"hemen uçmazlarsa izleyiciler onların uçmayışını kötüye yorumlayacağı için birisi çoğu zaman onları havalandırırdı."* [11] Burton Doğu'nun boş inançlarla Batı'yı zararlı bir şekilde hep etkilediğini ve Müslümanların Hac töreninde Kabe'nin çevresinde yedi kez dönmelerinin *"Yunanlılar ve Romalılar tarafından benimsendiğini ve Ambarvalia ve Amburbalia*[12] *geleneklerinin panteizme girmiş Doğu'nun boş inançları"* olduğunu düşünüyordu.[13]

Çoğu kimse Doğulunun korkak olduğunu düşünür. Doughty ekibinden Abdullah adlı birinin ona cezaevinde geçirdiği zamandan nasıl söz ettiğini anlatır. Mahkumlardan bazıları kaçmak için büyük sıkıntılara katlanmışlar: *"Şehirdeki cezaevine atılan bazı suçlular uzuvlarını eğip büküp yaralayarak prangalarından kurtulmuşlar; bir tanesi ayağını zincirden kurtaramayınca topuğu kesip yaralı bir halde arkadaşlarıyla kaçmıştı!"* diye anlatır. Ama Doughty klasik geçmişte bunun aynısını gördüğü için pek etkilenmez: *"Herodot da aynı şeyi yapan ve bir daha değerli veya savaşçı bir kişilik sergilemeyen Yunanlı bir mahkumdan söz eder: Çünkü bir sıçan*

10 Aynı yer, s. 191.

11 Edward William Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians (Modern Mısırlıların Davranış ve Adetleri)*, s. 548.

12 ÇN: Verimi artırmak için tarlaların çevresini dolaşan tören alayı.

13 Sir Richard F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Medinah and Meccah (Medine ve Mekke'ye Hac Ziyaretinin Kişisel Öyküsü)*, 2:165n1.

da çaresizlik içinde kaçmak isterken bir uzvunu kapanda bırakmaz mı?"[14]

Arabın açgözlü Batılıyı tuzağa düşürme yeteneği onun geleneksel olarak hilekarlığa yatkın olmasıyla ilgilidir. Doughty imparator Augustus'un Gallus komutasında gönderdiği Roma ordusunun görevinin *"Arabia Felix'in*[15] *hayali hazinesini ele geçirmek"* olduğunu anlatır. Oysa 11 bin kişilik güçlü ordu *"müttefikleri sandıkları Petralı Nabateanlar tarafından bilinçli bir şekilde aldatılarak susuz çölde acılar içinde ilerledi."* Sonunda Arapları savaşmaya zorladıklarında doğal Doğulu korkaklığı savaşta yeniden kendini gösterdi: Romalıları *"bir çayın kenarına konuşlanmış bir barbar kalabalığı karşıladı. Savaşta binlerce Arap öldü! Oysa Romalılardan ve müttefiklerinden sadece iki asker öldü."* Araplar savaşmayı bilmiyorlardı ve *"silah kullanmaya alışık olmayan kişiler gibi sapan, kılıç, mızrak ve iki taraflı baltayla savaşıyorlardı."* Savaşırken *"sadece yedi Roma askerinin ölmesine"* rağmen uzun dönüş yolunda Romalıların çoğu *"uzun ve korkunç çöl koşullarında acı içinde telef oldu!"* Zavallı General Gallus bu feci hezimet yüzünden itibarını yitirdi. Doughty, *"Şövalye ruhlu Romalı şair daha iyisine layıktı"* diyerek buna karşı çıkar, *"Sezar'ın açgözlü hayallerini gerçekleştiremeyen Gallus 'Avrupalı adamın hırsız ruhlu ve savaşçı olmayan yerlilere karşı duyduğu horgörü duygusu' ile döndü!"* Çünkü Arapların anlattığı hayal edilemeyecek zenginlik masallarına inanan Augustus'tu, tıpkı kendisinden sonra *"Arapların gevezelikleri ile aldatılan"* çok sayıda Avrupalı ve *"her çağda bu bilinmeyen ve belalı ülke hakkında gerçek olmayan düşünceler besleyenler gibi."*[16] Doğu Roma İmparatorluğu'nun daha sonraki yaşamında Bizanslılar Müslümanlar tarafından sıkıştırıldığı zaman Doughty bunu Roma'nın askeri gücü için bir ölçü olarak kullandı: *"Ama o dönemde Roma'nın demir zırh kulanmış lejyonerleri zayıf bedenli, yarı silahlanmış yırtık pırtık gömlekleriyle öfke içinde saldıran sefih Arapları durduramadığı zaman Roma gücünün çürümüşlüğüne ne demeli!"* Ne de olsa değişen tek şey Arapların *"(yeni) dini tutku (bu ancak Sami ırkını bileştirebilirdi) ve haydutça ganimet açlığıyla bir araya gelmiş olmasıydı!"*[17]

Ama Romalılar kadim güçlerini yitirmişse Araplar da yitirmişti. Ortadoğu'nun çağdaş Arap halkının, rezil günlük yaşamlarına bir fon oluşturan klasik kalıntıların şiirsel güzelliğini yok ettiği görülüyordu. Klasik yıkıntıların idealize edilmiş manzaralarını yapan ressam David Roberts şöyle yakınıyordu: *"Bir zamanlar çalışkan nüfusla dolup taşan tapınaklar ve*

14 Doughty, *Travels in Arabia Deserta* (Arabistan Çöllerinde), 2:149.
15 ÇN: Mutlu Arabistan anlamında yarımadanın verimli ve varsıl güney doğu bölümüne verilen isim.
16 Aynı yer, s. 196, 387.
17 Aynı yer, s. 387.

büyük binalarla süslenmiş muhteşem şehirler, dünyanın harikaları şimdi terk edilmiş ve ıssızdı ve Müslüman inancının barbarlığı ve kötü yönetimi yüzünden şimdi onları çevreleyen yabani hayvanlar kadar yabanıl bir görünüme bürünmüştü. Çoğu zaman yüreğim bunalana kadar durup onları seyrettim."[18] Arapların mimariye, özellikle de klasik mimariye aldığı tavır adeta onların barbar kimliğinin bütün öğelerini içeriyordu. İç çatışmaları kendi modern kentlerini birer yıkıntı haline getirdiği gibi aynı zamanda yerini aldıkları daha büyük klasik uygarlığın kalıntılarını daha da yıkıyordu. Doughty devrilmiş anıtların yıkıntılarını gördüğü zaman duyduğu heyecanı şöyle dile getirir: *"Hava koşullarıyla çürümüş olan Yunanlıların iki katlı yapılarının muhteşem ön cephelerinin debdebeli kapıları"* yalnızca *"şimdi konargöçer sürülerinin geceledeği ağıl"* olarak kullanılan ve *"çobanların ateşiyle kararmış süsü olmayan sağlam hollere açıldığı için birazcık havasını yitiriyordu."*[19] Cambridge profesörü Edward Clarke 1859'da Cyanean adalarından dönerken Dionisus Bizantius'un sözünü ettiği *"Herkül'ün yatağını"* incelemek için Argironian Burnu'na gider. *"Orada İyonik tarzında yapılmış çok eski, en az 55 santim çapında bir sütun başı gördük. İçi oyulmuştu ve bir dervişin evinin yanında leğen olarak kullanılıyordu."* Kayanın neden orada olduğu konusunda anlattıkları Türklerin boş inançları, aptallıkları ve yıkıcı barbarlıklarıyla kaynaşmıştı. Derviş, *"ülkenin boş inançlarını yansıtıyordu, bir dağ ve orada gömülü olduğuna inanılan bir dev ülkenin boş inançlarını yansıtıyordu"* der: *"Bir zamanlar orada muhteşem bir tapınak olduğu kesindi; ülkeyi biraz tanıyınca orada oturan halkın bu antik taşı oraya taşımayacağını anlıyordunuz, diğer kalıntıları dağdan aşağı yuvarlamış olmalılar."*[20]

Çoğu kişiye göre Doğu uygarlığı Batı uygarlığından daha düşük düzeydeydi, açıkça belli olan bu gerçek çok sayıda Araba da böyle anlatılıyordu. Doughty, el-Ali'de iki Şamlı tüccarla birlikte kalırken bir akşam davet üzerine nasıl onlara katıldığını anlatır. *"Onlardan biri Mısır'a gitmiş olan Ebu Reşit, gazla aydınlatılmış büyük şehirlerin mucizelerini, su tesisatını ve tren yollarını anlatıyor ve hepsinin Frenk ülkeleri içinde en dik duran ve en zeki olan İngilizler tarafından yapıldığını söylüyordu."* Bunun sonucu olarak, *"bu yıl oğlunu Suriye'deki İngiliz okuluna -yeni teknik okula- göndereceğini söyledi." "Tek eksiklerinin bu olduğunu düşünüyordu;"*

18 Kabbani tarafından alıntılandı, *Imperial Fictions* (*Sömürge Masalları*), s. 11.

19 Doughty, *Travels in Arabia Deserta* (*Arabistan Çöllerinde Yolculuk*), 1:79.

20 Edward Clarke, *Travels in Russia, Tartary and Turkey* (*Rusya, Tataristan ve Türkiye'de Yolculuk*), (Edinburgh: Walker and Co. 1839), 573. Bu kaynağı bana tanıttığı için Pat Storey'e teşekkür etmek isterim.

Doughty bu adamın Doğuluyu Batılıdan ayıran tek şeyin eğitim olduğunu düşünmesini eğlendirici bulmuştu. Ayrıca *"yeni uyanmış Müslüman Arapların şimdiki tek hevesinin bu"* olduğunu da kaydeder, adeta Avrupalı tarzında ilerlemeyi başarmak için ne kadar umutsuzca hatta belki de ahmakça iyimser olduklarını vurgular. Umutsuzluk Arap tüccarın *"din ve felsefe okuduğu kırmızı deri kaplı ciddi görünüşlü bir cildi eline alıp"* sonra da *"Platon mezhebinden söz eden bölümü okurken,"* tavrından anlaşılıyordu. Doughty'ye göre karşıtlık apaçıktı: *"Barbar Arap yazarları tarih ve dil bilmeden aşağılayıcı bir beceriksizlikle onların başlangıcından neredeyse bin yıl önce yaşamış en asil insan ruhundan aşağılayıcı bir beceriksizlikle söz ediyorlardı."*[21] Bu gibi tavırlar göz önünde tutulduğunda çok sayıda seyyahın bu uygarlık dışı yerliler ile ne yapmak gerektiği konusunda o dönemin sömürgecileriyle fikir birliği yapmasında şaşılacak bir taraf yoktu.

Çok sayıda seyyaha göre Türkler Doğu'nun en kötü yanlarını temsil ediyorlardı. Batılı yazarlar bir zamanlar Türklerden korkmuşsa da bu korku artık bir horgörü ve aşağılamaya dönüşmüştü. Türkler Batılı güçlerin arasında çevrilen politik dolaplar sayesinde imparatorluklarına sahip çıkabiliyorlardı. Bu nedenle artık İngilizler için kendi imparatorluk projelerinin karakterini belirleyen ahlaki bir hedef olmaktan çıkmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki askeri ve politik zayıflığı Avrupalı sömürgeci güçlere kendi uygarlaştırma misyonlarını unutacak olurlarsa onları bekleyen kader konusunda açık bir ders sundu. Bu içsel ahlaki gücün yokluğu Türklerin egemenlikleri altındaki bölgelerde uyguladıkları kötü yönetime de yansıyordu. Mısır'da birçok yıl boyunca Türk kılığında yaşamış olan Lane, *"Çoğu bölge valisi veya yöneticisi yetkisinin sınırlarını fazlasıyla aşacak derecede baskı uyguluyordu,"* diye anlatır. Bu, kasaba şeyhinin çoğu zaman *"iyice dövülmeden"* kasaba için yeterli vergi ödenmediği hatta kendi vergisini de ödemediği vahşete dayanan bir sistemdi. Bu rejimin vahşeti hem fiziksel hem de ruhsal izler bıraktı: Yerel köylülerdeki fiziksel izler *"ödeme yapmadıkları için yedikleri dayakların gurur verici izleriydi"* ruhsal olanı ise zayıflık göstermeyi reddederek *"para verinceye kadar yedikleri darbelerin sayısıyla övünmeleriydi."* Ama Lane'e göre bu davranışlar yeni değildi. Mısırlılar kötü yönetimlerle karşılaşınca hep böyle yaparlardı: *"Ammianus Marcellinus kendi döneminin Mısırlısının da aynı kişiliğe sahip olduğunu belirtiyor."*[22]

---

21 Doughty, *Travels in Arabia Deserta (Arabistan Çöllerinde Yolculuk)*, 1:196.

22 Edward William Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians (Modern Mısırlıların Davranış ve Adetleri)*, s. 143-144.

Aslında Lane ülkenin yönetiminin kalitesinde bir düşüş olduğunu kabul eder. Hıristiyan Kıptileri Bizans yöneticilerinden o kadar çok nefret ediyorlardı ki *"birlikte Yunanlıları kovmak için ülkelerini işgal eden Araplarla birleşmişlerdi."* Uzağı görmekten yoksun olan bu davranışın sonunda *"intikam aldılar"* ama "daha ağır bir baskıya boyun eğmek zorunda kaldılar."[23] Doughty, Türk yönetiminin Roma imparatorları zamanında erişilen en aşağılık düzeye eşit olduğundan emindir. Doughty, *"sevimli bir zalim"* ve eski bir askerdi, diye bahsettiği Tebuk ile El-Medine arasında gümrük müfettişliği yapan ve üç adamı asıp diğerlerine *"göğüsleri üzerindeki el değirmeninin ağırlığına ancak iki bisküvi elde edilmeye yetecek kadar dayanabildiklerinden onlara her gün günde sadece iki bisküvi vererek işkence ettiğini övünerek anlatan"* Muhammed Ali'yi anlatırken, bir insanın ahlaki çürümüşlüğünü gösteren fiziksel özellikleri sıralar. *"Hastalıklı ve zayıf bir bünyesi"* vardı *"ve tümüyle ülserdi"*, *"ahlaksız asker dili kullanırdı"*; zihni *"artık hayvanca ve delice güdülerin ve tükenmiş insanlığın vicdan azabını çok iyi kavramış bir gemi enkazıydı."* Doughty şöyle özetler: *"Bitkin adam (şansı yaver gitseydi) belki de bir diğer yaşlı bilge Tiberius olabilirdi,"* imparator Augustus'un yolsuzluğa bulaşmış ve başkalarını da bulaştıran selefi.[24] Bütün bunlar bir imparatorluğun nasıl yönetilmemesi gerektiğini gösteren adi bir dersti.

Osmanlı'nın da antikitenin Pers İmparatorluğu gibi İngilizlerin özgürlük ve demokrasi ilkelerinin tam karşıtı olduğu görülüyordu. Bazıları Yunanistan'ın bağımsızlığa kavuşmasına yardım ederek onun Türk hakimiyetini reddetmesine yardım etmeyi seçti. David Roessel'in başarıyla gösterdiği gibi Yunanistan'ın Türk yönetiminde edindiğine inanılan Doğulu alışkanlıklardan kurtulmaya gereksinimi vardı. Kadınlaştırılmış Yunanistan'ın erkek Türk işgalcisinden kurtarılıp yeniden bir erkek olmaya ihtiyacı vardı.[25] Böyle olunca Yunanistan'ın bağımsızlık savaşı *"Yunan tarihinin geri kalanı göz ardı edilerek Pers Savaşlarının kahramanlıklarının Herodotvari bir çerçevesinden"* izleniyordu.[26] Bütün suçları Avrupa'nın genişlemesinin önünde durmak olan Türklerin askeri ve ahlaki zayıflıklarını Batılı bir elin düzeltmesi için adeta yalvardığı düşünülüyordu. O günün Konstantinopolis'i ile sekiz yüzyıl öncesinin Bizans metropolünü karşılaştıran Burton

23 Aynı yer, s. 536.

24 Doughty, *Travels in Arabia Deserta (Arabistan Çöllerinde Yolculuk)*, 1:130-131.

25 David Roessel, *In Byron's Shadow: Modern Greece in the English and American Imagination (Byron'un Gölgesinde: İngiliz ve Amerikan Hayalinde Modern Yunanistan)* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2002), s. 7.

26 Aynı yer, s. 27.

onun Kartaca gibi, *"kader Avrupa'daki Osmanlı İmparatorluğu'nu 'delenda est' (yok edilmelidir) diye işaretledi: Biz şimdi insan gücünün ve zekasının onu önlemeye veya ondan kaçınmaya çalışmasına tanık oluyoruz,"* der.[27] Clarke uzun yapıtının son paragrafını şöyle bitirir: *"Böyle bir avantaja sahip olup da ondan haberdar olmayan veya ilgisiz kalan başka bir halk asla olmamıştır. Bilge bir hükümetin yönetiminde Konstantinopolis halkı tüm dünyanın imparatorluklarının zenginliğini elde edebilir. Yer aldığı coğrafya nedeniyle çok geçmeden diğer ülkeler onları zenginlik kaynaklarından mahrum edip o kadar uzun süredir göz ardı ettikleri avantajları daha iyi amaçlar için kullanacaklardır."*[28]

Bazı seyyahlar sömürgeci yurttaşlarının daha oryantalist tavırlardan bazılarını paylaşsalar da bu onların Doğu kültürlerini tümüyle değersiz bulduklarını anlamına gelmiyordu. Yolculuk ediyor olmaları bile Doğu'nun keşfedilecek kadar ilginç ve değerli bir yer olduğunu vurgulamaktadır. Lane, Arapların *"bilime nasıl değer verdikleri ve Avrupa'nın bütün ulusları en yontulmamış cehalete saplanmışken Arapların klasik eğitimin alevini nasıl canlı tuttukları (...) çok iyi bilinir,"* diyerek bu gerçeğe dikkat çeker.[29] Frazer putperestlerin, Hıristiyanların ve Müslümanların dini uygulamaları arasındaki benzerlikleri inceleyerek dini deneyimlerin ortak yönlerini açıklamaya çalıştı. Arapların ve Hıristiyanların Moab'daki Callirrhoe ılıcasını Nisan ve Mayıs'ta nasıl ziyaret ettiğini ve her ikisinin de *"bu yerin ruhunu veya cinini yatıştırmak için bir koyun veya keçi kurban ederek kırmızı kanın suyun rengini değiştirmesine izin verdiğini,"* tanımlar. Bu gibi eylemlerin *"bizim benzer yerlerde Yunanlı erkek ve kadınların kahramanları Herkül'e nasıl tapındıklarını"* anlamamıza yardım edeceğini düşünür, *"İdeal erkek gücünü temsil ettiği için, ona tapınanların birçoğunun babası sayılmış olabilir ve Yunan kadınları dileklerine kavuşmak için onun sıcak sularını ziyaret etmiş olabilirler."*[30] Burton *"Doğuluları"* bir hanım ile biri *"ölmek üzere gibi görünen ama ağlayamayacak kadar bitkin olan"* çocuklarına yardım eden seyyahların *"içtenlikli nezaketi"* ve *"iyi kalpliliği"* ile karşılaştırarak onları nezaketsiz olmakla suçlayanlara karşı savunur. *"Bu karakter özelliğini Kahire ve Süveyş topraklarında yer alan vahşi uygarlık sahneleriyle karşılaştırın. Hiçbir yabancı ilk kez onlarla karşılaştığında*

27 Sir Richard F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Medinah and Meccah (Medine ve Mekke'ye Hac Ziyaretinin Kişisel Öyküsü)*, 1:259, dn. 2.

28 Clarke, *Travels (Yolculuk)*, 580.

29 Edward William Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians (Modern Mısırlıların Davranış ve Adetleri)*, s. 364.

30 Frazer, *Adonis, Attis, Osiris*, 1:215-216.

Büyük Britanya'nın çocuklarının birer barbarlık örneği olduğu izlenimini asla unutamaz." Burton bir keresinde, *"daha kaba olan cinsin başlangıç noktasından biraz ileride yerlerini almış, en iyisini kapmak için beklerken, bir grup hanımın eski ve hurda bir kamyona doldurulduğunu"* görüp duruma el koymak zorunda kaldığını söyler.[31]

Hepsinden önemlisi Arapların özgür olduğu düşünülüyordu. Onların dünyası 19. ve 20. yüzyıl başlarının çoğu seyyahı için Avrupalıların geride bıraktığı saf ve sade kültürü temsil eder olmuştu. Araplara olumlu gözle bakmalarını sağlayacak temel metinleri kadim kaynaklarda buldular, şöyle yazıyorlardı: *"Gelişmiş uygarlıkların kendi ülkelerinde yok olan basit erdemlere sahip olduğu görülen ilkel insanlara karşı aldığı tavır."*[32] Bu göndermeler onların Arapların erdemleri konusunda çok daha olumlu bir algı yaratmalarını sağladı. Ama Arap algısının olumlu yönlerinin yeniden canlandırılmasının başka amacı da vardı. O günün koşullarında özgürlüğe aşık olmak Türk'ten nefret etmek demekti. O dönemde Arabistan Osmanlı hakimiyeti altındaydı ve çoğu yazar tıpkı o yüzyılda daha önce Yunanistan için yaptıkları gibi bu despot yönetime karşı Arap direnişini desteklediler. Örnek bulmak için yine klasik geçmişe yöneldiler. Arabistan'ın daha önce Büyük İskender ve Romalılar gibi dehşetli büyük güçlerce fethedilmemiş olması hem iç hem dış hakimiyetten uzak özgür kalmış Bedevileri özgürlük modeli yaptı ve onların ırksal yiğitliklerinin açıklanmasına yardım etti. Olumlu Arap olgusunun yaratılışı güncel Batılı düşüncesini etkileyen yeni bireysellik ruhuyla da yakından ilişkiliydi. Çölün kendisi bireysel ifadenin toplumsal baskılardan uzakta gelişmesi için uygun bir alan olışturuyordu. Gerçek kimliğini bulmak için gidilecek en uygun yer halini aldı. Bedeviler de yitirdikleri basit değerler konusunda İngilizleri yeniden eğitecek insanlar oldular.

Çoğu yazar Bedevi toplumunda değişiklik olmamasına odaklanma eğilimindeydi. Kathryn Tidrick şöyle diyordu: *"Toplumsal durağanlık toplumları, hızlı değişimler yaşayan Avrupalılara cazip görünüyordu. İlerlemeye inananlar onu beğenmiyorlardı oysa muhafazakarlar onu takdir ediyorlardı ama böyle bir toplumun varlığını hepsi olağanüstü buluyordu."*[33] Araplar geleneksel olarak onurlarına düşkün kişiler olarak temsil ediliyordu. Burton İngilizlerin özgürlük uğruna, İspanyolların din uğruna, İrlandalıla-

31 Sir Richard F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Medinah and Meccah (Medine ve Mekke'ye Hac Ziyaretinin Kişisel Öyküsü)*, 1:210 ve dn. 2.

32 Kathryn Tidrick, *Heart-Beguiling Araby (Gönül Çelen Arabistan)*, (Londra: I. B. Tauris, 1989), s. 11.

33 Aynı yer, s. 13.

rın *"savaşma şevki uğruna"* nasıl savaşmaya hevesli olduklarını anlatıyordu; oysa *"Araba kılıcını çektiren kazanç ve intikamdı."* Arabın çaresizliğe düşmesi için *"onur ve fanatizm gibi güçlü kışkırtıcılara"* ihtiyacı vardı. *"Kadınlarının hakaretleri veya yüreksiz olarak damgalanma korkusuyla cinnet geçirip her çılgınlığı yapabilirdi."*[34] Doughty ayrıca Araplara tarihsel olarak atılan iftiralardan da onları kurtarır; Arapların *"hırsız bir ulus olduğu ve asıl mesleklerinin ve sürekli düşündükleri şeyin yağma ve talan olduğu kanısı"* bu insanların *"bu eylemleri bizim Avrupa'da eşkıyaya, soyguncular a ve hırsızlara atfettiğimiz gibi suç saymadıkları anlamına gelmez."* der. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Bedevilerin hem onurlu hem de bağımsız olarak yaptığı ün çoğu İngiliz yazarını onların davranışlarında şu gibi kendi davranışlarını görmeye yöneltti: İngiliz beyefendilerinde görülen dalkavukça olmayan açık sözlü özgüvenli davranışlar. Tidrick'in gözlemlediği gibi, *"Arapların diğer Doğuluların aksine centilmen olduğu fark edilince eğitimli İngilizler onlara yakınlık duymaya başladı."*[35] Bu farkındalık modern zamanların ilerleyişinin getirdiği tehlikelerinden kaçmak isteyenler için çölü çok cazip bir yer haline getirdi. Arabistan muhteşem geçmişinin kalıntıları ve merak uyandıran özelliklerle dopdolu bir müze halini aldı. Yunanlıların Roma'ya yaptığı gibi Araplar da daha güçlü Batılı komşularını gerçek uygarlık sanatında eğitebilirlerdi.

Ama Doğu'nun temsil edebileceği şey yalnızca politik özgürlük değildi. Doğu cinsel fantezi ve özgürlük ile eş anlamlı bir yer halini aldı. Lane Mısır'ın Ghawazeé kabilesinin ünlü dansözlerini tanımlar: Bunlar *"ayak takımını bile eğlendirmek için sokaklarda dans ediyorlardı."* Onlar *"pek zarif olmayan"* danslarına *"oldukça edebe uygun"* hareketlerle başlıyorlar ama kısa sürede *"daha canlı bakışlarla, pirinç zillerini daha sık çalarak ve her hareketlerine daha çok enerji katarak Martial ve Juvenal'in Gades'in dansözleri tanımına tam olarak uygun olan bir gösteri sergiliyorlardı."*[36] Mısırlı dansözler de tıpkı bu kadim sanatçılar gibi *"en ufak bir iffet kıvılcımını söndürüyorlardı"* hatta onlara *"bol miktarda brendi veya başka sarhoş edici içki sağlanıyordu."* Sonuç o kadar şok ediciydi ki *"bunu izleyen sahneler anlatılamaz."*

Doğu'nun erotik fantezi diyarı olduğu efsanesinin yaygınlaşmasına en çok çaba harcayan yazar Richard Burton'du. Doğu, Victoria döneminin İn-

34 Sir Richard F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Medinah and Meccah (Medine ve Mekke'ye Hac Ziyaretinin Kişisel Öyküsü)*, 1:88-89.

35 Tidrick, *Heart Beguiling Araby (Gönül Çelen Arabistan)*, s. 31.

36 Edward William Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians (Modern Mısırlıların Davranış ve Adetleri)*, s. 383-384.

gilizleri mahrum bıraktığı özlemlerin tatmin edilebileceği yer haline geldi. Holly Edwards'ın dediği gibi iffet, dindarlık ve sessizlik gibi idealleri ve saf kadın kültüyle 19. yüzyıl süresince Doğu *"erkek hayallerinin gerçekleştirilmesi ve idealleştirilmesi için düşler sağlayarak cinsler arası çekişmede bir emniyet supabı"* oldu.[37] Ama Doğu'nun gizeminin içine girmek için ayrıntılı kılık kıyafet değişikliği yapmayı ancak Burton gibi bir kahraman başarabilirdi. O diğer seyyahların giremediği Doğu bölgelerine erişti ve terbiye gereği Latince yazdığı yapıtlarında kadın sünnetini ve Mısır ırkının kökenlerine kanıt oluşturabilecek Arap ve Afrikalı erkeklerin cinsel organlarının boylarını bile ele aldı.[38] O günün Doğu'sunda veya klasik geçmişte kadınlara böyle davranılması Burton için kesinlikle bir barbarlık işaretiydi. Müslümanların, Hıristiyanların ve putperestlerin kadınların mükemmelliğini yücelttiğini söylüyor ama *"çoğu seçkin Doğulunun, Yunan ve Romalı klasik yazarlarının olduğu gibi ancak barbarlar yarı-barbar haline geldiğinde kadınlar toplumda onlara yakışan yerlerinden düşüyorlardı."* O zaman onlar *"yalnızca lüks mal haline gelip en düşük ahlaki düzeye iniyorlardı."* Uygarlığın ancak sonraki döneminde tekrar yükselip *"son derece başarılı hatta biraz da uçarı oluyorlardı."*[39]

Çok eşlilik Batılı erkeğin fantezilerine uyumlu olduğu ve tek eşliliğe ve çekirdek aileye cazip bir alternatif oluşturduğu için Burton'a göre özellikle tehdit ediciydi. İslam'ın Hindistan'a gelişini tartışırken Burton bunu putperest dönemlerden gelen boş inançların bir devamı olarak görür: *"Müslüman ileri gelenleri (...) Muhammed'in hayvanlar, bitkiler, madenler olduğu kadar insanlar, melekler ve cinler üstünde de mucizevi bir etkisi olduğunu söylerler." "Bu belki de kadim putperestliğin çok sayıda kalıntısından benimsenip sonra da İslam'ı yüceltmek için kullanılmıştır."*[40] Üstelik Burton İslam'ın Hintlilerin geleneksel geri kalmışlığını onların cinsel adetlerinin barbarlığıyla adeta dinde birleştirmiştir. Cami temizlikçilerinin -battalingenelde evli olduğuna dikkat çeker; *"bazıları üç veya dört eş alırlar, ki bu Juvenal'i çok öfkelendirirdi."*[41] Burton için Hıristiyan tek eşliliği dışında herhangi bir dini davranış şekli kabul edilemez, bu Juvenal'in bile hicvedemeyeceği kadar açık bir sapkınlık olurdu. Ama cami temizlikçisi-

37 Holly Edwards, *Noble Dreams, Wicked Pleasures: Orientalism in America (Asil Rüyalar, Tehlikeli Hazlar: Amerika'da Oryantalizm)*, 1870-1930 (Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi Yayınevi, 2000), s. 23.

38 Sir Richard F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Medinah and Meccah (Medine ve Mekke'ye Hac Ziyaretinin Kişisel Öyküsü)*, 2:19, dn. 2, 83, dn. 1.

39 Aynı yer, s. 90.

40 Aynı yer, s. 1:422.

41 Aynı yer, s. 372.

nin *"hadım"* olduğu eski uygulamaya göre bu bile bir gelişme sayılırdı.[42] Burton'a göre kadim putperest uygulamalarının devamıydı: *"Herodot'tan öğrendiğimize göre çok eski zamanlarda Perslere hadımlar hizmet ederdi ve bazıları bunu onların keşfettiğini ileri sürüyordu."* Burton'a göre hadım etmek *"iğrenç"* bir uygulamaydı.

Bu dönemde Batı'daki Doğu sanatında belki de Doğulu kadının basmakalıp görüntüsünün en açık görsel ifadesini buluruz. Son derece popüler olan bu tablolar Doğu'nun lüksü ve canlılığı ile Avrupa klasisizminin katılığı arasındaki farkı göstermek için karşılaştırılıyordu. Birçok bakımdan müsrif harem sahnelerini, sebepsiz zulmü, harem ağalarını ve odalıkları, köleliği ve zamansız politik karmaşayı seyrederek ahengin ve düzenin sınırlamalarının nereye gittiğini düşünerek kendi yapıtlarını seyredenler orada bulunmayan klasik üslubun taraftarlarıydı. Bu gibi tablolar bastırılmış cinsel arzuların hayal edileceği bir fantezi dünyasıydı. Basmakalıp bir öteki kadın yaratarak erkeği Avrupalının davranışlarının dar sınırlarından kurtarıyordu. Kendilerinden önceki neo-klasik sanatçıların kabul edilebilir kılmak amacıyla çıplaklığı *"uzak bir mitolojik ortama yerleştirdiği"* gibi oryantalist ressamlar da cinselliği yumuşak ve lüks nesne ve eşyalarla çevrelenmiş halde uzaktaki bir dünyaya yerleştiriyorlardı.[43]

Ama çölü erkekler için uygun bir yer olarak temsil eden bu bakış açısı, kadınlara karşı davranışların değiştiğini gören Batının toplumsal gelişmelerine ters düşüyordu. Bir zamanlar yolculuk yapmak için yeterince güçlü sayılmayan kadın seyyahlara yüzyıl geliştikçe çok daha sık rastlanır oldu. Doğu, erkeklere özgürlük ve bir tür cinsel serbesti fırsatı tanıyorsa bu kadın seyyahlara da düşünce özgürlüğü ve erkeklerden ve ülkelerinde beklenen kadın davranışlarının sınırlamalarından kurtuluşu sağlıyordu.[44] Geleneksel giysileri çıkarıp *"yerelleşmek"* bile kendi ülkelerinde erişilemeyecek bir özgürlük demekti. Bu kadınların erkeklere göre bir avantajı da hareımlere girebilmeleriydi. Bu gibi deneyimlerin öykülerinin çok aranılıyor olması bu gibi kadın edebiyatının en çok sattıran özelliği haline geldi. Bunun ironik yanı da daha çok özgürlük arayışıyla gelenlerin fantezi sahibi çoğu erkek tarafından cinsel kölelikten öte bir şey olmadığı kabul edilen bir kurumda bunu bulmalarıydı. Ama bu kadın seyyahlara ait yolculuk metinleri her zaman genel bir terim olarak kullanılan *"Batılı"* kelimesinin birçok

42 Aynı yer, s. 71 ve dn. 1.

43 Kabbani, *Imperial Fictions (Sömürge Masalları)*, s. 69.

44 Doğu'ya giden kadın seyyahlar için bkz. Barbara Hodgson, *Dreaming of East: Western Women and the Exotic Allure of the Orient (Doğu'yu Hayal Etmek: Batılı Kadınlar ve Doğu'nun Egzotik Cazibesi)* (Vancouver, BC: Greystone Books, 2005)

açık içsel bölünme kazandığını gösteriyordu. Artık *"Batı"* yalnızca erkek anlamına gelmiyordu.

Kadınların kaleme aldığı bu yolculuk metinlerinin bazıları birçok erkek yapıtının özelliği olan cinsel turizme ait imaları içeriyordu. 1860'da Mısır'da seyahat eden Leydi Duff Gordon şunları anımsıyordu: *"Asvan sahilinde 'masum Habeşlerle' yemek yedim, Sudan'dan gelen bu tüccarlar kömür kadar kara ve Yunan Baküs'ü kadar yakışıklıydılar."*[45] Aynı şekilde Gertrude Bell katır sürücülerinden Habib'i şöyle tanımlar, *"22 veya 23 yaşında, esmer, dimdik ve geniş omuzlu bu delikanlı Yunanlıların kıskanabileceği bir profile sahipti."*[46] Ama klasiklerin etkisini açığa çıkaran sadece erkek estetiği kavramı değildi. Mısır sürekli Herodot'u akla getiriyor ve Duff Gordon'ın tüm ülkeye bakışını etkiliyordu: *"Beni en çok etkileyen şey sürekli Herodot'u anımsamak oldu. Bu ülkenin Hıristiyanlığı ve Müslümanlığı kadim ibadetin izlerini taşıyor ve kutsal hayvanların hepsi Müslüman azizlerinin hizmetine girmişler."*[47] Mısır kültürünü üzerindeki yazının silinerek yenisinin yazıldığı çok katmanlı bir parşömen olarak görür; *"Herodot'un üstüne İncil, onun üstüne de Kur'an yazılmış."*

Bell, Batılı erkek yazarların klasik mimari konusundaki ilgilerini kesinlikle paylaşıyordu ve Kastal'da rastladığı bir tepe üstündeki tahkim edilmiş bir Roma kampını görünce çok heyecanlandı: *"Duvarcılığı olağanüstü iyi, duvarlar çok kalın; en uzak sınırına kadar uzanan bu şekilde korunan Roma vatandaşları geceleri rahat uyuyor olmalıydılar."*[48] Ama o da erkek yazarlar gibi modern yaşamın neden olduğu sürekli aşınmanın bu kalıntılar üstündeki etkisine üzülüyordu. Kalenin çevresindeki arazi beş yıl önce ilk gelişinden itibaren fellah aileleri tarafından ekiliyordu ve *"şimdi kırılmış kemerlerin altında duvarların altındaki düzeylerde mısırlar yeşermişti, bu daha aşağı düzeyde insanların yüreğini ısıtırken arkeologların tüylerini ürpertecek bir görünümdü."* Hüzünle, *"tecavüz eden uygarlığın başka izlerine"* de rastladığını söylüyor. Doğu'nun Bell'e de modern yaşamın katı gerçeklerinden uzaklaşmak için bir yer sunduğu görülür, oysa ona yolculuk özgürlüğü tanıyan de aynı modern yaşamdı. Bell, Helenistik dönemin çok kültürlülüğünü çok beğenir. Seleukosların *Kala'at el Mudik*'inde *"İskender'in fetihlerinden ortaya çıkan Yunan ve Asya'nın olağanüstü kaynaşmasının özetini"* görür. Çünkü burada *"başkenti Dicle kıyısında olan bir*

45 Lady Duff Gordon, *Letters from Egypt (Mısır'dan Mektuplar)*, 1862-1869 (Londra, Routledge and Kegan Paul, 1969), s. 62

46 Gertrude Bell, *The Desert and the Sown (Çöl ve Ekilen)* (Londra: Heinemann, 1907), s. 3.

47 Duff Gordon, *Letters from Egypt (Mısır'dan Mektuplar)*, s. 65.

48 Bell, *The Desert and the Sown (Çöl ve Ekilen)*, s. 34.

Yunan kralı Orontes'te bir şehir kurar ve ona Pers karısının ismini veriyordu." Ve *"Suriye'nin hafif bir Yunan rengi taşıyan şehirleri"* üstü kapalı sütun sıraları ile klasik formlarını *"bir Doğu zenginliği havasıyla"* birleştirerek "ellerini Atina ve Babil'e uzatıyordu."[49] Bell Doğu'nun her zaman Batı'yı olumlu bir şekilde etkilediğini *"esintisiyle Batı'nın hayal gücünü harekete getirmekten hiç geri kalmayan oryantal ihtişamıyla"* Yunan klasisizminin ağır başlılığını yumuşattığını düşünür[50].

Doğu, dönemin birçok erkek yazarı için gizil cinsel serbestliği taşıyan bir yer olmasına rağmen çoğu kadın yazar bu konuları göz ardı ederek mobilya, giysiler ve diyet gibi ev hayatıyla ilgili ayrıntılara odaklanmayı yeğledi. Birçok bakımdan ilgi alanları *"erkekçe"* olan Bell dağda kışın bir koyun satın alamadığını yazdı. Nasıl oluyordu da yanındaki bütün o kitaplar bu konuda en ufak bir imada bile bulunmamışlardı, diye soruyordu. Yanıtını da veriyordu: *"Bu yapıtların yazarları rosto ve güveç gibi sıkıntılı konularla değil Roma kalıntılarıyla daha çok ilgileniyorlardı."*[51] Ama bu gibi sıkıntılı konulara odaklanan bir kadın yazar Palmira'ya gidip *"Zenobia'nın ihtişamının kalıntılarını arayan"* ve Roma döneminden beri oraya giden ilk kadın olan Leydi Hester Stanhope'tu. Mr. H. W. Wynn'e 1813'te bir zamanların bu büyük şehrine bir kahraman gibi girişini *"büyük bir zevkle"* yazar: *"Şaka bir yana Palmira'nın zafer kemerinin altında Çöl Kraliçesi tacını giydim. (...) Yakında benim de Apollo kadar çok ismim olacak. Ben güneş, yıldız, inci, aslan, Cennetin ışığı ve Kraliçe'yim, bütün bunlar da kulağa hoş geliyor."* Bu aristokrat kadının Palmira'ya girişinde tevazudan eser yoktu: O *"elinde mızrak, Doğulu giysisiyle, peşinde Avrupa'nın en seçme lüks maddelerini taşıyan otuz deveyle"* girmişti.[52] Yolculuk deneyimi Stanhope gibi kadınların İngiltere'ye dönmesini olanaksız bir hale getirdi. Yaşlandıkça ve borçları artıkça sürekli Beyrut'taki İngiliz Konsolosu'yla ters düşüyor ve İngiliz yetkililerinin onu ülkesine göndermek için bir plan yapmasından korkuyordu. Lord Stranford'a 1824'te yazarken kendini yaşlı Horace'a benzetiyor ve şöyle diyordu, *"Beni yargılayan bütün erkeklerin gözlerindeki cehalet peçesi çıkarılana kadar bu ıssız yerde asmalarımı budayıp doğanın güzelliklerini düşüneceğim ama kimsenin işime karışmasına da izin vermeyeceğim ve Lord hazretlerinin de buna izin*

49 Aynı yer, s. 241-242.
50 Aynı yer, s. 249-250 El-Barah'dan.
51 Aynı yer, s. 92-93.
52 Cleveland Düşesi, *The Life and Letters of Lady Hester Stanhope (Leydi Hester Stanhope'un Hayatı ve Mektupları)* (Londra: John Murray, 1914), s. 159, 199-200.

vermeyeceğini umarım."[53]

Ülkelerinin cinsellik ve cinsiyet sınırlamalarından kurtulma yeri olması dışında Doğu, çoğu yazar için aynı zamanda bir ruhsal özgürlük alanıydı. Yazar onunla manzaraya duyduğu ilgiyle bütünleşince çöl derin anlamlı ifadelerle karşılık verdi. Ülkelerinde itaat etmeleri için yapılan toplumsal baskıdan uzak kalınca öz kişiliklerini araştırma fırsatı bulup yeni kimlikler oluşturdular. Arabistan'a giden çok sayıda seyyah -Doughty, Burton ve Lawrence gibi adamlar- özellikle uyumsuz kişiliklere sahiptiler, Britanya'da rahatsızdılar ama bir paradoks olarak yolculuk öyküleriyle ülkelerinde ün kazanmaya çalıştılar.[54] Bu yapıtlar karşılaştıkları öznel ve ruhsal tavırlara çok daha fazla odaklanıyordu ama bu yeni bakış açısına rağmen yazarlar antikitede yararlanacak çok sayıda kaynak buldular.

Maceracı Charles Doughty modern yaşamın gereksiz engellerinden sıyrılıp Bedeviler arasında geçerli olan saf ama katı erdemler olarak gördüğü duruma dönmek istiyordu. İlkelcilik yanlısıydı ve her zaman yaşamının her yönünün altında yatan *"en alt tabakaya"* kadar kazmaya çalışıyordu, yaşamını en gerekli ihtiyaçlara indirgemeye çalışan modern bir münzeviydi.[55] Doughty Arapları ve onların arı yaşam tarzını geçmişe yerleştirmek için kadim dil ve Latince benzeri kelimeler kullanıyordu. Çöl coğrafyasının güzelliklerini övmek ve arazinin kişinin bedenini arındıran fiziksel güçlüklerini yüceltmek için klasik göndermeler kullanıyordu. Bevis'in, *"İmparatorluk günlerinde dindar Aeneas'ın maceralarını kutlayarak yurttaşlarına ilkel erdemlerini ve aşikar kaderlerini hatırlatan"* kişi olarak tanımladığı Virgil'e benziyordu.[56] Çölün konargöçerlerini modernitenin kötülükleriyle engellenmemiş bireylerin toplumu olarak görüyordu: *"Onlar kumar, aşırı içki ve birçok acı veren yaralardan ve birer iğrenç lağım çukuru olan büyük kentlerimizden habersizdiler. Araplar da en az Spartalılar kadar tutumlular ve bu dinin Epiküryen ölçülülüğü içinde mutlular."*[57] İngiliz karakteri eski dinçliğini yakalayacaksa çöl insanlarının basit saflığında İngiltere'nin yeniden keşfetmesi gereken erdemleri görür.

Ama bütün seyyahlar yerlilere böyle anlayışla yaklaşmıyordu. Birçoğu İngiliz sömürgeciliğinin ve üstünlüğünün varsayımlarını paylaşıyorlardı. Örneğin Burton, Britanya'nın kaba saba halinin güncel durumunu çok

53 Aynı yer, s. 223.

54 Bkz. Tidrick, *Heart-Beguiling Araby (Gönül Çelen Arabistan).*

55 Richard Bevis, *"Spiritual Geology: C. M. Doughty and the Land of the Arabs" (Ruhsal Jeoloji: C.M. Doughty ve Arapların Ülkesi)*, Victorian Studies 16 (1972): s. 163-181, 176.

56 Aynı yer, s. 178.

57 Doughty, *Travels in Arabia Deserta (Arabistan Çöllerinde Yolculuk)*, 2:429.

daha vurucu şekilde vurgulayan ifadesini güçlendirmek için klasiklerden yararlandı. Tüm doğuluların dostluğunun İngilizlerin *"doğasına aykırı"* olduğunu ama en kötüsünün de *"doğu Hintlilerinki"* olduğuna inanır. Masallardaki tilki gibi *"önce dalkavukça iltifatlar eder, giderek daha dost canlısı ve hoş olamayacak şekilde samimi olur, yakışıksız bir şekilde kabalaşır ve sonunda 'İngiliz'in aslanın ruhunu' uyandırır."*[58] Burton İngilizlerin gerekli otorite duygusunu sürdürebilmek için yönettikleri barbarlar ile aralarında hep bir mesafe bırakmaları gerektiğine inanır: *"Hint yerlilerinin samimiyetle onların arasına karışan veya onların adetlerini, tavırlarını ve giysilerini taklit eden bir Avrupalıya saygı duymadıklarına ikna oldum."* Onun yerine gerekli olan şey şunlardır: *"dar pantolon, otoriter ses tonu, kayıtsız tavır ve bozuk Hintçe."* Bunlar onları *"etkiliyor;"* bu bir *"efendinin davranışı"* ve *"onun karşısında kılıca karşı koyan ama kamçıdan kaçan İskit köleler gibi eğiliyorlar."*[59] O yerlilerin uygarlaşmamış korkaklar olduğunu düşünür. Bissel savaşını tartışırken, *"Mısırlı Muhammed Ali, Suud'lu Vahabi'nin oğlu Faysal'ı yendiğinde"* iplerle ayaklarından birbirine bağlanmış çok sayıda ölü bulundu. Burton açıklar: *"Bu birbirine bağlama Arabistan'da eski zamanlardan kalmadır."* Ayrıca şunu da belirtir, *"Doğu'da olduğu gibi Batı'da da kadim bir yöntem olduğu görülür: Marius saldırdığı zaman Cimbriler de birbirlerine bağlanmıştı. Yenilgi bekleyerek yengiye hazırlanma gerçekten de vahşilere göre bir taktik."* Burton Britanya yurttaşlarını Romalıların halefi olarak görür. Pasaport sistemi konusunda şikayet ederken -*"uygunsuz olduğunu söylemek zorundayız"*– *"yüce Britanya'nın (...) koruyucu kanatlarının gölgesi için beş şilin istemesine" isyan ediyor! Bu ben elimi cebime atmadan 'civis sum Romanus'un (Ben bir Roma vatandaşıyım) modern karşılığını söyleyemediğim anlamına gelir."*[60]

Doughty'nin Müslüman hayatının geleneksel erdemlerine duyduğu saygı onun Müslümanların birçok bakımdan modern yaşama uygun olmadıklarını kabul etmesi anlamına geliyordu. Genç bir Türk cerrahı ona bazı Fransızca yazılar gördüğünü ve onları açıkça okuyabildiğini söyledi. Yazı şöyleydi: *"HİPOKRATES! Daha sonra bir diğeri bana yazıyı okuyabildiğini söyledi -MAKEDON FİLİP! dedi- Bunlar ancak ilahiyat okumaya layık ruhlardı: Kılık kıyafeti giyiyorlar ama Avrupa'nın aklına yabancıydılar!"*[61]

---

58 Sir Richard F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Medinah and Meccah (Medine ve Mekke'ye Hac Ziyaretinin Kişisel Öyküsü)*, 1:37.

59 Aynı yer, s. 40.

60 Aynı yer, s. 2:89, dn. 1, 1:18-19 ve dn. 1.

61 Doughty, *Travels in Arabia Deserta (Arabistan Çöllerinde Yolculuk)*, 2:544.

Ama Doughty'nin Doğu'nun geri olduğu inancı, güçlerine karşı duyulan temel bir saygıya dayansa da diğerleri Doğu'nun Batı'yı yalnızca uygarlıktan uzaklaştırıcı bir şekilde etkilediğini düşünüyordu. Frazer, Magna Mater (Ana Tanrıça) kültüne ibadet edenleri anlatırken Yunanistan'da *"Asya Tanrıçasının ve eşinin kanlı törenlerine pek itibar edilmediğini görüyoruz. Çılgınca aşırılıklarıyla ibadetin barbarca ve zalim niteliği kuşkusuz Yunanlıların üstün zevkine ve insanlığına iğrenç gelmişti,"* der. Oysa bu nitelikler *"zarafeti daha az olan Romalıları ve Avrupalı barbarları cezbetti."* Bu ve diğer *"benzer Doğulu inançlar"* bu yöntemle Roma İmparatorluğu'na yayıldı ve *"Avrupa halklarını yabancı yaşam idealleri ile kuşatarak yavaş yavaş kadim uygarlığın dokusunu zayıflattı."* Böyle olduğunda Doğulu dinler Batı'nın *"tekrar barbarlığa dönüşünden"* sorumludurlar. Ancak Ortaçağ'ın sonunda *"Roma hukukunun, Aristoteles felsefesinin, kadim sanat ve edebiyatının yeniden canlandırılması (...) Avrupa'nın yerli yaşam ve davranış ideallerine, dünyaya daha akılcı ve erkekçe bir bakışa kavuşmasını sağladı."* Ancak o zaman *"uygarlık yürüyüşündeki uzun duraklama"* sona erdi ve *"Doğu işgalinin gelgiti döndü. Hâlâ geri çekiliyor."*[62]

Burton yerlilerden emredici olarak uygun bir mesafeyi korumak için ırk farklılığı efsanesini kullandı. Aynı şekilde Doughty, Arapları saf ve bozulmamış bir ırk olarak gördü ve İngilizlerin onlardan ders alabileceğini düşündü. Tidrick'in 20. yüzyılın ilk yarısında açıkladığı gibi bu iki inanç birleşerek Arapların İngilizlerin onlarla doğal bir yakınlığı olduğu erdemli bir ırk olduğu görüşü ortaya çıktı.[63] Bu İngiliz seyyahların sahip olduğu üstünlük duygusuyla birleşince onların kendilerini Arapların doğal yöneticileri olarak görmeleri anlamına geldi. İngilizler Arap toplumunun inceliklerini anladıklarına inanıyorlardı, bu nedenle de onların hükümet tarzı Arap koşullarına eşsiz ve mükemmel bir şekilde uygundu. Bu aynı zamanda onların Arap toplumunu kendi çıkarlarına göre istedikleri gibi yönlendirebileceğine inandığı anlamına da geliyordu.

Doğu'daki İngiliz maceracılarının bütün bu karşıt tavırlarını kişiliğinde daha iyi bir şekilde birleştiren T. E. Lawrence'dan başka kimse yoktur. Onun *Seven Pillars of Wisdom (Bilgeliğin Yedi Sütunu)* adlı yapıtı bazı yönleriyle Britanya'nın Ortadoğu'da sömürgeci yayılmasını haklı çıkartmaya yönelik olarak görülebilir. Kahraman dahi Lawrence, Britanya'nın güçlü rehberliğinde Arap milliyetçiliğinin ifadesinin önderliğini yapar. Oryantalizme ait, Arapların doğaları gereği kabile hayatı yaşadıkları ve kan

62 Frazer, *Adonis, Attis, Osiris*, 1:198, 298-301.

63 Bkz. Tidrick, *Hear-Beguiling Araby (Gönül Çelen Arabistan)*.

davalarıyla bölünmüş oldukları imasına dayanarak Arapların politik olarak ilerlemesi için kesinlikle Britanya'nın liderliğine muhtaç olduklarını kabul ettirdi. Ama Lawrence da Doughty gibi mağrur ve bağımsız Araplara büyük yakınlık duyuyordu. Lawrence konargöçerin tekil romantizmiyle özdeşleşiyor ve onun dayanıklılığını ve titizlikten uzak erdemlerini takdir ediyordu. Britanya'nın böyle bir halk üzerine kuracağı herhangi bir imparatorluk Burton gibi katı sömürgecilerin asla desteklemeyeceği daha eşitlikçi bir zemin üzerine kurulmalıydı. Bu onun ünlü yerli giysileriyle ifade ettiği bir karşıtlıktı: Bembeyaz, yerel, çifte cinsiyetli ama maço.

Lawrence çocukluğunda Homeros'tan etkilenmiş daha sonra da *Odysseia*'yı çevirmişti ve savaş ona kendi epik macerasını yaratma şansını verdi.[64] Kendisi *"hareketinin çıkış noktasını"* hırçın bir savaşı kazanma arzusu, aynı zamanda da merak olduğunu söyler; *"Super flumina Babyloni"*i *(Babil Nehirlerinin Kıyısında)* okumuştu ve bu onda *"ulusal bir hareketin düğümlendiği noktada bulunma özlemini"* yaratmıştı.[65] Lawrence'ın değerlendirmesine göre edebiyat uygarlık demekti ve klasik edebiyat bu yargının doruğundaydı. Bir zamanlar *"Avrupa barbarlığa gerilediğinde"* ve *"Yunan ve Latin eğitimi insanların belleklerinden silinmek üzereyken"* Araplar taklit yoluyla *"klasik geçmişten bir bölümü Ortaçağ'ın geleceği için koruyarak önemli bir hizmette bulunmuşlardı."*[66] Bu Arapların kültüre yaptıkları çok önemli hizmetlerden biriydi.

Klasikleri incelemek Lawrence için bir hayal alemine dalmak demek değildi. Tabii kolejde *"malum kitapları (çok fazla kitap) okumuştu"* ve *"her Oxford öğrencisi gibi Hannibal'ın taktikleri ile Belisarius savaşları üstünde çalışmıştı"* ama bütün bunları gerçek savaş arenasında yararsız bulmuştu.[67] Türklere karşı savaşma gerçeğiyle karşılaştığı zaman o *"bilgi ve matematiğin yolundan ayrılıp* [orijinal Yunanca yazılmış] *komutayı ele geçiren biyolojik öğeye daldı."*[68] Askeri kuramlarında, savaş alanına yerleştirilen bölük sayısının, buna *"hissedilen"* unsur adını verir, rakamla ifade edilemeyeceğini ama *"Platon'un doxa'sının* [Yunanca yazılmış] (kanıtlanmamış sanı) *karşılığına göre tahmin edilmesi gerektiğini kavradığını ve içgüdüleri en sık gerçekleşen liderin en büyük komutan olduğunu söyler."*

64 Albert Hourani, *Islam in European Thought (Avrupa Düşüncesinde İslam)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1991), s. 121-122.

65 T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom: A Triumph (Bilgeliğin Yedi Sütunu: Bir Zafer)* (Londra: Jonathan Cape, 1973), s. 684.

66 Aynı yer, s. 42.

67 Aynı yer, s. 117.

68 Aynı yer, s. 198.

"Sanıları mükemmele çok yaklaşan ve kendi yolunda bilginin kesinliğine ulaşan adamlar vardır. Yunanlılar isyanı mantığa uygun olarak açıklamaya çalışsalardı bu komuta dehasına noesis [Yunanca yazılmış] (mantığın kullanımı) *derlerdi."*[69] Askeri isyan kuramını irdelemesini *"uygun bir biçim oluşturmanın psikolojik öğesini"* inceleyerek sonuçlandırır. Ksenophon'a dönerek *"onun diathetics* (intihara eğilimli olan) *sözcüğünü çaldı, bu saldırmadan önce Kiros'un hüneriydi."*[70] Lawrence yapıtı boyunca kritik noktalarda veya özelden genelleme yaptığında klasiklere başvurur. Buradaki anlatısında bir hastalıktan sonra iyileşmektedir ve taktiklerinde ne gibi değişiklikler yapmak gerektiğini düşünmektedir. Ama o günlerde savaş psikolojisi üzerine odaklanmış olmasına rağmen ona yeni bir askeri model oluşturmak için gerekli aletleri sağlayan Platon'dur.

Lawrence pratik olmayan şeyler düşündüğü zaman da klasiklere bakardı. Kutsalın doğasını incelediğinde kavranması zor olan Tanrı hakkındaki duygularını sözcüklere dökmek istediğinde yine Platon'a başvurur: *"Doğada verimlilik ve insani çaba yoktu: sadece yukarıda gökyüzü ve aşağıda lekesiz dünya vardı. Orada bilinçsizce Tanrı'ya yaklaştı. Ona göre Tanrı insan şeklinde değildi, kavranması olanaksızdı, ne ahlaki ne de etikti, ne dünya ile ne de onunla ilgileniyordu, doğal değildi: Ama achromatos* [Yunanca yazılmış] (renksizdi)."[71] Kutsalın böyle renksiz, şekilsiz ama incelikli kavramını Lawrence'ın İsa'nın Galilee'sinin öyküsünde de görürüz. Lawrence için orası İsa'nın *"Suriye'de bir kasabanın çamurdan yapılmış kulübeleri arasında değil de egzotik olsa da güçlü taşralı ve yolsuzluğa batmış Yunan uygarlığının ürünü olan forumlar ve sütunlu evler ve rokoko hamamlar arasındaki cilalı sokaklarda"* vaizlik yapmayı seçtiği *"entelektüel bir özgürlük"* yeriydi. Burası insanların *"Yunanlı değil -en azından çoğunluğu değildi- ama Yunan kültürünü taklit eden bir tür Levanten olduğu çok kültürlü kibar bir yer"* di. Onlar sadece *"tükenmiş anavatanın tam olarak bayağı Helenizmini yeniden üretmediler, onun yerine Yunan sanatının ritmik dengesi ve Yunan yaratıcılığının Doğu'nun yoğun göz alıcı renkleriyle yeni cafcaflı biçimlerde kendini gösterdiği tropikal kokulu bir fikir geliştirdiler."*[72] İşte Britanya İmparatorluğu'nun izlemesi gereken model buydu. Ortadoğu çölünün hayatiyetinin Britanya sömürgeciliğinin bayat alışkanlıklarına yeni bir yaşam soluğu vermesine müsaade etmek ve bu şekilde Britanya ve Arap kültürlerini eritip yeni bir birleşim oluşturmak.

69 Aynı yer, s. 199.
70 Aynı yer, s. 200.
71 Aynı yer, s. 38-39.
72 Aynı yer, s. 364.

Ama böyle bir ortaklıkta Arapların rolü yine kıdem bakımından küçük olacaktı. Çünkü Araplar fiziksel kışkırtıcılara karşı koyamazlardı ve duyularına karşı pasiftiler. *"Arapları şehvetli düşkünlüklerinin çaresiz kölesi yapan hedonist eğilim"* Lawrence'a göre *"sıvıların olmadığı"* ve *"gerekli besinin insanları aklını hep çeldiği"* Arabistan'daki yaşamının bir sonucuydu. Her lokma bir zevk halini alabilirdi ve *"akan su veya gölge veren bir ağaç lüks sayılabilirdi"* ve zevkin kötüye kullanımı çoğu zaman *"şehvete dönüşürdü."* Apollonius'un Tarsus'undaki adamlar gibi nehrin üstünde *"beyaz suyundan sarhoş olmuş kazlar gibi!"* otururlardı.[73] Hem zaten İngilizler imparatorluğun yüküne katlanmakta daha üstündüler. Britanya yöneticisi Lawrence gibi *"Palomides'in acılarından fazlasına sadece kendinden daha iyi görünmek için değil daha çok başkalarını iyileştirmek için"* dayanabilirdi.[74] Dört haftada deve üstünde 2.300 kilometre yol alabilmesine ve savaşı sürdürmek için hiçbir özveriden kaçınmamasına rağmen Lawrence uygarlığa dönme şansını elde edince bunu gerçekleştirmek için Krisostom gibi konuştu dedi ki: *"'Alıştığı bitlerle bir gece olsun fazladan geçirmeyi' reddederek dedi ki: 'Banyo yapmak ve içinde buz olan bir şey içmek istedim: Eyerin açtığı yaralarıma pislik içinde yapışan bu giysileri değiştirmek: Yeşil hurma ve deve kasından daha yumuşak bir şey yemek.'"*[75] Çünkü Lawrence bu gibi lüksleri hem takdir edebiliyor hem de Arapların yapamadığı bir şekilde onları hak ediyordu.

Tafileh yaylasında kışın Lawrence eski Romalı yolu hariç yolun çok kaygan olduğunu fark etti. İşte bunlar *"bir zamanlar çöl sakinlerine Türk rolünü çok daha nazikçe oynayan Roma'nın son ayak izleriydi."*[76] Türklerden ne kadar daha uygar olursa olsun yönetiminin dinçliğini sürdüremeyen her imparatorluğun kaderi buydu. Roma'nın sınır şehirlerinin kalıntıları arasında oturmuş *"Amman'ın yıkılışını derin derin düşünürken"* ve *"en kısa ve en iyi yolun hangisi olduğunu bulmaya çalışırken"* Lawrence *"bu yıkıntılar sıkıntımı artırdı"* diye yazar. Onu rahatsız eden şey *"Um el Cemal, Um el Surab ve Umtiye gibi Roma'nın bu sınır şehirlerinde sanki bir körlüğün kanıtları"*nın olmasıydı. O zaman da şimdi de çölün güvertesindeki böylesine uyumsuz binalar sanki onları yapanları duyarsızlıkla suçluyordu; adeta insanın (Romalının) malikanesinde hiç değişmeden yaşama hakkını onaylıyorlardı. İtalyan tarzında -yalnızca daha yumuşak başlı eyaletlerin vergileriyle ödenecek olan- bu yapılar dünyanın bu ucunda politikanın ge-

73 Aynı yer, s. 500.
74 Aynı yer, s. 219.
75 Aynı yer, s. 326.
76 Aynı yer, s. 508.

çiciliğine karşı can sıkıcı bir körlüğü gösteriyordu.[77] İngilizler yönettikleri bölgenin benzersiz duyarlılıklarını uzlaştırmayı başaramazlarsa ve kendi iş yapma yöntemlerini altındakilere zorla kabul ettirirlerse Britanya İmparatorluğunu bekleyen kader buydu. Çünkü Lawrence politikaların değiştiğini anlıyordu ve ne kadar iyi yönetilirse yönetilsin Arapları çok özel bir şekilde tanımalarının avantajını kullanmazlarsa İngilizlerin de sonu kendilerinden önceki Romalılarınki gibi yarı unutulmuş bir dünyanın kalıntıları olmaktı.

77 Aynı yer, s. 608.

Kitap III
Son Sözler

9. Sinema Klasikleri

Savaş sonrasında dünya, Britanya İmparatorluğu'nun sona ermesine ve Amerika'nın yükselişine tanık oldu. Ayrıca okullarda klasiklerin gözden düşüşüne de tanık oldu. Latince, Yunanca ve kadim tarih okumak küreselleşmiş modern ekonominin teknolojik taleplerine uygun görülmüyordu. Ama klasiklerin eğitim programında merkezi bir rol almaması kadim kaynakların İngilizce konuşan dünyanın Doğu algısını şekillendirmesine yardım etmekte marjinal bir rolü olduğu anlamına gelmez. Özellikle filmler ve politik söylem Batı'nın Doğu ile ilişkisinin canlı sahnelerini belirlemek için kadim geçmişe gönderme yapmayı sürdürdü. Klasikler daha aşağı düzeyde edebi ortama uyarlanarak kadim yazarlardan doğrudan alıntı yapmak yerine bir dizi görsel gönderme ve politik benzetme sağladılar. Hem İngiliz hem de Amerikan örneği Batı liderliğinin Britanya'dan Amerika'ya geçişini yansıtır ve son bölümde göreceğimiz gibi Doğu algısı ve klasik geçmiş her iki ülkenin de yeni politik gerçekleri ve giderek önem kazanan Doğu ile ilişkilerini anlamasına yardım etmeyi sürdürdü.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra klasiklerin öğrenimindeki düşüş yolculuk ve tarih yazınında Doğu algısının şekillendirilmesinde kadim kaynakların rolünü kuşkusuz azaltmıştır. Oysa televizyon ve filmler Doğu görünümleri yaratmakta Antonius ve Kleopatra'nın aşkı veya Büyük İskender'in hayatı gibi çok iyi bilinen klasik hikayelerden yararlanmayı sürdürdüler. Bunlar çoğunlukla aşırı derecede oryantalisttir. Doğu basmakalıp arka plan olarak kullanılır: İnsanları egzotizme, erotizme, ahlak düşkünlüğüne bağımlı ve sadist despotlar tarafından baskı altında tutulmaya layık karikatür tiplerinden oluşan hiçbir şeyin değişmediği kemikleşmiş bir toplum. Paradoks olarak imparatorluğun sonu klasiklerin Doğu'nun çok daha az ayrıntılı

portrelerinin çizilmesine yardım etmek için kullanılmasıyla örtüştü. Tabii bunun nedeni kısmen filmlerin daha popüler bir araç oluşundandı. Chanson de Geste'e kadar eskiye uzanan popüler İslam görüntüleri her zaman daha genel bir yaklaşım sergilediler. Tabii muhafazakar Hollywood yapımları yabancıları ve geçmişi görselleştirirken arka planda basmakalıp görüntüler kullanarak izleyicilerinin kendi ülkesinin sorunlarına daha çok odaklanmayı seçmiştir. Ama *The English Patient*'ın *(İngiliz Hasta)* film uyarlaması gibi kadim geçmişin çok daha incelikle kullanılması filmlerin klasik geçmişi kullanarak bir dizi karmaşık ve karşıt mesajlar oluşturarak daha oryantalist yapılandırmalara nasıl karşı çıkabildiğini gösterdi.

Mısır çölünde iki kanatlı uçağı vurulup düşürülünce tanınmayacak bir şekilde yanan ve hastane görevlileri tarafından yanlışlıkla ve kısaca *"İngiliz hasta"* diye adlandırılan Kont Laszlo de Almasy bütün bu güçlükler süresince bir tek şeyi yanından hiç ayırmamıştır: Herodot'un bir kopyasını. Yolculukları sırasında topladığı hatıralarla dolu olan deri kaplı çeviri bu kaşif/haritacı kurgu kahramanı için Mısır'ın rehberi olurken izleyiciler için de onun kimliğinin rehberi olur. Macar aristokratın geçmişinin sırlarının anahtarını Herodot, Tarihin Babası sağlar. Michael Ondaatje'nin romanından 1996'da yapılan dokuz Akademi Ödüllü film sömürge devrinin sonunda geçer ve korkusuz maceracılar çağına nostaljik bir bakışı yansıtır. Kitap bir milyondan fazla sattı ama Antonius Minghella'nın filmi 230 milyon dolar hasılat yaparak daha da başarılı oldu. Çoğu Herodot'un kim olduğundan habersiz izleyici kitlesi için çevrilen film klasiklerin yeni medyanın Doğu algısını belirlemesine nasıl hâlâ yardımcı olmayı sürdürdüğünü göstermektedir. Klasiklerin esin kaynağı olduğu bu gibi algıların yaygınlaşmasında filmin muazzam başarısının önemli rolü oldu.[1]

Savaş sonrasında Doğu'nun filmlerde temsil edilişine Doğu'nun iki olumsuz algısı hakim olmuştur: Politik yönden farklı bir yer ve cinsellik bakımından farklı bir yer. Doğu ile Batı arasındaki politik farkı hiçbir film Termopilae Savaşı'nı anlatan 1961 tarihli *The 300 Spartans (300 Spartalı)* ve aynı hikayenin 2006 tarihli çizgi romanı *300* kadar iyi göstermemiştir. Birincisi Soğuk Savaş ile yakından ilgiliydi. İlk sahnede arka planda Partenon'un görüntüsü üstünden yazı geçerken ciddi bir ses otoriter bir tonla

1 Bu bölümdeki yorumlarım film uyarlaması ile ilgili ama çoğu kitap için de geçerli sayılabilir çünkü uyarlama metne oldukça bağlı kalmış. Kitap ile film arasındaki farklar hakkında ilginç bir tartışma için bkz. Alan A. Stone'un *"Heredotus Goes to Hollywood" (Herodot Hollywood'da), Boston Review*, Şubat/Mart 1997. Filmin ve kitabın yapilandırılmasını *Herodot's Histories (Herodot'un Tarihler)* ile karşılaştırmak için bkz. Thomas Harrison, *"Herodot and the 'The English Patient" (Herodot ve 'İngiliz Hasta') Classics Ireland* 5 (1998): 48-63.

şunları söyler: *"Yunanistan: Taşların bile insanların cesaretinden, dayanıklılığından ve şanından söz ettiği o sert ve zamansız ülke."* Hemen kimin tarafında olduğumuzu anlarız. *"Bu tarihte bir dönüm noktasının hikayesidir, üç yüz Yunanlı savaşçının burada onların ve bizim özgürlüğümüze sahip çıkmak için canı pahasına savaştığı o mahşer gününün hikayesidir."* Perslerle belirlenen karşıtlık daha aşırı olamaz. Olaylar başlamadan önce perdeye bir metin yansır: *"MÖ 480 yılında Pers Kralı Serhas küçük bir grup bağımsız Yunan devletini -o zaman bilinen dünyada hâlâ ayakta kalmış tek özgürlük kalesini- yok etmek için muazzam köle imparatorluğunu harekete geçirdi."* Filmin devamında Persler klasik bir Doğu despotunun tüm özelliklerini sergilerler. Filmin başlarında Serhas önüne getirilen ele geçirilmiş Spartalı bir casusa bakar. Gardiyanı Spartalıyı şöyle tanıtır *"en iyi işkencemiz bile işe yaramadı. (...) Bir ses bile çıkarmadan iki adamımı bitkin bıraktı."* Serhas Yunanlıların ona direnmeyi düşündüklerine bile inanamaz: Spartalıya, *"Senin ülken bölünmüş,"* der, *"Tek bir hükümdarınız yok. Bana, dünya hakimine, nasıl karşı gelirsiniz?"* Spartalının yanıtı onların birbirine zıt iki devlet yapılarını saygıyla açıklar: *"Siz bunu anlayamazsınız efendim çünkü kölelerin hükümdarısınız ve özgürlüğün ne olduğunu hiç bilmezsiniz."*

Atinalı konuşmacı Temistocles, Churchillvari ses tonuyla gelecekte olacaklar konusunda halkı uyarır ve ortak düşmana karşı Yunanlıların birleşmesinin gerektiğini söyler: *"Tüm Asya üstümüze geliyor, sayıları Yunanlılardan çok fazla. Bu adamlar öfkeli, vahşi, kana susamış, sayılamayacak kadar çoklar ama onlardan korkmamızı gerektiren şey bunlar değil. Güçlerinin kaynağı bu değil. Güçleri birliklerinde!"* Neyse ki, Yunanlıların lideri, aksanıyla ve sair yönleri ile tam bir Amerikalı olan, Sparta Kralı Leonidas oradadır. Bu barbar güruha karşı savaşta özgür dünyanın lideri Sparta olacaktır. Gönüllü Yunanlılardan oluşan koalisyonunu Termopilae'ye götürerek oradaki eski duvarı yeniden inşa eder: *"Bu duvardan geri adım atmayacağız,"* diye ilan eder. Bu açıkça Berlin Duvarı'na ve Doğu'yu Batı Avrupa'dan ayıran Demir Perde'ye karşı ideolojik bir tavır olarak okunabilir ve film ayrıca önemli cinsiyet farklılıklarını da vurgular. *"Sparta kadınlarına diğer devletlerden daha çok özgürlük tanıyor,"* denir. Aksine Serhas komutanlarına şöyle emreder, *"Askerlerinize bir tek bu geceyi verin sonra askerlerin bütün kadınlarını öldürün. Sparta ve Atina'da yeterince kadın var ve ben askerlerimin onları ele geçirmeye istekli olmasını istiyorum."* Askeri bir çatışma olarak başlayan hareket şimdi muazzam bir grup tecavüz girişimine dönüşür. Ama Persler püskürtülür ve savaşın modern Batı için önemi kapanış konuşmasında yeniden seslendirilir: *"Oysa bu Yunanistan*

için bir zaferden fazlasıydı; birkaç cesur adamın bir kez tiranlığa boyun eğmeyi reddedince neler başarabileceğini bütün dünyadaki özgür insanlara gösteren pırıl pırıl bir örnekti."

2006 yılına gelindiğine değişen pek bir şey yoktur. *300* filmi bu gibi basmakalıp Doğu algılarını kötülüğün özü olarak inceleştirir. Pers ordusu hayvanlaştırılır: *"Bir hayvan yaklaşıyor,"* diye uyarılırız; bu *"bu Serhas'ın ordusu olan canavardır."* Pers ordusu göründüğünde bu şaklayan kamçılar ve lanetlilerin iniltileri eşliğinde olur. Pers askerleri esmer, siyahtır, yüzleri yoktur ve Arap tarzı eşarplar takarlar. Serhas'ın kişisel korumaları *"tüm Asya'nın en ölümcül savaşçı gücüdür,"* onlar *"beş yüzyıldır Pers krallarının karanlık emellerine hizmet etmişlerdir"* ve *"gözleri gece gibi kapkara, dişleri köpek dişleri gibi törpülenmiştir"* ve *"ruhları yoktur."* Onlar Mutasyona Uğramış Ergen Ninja Kaplumbağaları ile İran'ın Devrim Muhafızlarının karışımı gibi görünürler. Bireysel özellikleri yoktur ve maskeleri düştüğünde ardında gizlenen canavar benzeri yaratıklar ortaya çıkar. Bu feci güç de başarılı olamayınca Persler *"kendi büyülerine başvurarak"* Yunan hatlarına patlayıcı el bombaları atarlar. Serhas makyajlı, esaret zincirine benzeyen zincirlerle ve *"piercing"* ile donanmış iki metre boyunda bir dev olarak temsil edilir. O kendini tanrı sanan bir delidir: İri ellerini eşcinsel bir erotizmle Leonidas'ın omuzlarına koyarak, *"Onlar kırbaçtan değil benim ilahi gücümden korkarlar,"* diye söylenir. Onun ve maiyetinin çevresinde bir cinsel sapkınlık ve aşırılık havası vardır. Sakat ve çirkin bir kadın lezbiyen bir öpücüğü paylaşır. Çok sayıda yarı çıplak kadın dışlanmış Spartalı kambur ve hain Efialtes'in çevresinde kalça kıvırır. Bu Serhas'ın Efialtes'i kışkırttığı alternatif lekelenmiş kadınlar alemidir: *"Yunan dostlarının ve sahte tanrılarınızın senden esirgediği her zevki sana sunacağım."* Böyle müthiş bir kışkırtma karşısında Efialtes'in teslim olmaktan başka yapacağı bir şey yoktur: *"Evet, hepsini istiyorum -servet, kadın ve bir şey daha- bir üniforma istiyorum."*

1945'te çevrilen *Sezar ve Kleopatra* adlı İngiliz filmi deneyimli sömürge güçleriyle karşılaştırıldığında Doğu'nun politik yönden ne kadar geri olduğunu vurguluyordu. O zaman için İngiltere'de çekilen en pahalı film olan *Sezar ve Kleopatra*, George Bernard Shaw'un piyesinden uyarlandı. Hemen Mısır'ı karanlık bir yer, saray halkını da *"kutsal beyaz kedi çalındı!"* diye bağırarak dışarı fırladığı bir boş inanç dünyası olarak tanıtır. Jül Sezar elinde alev alev yanan bir meşale ile bu dünyaya girer ve sarayın salonlarında yürürken karanlığı aydınlatır. Kleopatra ile küçük erkek kardeşi Ptolemi'nin politik kontrolü ele geçirmek için rekabet ediyor olması Batı standartlarına kıyasla bu politik sistemin ne kadar çürümüş olduğunu vur-

gular. Ama *"onun canlı ruhundan ve zekasından etkilenen ve cazibesiyle baştan çıkan"* Sezar onu kraliçe yapmaya karar verir. Ve Kleopatra'ya Sezar *"seni hükmetmeye layık görürse o seni tahtında yanına oturtur ve seni Mısır'ın gerçek hükümdarı yapar,"* der. Karşılaştığımız Kleopatra korkulacak bir baştan çıkarıcı değil on altı yaşında masum bir genç kızdır: Sezar ona, *"Sen şaşkın, küçük bir kızsın,"* der. Kleopatra ve Ptolemi sızlanan ve kavga eden çocuklar olarak canlandırılırlar, daha da gülünç olanı evlidirler. Ptolemi kardeş-karısına dilini çıkartır. Dadısı Ftatateeta, Kleopatra'nın makyaj yapmasına izin vermez. Banyo yapmaktan nefret eder: *"Banyo mu?"* diye çığlık atar. *"Ama daha dün banyo yaptım!"* Çocuk-kral Ptolemi sözlerini unutan, maiyeti tarafından sufle verilmesi gereken bir okul çocuğudur ve sonra Sezar tarafından Devlet Başkanı yapılır. Bu Avrupalı güçlerin kral yaratıcısı olmaktan hâlâ çekinmediği ve kimin onların yanında kral naibi olabileceğine, kimin olamayacağına karar verdiği Süveyş öncesi dönemdir.

Sorun genç Kleopatra'nın potansiyeli ne kadar fazla olsa da aynı zamanda Doğu despotizminin tipik kötülüklerine doğuştan sahip olmasıdır: *"Büyüdüğüm zaman,"* diye hayal kurar, *"Ne istersem onu yapacağım. Köleleri zehirleyip onların kıvranışını seyredebileceğim ve dadım Ftatateeta'ya yanan ocağa atılacağını söyleyip onu kandırabileceğim."* Hükümdarlık gücüne daha çok güvenmeye başlayınca, *"Birini dövmeliyim – onu döveceğim,"* diye bağırarak yakındaki bir köleye saldırır. Doğu yerel hükümdarlarını işte bu hale getirir: onları vahşi, zalim ve mantıksız yapar. Ve Doğulu bir despot da buna karşılık tembel, çalışmaktan çok yaltaklanmaya meraklı bir halk yaratır. Sezar gece boyu çalışırken Kleopatra uyur. Kleopatra, *"Babam Mısır kralıydı ve asla çalışmazdı!"* diye yakınır. Sezar da *"Ve tahtını yitirdi"* diye karşılık verir. İzleyici denizaşırı sömürge yöneticisinin görevlerinin farkında olan Sezar'ın tarafındadır. Saray mensubu Potinus, Sezar'ın Mısır'ın içişleriyle ilgilenmesine şaşırır: *"Dünya fatihi Sezar'ın bizim vergilerimiz gibi önemsiz bir konuyla ilgilenecek zaman bulması mümkün mü?"* Ama Sezar da İngiliz izleyicisi de *"dünya fatihinin en önemli işinin vergiler olduğunu bilir."* Bütün sömürge projesinin masrafını onlar karşılarlar. Ve Galyalıların kralını öldürdüğü ve düşman askerlerinin tekrar savaşmasını önlemek için sağ ellerini kestiği için kınandığı zaman Sezar bu eylemlerini *"akıllı şiddet"* olarak savunur.

Kalabalık *"Mısır Mısırlılarındır"* diye bağırmaya başladığı zaman Romalı komutan Rufio onlara, *"Burada Romalı işgal ordusu bulunmaktadır,"* diye anımsatmak zorunda kalır. Ama Roma hakimiyeti sadece askeri güçten ibaret değildir. Mantıklı ve en önemlisi ahlaklı olarak gösterilir ve yerlilerin ona minnettar olması ve kesinlikle değişimden yana olmaması gerekirdi.

Kleopatra Sezar'a minnetle, *"Sen hep benim kralım olacaksın. Benim nazik, şefkatli, bilge iyi yaşlı kralım."* Sezar'ın hükümdarlığı *"cezalandırmayan, intikam almayan, yargılamayan"* bir hükümettir çünkü *"en doğru yol, en yüce yol ve sonuçta mümkün olan tek yol budur."* Tabii film İngilizlerin yerli (bu durumda Yunan ve Avrupa kökenli beyazları) seçkinleri onların yanında yönetimde yer alacak şekilde eğitebileceği umudunu taşır ama bu aceleye gelemez. Kleopatra fazla ileri gittiğinde Sezar, *"Benden daha çok şey bildiğini sanıyorsun,"* diye çıkışır. *"Hayır. Bu çok aptalca olur,"* diye uysallıkla karşı çıkar. Hükmetmeyi öğrenmek için Doğu'nun karakterini değiştirmesi gerekir ki bu zaman alır, çok uzun bir zaman. Nedimelerden biri Kleopatra'ya şöyle yakınır: *"O seni fena halde sıkıcı ve ciddi, çok bilgili ve filozof yapıyor."* O yine de cinayet ve entrika eğilimlerine karşı koyamaz. Aslında Kleopatra'nın Avrupalı bir erkeğin koruması altına girmeyi arzuladığı görülür. Sezar, *"Sana bir erkek göndereceğim (...) hem de zeki, dinç, güçlü ve genç. Sabah umutlanan, gündüz savaşan, akşam eğlenen"* ve Kleopatra onun Markus Antonius olduğunu duyunca küçük bir kız gibi sevinç çığlıkları atar ve Sezar'ı bir baba gibi kucaklar. Sezar onu babacan bir tavırla alnından öpmeden önce, *"Şimdi tatmin oldun mu?"* diye sorar. Beklenebileceği gibi Sezar Mısır'dan gemiyle ayrılırken Kleopatra gözyaşı döker.

Film zamanın milliyetçi yaygaralarına karşı koymaya çalışan Doğu politikalarının sömürgeci algısını ortaya koyar. Batılı bir erkek bakış açısının ürünü olan film aynı zamanda da kaçınılmaz sonuca erişerek İngiliz yönetiminin adaletini ve iyilikseverliğini vurgulayacak şekilde kurgulandırılmış. Ne de olsa hepimiz Kleopatra'ya sonunda ne olduğunu biliyoruz. Batılı erkeğin hükmetme hakkı mantığa ve duygusallığa yer vermeyişe ve çalışmaya dayanır. Ama film sadece sömürgecinin küstahlığını ele almaz. İrlandalı Shaw kendini Britanya sömürgeciliğinden uzak tutmaya özen gösterir. Sezar geri dönüp hayatında yaptığı işlere bakan ve bütün bunlara değer miydi diye düşünen yaşlı bir adamdır. Roma, *"sadece bir delinin rüyasıdır,"* der. Sezar onları ifade edemeyecek kadar yaşlı da olsa duygulu bir yaşama teslim olur.

Jül Sezar'ın Kleopatra ile ilişkisi *"Markus Antonius ile olan belirgin bir şekilde daha duygusal ilişkiye kışkırtıcı bir giriş olarak işlenir."*[2] Bu ilişkinin sinemada temsilleri belki de Doğu'nun cinsel serbesti ve fantezi yeri olarak basmakalıp algısının en yaygın olarak bilinenleridir. Lucy Hughes-Hallett'in dediği gibi bu görmüş geçirmiş kadın, erkek avcısı, cinsel yönden

2 Maria Wyke, *Caesar: A Life in Western Culture (Sezar: Batı Kültüründe Bir Yaşam)* (Londra: Granta, 2007), s. 113.

maceracı, *"tenin ölümcül günahlarını kutlayan bir şehvet düşkünü"* olan bu *"kötü kız"* Kleopatra'lar geleneksel erdemli Batılı eşin tam karşıtıdır.[3] O geleneksel kadın rolleriyle kendi bağımsızlığının ve hedeflerinin peşinden gitmek isteyen 20. yüzyıl kadınları arasındaki çekişmeyi simgeleştirir.

1963'teki Elizabeth Taylor'un *Kleopatra*'sı eski moda alçak gönüllülüğü, tutumluluğu ve çekingenliği tümüyle reddetti. Bu yaklaşım filmin yapımına da yansıdı, film bütçesini fazlasıyla aştı ve hem uçarılığıyla hem de Taylor ile erkek oyuncu Richard Burton'ın gerçek hayatta yaşadıkları aşk macerası ile ün yaptı. Taylor'un *Kleopatra*'sı 1945'in cinsellikten uzak çocuğu değil modern bir kadındır. Bilgili, duygusal ve hırslı, görmüş geçirmiş bir kadındır ve *"cinsel günahı modası geçmiş, baskıcı ve saçma bir kavram"* olarak görür.[4] Danışmanlarının Jül Sezar'a onun hakkında bilgi verdiğini işitir. Onun *"son derece akıllı ve keskin bir zekaya sahip (...) yedi dili mükemmel konuşur,"* olduğu söylenir. Amaçlarına erişmek için *"işkence, zehir hatta epey gelişmiş olduğu söylenen kendi cinsel yeteneklerini kullandığı bilinir."* Aslında *"bir erkek gibi"* aşıklarını kendi seçer. Adamları dikkatsizlikle Faros'un büyük kütüphanesini yıktığı zaman Sezar'a karşı fena çıkışır: *"Sen ve barbarların benim kütüphanemi yıkmaya nasıl cesaret edersiniz!"* Markus Antonius'un onu ayağına çağırmasına karşı çıkar ve ona önünde diz çöktürür. Bu tipleme Kleopatra'nın uyuşturucu bağımlısı, benmerkezci ve saldırgan bir baştan çıkarıcı olarak işlendiği 2008 *HBO Roma* dizisinde yeniden ele alındı. Bu Kleopatra'nın cinsel alışkanlıkları da aynı şekilde olağandışıdır. Nedimesi Romalı asker Vorenus'u çağırtır:

"Majeste senin içine girmeni istiyor."

"Anlamadım."

"Onunla cinsel ilişkiye gireceksin."

"Bizim böyle bir adetimiz yok. Romalı erkekler kadınlar tarafından bu şekilde kullanılmazlar."

Tam boyun eğmek üzereyken karısını ve görevlerini anımsar ve *"Ben emir verilen bir köle değilim,"* diye bağırarak kaçar.

1963 tarihli film de, *Roma* televizyon dizisi de Doğu hakkındaki basmakalıp tipleri işler. Her ikisi de Mısır'ın maddi zenginliğine görsel olarak hayrandır, bunu muazzam anıtları, büyük ziyafetleri, güzel halıları ve mobilyaları, süslü mücevherleri ve giysileri görselleştirerek vurguladılar. Her

3 Lucy Hughes-Hallett, *Cleopatra-Histories, Dreams and Distortions'(Kleopatra -Hayaller ve Çarpıtmalar)* (Londra: Bloomsbury, 1990), s. 270, 306.

4 Aynı yer, s. 274.

ikisi de onun mistisizmini ve mantıksızlığını vurgular. *Roma*'da Jocasta, Majestelerinin kadınlarda Roma tarzı saç biçimini sevmemesinden şikayet ederek bu ikisini birleştirmeyi başarır: *"Bana sorarsanız çok mantıksız davranıyor."* Benzer şekilde geveze ve kadınsı hadım mabeyinci entrikalarıyla saraya hakimdir. Zulüm olağan bir şeydir ve inceliklidir. Hastalıklı bir şekilde aşırı şişman bir köle Pompey'in başını bir küpte Sezar'a hediye olarak sunar: Genç Ptolemi, *"Ona bir beden, kol ve bacaklar yapıp sahici hayvanlarla birlikte bir pandomim gösterisi düzenleyecektik,"* diye açıklar. Ptolemi de 1963 filmindeki huysuz ergen olmaktan çıkmış kardeşi Kleopatra'dan nefret eden ağzı bozuk şımarık bir delikanlı haline gelmiştir: Sezar'a, *"Ondan söz etme,"* diye emreder, *"Onun üstüne işiyorum, onun üstüne dışkılıyorum!"* Ve burası pek bir şeyin olmadığı bir yerdir: Jocasta, *"Burada her şey o kadar yavaş hareket ediyor ki!"* der, *"Sıcaktan olmalı."*

Doğu bu görüntülerle gericiliğinin bir simgesi olarak, *"Doğu'nun tarihinin değişmeyen temel dekoruna"* çöle indirgenir.[5] Çöl sıcağın ve tutkunun, pervasızlığın, ilkel ve kontrol edilemeyen duyguların yeri haline gelir. Aynı zamanda bakir bir ülkeyi gübreleyip verimli hale getirebilecek tek güç olan Avrupalı davetsiz misafir tarafından canlandırılmaya ihtiyacı vardır. Ülkenin coğrafi fethi *"bir kadının bedeninin cinsel yönden ele geçirilmesi olarak doğallaştırılır."*[6] Çünkü Doğu'nun bu tür algıları sadece sömürgeci fethin ürünü değildi: Onlar aynı zamanda bastırılmış arzunun da ifadesiydi. Saygın, görev bilincine sahip, evliliği kutsayan Roma'ya karşın Kleopatra'nın Mısır'ı tam tersine duygusallıkla, tembellikle ve rastgele cinsellikle eş anlamlı oldu. Doğu'nun ilişkileri *"tecavüz ve çok eşlilik rüyasıyla Batı'nın töreye uygun flört adetlerinden kaçınan bir hayali yapı"* olarak temsil edildi.[7] Ve Batı ile Doğu arasındaki ilişki cinsel üstünlük olarak kalıplaştırıldı. Bu fantastik hayaller birçok şekilde peçeyle temsil edildi. Sarah Graham-Brown'ın ileri sürdüğü gibi, *"Batı'nın Ortadoğu kadını algısını peçe kadar hiçbir giysi etkilemedi."*[8] Sömürgecinin görsel kontrolüne bir engel

5 Matthew Bernstein ve Gaylyn Studlar, ed. *Visions of the East: Orientalism in Film (Doğu'nun Görüntüler: Filmlerde Oryantalizm)* (Londra: I: B. Tauris, 1997), s. 32.

6 Maria Wyke, *"Screening Ancient Rome in the New Italy" (Yeni İtalya'da Antikçağ Roma'sını Beyaz Perdeye Yansıtmak) Roman Presences: Receptions of Rome in European Culture* içinde 1780-1945 *(Romalı Duruşu: Avrupa Kültüründe Roma Algısı* 1780-1945), ed. Catherine Edwards (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1999), s. 188-204, s. 198.

7 Bernstein ve Studlar, *Visions of the East (Doğu Görüntüleri)*, s. 5.

8 Sarah Graham-Brown, *Images of Women: The Portrayal of Women in Photograpy of the Middle East, 1860-1950 (Kadınların Görünümü: Ortadoğu Fotoğrafında Kadınların Görünümü, 1860-1950)* (Londra: Quartet Book, 1988), 134. Bkz. Meyda Yeğenoğlu, *Colonial Fantasies: Towards a Feminised Reading of Orientalism (Sömürgeci Fantezileri: Kadın Gözüyle Oryantalizm)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 1998)

oluştursa da onu delip geçme arzusu sömürgeci kimliğinin belirlenmesine yardım etti.

Bu nedenle Batılı için çöle yolculuk kendi özüne yapılan yolculuk halini aldı. Filmler Batı'nın amaçları için Doğu'nun kendi cinselliğini keşfedeceği bir yer olarak haritasını çıkardı. Ama bu gibi günaha teşvik edici şeyler beraberinde tehlikeler de getirdi. Bunlardan biri Markus Antonius'un yaptığı gibi kendini Doğu'nun cazibesine aşırı derecede kaptırıp yerlileşmekti. Dizide bir süre *"safahat dünyasında yuvarlandıktan"* sonra makyaj yapıp kadınsı bir hal alır, uyuşturucuya başlar ve zamanını uyuyarak geçirir. Kendini zalim oyunlara kaptırır ve bir erkek geyik kılığına bürünmüş köleyi okla avladıktan sonra: *"O zaman akşama geyik eti var?"* diye şaka yapar. Oktavius'un habercisi Roma sokaklarında onun ne kadar alçaldığını duyurur: *"Markus Antonius kendini büyücü Kleopatra'ya esir etti. (...) O köpeklere ve sürüngenlere tapınıyor, gözlerini kurumla boyuyor, pespaye Nil törenlerinde bir fahişe gibi zil çalıp dans ediyor."* Aktium'daki yenilgisinden sonra düştüğü aşağılık durumu kendi de fark eder: Kleopatra'ya *"Çevremize bir bak,"* der, *"fahişeler, çift cinsiyetliler ve salyası akanla -artık bizim ordumuz bu."* Dürüst, gerçek Romalı Vorenus önderinin düştüğü halden tiksinir ama sonuna kadar ona sadık kalır. Antonius Doğu'yla çok samimi olup onun adetlerini benimseyen Batı'yı bekleyen tehlikelerin somutlaşmış hali olarak ölüme terkedilir.

Doğu'yla yakın ilişkiye girmenin tehlikeleri İskender'in hayatını anlatan filmde de görülür. Hem 1956 tarihli *Büyük İskender* filmi hem de 2004 tarihli *İskender* filmi Doğu'nun temsil edildiği standart basmakalıp mecazların çoğunu tekrarlar. Aristoteles 1956'da otoriter bir şekilde Pers tehlikesini seslendirir. *"Perslerin yaşam tarzı ölüm ve korku tohumlarını içinde taşır,"* diye uyarır, *"Yunanlılarınki ise hayat ve cesaret. Yunanlıların tanrıları insan suretindedir, kuş başlı adamlar veya aslan başlı öküzler değil ama anlaşılabilen ve hissedilebilen insanlar."* 2004'te de aynı konuyu seslendirdi: *"Doğulu ırklar barbarlıkları ve duygularına köle gibi bağlılıklarıyla tanınırlar."* Despot Darius savaş arabasına yapıştırılmış gibi duran hareketsiz bir tiptir. Oysa İskender aksine yeni fikirler peşinde koşan enerji dolu genç bir hükümdardır. Babil fethi neredeyse cinsel bir edim sayılabilecek bir metrestir. İskender 2004'te Hindistan'a geldiğinde herkesin birbirini öldürdüğü bir fanatizm ile karşılaşır, *"merkezi olmayan bir ülke, birbiri aleyhine komplo kuran krallar, partizanlar veya filozoflar tarafından garip tanrıları uğrunda kitleler halinde ölmeye teşvik edilen kabileler labirenti."* Yerel su pis kokar, kültür egzotik danslar, aşırı içki, safahat ve eşcinsellikten ibarettir.

Bu nedenle İskender için onun seferi bir uygarlaştırma misyonudur. Bu bir özgürlük savaşıdır: *"dünyanın insanlarını özgürleştirmek; bu Aşil'in bile şanını aşar."* İskender takdir edilecek kadar çok kültürlüdür ama Aristoteles onu daha önce uyarmıştır, *"Doğu'nun adamları ve onların hayallerini yutmak gibi bir huyu vardır."* Daha sonra Aristoteles İskender'e yazarak onun Doğu ile Batı'yı kültürel olarak kaynaştırmak merakı konusunda endişelerini ifade etmek zorunluluğunu hisseder: *"Senin Doğulu tavırları alman konusundaki haberler karşısında hayal kırıklığına uğradığımı itiraf etmeliyim. Bu tavırların duyguları gururla nasıl ateşlediğine dikkat et."* Ve kaçınılmaz olarak İskender amacına ulaşmak yerine Doğu'nun tuzağına düşer ve süslü giysiler giymiş yolsuz, sarhoş bir tirana dönüşür.[9]

İskender'in efsanesi yalnızca askeri başarılarından ötürü değil daha çok Doğu-Batı düşmanlığının en derin duygularına dokunduğu için yüzyıllar boyu yaşamıştır. İskender çoğu kimse için Bukefalus'ta Porus'un fiiline saldırırken değil Babil'de kalabalık sakiler ve cariyeler arasında can çekişirken çok ilgi çekicidir. Doğu algısı ve cinsellik kokan Doğu ile Batı'nın birbirine uydurulmasının olanaksız olduğu duygusu başından beri zaten çarpıtılmış görüntüleri daha da karartmıştır ve Makedon fatihin mantıklı olarak belirlenmiş birkaç başarısıyla hiç ilgisi yoktur.[10] Ama 2004 tarihli *İskender*'deki Doğu algısı basit bir sömürgeci okumasını zorlaştıracak şekilde çoğu zaman bulanıklaştırılıp tekzip edilir. İskender kadim Pers kültürüne saygı göstermeye heveslidir ve onu en çok rahatsız eden şey dostunun *"bizimkinden çok daha eski bir dünyayı hor görmesidir."* Yine de sonunda Ptolemi'nin pragmatik bakışı galip gelir. Çünkü yaşlı Ptolemi böyle kültürel bir uyuma sadece hayalci ve idealist İskender'in inandığını anlatır: *"Neyi yapmayı umuyorduk?"* diye sorar, *"Zenginliğimizi tiksindiğimiz Asyalı dalkavuklara hibe etmeyi mi? Irkları karıştırmayı mı? Uyum sağlamayı mı? Hah! Bunları nasıl da anlatırdı (...) onun hülyalarına hiç inanmadım. Hiçbirimiz inanmadık."*

Filmde Doğu'nun lüksünü ve çürümüşlüğünü her şeyden fazla görselleştirilmesinin saçma olduğunun çoğunlukla herkes farkındadır. Hughes-Hallet, *"Modern Kleopatra'ların büyük çoğunluğunda gülünç bir duygusal*

9 Bkz. Thomas Harrison, *"Oliver Stone, Alexander and the Unity of Mankind" (Oliver Stone, İskender ve İnsanlığın Birliği) Responses to Oliver Stone's Alexander: Film, History and Cultural Studies (Oliver Stone'un İskender'ine Tepkiler: Film, Tarih ve Kültürel Araştırmalar)* ed. Paul Cartledge ve Fiona Rose Greenland (Madison: Wisconsin Üniversitesi Yayınevi, 2010), s. 219-242; ve Loyd Llewellyn-Jones, *"Help me Aphtodite!": Depicting the Royal Women of Persia in Alexander," (Afrodit Bana Yarım Et: İskender filminde Perslerde Saray Kadınlarının Görüntüleri)* s. 243-281.

10 Bu paragrafta yardımı için Pierre Caquet'ye teşekkür etmek istiyorum.

kararsızlık var," diye belirtir.[11] Taylor 1963 filminde canlandırdığı rolde ünlü eşek sütü banyoları hakkında anlatılanlarla alay eder: *"Yüce Sezar'ı hayal kırıklığına uğratmamalıyız,"* diyerek onu beklemek için küvete girer. *"Romalılar benim banyom ve nedimelerim hakkında muhteşem öyküler anlatıyorlar (...) ve ahlakım hakkında."* Ama hiçbir film Hollywood'un epik filmi *Carry on Cleo (Devam et Cleo)* gibi bir tüketim ve lüks çılgınlığı sergilemedi.[12] Nicholas Cull'ın belirttiği gibi film Britanya İmparatorluğu'nun gerileyişi ve sömürgecilik sonrası Britanya'nın Amerikan imparatorluğunun bir uydu devleti olarak geleceğini tartışıyor olarak da görülebilir. Film alaycı tavrıyla Amerikan değerlerini ve Britanya'nın onlara boyun eğişini yerden yere vurur. Böyle duyarlı konular şakaya vurularak güvenli kılınır. Karnavalı andıran bu dünyada Kleopatra bir fahişe olur: Çocuksu, peltek konuşan, kıkırdayan, bön, kendini beğenmiş, tutkulu ve asık suratlıdır. Ama yine de ahlaksız ama güzel bir cinsel fantezi nesnesidir. Hughes-Hallet'in belirttiği gibi fahişe Kleopatra *"aptallığının cinsel çekiciliğini hiçbir şekilde eksiltmediği sevimli bir genç kadındır."* Aslında aptallık onu daha cazip kılar. O yine de *"erkeklerin korkmadan yaklaşabildikleri bir kadındır,"* çünkü çocuksuluğu cinselliğini iptal etmektedir.[13] Araplara gelince Seneca, Markus Antonius'a onların *"ateşli aşıklar"* olduklarını söyler. O da, *"Her şeyi çadırlarda yapıyorlar da ondan!"* diye karşılık verir.

Kahkahalar *Carry on Cleo*'da *(Devam et Cleo)* kadınları ve Arapları hem bayağı hem de güvenli gösterdiyse diğer savaş sonrası filmler onların Doğulu stratejilerinin farkında olduğunu göstermeye ve onların altını oymaya çalışmıştır. Özellikle Roma daha dengeli bir görüntü ortaya koymaya çalışır. Gerçekçi asker Pullo köpek başlı bir tanrıdan korkmadığını ileri sürünce daha ciddi biri olan Vorenus onu susturur: *"Onların tanrıları eski ve güçlüdür. Mısır Roma'dan çok önce büyük bir ulustu."* Ama Pullo ona kulak asmaz: *"Öyle miydi?"* diye yanıtlar. *"O zaman şimdi bunu geçersiz kıldılar, değil mi?"* Daha sonra Kleopatra'dan *"çingene prenses"* diye söz eder ama politik anlamda dürüst olan arkadaşı tarafından düzeltilir: *"Babasının adamları İskender ile at koşturdu. Ondan böyle söz edemezsin!"* Aynı şekilde Markus Antonius, Kleopatra'ya fahişe dediği zaman o sadece

11 Hughes-Hallett, *Cleopatra* (*Kleopatra*), s. 261.

12 Bkz. Nicholas J. Cull, *"Infamy, Infamy! They've All Got It in for Me! Carry on Cleo and British Camp Comedies of Ancient Rome" (Rezalet, Rezalet! Herkes Bana Karşı! Devam et Cleo ve Antikçağ Roma'sında İngiliz Kamp Komedileri) Imperial Projections: Ancient Rome in Modern Popular Culture (Sömürgecilik Planları: Modern Popüler Kültürde Antikçağın Romaları)* ed. Sandra R. Joshel, Margaret Malamudve Donald T. McGuire (Baltimore: John Hopkins Üniversitesi Yayınevi, 2001), s. 162-190.

13 Hughes-Hallett, *Cleopatra* (*Kleopatra*), s. 263, 265.

ailesi ve ülkesi için en iyi olanı yapmaya çalışan bir kadın olduğunu söyleyerek hemen kendini savunur: *"Ülkemin ve ailemin iyiliği için fahişelik yapmam gerekirse yaparım."* Ve onu kraliçelik taslamakla suçladığı zaman da: *"Kraliçelik taslamak mı? Ben zaten Kraliçeyim."* diye şiddetle karşı çıktıktan sonra onu yere yatırıp üstünde sıçrar. Basmakalıp algılar için ne kadar özür dilenmeye çalışılsa da Roma sonunda Doğu'nun öteki karikatürüne başvurur ve bu sahneyi şiddetli cinsel mücadele izler.

İlk bakışta *The English Patient (İngiliz Hasta)* da Doğulu mecazların etkisinden kurtulamaz. DVD'nin arkasındaki tanıtım yazısında kont yavaş yavaş geçmişi anımsamaya başladığında *"evli bir kadınla tutkulu ve yıkıcı bir aşk macerası yaşadığı ortaya çıkar."* Filmde Herodot kitabı çok vurgulanır. Tekrarlanan görüntüleri klasiklerin otoritesini görselleştirir. Herodot aslında aradan geçen yüzyıllar boyunca hiç değişmeyen bu ülkenin, Mısır'ın güvenilir rehberi olarak gösterilir. Orası bir günaha teşvik ve aşk maceraları ülkesidir. Çekingen İngilizlere çok benzeyen Almasy Doğu'nun bu baştan çıkarıcılığı karşısında kontrolünü yitirir. İşte dikkat etmezse Mısır'ın bir Batılıya yapacağı budur. Arkadaşı Madox çölde giderlerken kamyonunun üstünde oturan genç Kemal ile flört ederken ona şöyle der, *"Buraya hiç gelmemiş birine çok normal görünen duyguları nasıl açıklayabilirsin?"* Birkaç saniye sonra Madox bir kumula düşmüş olan Kemal'in peşinden kayıtsızca giderken aracın kontrolünü yitirir. Çöl cinsel macera için bir yer halini alır. Almasy bir kadının sırtını andıran bir dağı ararken manzara insan şeklini alır. Haritacılık aşk yapmakla eş anlamlı olur.

Almasy'yi anlamanın anahtarı Herodot'tur. Herodot'un karısı Kandaules ve Giges ile oluşturdukları aşk üçgenini anlatması özellikle önem kazanır. Almasy, Giges'tir ve bu aşk macerasının sonunda hem gerçekten hem de mecazi anlamda yanar. Herodot aslında aşk maceraları öyküleriyle tanınmaz ve film bu örneği vurgulayarak metne Doğulu çerçevede erotizm kazandırır. Eş olan Katherine kamp ateşi çevresinde öyküyü yüksek sesle okuyarak metnin yarattığı erotik gerilimi yükseltir. Kitaplar yazan ve kitaplar aracıyla yaşayan ve tarihçileri taklit eden bir bilim adamı olan Almasy, Katherine'e açılır. Ama Almasy'nin Herodot kopyası onun aynı zamanda not defteridir ve savaşta Müttefikler için hazırladığı haritalara paralel olarak kendi maceralarının haritasını da içerir. Kitap yanından ayırmadığı bir fetiş olmuştur. Kamera çevrilen sayfaların üstüne uzun uzun odaklanır. Kontun kişisel haritaları ve kişisel bilgi notları Herodot'un modern versiyonu halini alır. O da kendi Doğu algısını ortaya koyan bir doküman hazırlamaktadır ve haritalar çizerek yeni bir alan yaratmaktadır. Uçağının düşmesinden sonra belleğini yitirdiği zaman kitap hâlâ anılarını saklamaktadır. Fena hal-

de yanan Almasy tıpkı bir kitap gibi korunur, meşin halini alan cildi deri kaplı Herodot'u andırır. Kont ile kitap arasında bir benzerlik oluşturulur. Herodot, en azından İngilizce çevirisi, onun kontrollü kimliğinin temel bir parçasıdır. Ama Almasy, Tarihin Babası'nı ne kadar çok severse sevsin o Mısır'da yitirilmiş tarih öncesi bir dünya aramaktadır. Resimleri bulduğu yer Herodot'tan önceki çağlara ait gizli bir dünyadır ve onun tarafından asla bulunmamıştır. Resimlerdeki insanlar yüzüyordur ve özgürdürler. Bu film boyunca görülen bir motiftir: Aşıklar küvette birlikte yıkanırlar, kadın bütün zamanını yüzüp banyo yaparak geçirerek kocasıyla arasına bir mesafe koyar. Herodot'un yazdığı öyküler bir geçmiş yaratmadan önce aşkın özgürlüğü bir bahanedir.

Film oryantalist kurgulardan uzak kalmaya çalışır. Madox, Almasy'ye kendi ülkesinde birine çölde yaşadığı eşcinsel duyguları anlatmanın imkansız olduğunu açıkladığı zaman Almasy önce ona ters ters bakar ama sonra, *"Bilmiyorum, dostum, bilmiyorum,"* diyerek sevecen bir tavırla Madox'un kolunu tutar. Maceranın mümkün olduğu bu devrin romantizmine özlemle bakarken bile film güçlü bir şekilde sömürgeciliğe karşıdır. Almasy *"çocuk"* diye hitap ettiği Hintli bomba uzmanı Singh'e Kipling'i doğru düzgün okutmaya çalışır.

Singh: "'Bölüm 1: Belediyenin emirlerine karşı gelerek Zam-Zammah silahına ata biner gibi oturdu.' Bu sözcükleri okuyamıyorum. Okuyamıyorum. Boğazıma takılıyorlar."

Almasy: "Çünkü çok hızlı okuyorsun."

Singh: "Hiç de değil."

Almasy: "Kipling'i ağır ağır okumalısın. Senin gözlerin çok sabırsız. Onun kaleminin hızını düşün. O nedir? Belediyenin emirlerine, virgül, karşı gelerek, virgül (...) yerlilerin Lahor müzesi dedikleri o harikalar evinin dışında."

Almasy sömürgeciliğin gramerini çok iyi anlar. Ama Singh de anlar ve onun nerede biteceğini bilir.

"O hâlâ orada, top müzenin önünde. Şehirdeki her evden vergi olarak alınan kap kacak sonra eritilerek yapılmıştı. Sonra o topla benim halkıma ateş açtılar (...) virgül, yerlilere, nokta."

Almasy metnin kalitesinin ötesinde onun imalatının altındaki gerçekleri göremez: *"Neye karşı çıkıyorsun? Yazara mı yoksa yazdıklarına mı?"* Singh ona açıklar: *"Ne kadar ağır okusam da kitabının her yerinde okuduğum şu mesaja: Hindistan için en iyisinin onun İngilizler tarafından yönetilmek*

olduğuna." Ama Singh Almasy ile arkadaşı bomba uzmanı Hardy'de *"İngiltere ile ilgili iyi olan her şeyi"* görür. Hardy'nin *"bir kez bile (...) krikette topu döndürebiliyor muyum diye veya Kama Sutra hakkında bir şey sormadı,"* diye açıklar. Bu İngiltere'nin sunduğu şeylerin en iyisini temsil eden anti-sömürgeci ruhtur. Almasy İngilizler tarafından Alman casusu şüphesiyle tutuklandıktan sonra *"İngiliz hasta"* olarak adlandırılmasını ironik bulur: *"Ne tuhaf değil mi -bütün olanlardan sonra İngiliz oldum. Ne olduğumu bile söyleyemedim."* O da Herodot gibi İngilizceye çevrilmişti ve bu işlem sırasında neyin kaybedilip kazanıldığını bilmiyordu. Hem Almasy'nin hem de Hardy'nin ölmesi İngilizlerin iyi nitelikleri için karamsar bir mesaj olarak alınabilir. Ama Almasy en azından Herodot kitabında yaşamayı sürdürecektir.

Almasy'nin hemşiresi acılarına son vermek için onu aşırı dozla öldürmeyi kabul edince, ona şöyle der, *"Bana oku. Uyuyana kadar oku."* Okuduğu sözcükler Herodot'un veya onun değil sevgilisi Katherine'in ölürken yazdıklarıdır. Almasy o Yüzücüler Mağarası'nda yaralı yatarken kendinin ve aşk ilişkilerinin mümkün olan en iyi temsilcisi olarak kitabını ona bırakmıştır. Kadın onun dönüşünü boşuna beklerken loş ışıkta şunları yazmıştır: *"Biz gerçek ülkeleriz. Güçlü adamların isimleriyle haritalara çizilen sınırlar değil."* O *"haritasız bir dünya ister."* Ama Herodot mağaraya gelmiştir ve bunun dönüşü yoktur. Yazmak politik sonuçlar doğurur ve harita yapmak sadece manzarayı tarafsızlıkla izlemek değil etki alanı sorunlarına karışmak demektir. Mağaradaki resimlerin masumiyetine dönmeye ne kadar uğraşsalar da artık hayatlarının haritasını çizen mecazi metinlerden kaçamazlar. Herodot'un kitabına Herodot aleyhinde yazmak umutsuz bir iştir.

Kitap Almasy'nin bedeni taşındıktan sonra yatağının yanında kalır. Singh ile ilişkilerini yenilemek için Floransa'ya doğru yola çıkan hemşire onu almak için geri döner. Yeni dünyadan gelmiş hâlâ seksek oynayan Kanadalı bir profesyonel olan Hanna varlıklı sömürgeci eşi Katherine'in tam tersidir. Katherine *"sevimli ve her şeyi okumuş"* Herodot'un öykülerini bile ezbere bilen biriyken hemşire Hanna, Kandaules'in adını bile doğru telaffuz edemez. Ama yine de çıkacağı yolculukta Herodot'a ihtiyacı vardır ve onu ister, yeni dünya bu yolculukta Asyalı ile eski dünyanın yüreğinde buluşacaktır. Herodot ne kadar eski bir dünya kitabı olsa da o savaş ertesi sömürgecilik sonrasının geleceği için hâlâ bir harita olabilir. Tabii ki, Herodot silinemez; tarihten kaçış yoktur. Yenidünyalı hemşire Herodot'u alır ama onun bile kendi Fransız-Kanada melezi kimliği geçmişin haritacılığı, savaşı ve sömürgeciliğiyle şekillendirilmiştir.

10. Amerika Yeni Roma

Doğu algıları ile klasik geçmiş birleşerek Amerika'nın kendi kimliğini belirlemesinde birçok bakımdan önemli bir rol oynamıştır. Bayard Taylor'un *The Lands of the Saracen (Arap Ülkeleri)* ile Mark Twain'in *The Innocents Abroad (Yurtdışındaki Masumlar)* adlı yapıtları gibi 19. yüzyıl sonlarının son derece popüler yolculuk kitapları klasik güzelliklerle modern Doğu'nun varsayılan geriliğini karşılaştırarak Amerikan pratikliğine ve çalışkanlığına dikkat çektiler. Kendini böyle dik başlı ve eşitlikçi gören bakış açısı eski Avrupa'nın sömürgeci güçlerinin hiyerarşisinin tamamen karşıtıydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel liderlik Britanya'nın elinden gidince klasikler Amerika'nın bu gücün doğasını, kapsamını ve sınırlarını anlamasına yardımcı oldular. Vietnam Gazileri Anıtı, Lincoln Anıtı ve Washington Anıtı Mısır tarzında dikilitaşa benzer biçimde klasik yapılar stilinde yapıldı. Washington Anıtı'nı birçok yönden klasik karşıtı bir yapı olarak tasarlamasına rağmen mimar Maya Lin, klasik tapınakların beyaz olmaya görüntülerini *"bir epik Yunan şiiri"* gibi okunmasını istediği bir yapıda yeniden yaratmaya çalıştı. Anıt hakkında yapılan sert tartışmalar Amerika'nın Doğu'ya duyduğu ilgi hakkındaki post-modern, post-klasik tartışmaları şekillendirmekte klasiklerin hâlâ ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Daha yakın zamanda Berlin duvarının yıkılması Amerika'yı dünyanın tek süper gücü yaptı ve onun en yüksek dönemindeki Roma İmparatorluğu'yla çokça karşılaştırılmasına yol açtı. Ama 11 Eylül olayları ve daha sonraki Irak ve Afganistan savaşlarıyla bu algı tersine döndü ve şimdi karşılaştırmalar Doğu'dan gelen barbar akınlarına karşı koymaya çalışan gerileme devrindeki Roma İmparatorluğu'yla yapılmaya odaklandı.

ABD Ulusal Eğitim İstatistikleri Merkezi'ne göre 2008'de Amerikan

akademik kurumları 2.250.000'den biraz fazla üniversite diploması, lisans üstü ve doktora dereceleri verdiler. Bunlardan sadece 1.832'si yalnızca klasik konulara odaklanmış öğrenciler tarafından alınmıştı. Yükseköğrenim görmüş nüfusun sadece yüzde 0,008'inin antikiteye odaklandığı gerçeği Amerika'nın klasik geçmişe pek az ilgi duyduğu izlenimini verebilir. Bu nedenle klasiklerin İngilizce konuşan dünyanın çoğu zaman içinden İslam ve Doğu'ya baktığı prizma rolünü yitirdiği düşünülebilir. Ama bu hiç doğru değildir. Binlerce öğrenci geniş kapsamlı lisansüstü çalışmalarının bir parçası olarak klasik uygarlığın çeşitli yönlerini inceliyorlar. Klasiklerin önceki dönemlerde olduğu gibi *İncil* ile birlikte Batılının hayal gücünün mihenk taşını artık oluşturmadığı aşikar olmasına rağmen kadim dünya, dünyanın süper gücünün post-modern dünyadaki yerini anlamasına yardımı sürdürmektedir. Klasikler ve Doğu algısı ile ilgili alışılmışın dışında bir Amerikan söylemi de geliştirilmiştir.

Amerikan toplumu 19. yüzyılın ikinci yarısında daha zenginleşip tüketime daha çok odaklanınca okurlar yabancı öteki hakkında bilgiye susadılar. Amerikan yolculuk yazınındaki patlama bu heyecan arayışını yansıtır.[1] Anlaşılan Doğu, elmalı turtadan biraz daha egzotik bir şey arzu eden okurlara hitap ediyordu. Yabancı ülkelere yolculuk deneyimini popüler yapan ve kendi yolculukları hakkında çok sayıda kitap yazanlardan biri de Bayard Taylor'du. Taylor'un tiyatrocu bir yönü vardı ve okumalara Arap giysileriyle elinde bir palayla gelirdi ve bazı kadınların bu kıyafete bayıldığı söylenir.[2] Çok kısıtlı bir bütçeyle yolculuk yaparak Amerikalı okurlarına, onların da orada olmasının mümkün olduğuna inandıracak şekilde Doğu'nun heyecanını ikinci elden yaşatırdı. Ortadoğu'ya yaptığı yolculukları anlattığı 1856'da yayınlanan *The Land of Saracens (Arapların Ülkesi)* adlı yapıtı yüzyılın en popüler yolculuk kitaplarından biriydi.

Yolculuk yazınının çoğunda olduğu gibi Taylor da okurun kültüründen daha üstün olduğunu varsaydığı bir düzeyde yazar. Bu onun Amerika'nın yabancı ülkelerle karşılaştırıldığı zaman bazı yönlerden eksik olmadığına inandığı anlamına gelmez. Ama Amerika Birleşik Devletleri kadim Avrupa ve Doğu ile rekabet edemiyorsa bu onun herhangi bir şekilde onlardan

1 Erken dönem Amerikan yolculuk yazını için bkz. Larzer Ziff, *Return Passages: Great American Travel Writing, 1780-1910 (Dönüş Yolları: Büyük Amerikan Yolculuk Yazını, 1780-1910)* (New Haven, CT: Yale Üniversitesi Yayınevi, 2000); Brian Yothers, *The Romance of the Holy Land in American Travel Writing, 1700-187 (Amerikan Yolculuk Yazınında Kutsal Topraklar Aşkı)* (Aldershor: Ashgate, 2007); ve Alfred Benixen ve Judith Hamera, ed. *The Cambridge Companion to American Travel Writing (Amerikan Yolculuk Yazınına Cambridge Rehberi)* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınevi, 2009).

2 Taylor için bkz. Paul C. Wermouth, *Bayard Taylor* (New York: Twayne, 1973)

aşağı olduğu anlamına da gelmiyordu. Aslında kadim anıtları ve ören yerlerini ziyaret etmek sadece en büyük övgüleri öne çıkarmakla kalmıyor, aynı zamanda Modern Avrupa'nın ve Doğu'nun deneyimlediği bu ideallerden düşüşüne dikkat çekerken şimdi uygarlık meşalesini Amerika'nın aldığı gerçeğini vurguluyordu. 1859 tarihli *Travels in Greece and Russia (Yunanistan ve Rusya'da Yolculuk)* adlı yapıtında Taylor, Atina'da Parthenon'u ziyaret eder. Bir anda *"neredeyse aşk gibi bir şey olan en saf ve en yüce hayranlığın karışımı olan o müthiş etkileyici duyguya kapılır."*[3] Modern dünya için sakladığı dik başlı şüphecilikten kadim Yunanistan payını almaz. Yunanistan'da *"kadim Sanat ve Şiirin ruhunun görkemli havada titreştiğini ve ilahi ışığını çevreye yaydığını"* hisseder.[4] Çoğu yolculuk kitabının yazarında olduğu gibi bu klasik mükemmelliğin Ortadoğu'daki modern yaşamın pespaye gerçekleriyle yarattığı karşıtlık yerliler hakkında insafsız eleştirileri ortaya çıkarır. Taylor Baalbek kalıntılarını izlerken tapınaktan geriye kalan altı sütunun *"kadim sanatın kalıntılarında eşi benzeri olmadığını"* belirtir. Ama ören yerlerinin durumu ve onların gördüğü muamele onun geriye kalan bu olağanüstü revakın dört sütunun *"Araplar sütunların üstüne konulan baştabanın üstüne bir tür bekçi kulübesi inşa ederek onları neredeyse mahvetmişler,"* diye düşünmesine yol açar. Onların *"vicdansız bir ırk"* olduğuna karar verir.[5]

Taylor alternatif bir Amerikan kimliği oluşturmanın bir yolu olarak oryantalist mecazları desteklemek için klasik tiplerden yararlanır. *Dissertation on Bathing and Bodies (Hamam ve Bedenler Üstüne Tezler)* adlı yapıtına Doğu'nun tenselliği ile ilgili bir algının içine Doğulular ile Yunanlıları birlikte yerleştirerek başlar: Hamamın doğuya ait *"garip bir kurum"* olduğunu söyler, *"Platon'un rüyalarını, Zoroaster'in hayallerini ve Muhammed'in ciddi düşüncelerini kucaklayan o tensel mabet"* sadece *"Doğu'nun gök kubbesi altında bulunur."*[6] Ama klasikten moderne çürüme hemen yeniden yerini alır: *"Kendilerine Perikles ile Alkibiades'in ve Fidias'ın mükemmel eserlerinin bağışlandığı hamamda yıkanan o eski Yunanlılara gıpta ediyorum. Dünyanın yarattığı en üstün güzelliği her gün gözlerinin önünde görüyorlardı."* Tam tersine Doğu'nun yaşamı *"aşırı hareketsizlik içindedir ve Osmanlı ırkı düşkünlükleri yüzünden fiziksel güzelliğin böyle göz alı-*

3 Bayard Taylor, *Travels in Greece and Russia, with an Excursion to Crete (Yunanistan ve Rusya'da Yolculuk, Girit'e Bir Gezinti)* (New York: Putnam,1859), s. 40.

4 Aynı yer, s. 216.

5 Bayard Taylor, *The Lands of the Saracen: Or Pictures of Palestine, Asia Minor, Sicily and Spain (Arap Ülkeleri: Veya Filistin, Küçük Asya, Sicilya ve İspanya'dan Görüntüler)* (New York: Putnam, 1859), s. 166-167.

6 Aynı yer, s. 149.

cı örneklerini sergileyemeyecek kadar yozlaştı." Bu fiziksel yozlaşmanın Anglo-Sakson soyundan gelenlerde de görüldüğünü kabul eder: *"Sakson ırkımızın bir atleti var ama bir Apollo'su yok."*[7] Doğuluların çok sevdikleri sıcak hamamlarda gevşedikleri anlatılırken Amerikalı hareketlidir, klasik geçmişin zarif güzelliğine erişemese de her zaman başarısını yükseltmeye çalışan bir rekabetçidir. Taylor, Doğu'nun hareketsizliğinin *"Yeni Dünyanın aşırı faal yaşamına"* karşı tezat oluşturduğunu onaylar.[8] Taylor Batı ile Doğu'nun arasındaki farkın aşılamayacağını çünkü *"Doğu ırklarının bizimkilerden farklı kaynaklardan huzur ve güç kazandığını"* söyler. Yine de, mazlum Doğulu halklara yakınlık duyabilir: *"Zavallı Doğulular! Korkarım bizden bile adil davranış göremiyorlar: Biz onları sefalet ve cehalet içinde bırakan yöneticileri övüyoruz sonra da yiğit ve zeki olmadıkları için onları yeriyoruz."*[9] Böyle empati kuran Taylor kendini yerli halka çok kötü davranıp onları aşağılayan Avrupalı sömürgecilerden uzak tutar. Aynı zamanda günümüze kadar süregelen Amerikan dış politikasının sorununa da dikkat çeker: Düzeni ve istikrarı korumanın çoğu zaman adaletin gereksinmeleriyle kavgalı olduğu sorununa.

Ama Taylor'un yazılarının en önemli özelliği Eski Dünyanın gösteriş merakını hafif alaycı bir ironiyle işlemesidir. Örneğin *Lands of the Saracens*'in *(Arap Ülkeleri)* 13. bölümünde pipo ve kahve üzerine bir söyleve yer vererek Doğu'nun yaşamında tütünün ne kadar önemli bir yer tuttuğunu vurgular. Kadim insanların bu gibi şeylerin yokluğunda ne yaptıklarını sorar: *"Platon piposu olmadan nasıl felsefe yaptı? Yunanistan'ın akşam alacasında tapınak merdivenlerinde oturan kederli Homeros yüreğindeki dilencilik ve körlük acısını nasıl dindirdi? Tütün klasik Yunan kültürünün aşırılıklarını yumuşatıp dünyaya daha da iyi bir miras bırakırabilirdi: 'Yunanlıların tütünü bilmemeleri bizim de kaybımızdır. Oysa muhteşem panteonlarında bize mısra ve mermerden başka bir tanrı daha bırakabilirlerdi -Morfeus ve Somnus'tan daha az uykulu, Bakküs'ten daha az şamatacı, Apollo'dan daha az parlak ama her birinin ruhundan bir esinti taşıyan bir tanrı.'"*[10] Taylor işi esrar denemeye kadar götürerek onda yarattığı etkiyi ayrıntısıyla yazdı. İşte bu tipik modern Amerikalı turistin öncüsüydü: Eski Dünyanın görüntülerini rahat bir tavırla biraz saygıyla biraz alayla izleyen, her şeyi tüketip keyfine varan Amerikalı.

---

7 Aynı yer, s. 154-155.

8 Aynı yer, s. 178.

9 Bayard Taylor, *Egypt and Iceland in the Year 1874 (1874 Yılında Mısır ve İzlanda)* (Londra: S.Low, Marston, Low and Seattle, 1875) s. 90.

10 Taylor, *Lands of the Saracen (Arap Ülkeleri)*, s. 180.

Son derece başarılı olan *The Innocents Abroad (Yurtdışındaki Masumlar)* veya *The New Pilgrims' Progress (Yeni Hacıların İlerleyişi)* aldı yapıtında saygısız ses tonunu daha yüksek düzeye yükselten Mark Twain'di.[11] 1869'da aboneler için yayınlanan bu kitap halkın hoşuna gidecek şekilde yazılmıştı: Altı yüz sayfadan fazla büyük bir ciltti, kağıt kapağı renkliydi, bol resimliydi. Amerika Birleşik Devletleri'nde çok az kişinin Doğu hakkında bilgi sahibi olduğu bir dönemde Doğu'yu orta halli Amerikalının evine getiriyordu. Twain kitapta sıradan bir Amerikalıya bürünür: Kuşkucu, kurnaz, ciddi, pek kültürlü değil ve zaman zaman saf -başka türlü söylersek oluşmakta olan Amerikan ruhunu temsil ediyordu.[12] Twain yüksek kültür peşinde kendini beğenmiş tipleri batı eyaletlerinden görgüsüz ve kültürsüz kişi rolünde yolculuğa çıkarır. Kitabın orijinal kapağı da bu yaklaşımın ruhunu yansıtır: Eski Dünya ikonlarının bir kolajı -Roma'daki St. Peter'in kubbesi, patlayan Vezüv, minareleri olan bir cami, Parthenon, Sfenks, bir piramit- ve bunları ayaklar altında çiğneyen bir grup insan. Bayard Taylor gibi Doğu'nun sunduğu egzotik deneyimlerden zevk alan nargile içen bir turisti taşıyan bir deve *"Abroad" (Yurtdışı)* yazısının üstünde yürür. Belki de ilerlemenin Doğu'yla ilişkilendirilmemesi gereken bir şey olduğunu vurgulamak için bir fil *"Progress"* (İlerleme) sözcüğünün üstünde yürür. Bir diğeri piramidin kenarından aşağıya kayarken iki hacı da Mark Twain'in adını duvarına Pompeii tarzı duvar yazısıyla kazırlar. Bu Yeni Dünyanın eskinin kutsal ikonlarına yaptığı saldırıyı simgeler.

Twain Kutsal Topraklarla karşılaşınca ne alaycılığı bıraktı ne de çok sayıda hacının Filistin'i görünce yaptığı gibi dik kafalılığını askıya aldı. Onun bu yaklaşımı Avrupa uygarlığı karşısında otomatik olarak etkilenmeyi reddeden Amerikalıların uyguladığı kararsızlığı sergiliyordu: *"Floransa ve Roma'da modern ve kadim heykelleri eleştirel bir gözle izledik, uygun bulunca övdük, bulmayınca Amerika'daki tütün dükkanlarının önündeki tahta oyma Kızılderilileri yeğlediğimizi söyledik. Ama Kutsal Topraklar heyecanımızı coşturdu. Galile'nin çorak kıyılarında kendimizden geçtik. (...) Kasvetli, neşesiz Filistin'den sonra güzel Mısır fazla ilgimizi çekmedi."*[13] Twain yeni Amerikan tarzı büyük turla alay etmesine rağmen o da onun klasik çekiciliğine kapıldı. Yunanistan onun ve yol arkadaşlarının doğal hevesini ön plana çıkardı: *"Şimdiye kadar gördüğümüz hiçbir ülke yolcular arasında böylesine evrensel ilgi uyandırmadı."* Yunanistan ve Atina'ya yaklaşırken

11 Mark Twain, *The Innocents Abroad (Yurtdışındaki Masumlar)* (1869; Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınevi, 1996)

12 Bkz. Yothers, *The Romance of the Holy Lands (Kutsal Topraklar Aşk Romanı)* s. 96.

13 Twain, *The Innocents Abroad (Yurtdışındaki Masumlar)* s. 646-647.

duydukları heyecan güzel gün batımını gölgeledi ve onların idealizminin klasik ideallerin parıltısında nasıl aydınlandığına dikkat çekti: *"Agamemnon, Aşil ve yüce geçmişin diğer binlerce kahramanı bir hayalet resmi geçidi gibi hayalimizde canlanırken doğa manzaralarına ne gerek vardı? Gerçekten Atina'da yaşayıp, nefes alıp yürüyecek olan bizler için gün batımının ne önemi vardı?"* [14] Kadim geçmişe böyle idealleştirilmiş bir açıdan bakışla karşılaştırıldığında şimdiki zaman ancak dehşetli bir hayal kırıklığı olabilirdi. Atina'dan Yunan adalarında yolculuk yaparken Twain, *"yasaklayıcı kıyı duvarları ve bazen üç veya dört zarif sütunla taçlanmış ıssız ve terkedilmiş çorak tepelerden başka bir şey görmedik,"* diye yakınır *"bu daha sonraki çağlarda Yunanistan'ı kaplayan perişanlığa uygun bir simgeydi."* Hatta daha da ileri gider: *"Kadim Yunanistan ile modern Yunanistan karşılaşırması tarihte bulunabilecek en abartılı karşıtlığı oluşturur."* [15]

Karantina nedeniyle gemilerine hapsedilmiş olan Twain ile üç yol arkadaşı geceleyin kıyıya çıkıp Parthenon'u *"yıkık büyük ihtişamıyla"* görmek isterler.[16] Onun kilitli olduğunu fark edince niyetlerinden vazgeçmezler ve yükselen Amerikan gücü ile modern Doğu'nun düşüşü antikiteyle güçlü bir karşıtlık oluşturur: *"Serhas koca kaleyi, beş milyon asker ve maiyetindekiler ile İsa'dan dört yüz seksen yıl önce ele geçirdi ve biz dört Amerikalı beş dakika daha rahat bırakılmış olabilseydik biz de onu ele geçirirdik."* Yunan garnizonunun ortaya çıkması Amerikalıları engellemedi -sadece *"rüşvet ve yolsuzluğa başvurdular."* İçerdeki klasik kalıntılar nasıl bir tezat oluşturuyordu: *"Şimdiye kadar gördüğümüz en asil yıkıntılardı."* Ay ışığında Atina kuşkucu Amerikalının içindeki idealisti ortaya çıkarır: *"Yukarıda heybetli sütunlar, yıkıntıları bile debdebeli -ayağımızın altında uyuyan şehir, uzakta gümüş gibi parlayan deniz- bütün dünyada bu kadar güzel bir tablo daha yoktur."*

Twain'i özellikle kadim yapıların pratikliği etkilemiştir: *"Bu kadim insanlar nasıl binalar inşa etmişler!"* Amerikalı dinleyicilerine Baalbek'teki kadim yıkıntıların büyüklüğünü tam olarak anlatmak için modern karşılaştırmalar yapma gereğini duyar. Temel taşları *"bir otobüs kadar büyük"* taş bloklardan oluşur ve *"içinden bir otomobil katarının geçebileceği kadar büyük tüneller bu yapıların bir yanından öbür yanına geçer."* Efes'teki yıkıntıların iri yapılı kemerlerin mermer bloklar üstünde durduğunu daha sonra görür, bunlardan bazılarının *"bir yük treninin vagonu kadar bazı-*

14 Aynı yer, s. 339-340.
15 Aynı yer, s. 354.
16 Aynı yer, s. 341-349.

larının da bir evin holü" kadar büyük olduğunu hayretle belirtir.[17] Yerli halkın karşılaştırılması her zamanki zavallı durumu ortaya koyar: *"Küçük pis bir Arap grubunun sefil kulübeleri antikitenin yıkık duvarlarının üstüne tünemiştir."*[18] Ve alaycı bir dik kafalılıkla ABD hükümetinin diktatör Serhas'ın köprü yapımına yaklaşımından ne gibi dersler alabileceğini düşünür. Çanakkale Boğazı'na yapılan ilk köprü kötü inşa edilmişti ve denize düştü ve Kral *"taşeronları halkın önünde cezalandırmanın bir sonraki ekip için yararlı olabileceğini düşündü ve onları ordunun önüne çağırıp başlarını kestirdi. On dakika içinde yeni köprü için bir anlaşma yaptı. Kadim yazarlar ikinci köprünün çok iyi bir köprü olduğunu gözlemlediler. (...)Bizim hükümetimiz de zaman zaman kötü taşeronlarımızdan bazılarını cezalandırsa bu çok işe yarayabilir."*[19] Twain burada Amerikan hükümetinin zaaflarını eleştirmek için ironik bir şekilde Pers despotunun tarafını tutarak Amerika'nın da bütün idealizmine karşın kendi standartlarının gerisine düşebileceğini vurgular.

Twain ayrıca Arapların antikite kalıntılarına karşı tutumlarını atlarıyla birlikte ele alır, bunu belki de atları seven kırsal Amerikan okurlarının hoşuna gidecek bir tarımsal algı oluşturmak için yapar. Ona verilen dişlerinin çoğu dökülmüş, arka ayaklarından biri ters dönmüş ve bir yarasa kadar kör at *"harikulade bir yıkıntı"* olduğu için ona *"Baalbec"* adını verir. Arapların övgüye değer bulunan at sevgisi hakkındaki yaygın söyleme bir sahtekarlık olduğu için kulak asmaz: Onlar *"atlarını hiç sevmezler, onlara hiç acımazlar ve onlara nasıl davranılacağı veya nasıl bakılacağı konusunda hiçbir fikirleri yoktur."* Devam eder: *"Bu korsanlar bir atın sırtını yıkamayı hiç akıl etmezler. Atlarını çadırlarda korumazlar; onlar dışarıda kalıp hava koşullarına göğüs germek zorundadırlar. Kırkılmış ve bakımsız kalmış zavallı Baalbec'e bir bakın ve aşk romanlarının Selim'leri için boşa harcanan duygular için ağlayın!"*[20] At ile kadim kalıntılar arasında kurulan paralel dikkatsiz ve barbar Arap algısını yaratmaya yarar. Klasik dünyanın kalıntılarının nasıl korunacağını ve atlara nasıl doğru dürüst bakılacağını bir Arap'a söylemek için bir Amerikalı gereklidir.

Modern Asya klasik geçmişin tersi olarak yapılandırılmıştır. İzmir şehrine geldikleri zaman *"Asya'daki ilk önemli tanışımız"* der ve o *"herhangi bir Doğulu kente benziyor. Bu da Müslüman evlerinin çok kederli ve loş ve mezarlar kadar konforsuz olduğu anlamına geliyor."* Her yanda, *"pislik ve*

17 Aynı yer, s. 423-424, 447.
18 Aynı yer, s. 471.
19 Aynı yer, s. 357.
20 Aynı yer, s. 476-477.

her yerde pire var", "her sokak insanla dolup taşıyor", "her türden ses kulağa saldırıyor ama herhangi bir yüksek minareden müezzinin dindar avareleri duaya çağıran bağırışı hepsini bastırıyor." Bu gürültü patırtının dışında Twain'i *"Müslüman kokularının karışımı rahatsız ediyor."* Bu koku o kadar berbat ki *"bir Çin mahallesinin kokusu bile"* onun yanında çok daha hoş kalır. *"İşte Doğu'nun lüksü, Doğu'nun ihtişamı böyle bir şey!"*[21] diye yakınır. Ama Twain, İzmir'den ayrıldıktan hemen sonra ikisini birleştiren ve bir İngiliz şirketinin işlettiği trenle Efes'e gider. Aradaki fark çok belirgindir. Efes, *"kadim dönemin en mağrur şehri," "Diana tapınağının tasarımı çok asil, işçiliği mükemmeldir."*[22] Efes *"değerli kalıntıların, bozulmuş ve sakatlanmış cevherlerinin dünyası."* Bir mağarada iki yüzyıl uyuyan yedi uyurların öyküsü hatırlatılınca, Twain, *"kadim insanlar bir hikayeye öylesine inanıyorlardı ki sekiz veya dokuz yüzyıl önce bile seyyahlar ondan boş inançlara dayalı bir korku duydular,"* diye açıklar. Bu gibi kadim inançları anlayışla karşılasak bile modern yerlilerin hiç ilerlemediği görülür: *"Bugün bile çevre bölgelerin sakinleri orada uyumamayı yeğlerler."* Twain ve yolculuk arkadaşları yanlarında tek bir eski eser götüremezler. Heykellerin kırılmış mermer bölümlerini veya camilerden kopmuş süsleme parçalarını toplamışlardı ama İstanbul'dan *"bizim grubumuza dikkat etmesi ve bir şey götürmemize engel olması"* emredilen bir devlet görevlisi tarafından el konuldu. Amerikalılar özellikle de saraydan gelen emri taşıyan zarfın *"İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu'nun armasını taşıdığını, bu nedenle Kraliçe'nin temsilcisi tarafından esinlendiğini öğrenince buna çok sinirlenirler."* Twain, *"Bu kötü oldu,"* diye sözünü sonlandırır, *"Çok kötü"*. Eğer *"Emir yalnızca Osmanlılar'dan gelmiş olsaydı bu sadece Osmanlılar'ın Hıristiyanlara karşı duyduğu nefrete ve bunu kibar bir yöntemle ifade etmesini bilmeyenlerin kaba tarzına bağlanabilirdi ama Hıristiyanlaştırılmış, eğitim görmüş, politik anlamda düzgün İngiliz Misyonundan gelmesi bizlerin izlenmesi gereken tipte beyefendiler ve hanımefendiler olduğumuzu ima etmiş oluyordu!"*[23]

Twain'in *Innocents Abroad (Yurtdışındaki Masumlar)* adlı yapıtı gelişmekte olan Amerikan toplumunun Eski Dünyanın hem Avrupa hem de Asya'sına karşıt olan kendi uluslararası kimlik algısını nasıl oluşturarak ilerlediğini ortaya koyar. Bu geleneksel toplumlar sürekli olarak adam yerine konulmayarak Amerika'nın önemi daha geniş bir okur kitlesine ulaştırmaya çalışılır. Twain eski sömürgeci güçlere saygılı davranmayı reddeder. Ama

21 Aynı yer, 406-407.
22 Aynı yer, s. 420-429.
23 Aynı yer, s. 430-431.

klasik geçmişe gösterilen aşırı saygı modern Avrupa ve Asya imparatorluklarının sözde uygar yapılarını yalnız küçümsemekle kalmıyor aynı zamanda da Amerika'nın antikitenin ideallerine ve kahramanlarına sahip çıkmasını da sağlıyordu. Ama Twain'in tonu karmaşıktır. O aynı zamanda Serhas gibi kadim despotları ironik bir tavırla Amerika'nın kusurlarına işaret etmek için modern hükümetin yol göstericisi olarak ele alabiliyordu. Belki idealleştirilmiş antikite kahramanları dışında herkes alaya ve eleştiriye açıktı. Bu yüksek ve düşük kültürü birbirine bağlamaya, hazır cevap bir mizahla ciddi idealist temel inançları birleştirmeye çalışan ve antikiteyi Amerika'nın yeni kimlik duygusunu açıkça belirlemek için kullanan yeni ve karmaşık bir seyahatnameydi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel imparatorluğun Britanya İmparatorluğu'ndan Amerika'ya geçişi Amerika ile Doğu arasında yeni bir ilişki yarattı. Bazıları yeni Amerikan hakimiyetini Roma'ya kadar geriye gözlemlenebilen uzun bir imparatorluklar dizininin sadece sonuncusu olarak gördü. Tarihçi Richard Van Alstyne 1960 tarihli *The American Empire (Amerikan İmparatorluğu)* adlı yapıtında, *"Amerika Birleşik Devletleri özü gereği bir imparatorluk gücüdür. Klasik Roma-Britanya geleneğinin devamıdır. Bir imparatorluk olarak tasarlandı; 1789'da kurulmuş bir kıyı şeridinde uzanan zayıf bir devletten evrenselliği gerçek anlamda Roma İmparatorluğu'nunkine benzeyen bağlantılarıyla tipik bir imparatorluk türüne gelişti."*[24] Ama Romalıların çoğu zaman sık sık gördüğü gibi Doğu bir askeri hasım olarak yenmesi güç bir rakip olduğunu kanıtlayabilirdi. Vietnam süper güç olmanın sınırlarını gösterdi ve Amerika'ya yeni bir savaş türü sundu: Pis, kitlelerin desteklemediği ve başarısız. Bu yenilgi nasıl anıtlaştırılacaktı? Başta bu çatışma için ulusal bir anıt yapılması için federal bir plan yoktu. Ama küçük bir gazi grubu Washington ve Lincoln Anıtlarına yakın bir yerde yapılacak bir anıtın tasarımı için halka açık bir yarışma düzenleyen Vietnam Gazileri Anıtı Fonu'nu (VVMF) kurdular. Her iki binanın da kökeni klasik geçmişteydi: 1922'de yapılan Lincoln Anıtı'nın modeli Partenon'du, Washington Anıtı Roma mimarisinin imparatorluk andaçlarında Mısır dikilitaşlarının kullanımını anımsatıyordu. VVMF'nin tek şartı yeni anıtın Vietnam Savaşı konusunda apolitik olmasıydı.[25]

---

24 Richard Van Alstyne, *The American Empire: Its Historical Pattern and Evoltion (American İmparatorluğu: Tarihi Modeli ve Geçirdiği Evrim)* (Londra: Routledge and Kegn Paul, 1960), s. 10-11.

25 Vietnam Gazileri Anıtı için bkz. Marita Struken, *Tangled Memories: The Vietnam War, The AIDS Epidemic and the Politics of Remembering (Karmaşık Anılar: Vietnam Savaşı, AIDS Salgını ve Anımsamanın Politikaları)* (Berkeley: California Üniversitesi Yayınevi, 1997); ve Elizabeth Hess *"Vietnam Memorial of Misfortune" (Vietnam: Şanssızlık Anıtı) Unwinding the Vietnam War: From War to Peace (Vietnam Savaşını Çözmek: Savaştan Barışa)* içinde ed. Reese Williams (Se-

Bir Savaş anıtının alacağı biçim hem savaşın amacını hem de nasıl yürütüldüğünü yansıtır. Ama aynı zamanda da bir toplumun geçmişi nasıl anınsamayı ve yapılandırmayı seçtiğini de yansıtır. Marita Sturken'in ileri sürdüğü gibi yer değiştiren tarihi söylemler, kişisel ve kültürel bellek birleşerek böyle bir toplumsal anıyı yaşatmak eylemini oluşturur, bu hatıraların ve anıtlaştırmanın tartışılabilir olduğunu gösterir. Savaşın yürütülmesinin yol açmış olduğu sert politik tartışmalar VVMF'nin apolitik bir anıt tasarımı umudunun boşa çıkacağı anlamına geliyordu. Yarışmayı 21 yaşındaki bir Yale öğrencisi, Maya Ying Lin kazandı. Başlangıçta belki de, sadeliği için beğenilen tasarım epey gürültü kopardı. VVMF'nin üyesi ve iki mor kalp madalyası sahibi Tom Carhart onu *"deneyimimize mümkün olacak en büyük hakareti ve aşağılamayı yapan bir anıt"* olmakla suçladı. Onun *"kapkara bir utanç yarası"* olduğunu söyledi. Lin, Amerika'da doğup büyümüştü ama Asyalı bir yabancı olarak görülmeye başlanmıştı. Eleştirenleri en çok öfkelendiren şey de tasarlanan anıtın Washington ve Lincoln yapıları gibi kahramanlık ve geleneksel anıt şifrelerinin yerine edilgen Asyalı estetiği olarak gördükleri tarzı koymasıydı, savaş Hindiçin'de yer aldığı için bu berbat bir ironiydi.

Anıtın ilk bakışta yanındaki klasisizmden esinlenmiş anıtlara bir karşıtlık oluşturduğu düşünülebilir. Eski anıtların beyaz taşı uzaktan görülebilecek şekilde planlanmışken onun siyah taşları toprağa gömülüyordu. Bu nedenle güçlü bir anti-fallik özelliği vardı. Lin'in daha sonra bir söyleşide, *"Ben Batılı erkeğin çoğu zaman yaptığı gibi dünyayı fethetmek veya alt etmek için yola çıkmadım. Edilgen bir yapıt tasarladığımı sanmıyorum ama o savaş düşüncesine yönelik yapılmış bir anıt da değildir,"* diyerek kadın duyarlığını ortaya koymak istediğini açıkladı. Bunun yerine ölen askerlerin isimleri hem kolay okunacak hem de dokunulacak düzeyde hak edilerek onların bireyselliği vurgulanmıştı. Geleneksel klasik anıtların kahramanlığı geçmişte kalmıştı. Ama onu eleştirenler için anıt Amerika'nın savaşı yitirince sembolik olarak yaşadığı hadım edilme durumunun mimari yönden de iğdiş edilişini yansıtıyordu.[26]

Vietnam Gazileri Anıtı klasik mimariye doğrudan göndérme yapmadığı doğru olsa da, onu tümüyle klasik olmayan veya klasik karşıtı bir yapı olarak görmek de yanıltıcı olacaktır. Merkezi ekseninin dışarıya Washington ve Lincoln anıtlarına doğru uzanışıyla o *"bu klasik formlara gönderme*

attle: Real Comet Press, 1987), s. 262-280.

26 Bkz. Sturken, *Tangled Memories (Karmaşık Anılar)*, s. 53.

yapar, onları içine çeker ve yansıtır."[27] İzleyici cilalı siyah duvarlarda hem kendisinin hem de Washington Anıtı'nın Mısır dikilitaşının yansımasının ölülerin isimlerinin üstüne aksettiğini görür. Savaş bu şekilde hem imparatorluk savaşlarıyla hem de geçmişin cumhuriyetçi idealleriyle ilişkilendirilir. Oryantal dikilitaşın görüntüsü ziyaretçiye denizaşırı ülkelerdeki maceraların tehlikelerini ama aynı zamanda da onları bu kadar cazip kılabilen politik idealleri anımsatır. Hak eden isimlerin alfabetik sırayla değil de askerlerin ölüm tarihine göre kronolojik sıraya göre yazılmış olması Lin'in anıtın *"bir Yunan epik şiiri gibi"* okunması gerektiği ve *"gazileri savaşın zaman çerçevesine döndürmesi"* isteğini yansıtır.[28] Anıtın yüzeysel olarak kahramanlıktan uzak duruşu bu nedenle kurbanların kahramanca bireyselliğini yeniden ortaya koymak olarak görülmeye başlandı. Ölülerin Hektor ve Aşil gibi tarihi sıralamada hak ettikleri yeri almasını onların ölümünü politik gündem uğruna yeniden paketlemeyi değil, daha çok onların hikayedeki yerinin kendi adına konuşmasına izin vermeyi amaçladığı düşünüldü. Siyah taş bile klasik bir güdüyü yansıtıyordu çünkü onu niye seçtiği sorulduğunda Lin şöyle dedi: *"Klasik Yunan tapınakları asla beyaz değildi. Çok renkliydiler. Çok daha sonra birisi beyazın klasik mimariyi temsil ettiğine karar verdi."*[29] Bu nedenle siyah taş klasik mimariyi reddetmek için değil klasik sanatın daha doğru bir yorumunu yapmak için seçilmişti. Daha sonra klasik dünyaya farklı kültürleri temsil eden yapı yerine zorla dahil edilen tek tip sanat anlayışını reddediyordu. Anıt bu şekilde askerlerin etnik kökenlerinin çeşitliliğini ve böyle karmaşık bir savaşı anlamalarının olanaksızlığını vurguluyordu. Bu nedenle Vietnam Gazileri Anıtı, çok kültürlü bir Amerikan kimliği algısını ifade etmek için klasik olanın anlamına karşı çıkılan bir yer halini aldı.[30]

Dış ilişkiler politikasının Vietnam'daki dramatik başarısızlığından sonra Amerika'nın Soğuk Savaş'taki başarısı adeta bir şok yarattı. Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve Sovyetler imparatorluğunun çöküşüyle Amerika dünyanın tek süper gücü oldu. Üstelik 1990'lı yılların teknolojik gelişmeleri Birleşik Devletler'in durdurulamaz bir güç olduğu izlenimini verdi. Murphy'nin *Are We Rome? (Biz Roma mıyız?)* adlı yapıtında gösterdiği gibi bu sıralarda Birleşik Devletler ile Roma İmparatorluğu'nun karşılaştırılması yaygınlaştı.

---

27 Aynı yer, s. 50.

28 Aynı yerde alıntılandı, s. 61.

29 Maya Lin ile söyleşi 1983'te Hess'in *"Vietnam"*ında gönderme yapıldı, s. 271-271.

30 Anıtın Dünya Ticaret Merkezi'nin yerinde yapılması tartışması için bkz. Marita Sturken, *"The Aesthetics of Absence: Rebuilding Ground Zero" (Boşluğun Estetiği: Saldırı Noktasının Yeniden İnşa edilmesi)* American Ethnologist 31 (2004) s. 311-325.

"Başkan ve İmparator, Amerika ve Roma -bu karşılaştırma artık o kadar bildik bir hale geldi ki kendinize engel olamıyorsunuz: İster istemez akla geliyor." Roma *"yok olmayan imparatorluk oldu."*[31] Murphy'nin yapıtının Avrupa baskısı yapıldığı zaman soru işareti çıkarıldı ve başlık sadece *The New Rome (Yeni Roma)* oldu. Artık karşılaştırmanın geçerliliği konusunda hiçbir kuşku yoktu. Amerika tabii ki her zaman geriye dönüp kadim geçmişe bakıyordu. Kurucuları cumhuriyeti ilan ederken açıkça Roma'yı örnek almışlardı. Vaclav Smith geçenlerde yayınladığı *Why America Is Not a New Rome? (Amerika Neden Yeni Bir Roma Değildir?)* adlı yapıtında Roma İmparatorluğu karşılaştırmasına meydan okudu ve karşılaştırmanın temel gerçeklerine odaklanarak doğruluğunu eleştirdi.[32] Dediği gibi, *"Yüzeysel (fakat genelde zekice) karşılaştırmalar talk show'larda, merak uyandıran makalelerde veya ilginç kitaplarda kışkırtıcı söylemlere yol açabilir ama son zamanlarda moda olan bu uğraşların sistematik bir şekilde çözümlenmesi onların gerçekten çok uzak olduğunu gösterir."* Ama bazı paraleller doğru olarak çekilebilse de, imparatorluk benzetmesinin politik yelpazenin her kanadından politik yorumcular tarafından kullanıldığı kuşkusuz gerçektir. Roma İmparatorluğu algısı Amerika'nın politik ve askeri üstünlüğünü ifade etmesine ve Doğu'dan bu hakimiyete karşı yayılan meydan okumalara karşı koymaya yaygın olarak yardım etmiştir. Çünkü Roma İmparatorluğu kıyaslamasının yararı bu gibi bir benzetmenin sağladığı pratik anlamda değildir, daha çok güç hakkında ve gücün kullanımı hakkında düşünmeyi ve bunun doğurduğu korkuları dile getirmeyi sağlamasındadır. Karşılaştırmanın bu kadar çok yankı bulmasının nedeni de budur.

Bazıları 1990'lı yılların dingin günlerinde bile Amerika'nın hakimiyeti konusunda belli belirsiz bir rahatsızlık duyuyordu. Samuel Huntington'ın *The Clash of Civilizations (Medeniyetler Çatışması)* yeni küresel politik yapılanmada çatışmanın temel kaynağını politika, ideoloji veya ekonomiden çok kültürün oluşturduğunu ileri sürdü. Uygarlığı tam olarak hangi unsurların oluşturduğunu belirlemek için Yunanlılara başvurdu: *"Perslerle işbirliği yapıp onlara ihanet etmeyecekleri konusunda Spartalılara güvence verdiklerinde Atinalılar bir uygarlığı oluşturan kültürel unsurları klasik bir formda belirlediler."* Herodot'tan alıntı yapar, *"Yunanlıların ortak yönleri*

31 Cullen Murphy, *The New Rome: The Fall of an Empire and the Fate of America (Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Amerika'nın Kaderi)* (Thriplow: Icon, 2007) 5. Ayrıc bkz. Thomas Harrison, *"Ancient and Modern Imperialism" (Kadim ve Modern Sömürgecilik) Greece and Rome (Yunanistan ve Roma)* 55 (2008):1-22.

32 Vaclav Smith, *Why America Is Not a New Rome (Amerika Neden Yeni Roma Değildir)* (Cambridge, MA: The MIAT Press, 2010)

kan bağı, dil, din, yaşam şekliydi ve onları Perslerden ve Yunan olmayan diğer uluslardan ayıran da buydu." Uygarlık böylece Doğu'ya karşıt olarak tanımlanmıştı. Hepsinden önemlisi, Huntington uygarlıkları en çok farklılaştıranın din olduğunu ileri sürer: *"Uygarlığı oluşturan nesnel unsurlar arasında en önemlisi, Atinalıların vurguladığı gibi genellikle dindir."*[33]

Radikal Müslümanlar tarafından New York'a yapılan 11 Eylül saldırısı bu kuramsal endişeleri gerçek bir tehdide dönüştürdü. Bazıları bunu *"şehitlik"* olarak gördü ve Dünya Ticaret Merkezi klasik bir trajedide bir karaktere dönüştü ve *"azametinin ve onu yapanların kibrinin mahvına yol açtığını"* düşündü.[34] Ama daha yaygın olanı Roma İmparatorluğu benzetmesini bir silahbaşı çağrısı olarak canlandırmak oldu. Yorumcu Charles Krauthammer, *"İnsanlar 'imparatorluk' sözcüğü konusunda gerçek düşüncelerini açıklıyorlar. (...) Gerçek şu ki, dünya tarihinde hiçbir ülke Roma İmparatorluğu'ndan sonra kültürel, ekonomik, teknolojik ve askeri yönden onun kadar hakimiyet sağlamamıştır."* Aynı şekilde Thomas Wolfe Amerika'nın, *"Jül Sezar'ın yönetimindeki Roma İmparatorluğu kadar her şeye gücü yeten, dünya üzerindeki en büyük güç"* olduğunu söyledi. Krauthammer Amerika'nın yeni imparator rolünün beraberinde getirdiği sorumluluklarla yüzleşmesi gerektiğini ileri sürdü. Max Boot *"The Case for American Empire (Amerikan İmparatorluğu Meselesi)* adlı makalesinde aynı şekilde Birleşik Devletler'in İslam terörüne imparatorluk rolünü benimseyerek karşılık vermesi gerektiğini söyledi. Amerika daha iyiliksever ve uysal olursa ve deniz aşırı ülkelerde Don Kişotvari misyonlardan çekinirse ve Senatör Pat Buchanan'ın deyimiyle *"bir imparatorluk değil de bir cumhuriyet"* olursa saldırıların duracağını düşünmenin bir anlamı yoktu. Boot *"Aslında bu analiz terstir: 11 Eylül saldırısı Amerika'nın olaylara karışmakta ve hırslı davranmakta yetersiz kalmasının bir sonucuydu: Çözüm, hedeflerimizde daha ateşli ve bunları uygulamada daha iddialı olmaktadır."* Başkan Bush bu çağrıya kulak verdi; Irak'ı, sonra da Afganistan'ı işgal etti ve *New York Review of Books*'un kapağında silahlı bir Romalı yüzbaşı kıyafetiyle yer aldı.[35]

---

33 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order (Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzenini Oluşturmak)* (New York: Simon and Schuster ,1996), s. 42. Asya'nın bakış açısından buna bir yanıt olarak bkz. Salim Rashid, ed. *"The Clash of Civilizations?": Asian Responses (Uygarlıklar Çatışması mı? Asyalı Yanıtlar)* (Dhaka, Bangladeş: Üniversite Yayınevi, 1997).

34 Daniel J. Sherman ve Terry Nardin, eds. *Terror, Culture, Politics: Rethinking 9/11 (Terör, Kültür, Siyaset: 9/11'i Yeniden Düşünmek)* (Bloomington: Indiana Üniversitesi Yayınevi, 2006), s. 24-25.

35 Max Boot, *"The Case for American Empire" (Amerikan İmparatorluğu'nun Durumu) The Weekly Standard* (Ekim 15, 2001).

Başlangıçtaki başarılar bir dizi askeri tersliklere dönüştüğünde Roma İmparatorluğu karşılaştırması Amerikalıların Doğu'da başlarına ne geldiğini anlamalarına yardımcı oldu. Ama daha saldırgan bir dış politikayı desteklemek için kullanılacağı yerde bu algı şimdi yakında bir gerileme olacağı duygusunu yarattı. Küçük ölçekli savaşlar Roma'nın barbarlarla yaptığı bitmek tükenmek bilmeyen çatışmaları akla getirdi. Amerikan hakimiyetine Doğu'dan gelen meydan okuma Roma İmparatorluğu'nun nihai çöküşünü anımsattı. Harvard'daki Kennedy School of Government dekanı Joseph Nye şu görüşteydi: *"Roma'dan sonra hiçbir ulusun diğerlerinden bu kadar üstün olmadığı gerçektir ama Roma bile sonunda yıkıldı."*[36] 11 Eylül Romalıların uğradığı ezici yenilgilerle karşılaştırıldı, birincisi Almanya'nın ormanlarında Augustus'un lejyonerlerin yenilgisiydi ve bunun Roma'nın kaderinde bir dönüm noktası olduğu ve sömürgeci genişleme çabalarını sonlandırdığı ileri sürülür. İkincisi ise MS 378'de Gotlarla yapılan Edirne (Adrianople) savaşıydı ve bundan sona Gotlara imparatorluğun sınırları içinde kendi koşullarında yerleşme izni verilmişti. D. Wiegel 2007 tarihli *"Quo Vadimus?" (Nereye Gidiyorsun?)* adlı çevrimiçi makalesinde şu açıklamayı yaptı: *"Özgüvenimiz bize Romalıların yaptığı aynı askeri gafları yapmaya yöneltiyor ve tek tartışma konusu Irak'ın bizim için bir Teutoburg ormanı mı yoksa Edirne mi olduğudur. Ders alıp sınırlarımız ötesine gitmekten vaz mı geçtik yoksa bütün hapisten-çıkış-kartlarımızı kullandık ve çökmeye hazır mıyız?"*[37] Murphy, Varus'un yenilgisinin çok daha da önemli olduğunu ileri sürdü: *"Çarpışmanın etkisini abartmak mümkün değil. 11 Eylül, Pearl Harbor ve Little Bighorn'un birleşimini düşünün."* Adeta terörist saldırısında olduğu gibi Amerika'nın *"her şeye gücünün yettiği duygularıyla dopdolu olduğu gibi bir anda gelmişti,"* tıpkı bir zafer öncesi gibi.[38] Murphy 11 Eylül sonrasında alınan anti-terörizm önlemleriyle ilgili New York'taki genel havayı alıntılar: *"Federal kurumların New York City'yi hayal kırıklığına uğrattığı ve şehrin korunmak için artık Federallere güvenmemesi gerektiği yolunda güçlü bir duygu vardı."* Romalılar imparatorluğun sonuna doğru Doğu'dan gelen barbar yığınlarının saldırısıyla karşılaştığı zaman da böyle hissetmiş olmalılar: *"Bu sözleri okurken IV. veya V. yüzyılda Roma'nın giderek daha uzaklaştığını oysa tehditlerin giderek yakınlaştığını gören uzak Galya'daki Romalı yüksek bir görevlinin dünyaya bakış açısını*

36 Joseph Nye, *"The New Rome Meets the New Barbarians: How America Should Wield Its Power" (Yeni Roma Yeni Barbarlarla Karşılaşıyor: Amerika Gücünü Nasıl Kullanmalı), The Economist*, Mart 23, 2003.

37 Smil'in *"Why America Is Not a New Rome" (Amerika Neden Yeni Roma Değildir)* içinde alıntılandı, s. 23.

38 Murphy, *The New Rome (Yeni Roma)*, s. 126.

anlayabilirsiniz."[39]

Nye ayrıca Roma'yı gerileten ve aynı şeyi Amerika'ya yapmakla tehdit eden unsurun sadece dıştaki barbarlar değil aynı zamanda da içteki gerileme olduğu görüşünü ileri sürdü. *"Roma yeni bir imparatorluğun yükselişine değil iç çürüme ve çeşitli barbar gruplarından gelen binlerce saldırıya yenildi."* Çoğu yorumcu kanıtları bütçede ve ticaret açığında görülen Birleşik Devletler'deki aşırı tüketim ile Roma'nın aşırılıkları ve kötülükleri arasında açık paralellikler gördüler. Roma'nın askeri ruhunu zayıflattığı düşünülen lüks merakı aynı şeyi Amerika'nın askeri gücüne de yapıyordu. Aslında Nye içteki çürümenin başladığına dair kanıtların henüz görülmediğine ama *"barbarları dışarıda tutmanın daha zor olduğuna"* inanıyordu. Teknolojinin ve iletişimin ucuz ve evrensel ulaşılabilirliğinin gruplara ve bireylere dehşet verici bir yıkıcı güç sağladığını ileri sürdü. *"21. yüzyılda Amerikan gücünün paradoksu Roma'dan sonraki en büyük gücün küresel bilgi çağında amaçlarına tek taraflı olarak erişememesidir."* Bazıları da bu gibi dış tehditlerin bir ülkenin iç işlerine neler yapabileceğini anlamak için Roma'ya dönüp uyarıcı hikayeler aradılar. Yazar Robert Harris 2006'da *New York Times*'ta yayımlanan yazısında MÖ 68'de Roma'nın limanı Ostia'nın yakıldığı, donanmanın yok edildiği ve iki ünlü senatörün kaçırıldığında dünyanın tek askeri süper gücüne *"yüreğinin merkezine yapılan bir terörist saldırısıyla nasıl derin bir psikolojik darbe indirildiğini"* anlatır. *"Beş yıl önce sadece bir dipnot olan bu olay 11 Eylül sonrası dünyamızda yeni ve tehditkar bir önem kazandı. Çünkü saldırı sonrasının panik havasında Roma halkı anayasalarını, demokrasilerini ve özgürlüklerini yok etmeye yöneltecek kararlar aldılar. İnsan tarihin tekerrür edip etmediğini düşünmekten kendini alamıyor."*[40]

Amerika'nın Ortadoğu'daki dış politikası için Roma'dan alacağı dersler çoğu kişi için hepsinden önemliydi. Heritage Foundation tarafından desteklenen 2005 tarihli *"The Lessons of the Roman Empire for America Today"* başlıklı konferansta adı bu işe çok uygun olan J. Rufus Fears[41] Amerika'nın günümüzde Doğu'daki hareketlerinden endişe duyduğunu dile getirdi. Fears Birleşik Devletler'in kurucuları *"yeni bir dünyada yeni bir cumhuriyet kurmaya çalışanlar için Roma tarihindeki derin dersleri anlıyorlardı. Bu dersler günümüzde daha da zorunludur. MS II. yüzyılın Roma İmparatorluğu ile 21. yüzyılın Birleşik Devletler'i tarihte yer almış yegane iki sü-*

39 Aynı yer, s. 174-175.

40 Robert Harris, *"Pirates of the Mediterranean* (Akdeniz'in Korsanları), *New York Times*, Eylül 30, 2006.

41 ÇN: *"Fears"* İngilizcede "korkar" anlamına gelir.

per güçtür. Roma İmparatorluğu Ortadoğu'daki dış politikadan ülkedeki kültürel çeşitliliğe kadar özgürlük ile imparatorluğu birleştirerek dünyada barışın ve refahın nasıl sağlandığını gösteren kalıcı bir örnek oluşturur."[42]

Fears, Roma İmparatorluğu'na büyük saygı duyar. Çünkü *"Roma İmparatorluğu'nun muhteşem büyüklüğü"* barış ve refah ile toplumsal hareketlilik, yaratıcılık, düşük vergiler, dinsel birlik ve değerler sağladı; başka şekilde ifade edilirse bu neredeyse Amerikan rüyasıydı. Roma *"dış politikada iki kritik sorunu çözemediği için: Ortadoğu ve Orta Avrupa"* bu kadim ütopya geriledi ve yıkıldı. Fears, özellikle Ortadoğu'nun *"imparatorluklar mezarlığı"* olduğunu iddia eder. Roma Ortadoğu'ya *"İran -işlerine karışılmadıkça genelde edilgin kalan o geniş imparatorluk- sorunu yüzünden girdi."* Amerikan askeri girişimlerinin kutsalı olan *"çıkış stratejisini"* bulan, *"belki de gelmiş geçmiş en kurnaz devlet adamı"* olan Augustus'tu. Ama yönetimini ele geçirmek için İran'la (Fears karşılaştırmaya dikkat çekmek için özellikle modern ismi kullanıyor) anlaşmaya vardığı bölgeler Roma hakimiyetinin yararlarından faydalanmak yerine bir *"bataklığa"* dönüştü. Sonuçta Roma'nın kaynaklarını sürekli tüketti ve Alman tehdidine gereken dikkatin harcanmasına engel oldu.[43]

Fears, III. yüzyılda aniden patlayan dini gayretkeşliğin İran'ı *"olumludan güçlü ve saldırgan bir ulusa"* dönüştürdüğünü iddia eder. Hem barbar hem de İran tehdidiyle baş etmeye çalışmanın şoku Roma'yı tamamen başka bir duruma getirdi. Toplum *"sertleşip resmileşti"*. Bürokrasi şişerken aynı zamanda ordu da bozuldu. Ve İtalya'da *"Sezarların yarı yıkıntı halindeki saraylarına barbarların kabile reisleri yerleşti."* Sonunda İslam'ın bayrakları Roma İmparatorluğu'nun geri kalan doğu bölgelerini silip süpürdü. Bu nedenle antikitede Roma ile Ortadoğu karşılaştırması açık bir ahlaki ders ortaya koyar: Romalılar *"özgürlüğün evrensel bir değer olmadığını"* anladılar ve imparatorluk idaresinin yükünü üzerlerine almaktan korkmadılar. Fears, Amerika'nın alması gereken dersi şu şekilde açıklar: *"Bu nedenle kendimize şu soruyu sormamız gerekir: Biz bu imparatorluk yolunu izlemek istiyor muyuz? Bizim de Romalılar gibi imparatorluk yükünü kaldıracak yedek manevi gücümüz var mı? Ve mirasımız ne olacak? Çünkü Ortadoğu'dan geçmiş insanların hiçbiri tarih boyunca böyle cömert ruhlu, dünyayı daha iyi bir yer haline getirmeye bu kadar kararlı ve Romalılardan çok daha kalıcı ve çok daha iyi bir miras bırakmak için teknoloji ve varsıllık ile*

42 J. Rufus Fears, *"The Lessons of the Roman Empire for America Today" (Roma İmparatorluğu'ndan Günümüz Amerika'sı için Dersleri)* 2005, http://www.heritage.org/research/Lecture/the-lessons-of-the-roman-empire-for-america-today (erişim tarihi 7 Eylül 2012).

43 Aynı yer.

fırsata sahip olmadı." Amerika Roma'nın akıbetinden kaçınmak istiyorsa ona benzemeye ve onun vasiyetini dünyaya kabul ettirmeye çalışmalıdır. Özgürlük getirmeyen siyasal yerleşimler sadece bir bataklık yaratacaklardır ve bundan kaçınmak için belki de artık çok geç kalınmıştır.[44]

Ama Doğu'daki savaşlar sürdükçe diğer yorumcuların iyimserliği azaldı. Murphy, Amerika'nın üstün ahlaki düzeyini yitirmiş olmasından endişe duyuyordu: *"Romalılar mağlup edilen halkların esir alınan liderlerini halkın önünde aşağılamayı bir alışkanlık haline getirdiler, bu uygulama şimdi Amerikan repertuarında aniden ortaya çıktı: Saddam Hüseyin'in dünya çapında yayınlanan doktor muayenesi videosunu anımsayın."*[45] Amerika'nın da Roma gibi *"çekici bir hedef oluşturduğuna"* şaşırmaz çünkü *"tıpkı İslamcılara göre Amerika'nın Büyük Şeytan olması gibi Roma da Hıristiyan yazarlara göre 'Büyük Fahişe'ydi. Romalılar sürekli özgürlükten söz ettiler -kendileri için."* Ve Amerika özgürlük getirmek yerine Roma tarzında kukla hükümetler kurar: Romalılar düşmanlardan ve biat edenlerden *"simgesel saygı"* istedi; bir I. yüzyıl valisinin mezar taşında barbar liderlerini *"Romalı standartlarına hayran olmaları"* için *"koruması altındaki nehir kıyısına"* getirdiği gururla belirtilir. 2004'te Amerika geçici bir hükümetin başına getirecek uygun bir Iraklı ararken başkan tek bir ölçüt ileri sürdü: *"Ayağa kalkıp Amerikalılara Irak'ı kurtarmak için yaptıkları fedakarlıklardan dolayı teşekkür edecek biri olması önemlidir."*[46]

Ayrıca askeri başarı şansı konusunda da çok daha büyük bir karamsarlık vardı ki bunun tarihteki örneği de Roma'nın Ortadoğu'daki deneyimleriydi. Murphy *"birçok kez mağrur Roma orduları Ortadoğu'nun çorak ovalarını aşıp Mezopotamya'ya girdi; çoğu zaman çok daha küçük ordular topallayarak geri döndü. Hedef çoğunlukla Part ve Pers İmparatorluklarının başkenti modern Bağdat'ın on beş kilometre güneyindeki Ktesifon'du. Amerika'nın kendi Mezopotamya savaşına malzeme taşıyan askeri nakliye uçakları her gün Raşit Hava Üssü'ne uçarken Ktesifon'un kalıntılarını titretiyorlar."*[47] Murphy sonuçta Asya'da giderek güçlenen büyük sermayenin Amerika'yı etkilemesiyle Hun Kralı Attila'nın Roma İmparatorluğu'nu işgal etmesi arasında *"hayali bir distopya paraleli"* bile kurabiliyor: *"Modern bir Asya katalizörünün Hun benzeri bir dalgalanma etkisini nasıl yaratabileceğini hayalinde canlandırmak o kadar da zor değil."* Çinliler Amerikan dolarının değerini aşağıya çekiyorlar sonra da diğer Asyalılarla birlikte giderek daha

44 Aynı yer.
45 Murphy, *The New Rome (Yeni Roma)*, s. 139.
46 Aynı yer, s. 145.
47 Aynı yer, s. 160.

çok Amerikan şirketini satın almaya başlıyorlar, bunun sonucunda Tacoma'dan Marietta'ya, Long Beach'ten New London'a kadar uzanan *"küçük çapta 'barbar krallıklar' ortaya çıkacak ve milyonlarca Amerikan işçisi bir modus vivendi (yaşam biçimi) oluşturmak için yabancı müdürler ve yerel hükümetlerle yeni yöntem arayışına gireceklerdir."* Murphy böyle senaryo sonucu uzak bir gelecekte ders kitaplarında Amerika'nın en geniş haritasının yer alacağını *"örneğin Çinlilere Maytag kapılarında engel olunduğunu veya Birleşik Arap Emirlikleri'nin New York limanının girişinde durdurulduğunu çapraz kılıç işaretiyle gösteren haritalar yer alacaktır. Ama en fazla da büyük sermayenin ilerleyişini gösteren oklar yer alacaktır."* Bu Amerikan kültürünün sonu olacak ve Alabama'da konuşulan İngilizcenin Kore dilinden etkilendiği ve Missouri'deki *"yeterlilik"* ve *"küçülme"* gibi bütün argo sözcüklerin Japonca'dan ödünç alınmış sözcükler olduğu görülecektir.[48] Bu tabii en kötü ihtimal durumudur. Ama bu gibi abartılar Amerika'nın güncel korkuları hakkında bize çok şey söyleyebilir: Ortadoğu bataklığına gömülmek korkusu; Asya süper güçlerinin yükselişinin korkusu; ülke içinde coşku ve enerjiyi yitirme korkusu.

Bu son bölümde Amerika'nın İslam'ı ve Doğu'yu kavramsallaştırma tarihinde üç ayrı ve çok farklı olayı ele aldık. Her biri Amerikalıların Doğu'yu ve en önemlisi kendilerini ve kendi karmaşıklıklarını anlamak için benzersiz yöntemleriyle nasıl kadim dünyayı kullanmaya devam ettiğini gösterdi. Klasikler 19. yüzyılda Amerika'nın Doğu ve Avrupalı Eski Dünya'yla bağıntılı olarak kendi kimlik duygusunu oluşturmasına yardım etti. Vietnam Savaşı sonrasında klasik etkiler birçok bakımdan klasik mimariyi yeniden değerlendiren ve klasik sanata geleneksel yaklaşımdan kendini uzaklaştıran yeni bir anıtlaştırma biçiminin oluşturulmasına yardım etti. Kadim ve modern dünyalar arasındaki benzetmeler Amerika'nın Doğu'yu ve Batı'nın onunla ilişkilerini anlaması için günümüzde de onu bilgilendirmeyi sürdürmektedir. Klasik dünya bütün bu algı yaratma işleminde değişken bir kavram olmuştur ve onun yoğrulabilme özelliği Amerikalıların Doğu'yu kendi ihtiyaçları ve endişeleri doğrultusunda şekillendirmesinde bir araç rolü almasına olanak sağlamıştır. Onun yoğrulabilir olma özelliği İngiliz hayal gücünde yüzyıllar boyunca yaptığı gibi Amerika'nın hayal gücünün de İslam ve Doğu hakkında geniş bir yelpazeye yayılan fikirler oluşturmasına yansımaktadır. Bu büyüklük belki de klasiklerin kullanımının belirleyici özelliği olmuştur: Görünüşte sınırsız olan alıntı ve benzetme yoluyla anlam yaratma yeteneği. Klasiklerin İngilizce konuşan dünyada Doğu hakkındaki fikirleri şekillendirmesine izin veren de budur.

---

48 Aynı yer, s. 176.

Dizin

1-9

300 Spartalı (film) 202–204

A

Aeschylus 25, 61, 162, 179
Aimoin 57
Amerika 173, 215–232
Roma gibi olması 225–232
Sömürgecilik 226–232
Anna Komnena 60–61
Araplar 28, 32–33, 40–41, 43, 53, 54, 93–197, 97, 104
hayvanlaşması 57
özgür olarak 185–187
ve Gibbon 111–113, 118–120
ve ırk 193–194
ve İngilizler 193–197
ve Klasik Miras 116–118
Arap Philip 55
Aristoteles 55, 60, 92, 97, 100, 124, 137, 149, 193, 209, 210
Arius 64, 69
Aryan 54, 116, 124, 141, 142, 162
Atina 24, 37, 38, 42, 112, 116, 124, 130, 144, 149, 167, 190, 203, 217, 219, 220

B

Baalbek 96, 217, 220
Barbarlık 31, 39–40
ve Gibbon 110–111, 119–120
Bede 69
Bedevi 32, 43, 185, 186, 191
Bell, Gertrude 189
Bessarion (Kardinal) 78
Bizans İmparatorluğu 31, 53, 58, 59, 60, 61, 66, 113, 114, 115, 116, 120, 165, 180, 183
ve Araplar 58
ve ırk 149–151
Britanya İmparatorluğu 36, 37–39, 43, 145–179
ahlakı 157
iyilikseverliği 156–157
Roma ile benzetme 148–179
ve asimilasyon 157–160
ve gerileyiş ve düşüş 170–175
ve Hıristiyanlık 157, 171–172
ve ırk 140, 160–165
ve klasik mimari 140–141
ve kötü yönetim 155–156
ve Mısır 164–169
ve seçkin olmayanlar 148
ve ticaret 173
ve uygarlık 156–157
ve vergilendirme 174
ve yerel nankörlük 163
Yunanistan ile benzetme 150–151
Bryce (Lord) 153, 154
Burke, Edmund 125
Burton, Richard 25, 32, 177, 178, 179, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 191, 192, 193, 194, 207

C-Ç

Chunder, Bholanauth 41, 142–144
cinsel fantezi 186–187
cinsel kimlik 40–41
Clarke, Edward 181
Cromer (Lord) 32, 149–168
ve İslam 168–169
ve Klasikler 149–150
Çin 15, 28, 31, 121, 136, 138, 150, 171, 222
Çocuklar, korumasız kalması 97
çok eşlilik 168–169, 187–188

çöl 57, 111, 176–177, 178, 180, 185–186, 188, 191, 195, 196

D

Dacianlar 94
Decius 55
Devam et Cleo 211
Doğu 22–23, 28–29
hayallerde 22, 22–23, 27–28
İngilizlerin ilgisi 26–27
kadim düşüncede 23–24
ve boş inanç 179
ve cinsel fantezi 186–187
ve duygusal özgürlük 190–191. *Ayrıca bkz.* **Doğu/Batı kutuplaşması**
ve kadınlar 186–191
ve uygarlık 181–182, 192–193
Doğu/Batı kutuplaşması 22–25, 58, 61, 188, 210
Doğu Hindistan Şirketi 102, 123, 125, 155
Doughty, Charles 32, 44, 176–197
Druidler 132, 133
Duff Gordon 189
Duff Gordon (Lady) 189

E

Edirne 228
Euripides 151

F

Filelfo, Mario 78
film 201–214
Fransız Devrimi 125
Frazer, James 178, 184, 193

G

Galli Gerald 69
Gallus (Mısır Valisi) 177–178, 180–181
Galya 205, 228
Gibbon, Edward 31–32, 99–120
ve Araplar 110–112
ve barbarlık 109–110, 118–120
ve Bizanslar 113–120
ve fanatizm 112–113
ve Haçlı Seferleri 118–120
ve imparatorluk 116–118
ve İslam 109–120
ve Muhammed 112–115
ve uygarlık 110–112
Gordon (General) 152
Guibert (Nogentli) 30, 62–66
Güney Afrika 153

H

Haçlı Seferleri 29, 30, 42, 53, 55, 58, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 73, 74, 75, 79, 119, 120
Hall, Joseph 41
Hamam 67, 217
Händel, George 75, 102
Hastings, Warren 31, 123, 125, 126, 140
Herodotos
filmde 202, 212–216
Hindistan 31, 121–149, 163
değişmez olarak 124, 127–129
doğrudan edinilmesi gereken deneyim olarak 123, 127–128
seçkinlerin Romalılaştırılması ihtiyacı 141
ve askeri zayıflık 138–139, 143
ve boş inançlar 137, 143
ve boyama 134
ve Brahmanlar 133, 137
ve cinsel adetler 131–132
ve din 124, 132–133
ve direniş 141–145
ve dokuma 134
ve edebi üslup 136
ve edebiyat 135–136
ve güzel sanatlar 135
ve hukuk 129–131
ve İngiliz yönetimine muhtaç olarak 133, 138–140
ve kast sistemi 132–133

ve klasik edebiyat 141–142
ve kültürel kaynaşma 127, 139–140
ve milliyetçilik 162
ve mimari 135
ve mitoloji 129–130
ve Moğol işgali 138–139
ve müzik 135
ve Romalılar 122–123
ve tarih 129–130
ve uygarlık 134–135, 136
ve uygurlık 127
ve Yunan etkisi 136–137
Hindistan Devlet Görevi 19, 27, 126–127, 146
Hint isyanı (ayaklanması) 122, 130, 146, 156
Homeros 14–17, 43, 44, 100–101, 150
Horace 42–43, 83, 101

I-İ

ırk 140, 151, 154, 159–164, 170
ve Araplar 193
ve karma evlilikler 162
İncil 16, 17, 27, 28, 47, 54, 56, 120, 189, 216
İngiliz Hasta (film) 202–203, 212–214
İngiliz olmak 74
İran 45, 49, 64, 75–77, 80, 104, 112, 131, 132, 138, 161–166
İslam 27, 28–29, 30
felsefesi olmayışı 55
orta çağ algısı 53–73
putperestlik olarak 55–56, 56, 68
sapkınlık olarak 39–40, 54
ve ahlaksızlık 55–56
ve Gibbon 99–124
ve Lord Cromer 168–169
Venüs ibadeti 56, 69
İsmail Paşa 166, 167
İsokrates 24

J

Jacopo, Tedaldi 79–81
Jones, William 31, 43, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 135, 136, 139, 140, 210
Juvenal 42, 67, 83, 85, 87, 94, 169, 170, 171, 186, 187

K

Kâbe 97
kadın 105–109
Kavgalar, Antikçağ taraflarla Modernler arasında 103–106
Kıptiler 179, 183
Kingsley, Charles 170–172
Klasik algı 15, 50–51
Klasik alıntı 48–49, 83
ve metinlerin görevleri 49–50
Klasik gelenek 22
Klasikler
akademik disiplin olarak 18
esin kaynağı olarak 48, 146
terim 17, 28
ve ahlak 48, 51
ve antropoloji 43
ve edebi otorite 47
ve işçi sınıfı 19–20
ve kabul kuramı 20–22
ve orta sınıf 19–20
ve politik muhafazakarlık 42–43
ve politik reform 43–44
ve politik söylem 19
ve seçkinlik 16–20, 28, 32–33, 109
ve sömürgecilik 27, 31
Klasiklerin eğitimi 16–21
Klasikleştirmek 35–50
ve Britanya 35
ve direniş 41, 49, 141–144
ve imparatorluk 36–39, 145–174
ve kimlik 39–42
ve uygarlık 38–39
ve yerel politikalar 37
Klasizm 18–19, 100–101, 176
Kleopatra 201–211, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211
Knolles, Richard 30, 88, 89

Konar göçerler 41–42
kölelik 171, 173
Ksenofon 24–25, 111, 143
kumar 191
Kur'an 28, 96, 97

L

Lane, Edward 178–179
Lawrence, T.E. 32–33, 191–216
Lin, Maya 215–217
Lithgow, William 80–81
Liudprand (Kremonalı) 59–60
Llull, Ramon 68
Lucas, Charles 157
Lydgate 69

M

Macaulay (Lord) 169
Magus, Simon 54
Mandeville, John 69
Mehmet Ali 166
Mısır 14, 16, 22, 27, 32, 45, 54, 56, 83, 87, 88, 95, 96, 103, 104, 121, 124, 129, 132, 135, 149, 152, 153, 156, 159, 162, 164, 177, 178, 181, 182, 186, 187, 189, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 211, 212, 213, 215, 218, 219, 223, 225
ve Lord Cromer 165–171
Mill, James 31, 44, 125–147
ve dipnotlar 128
ve kamu hizmeti 135, 137–138
ve karşılaştırmacılık 126
ve Klasikler 128
ve tarih 125–126
ve uygarlık 139
Misyonerlik çalışmaları 68–69
monarşi 38, 90–93, 101–102
Montagu, Mary Wortley 106–109
Muhammed
Deccal olarak 58
ölümünün görüntüleri 58
öz yaşam öyküleri 64–65, 97
sahtekar olarak 56–57
ve Gibbon 112–115
Muhterem Peter 68
Muhterem Pliny 42, 111, 134, 143, 176
Müslüman 28–29, 58–59, 99. *Ayrıca bkz.* **İslam**

N

neo-Platoncular 132
Niebuhr, Carsten 43–44
nirengi 45–46

O-Ö

Ockley, Simon 105, 106
okullar 18–20, 145
opera 102–103
Orient 22–25. *Ayrıca bkz.* **Doğu**
ve edebi üslup 123–124, 136
Orientalizm 15, 18, 22–25, 32–33, 74–76, 146–147
antik çağda 23–24
Orta çağ 53–69
Osmanlı İmparatorluğu 13–14, 73–102, 164–165, 171–174, 183–184
devlet modeli olarak 89–96
Ovid 83–84
ülke içinden ayrıntılar 108–109
ve ticaret 74, 101–102
ve yolsuzluk 107–108
ören yerleri 84, 217

P

Panem et Circenses (Ekmek ve Sirk) 173
Paris 14, 50
Pasaportlar 192
Plassey 121, 143, 153
Platon 24, 80, 120, 132, 133, 134, 137, 149, 150, 182, 194, 195, 217, 218
Plutarkos 100, 116, 123, 139
Pococke, Richard 96
Pompeii 219
Priapus 55

R

Robert Clive 26
Roberts, David 180
Roma (HBO dizisi) 207–208
Roma İmparatorluğu 31, 35–37, 37–38, 93–95
son dönemde imparatorluk 170–173
Romalı Britanya 38, 90
Romantikleşme 141, 162
Romantisizm 44–45
Rycaut, Paul 89–96

S-Ş

Saddam, Hüseyin 231
Sale, George 96
Sandys, George 13–15, 30, 81, 82
Sanskrit 123, 126, 130, 136
sapkınlık 39–40, 63–64
Saracen 28, 30, 54–55, 215, 217, 218
Serhas 102, 119, 156, 203–205, 223
Sezar, Jül 37, 79, 81, 89, 102, 112, 120, 133, 139, 143, 144, 178, 180, 204, 205, 206, 207, 208, 211, 227
Sezar ve Kleopatra (film) 204–206
Shaw, George Bernard 204
Shaw, Thomas 96
Sherley, Antonius 79
smanlı İmparatorluğu
esin kaynağı olarak 88–89
Solinus 57
Sparta 80
Stanhope, Lady Hester 190

T

Tacitus 38, 42, 43, 90, 91, 92, 95, 109, 110, 111, 113, 127
tarih yazımı 26–27
Taylor, Bayard 215–217
Temple, William 103–105
The Sultan of Babylon (Babil Sultanı) 69
Tiberius 92–94, 183–185
Tiemo (Salzburg Başpiskoposu) 55–57
tiranlık 29
Truvalılar 14, 17, 30, 77, 78
Tukididis 42–44, 43–45, 127–129, 128–130, 149–151
Türkler 13–15, 14, 25, 73–99, 119, 124, 182–183. *Ayrıca bkz.* **Osmanlı İmparatorluğu**
boş vakitler hk. 84
mantıksız olarak 86–87
Truvalıların soyundan geldikleri hk. 76–78
ve şehvet duygusu 84–85
zevksizlik hk. 107–109
tütün 218–220
Twain, Mark 219–225

U-Ü

Urban, II (Papa) 62

V

Varus 228
Vietnam Gazileri Anıtı 45, 215–217
Virgil 13, 19, 43, 67, 82, 83, 85, 94, 100, 101, 107, 146, 151, 163, 167, 191

W

William (Malmesburyli) 62
William (Tyre'lı) 65–66
Wilson, Horace 130
Wotton, William 104–105

Y

Yeniçeri 13, 81
yolculuk yazını 175–201
Amerika 216–217
Yunanistan 217, 220–221, 226
Yunanlılar 15, 24–25, 88–89, 137, 161, 183

JERRY
TONER

"Toner yüzyıllardır klasiklerin Doğu algımızı nasıl şekillendirdiğini ve bugün de bunu yapmayı nasıl sürdürdüğünü aydınlatan tutkulu bir rehberdir."
Madeline Miller, Song of Achilles'in yazarı

"Gerçekten kolay okunan, iyi belgelendirilmiş, bilgilendirici bir kitap."
Dimitri Gutas, Yale Üniveritesi

"Jerry Toner bu ilginç araştırmasında İslam ve Doğu algısı yaratmak için klasik Yunan ve Romalı yazarlardan yararlanmış olan orta çağdan başlayarak günümüze uzanarak geniş bir yelpazeye yayılan İngiliz politik eserleri, historiografi ve yolculuk yazını ile bize rehberlik ediyor."
Richard Hingley, Durham Üniversitesi

2018
THG
05381137
EBC

9 786059 833127